

SLOVENSKA GOSPODARSKA DEJAVNOST V LUČI PARTIZANSKIH DOKUMENTOV

Dr. Metod Mikuž

OD PRVEGA ZASEDANJA SNOS DO OSVOBODITVE

III. poglavje

Oglejmo si najprej odredbe in določila centralnih vodstvenih organov, kajti po 1. zasedanju SNOS se začenja razdobje graditve slovenske državnosti v okviru federativne demokratične Jugoslavije. Odlok o enotnem narodnem davku smo že omenili, zato si oglejmo Navodila za izvajanje odloka, ki jih je izdal odsek za finance pri predsedstvu SNOS 20. februarja 1944. Kot pravijo Navodila, je 1. zasedanje SNOS uvedlo narodni davek »za kritje neizbežnih potreb skupnosti, za nadaljevanje boja za osvoboditev slovenskega naroda in v nameri, da se dosedanje davčno poslovanje poenoti«. Kaj je predmet obdavčenja? Dohodki iz nepremičnine, dohodki iz industrije, trgovine in obrti ter svobodnih poklicev, dohodki od osebnega (umskega ali fizičnega) dela, kakršna koli imovina in poslovanje, ki prinaša koristi. Davčna obveznost je splošna, raste progresivno, višino davčne obremenitve okrožij bo razdelilo predsedstvo SNOS, okrožja na okraje, krajevne skupnosti pa bodo naredile sezname davčnih obvezancev. Davek se more plačati v naravi ali gotovini in lahko v mesečnih obrokih. »Kolikor le dopušča načelo pravičnosti in avtoriteta slovenske narodne oblasti, naj obdrži narodni davek značaj prostovoljnih žrtev«. ²³⁰

Na seji IOOF so 3. marca 1944 sklenili ustanoviti Denarni zavod Slovenije in emisijo 10 milijonov bonov po eno liro, 5 milijonov po pet lir in tri milijone po 10 lir, Kidriča pa so pooblastili, naj urgira pri angleški vojaški misiji še pošiljko 90 milijonov lir kot ostanek že odobrenega sto milijonskega posojila. ²³¹ Odlok predsedstva SNOS o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije je izšel 12. marca 1944. Ta je v 2. členu določil naloge tega zavoda: skrbeti za osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa javnopravnih ustanov in denarnega prometa na ozemlju Slovenije sploh. Istega dne je izšel tudi odlok o ustanovitvi gospodarskih odsekov pri predsedstvu SNOS. ²³²

V svojem polmesečnem poročilu je navajal odsek za gospodarstvo pri predsedstvu SNOS, da nadaljuje delo bivše UK. Začeli so dovažati živež in živino iz bogatejših predelov okrog Grosupljega v pasivne in izčrpane kraje v Loški dolini in na Kočevskem. Odsek je prevzel upravo gospodinjске šole na

V tej številki objavljamo odlomek iz dela Slovenska gospodarska dejavnost v luči partizanskih dokumentov in pa odlomek »Ne vdaj se, fant« Franceta Križnarja. Obe deli sta prejeli Kajuhove nagrade za leto 1968. V naslednji številki pa bomo objavili daljši odlomek iz prav tako nagrajenega dela z naslovom »Most«.

Mali Loki pri Trebnjem in preselili bodo plemensko živino s Severjeve veleposesti pri Radohovi vasi v Belo krajino. V dogovoru so z Goranskim vojnim okrožjem za zamenjavo treh vagonov soli v razmerju kilogram soli za 1,5 oziroma 2 kg žita.²³³ Odsek za finance je 21. marca 1944 določil, da plača trošarino od vina in žganja kupec v kraju, kjer je kupil.²³⁴ Do malega konflikta je prišlo 22. marca 1944 med gospodarskim odsekom in ekonomskim odsekom Glavnega štaba (major Polh!), ker je ta odpeljal 3500 kg semenskega ovsa s Severjeve veleposesti, ki je bil rezerviran izključno za setev, ne pa za vojaške konje.²³⁵

V dveh okrožnicah je IOOF 27. marca 1944 poudaril, da morajo upravljati in nakazovati konje in vozove kmetom le GK, oziroma gospodarski referenti v okrajih in terenskih odborih OF in ne več vojaški intendant, v okrožnici glede poslovanja z boni pa je žigosal napako, da nekateri funkcionarji odklanjajo bone kot plačilno sredstvo in zahtevajo lire, čeprav so boni v notranjem denarnem prometu redno plačilno sredstvo.²³⁶

Že 22. januarja 1944 je ekonomski odsek Glavnega štaba prepovedal štabom bataljonov lastne kuhinje in ukazal, da se morajo hraniti skupaj z moštvom. Isto je veljalo za štabe bataljonov v odredih, če je odred operiral skupaj. Po dve kuhinji — za ožji in širši štab — so smeli imeti le štab korpusa, divizije, zone in odredov.²³⁷

Gospodarski odsek pri predsedstvu SNOS je sklenil pogodbo z lastnikom usnjarn Lavrič v Žužemberku in št. Vidu pri Stični. Odsek bo redno pošiljal kože in določili so točne obračunske cene.²³⁸

Po poročilu za januar in februar 1944 je ekonomski odsek Glavnega štaba poročal, da je izvršil reorganizacijo intendantske službe po odredbi Vrhovnega štaba in da so se začeli intendatski tečaji, ki bodo trajali po 14 dni. Pri nabavljanju hrane je že čutili izčrpanost v Beli krajini, na Kočevskem in na Notranjskem, zato so začeli dovažati hrano iz okolice Stične. Za čim večjo obdelavo zemlje naj bi ustanovili delavske bataljone. Na Primorsko je odšel član odseka, da bi organiziral dovoz hrane s Primorske. Zamenjali so že les na Pivki za hrano iz Furlanije. Obutev se je po vojaških enotah izboljšala, ker so vojaške delavnice izdelale veliko čevljev. Ekonomski odsek ima tri delavnice, prav tako intendantca 7. korpusa, 15. in 18. divizija ter komande mest, brigade in bataljoni pa imajo le popravljavnice. Odpravili so že težave glede sukanca, ki ga dobivajo s Primorske. Usnjarna v Žužemberku je izdelala v dveh mesecih 5000 kg usnja, usnjarna v št. Vidu pa v istem času 6623 kg. Pač pa bo v kratkem kritično glede obleke in perila. Vojska je bila po kapitulaciji Italije »za silo oblečena«, a italijanske uniforme bodo v kratkem razpadle. Nakup blaga je mogoč samo v Furlaniji, a to za gotovino ali če se bo posredila zamenjava za les. Morda bodo kaj poslali zavezniki. Naše enote premalo štedijo oziroma razumno gospodarijo z denarjem. Sedmi korpus je že brez denarja, približno isto je z 9. korpusom, na Gorenjskem je hrane dovolj, s Štajerske pa nimamo poročil.²³⁹

Ekonomski odsek je 7. marca 1944 organiziral tudi ekonomsko službo pri komandah področij, katerim je dajal denar ekonomski odsek, hrano pa GK, ali pa so jo dobivale — z dovoljenjem krajevnih GK — neposredno pri kmetih. Komande področij so organizirale razne delavnice, zbirale vojaški material, surove kože in organizirale Transporte.²⁴⁰ Istega dne je ekonomski oddelek izdal tudi Prehranjevalno tabelo za operativne enote NOV in POS, s katero je bil določen naslednji enodnevni obrok:²⁴¹

	Mesni dan	Brezmesni dan	Mesni dan in kruh	Mesni dan brez kruha
1. Osnovna živila:				
moka	600 gr	650 gr	350 gr	400 gr
ali krompir	2000 gr	2250 gr	1100 gr	1350 gr
ali fižol, grah, ješprenj, kaša	650 gr	700 gr	400 gr	450 gr
ali riž	500 gr	550 gr	200 gr	300 gr
ali makaroni	800 gr	900 gr	450 gr	550 gr
ali kislo zelje	3000 gr	3400 gr	1600 gr	2000 gr
ali kislja repa, korenje	4000 gr	4500 gr	2200 gr	2700 gr
2. Dodatki:				
suhe gobe	—	50 gr	—	50 gr
3. Kruh vseh vrst	—	—	400 gr	400 gr
4. Meso:				
goveje	300 gr	—	300 gr	—
ali svinjsko	250 gr	—	250 gr	—
ali svinjsko suho	200 gr	—	200 gr	—
5. Maščobe vseh vrst	20 gr	50 gr	20 gr	50 gr
6. Dodatki. Za vse dni enako: 15 gr soli, 20 gr moke za prežganje, 20 gr čebule, 5 gr česna in liter kisa za 25 oseb.				
Za vsako enoto je obvezen en brezmesni dan na teden. Zaledne enote prejmejo na dan le 200 gr govejega mesa ali 160 gr svežega ali 120 gr suhlega svinjskega mesa.				
Proračun za eno osebo je za celodnevni obrok znašal:				
— za mesni dan		17,33 lir		
— za brezmesni dan		12,28 lir		
— za mesni dan in kruh		19,79 lir		
— za brezmesni dan in kruh		15,26 lir.		

Tako je bil povprečni izdatek za borca 16,17 lir na dan. Če k temu prištejemo še 5 cigaret = 5 lir, en dcl vina = 60 lir, milo itd. = 23 lir, je zneslo 24 lir. Če je imel korpus 9000 borcev, je znašala prehrana mesečno sedem milijonov 128.000 lir, z ostalimi stroški pa 10.500.000 lir.

Ekonomski odsek Glavnega štaba je nastopil ostro tudi proti pretiranim potnim stroškom in je priznal le tiste, če »potujejo enote ali skupine na teritoriju, kjer je prehrana pri vojaških enotah ali GK nemogoča«. Izdatke za osebne potrebe funkcionarjev, za mitinge in podobno je priznal le v izrednih primerih in če jih je predhodno odobrila višja instanca enote.²⁴² Da bi uredil oskrbovanje širših štabov enot, je ekonomski odsek 24. marca 1944 določil, da morajo imeti štabi korpusov, divizij, brigad in odredov štabne intendante, ki naj bodo v ekonomskem pogledu podrejeni intendantom enot, katerim pripadajo. Na pripombe štabov nekaterih enot glede premajhnih količin v prehranjevalni tabeli pa je odsek odgovoril: »Dokler od zaveznikov ne bomo prejeli tudi v prehrani sistematične pomoči, smo navezani le na tisto, kar zmore naše lastno narodno gospodarstvo.« Zato ni mogoče za nekatere predele predpisovati posebnih prehranjevalnih tabel. Ni mogoče predpisati tabele za 4000, temveč le za 2800 kalorij.

Ekonomski oddelek je uvedel tudi vrsto knjig, ki so jih morali voditi intendantanti. V knjigo D (denarna knjiga) so morali vpisovati prejemke in izdatke denarja, izpiske pa so morali s potrdili vred pošiljati vsak mesec intendantci višje enote. V knjigo H (hrana) so morali vpisovati prejeto in izdano hrano za ljudi in vsako pomembno živilo je moralo imeti svojo postavko. Celodnevni obrok je znašal 2800 kalorij. V knjigo K (krma) so vpisovali sprejeto in izdano krmo za živino. V posebno knjigo M so vpisovali obleko, obutev in druge obrtniške potrebsčine, dalje so morali voditi inventarno knjigo, knjigo o stanju živali v enoti, knjigo o vojnem plenu itd. Pisarije je bilo torej kar precej, če so se seveda enote vselej strogo držale te odredbe.²⁴³

Konferenca odseka za gospodarstvo pri predsedstvu SNOS je 1. aprila 1944 pokazala, da je glede prehrane najbolj pasivna Notranjska, blizu temu pa je bilo tudi ribniško okrožje. V vsej Ljubljanski pokrajini je manjkalo soli in tobaka, zato so sklenili s Hrvati ponovno zamenjavo soli za žito v razmerju kilogram soli za dva kilograma žita. Maščob ni bilo nikjer, največ težav pa je bilo s prosjačenjem revnih ljudi iz Čabra in Gorskega Kotara, ker kljub naporom niso mogli urediti organizirane pomoči. Na konferenci so sklenili poslati k ZAVNOH delegata, da bo organiziral zamenjavo soli, dobiti denar za nakup prašičev v Žužemberku, prositi zaveznike, naj bi pričeli pošiljati maščobe in poročati NKOJ in Vrhovnemu štabu, predvsem pa ju opozoriti, naj pošljeta obljubljenih 90 milijonov lir.²⁴⁴ Posledica te konference je bila skupna okrožnica gospodarskega odseka in ekonomskega odseka Glavnega štaba 2. aprila 1944. Okrožnica je naročala trenutno prostim vojakom pomoč pri poljskem delu, skrajno varčnost pri vprežni živini in prevoznih sredstvih. Znova je okrožnica opozarjala na neredne pri prisilnih odkupih.²⁴⁵

Finančni odsek pri predsedstvu SNOS je 3. aprila 1944 poudaril, da z vsemi dohodki razpolaga le predsedstvo SNOS prek svojega finančnega odseka. Zahteval je, da morajo vsi okrožni odbori OF sestaviti proračune za maj 1944, in opozoril, da je bistveno za vsak proračun uravnovešanje dohodkov z izdatki. Kjer tega okrožja ne bodo zmogla, bo pokrilo primanjkljaj predsedstvo SNOS. V proračun je treba vnesti vse redne dohodke (davek, trošarina) in izredne (posojilo, prostovoljne dajatve), ki jih bodo dobili maja 1944 kot tudi vse redne izdatke.²⁴⁶

Dne 7. aprila 1944 se je začela velika gospodarska anketa, katere so se udeležili zastopniki okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine in nekateri člani IOOF. Za uvod je prebral obširno poročilo načelnik gospodarskega odseka, ki je prav tako poudaril veliko pomanjkanje maščob. Kmetje nočejo več rediti prašičev, ker vedo, da jim bo za dom ostal samo eden, poleg tega pa so Nemci pri zadnji ofenzivi ropali predvsem prašiče. Da bi rešili, kar se je še dalo rešiti, je gospodarski odsek UK odredil zakol vseh prašičev razen plemenskih, hkrati pa je dal pod zaporo vso odvišno mast in tako je nekaj maščob le ostalo. Načelnik je nato podal zanimiv pregled gospodarskega stanja po okrožjih in tudi on je poudaril veliko pomanjkanje soli. To so s pomočjo vojske dobili iz Senja 20.000 kg in jo dali polovico vojski, polovico civilnemu prebivalstvu. Sol so dobili brezplačno, a velikanske napore je terjal transport. Po nemški okupaciji Senja je možnost nabave soli od tod odpadla. ZAVNOH jo sicer ima, vendar v takem kraju, da je transport nemogoč. Pomanjkanje soli je začela izrabljati črna borza in ob hrvaški meji prihaja celo do zamenjave kilogram soli za osem kilogramov žita. Načelnik je tudi omenil, da so dobili nekaj soli po kanalih iz Trsta in Primorske pa tudi z nemške strani, a od tod je bila sol zelo draga, 50 do 55 lir kilogram.

Stane Kumar: Mladinec Martin v zaporu — po pretepanju, 1932, risba s svinčnikom

Doslej so uvozili 500.000 cigar in okrog 500 kg tobaka v listih, a vse to je že pošlo. Tobaka je bilo na Hrvaškem dovolj in tudi transport ni bil težak, a Hrvati so zahtevali v zameno samo žito, ki pa ga ni bilo. Za naklonjeni tobak smo poslali na Hrvaško 3000 kg suhih gob. S Primorske je notranjsko in pivško okrožje vzpostavilo več kanalov, ki omogočajo prevoz tudi iz Trsta in Furlanije. Cena soli in koruze je bila ondi primerna, zelo visoka pa je bila cena za žive prašiče. Bolj kot nezanesljivost kanalov — je poudaril načelnik — pa je omembe vredno pomanjkanje denarja, za katerega bi se na Primorskem, zlasti pa v Trstu lahko še marsikaj dobilo. Obstajajo tudi kanali s Hrvaške (prek Vivodine in Žumberka), a tam so cene 300 % večje od naših maksimiranih. Kanali s Štajerske in Gorenjske ne prihajajo v poštev, kanali iz Ljubljane in Novega mesta pa trenutno ne funkcionirajo. »Ne si torej delati iluzij s kanali, ker za te rabimo lire!« Lažje je mogoče zadovoljiti oskrbo NOV in civilnega prebivalstva iz bogatih dolinskih krajev, ki jih sicer kontrolira sovražnik. V prvi vrsti prihajata v poštev grosupeljska in ljubljanska kotlina, Barje in obmejni pas med Nemčijo in dolino Krke. Od tod je treba prepeljati hrano in živino in jo spraviti na varno.

Dalje je načelnik Stane Pavlič poudaril, da problem prehrane Čabrancev kljub dogovorom s hrvaškimi oblastmi še vedno ni bil rešen. Še vedno so prihajali številni prosjaki, ki so odnašali hrano iz naših najbolj pasivnih predelov, iz notranjskega okrožja mesečno skoraj do dva vagona. Ko je načelnik govoril o naši etapni vožnji, je poudaril, da traja prevoz iz Stične do Broda na Kolpi 6 dni in dnevno je na poti 20 do 30 parov volov. Tako je vprežna živina na poti, namesto da bi delala doma na polju. Etapno vožnjo je treba bolje urediti. Načelnik je končno znova poudaril pomanjkanje denarja. Denar, ki so ga izdali za nakup hrane, je pošel in je zopet v rokah kmetov. Ni torej notranjega denarnega obtoka, ki ga ni vzbudilo tudi zenačenje bonov z lirami.²⁴⁷

Pavličev referat je odprl delo ankete v tri smeri. Najprej so ugotavljali dejansko stanje in ugotovili, da je osvobojeno ozemlje močno izčrpano in da na Kočevskem in Notranjskem že grozi lakota. Pri ugotavljanju potreb za NOV in civilno prebivalstvo so pri potrebah za NOV ugotovili, da samo 7. korpus potrebuje za štiri mesece (do nove letine) 720 ton moke, ali 2400 ton krompirja, ali 780 ton fižola in 260 ton mesa (okrog 2400 glav živine), dalje 24 ton masti, 17 ton soli in 60 ton moke za prežganje. Trenutno so imeli v zalogi 88 ton masti, 52 ton žita, 6,5 ton moke, 12,7 ton fižola in le 74 ton krompirja.

Oglejmo si stanje v posameznih okrožjih Ljubljanske pokrajine, kot so jo na anketi prikazali delegati, čeprav bi to spadalo pod poglavje o gospodarski dejavnosti v Ljubljanski pokrajini, o kateri bomo še posebej govorili.

Okrožje Grosuplje—Stična. Delegati tega najbogatejšega in takrat še malo okupiranega okrožja so slikali položaj v zelo črnih barvah. Trdili so, da je brez hrane 2400 ljudi, da rezervne hrane ni več in da je požganih 180 domov. Zadnje je bilo res, toda rezervne hrane je bilo še dovolj, za delovno silo ni bilo stiske, manjkalo pa je vprežne živine. Sprožili so tudi vprašanje, kaj je z zemljo tistih, ki so zbežali v Ljubljano? Na to je odgovoril dr. Marijan Brecelj v imenu IOOF in predsedstva SNOS, da se v vprašanje lastnine ni treba vtikati, pač pa je treba poudarjati, da mora biti vsa zemlja obdelana. Če tega kdo ne bi hotel, mora preskrbeti naša oblast, da bo zemlja obdelana.

Okrožje Ribnica—Kočevje. Delegati so povedali, da je brez hrane blizu 10.000 ljudi, v zalogi pa imajo GK: 1500 kg maščob, 18.000 kg krompirja, 5000 kg koruze, 7000 kg žita in 2300 kg fižola. Povedali so tudi natančno število

glav živine in poudarili, da so ljudje zadovoljni, ker so dobili graščinsko zemljo v brezplačno obdelavo, nočejo pa delati kolektivno, čeprav manjka orodja in vprežne živine.

Notranjsko okrožje. V cerkniškem delu je bilo že med italijansko ofenzivo požganih 20 % domov. Za NOV je ta del dajal mesečno 54.000 kg krompirja, 21.000 kg fižola in 21.000 kg mesa. Pridno so obdelali vso zemljo, če pa se je kdo »obotavljal, smo zagrozili, da bomo poklicali Čabrance, ki jo bodo radi obdelali.« Prepovedali so vsak zakol krav in telet, če pa je kdo z dovoljenjem zaklal teleta, je moral plačati 100 lir v fond za nakup nove živine. Če je komu poginila živina, je moral vsak posestnik prispevati 5 lir. Razlaščene košene in deteljišča bodo dobili tisti, ki bodo redili živino.

Okrožje Bela krajina. Delegati so poudarili, da rezervne hrane ni in da je dalo okrožje v treh mesecih za NOV 19.600 kg krompirja, 52.353 kg koruze, 16.279 kg fižola, 37.339 kg koruzne moke, 13.731 kg enotne moke, 47.000 kg mesa, 11.121 kg ječmena, 17.258 kg pšenice, 3500 kg žitne zmesi, 4500 kg ješprenja, 7376 kg masti, 14.000 kg čebule in 21.216 kg raznih drugih živil. Zemlja je bila obdelana vsa, razen po zapuščenih kočevskih vaseh, kamor pa ljudje — zaradi zakonspiriranih partizanskih bolnic — niso smeli. Pojavilo se je sporno vprašanje glede vinogradov izseljenih Kočevarjev. Nekaj teh vinogradov je dala v najem že italijanska družba Emona, nekaj pa okrožni odbor, oni so že prej imeli svoje vinograde, a so jih dobili še od Emone, drugi pa niso imeli ničesar. Zato je okrožni odbor nekaterim vzel emonske vinograde in jih dal tistim, ki jih še niso imeli. Primanjkovalo je semen in gnojil. Naredili so stiskalnico, ki je dajala na dan do 20 litrov olja (lan, bučno seme, sončnice, konoplja, orehi in mak).

Okrožje Novo mesto. Tod je bilo še dovolj rezervne hrane, čeprav so porabili na teden povprečno kar 200 kg masti, 100 glav goveje živine, 10.000 kg žita, 1500 kg fižola, 15.000 kg krompirja in 5000 kg sena. Ozimine so posejali več kot druga leta, zemljo petnajstih graščin v okrožju so oddali v obdelavo kmetom.

Anketa je na zaključku poudarila, da je treba vpeljati v NOV največjo kontrolo nad potrošnjo, povsod pa do skrajnosti varčevati. Zvišati je treba denarno podporo potrebnim in uvesti je treba vojaške prehranjevalne akcije, to je, da naj bi se vojska čim več oskrbovala iz kontroliranega ozemlja. K ZAVNOH je treba poslati delegacijo, ki naj uredi dobavo soli in tobaka ter prehrano Gorskega Kotara. Omejiti je treba porabo moke, ki naj jo shranijo predvsem za bolnice. Če je dovolj krompirja, naj ga dodajajo 30 % moki pri peki kruha. Razdelijo naj rezervna živila, in to najprej bolnicam, nato večjim bazam in intendanci Glavnega štaba. Odvišno delovno silo naj s Kočevskega preselijo v Belo krajino. Kočevski in Notranjski je treba preskrbeti hrano iz grosupeljsko-stiškega in novomeškega okrožja. Organizirati je treba prehranjevalne kampanje, oskrbeti meso za bolnike in onemogle, zmanjšati obroke mesa za aktiviste od 20 na 15 dkg na dan itd.²⁴⁸

Iz poročila odseka za gospodarstvo od začetka aprila 1944 izvemo, da je takrat delovalo s polno paro že pet njegovih oddelkov in da je bila na osvobojenem ozemlju razpredena popolna mreža GK (po vaseh so bili vaški gospodarski referenti, po okrajih in okrožjih pa GK). Vendar so GK že zdrknile samo še na stopnjo »strokovnega aparata«, s pomočjo katerega so odbori OF oziroma ponekod že izvoljeni NOO vodili gospodarsko politiko in opravljali svoje gospodarske naloge. Oddelek za prehrano je zbiral rezervno hrano in jo delil bolnicam in NOV, beguncem, družinam mobilizirancev in organiziral je

prevozno službo iz bogatejših predelov ter dobavljal sol, tobak in vžigalice s Hrvaške. Oddelek za kmetijstvo je popisal živino, preskrbel semena, organiziral pomladansko delovno kampanjo, razdelil emonske vinograde in zemljo v brezplačen užitek. Delo oddelka za obrt in industrijo v bivši UK je bilo po ofenzivi znatno zmanjšano, kajti industrija v večjih središčih je znova prešla v okupatorjeve roke. Oddelku je ostala le ena večja in dve manjši usnjarni, nekaj mlinov, opekarna in apnenice. Oddelek je organiziral Transporte koč v usnjarne, skrbel za strojila ter pospeševal vseh vrst obrti. Oddelek za trgovino za enkrat še ni imel veliko dela, kajti notranja trgovina je bila še v zastoju, zunanja pa se je razvijala — kolikor je bilo denarja — prek kanalov. Za notranjo preskrbo so za enkrat še skrbele GK. Oddelek za gozdarstvo je skrbel za zaščito gozdov, za drva in les.

Tudi odsek za finance je v tem času s svojimi oddelki (za računovodstvo, kontrolo, davke, posojila in Denarnim zavodom) pokazal veliko delavnost. Pri okrajnih in okrožnih odborih je postavil finančne referente, ki so bili člani odborov. Njihovo delo je bilo pobiranje vseh javnih dajatev, davkov in trošarine, odmera in pobiranje davkov, izplačevanje podpor in izdatkov ter vodenje knjig in obračunavanje. Pri davkih odmera in pobiranje še ni bilo enotno.²⁴⁹

Iz poročila ekonomskega odseka Glavnega štaba od 9. aprila 1944 izvemo, da je marca organiziral dva intendantska tečaja in da je postavil štabom posebne intendante, tako da je ostala skrb za vojsko samo intendanturam.²⁵⁰

Z okrožnico 14. aprila 1944 je poskušal odsek za gospodarstvo urediti etapno vožnjo, ki naj bi služila prvenstveno prevozu hrane iz gospodarsko aktivnejših področij. Do kraja naj bi organizacijo etapne vožnje izpeljala okrožja. Prva linija Stična—Radohova vas—Žužemberk—Obrh—Crmošnjice—Črnomelj—Stari trg ob Kolpi, Knežja Lipa—Briga—Draga—Babno polje—Bloška polica—Martinjak in Sodražica—Hrib—Pudob ter Trebnje—Žužemberk naj bi začela funkcionirati že 24. aprila. Prav istega dne je odsek naročal gospodarskim aktivistom, da morajo tistega, ki ima živila »prepričati, da jih da prostovoljno NOV«, da morajo kontrolirati živila pri kmetih in da je treba odpraviti oportunistem med gospodarskim aktivom.²⁵¹ V okrožnici 17. aprila 1944 je naročil peko kruha s 30 % primesjo krompirja, ukazal kontrolo preskrbe otrok z mlekom, ki ga je bilo dovolj in kontrolo, kako se držijo maksimalnega cenika.²⁵²

Kljub vsemu temu nemajhnemu delu je poudarila obširna okrožnica CK KPS 24. aprila 1944 nezadostno aktivnost v gospodarskih vprašanjih. Gospodarsko vprašanje je politično vprašanje in tudi na gospodarskem področju je treba razvijati iniciativo ljudskih množic. »Dejansko stanje vojnega komunizma, ki je bilo uvedeno ponekod zaradi mehaničnega poenostavljanja poslov in nalog od strani naših aktivistov, je treba energično prelomiti in ga nadomestiti po eni strani z vzbujanjem privatne iniciative, z organiziranim izkoriščanjem privatne iniciative za splošno potrebo zaledja in vojske, na drugi strani pa z organizirano in načrtno oskrbo naše vojske.«²⁵³

Odsek za gospodarstvo je 27. aprila 1944 uvedel za vse baze dnevni vpis prejete hrane in odredil, naj bi tudi za baze veljala tabela prehrane NOV. Iz druge okrožnice od istega dne izvemo, da so dobili okrožni odbori od finančnega odseka denar, ki pa ga smejo uporabiti samo za nakup hrane za NOV. To naj bi bil neke vrste »vojaški fond« za nakup hrane, ki ga odbori niso smeli pomešati z denarjem, ki so ga dobili za poživitev trgovine in obrti ter za nakup medu.²⁵⁴

V odredbi 1. maja 1944 je Glavni štab določil, pod katero intendanco spadajo vse ustanove. Pod ekonomski odsek so prišli štabi obeh korpusov in 4. operativne zone, intendatura Glavnega štaba, Glavni sanitetni ekonomat, komanda oficirske šole, poveljstvo VDV in komanda relejnih stanic. Pod intendanturo Glavnega štaba pa so prišli Glavni štab z vsemi odseki, vse tem oddelkom podrejene delavnice in vodi, baza 20, 22 in 24, odseki predsedstva SNOS, glavni javni tožilec, Znanstveni institut, ZKM, SPZZ in partijska šola.²⁵⁵ Istega dne je izdal ekonomski odsek odredbo o tesni povezavi ekonomskega odseka korpusne vojne oblasti z intendanturo korpusa. Prvi maj prevzame vse posle, ki bi obremenjevali operativne enote in naj s pomočjo komand mesta organizira prehrano vseh zalednih enot in delavnic, postavlja naj skladišča in pomaga GK pri zbiranju in nakupovanju hrane, ustanavlja naj tudi etapne kuhinje za potujoče partizane.²⁵⁶

Ekonomskega odseku Glavnega štaba moramo priznati, da se je zelo trudil spraviti vojaško intendanco v red, predvsem pa, da bi NOV — v danih okoliščinah seveda — ne trpela prevelikega pomanjkanja. Zato nam je razumljivo, zakaj je 8. maja 1944 zelo ostro prijel intendanturo 7. korpusa: »Pomanjkanje maščob ni zadosten razlog, da se kuha samo dvakrat na dan... Vaša opomba, da naj enote jedo dokler je, saj bodo stradale še itak lahko pozneje, je zelo neumestna.«²⁵⁷

Že sredi aprila 1944 se je lotil finančni odsek s pomočjo Denarnega zavoda zelo težke naloge ugotoviti po okrožjih in vojaških enotah število in višino vsote priznanic, ki jih je dala vojska ljudem za oddano hrano. To delo, ki bi, če bi ga bilo mogoče uspešno končati, znatno olajšalo pravo finančno politiko, je teklo zelo počasi. Iz nekaterih števil pa so kmalu prišli do zaključka, da bi prava vsota znatno presegla 100 milijonov lir, in to seveda samo v Ljubljanski pokrajini.²⁵⁸

V poročilu za marec 1944 je ekonomski odsek Glavnega štaba najprej poudaril občutno pomanjkanje soli. Pobrli so že »vso odpadno industrijsko sol v razbiti usnjarni v Mokronogu in jo razdelili enotam.« Za sol in tobak so že poslali delegacijo v ZAVNOH. Čeprav je bila usnjarna v Žužemberku že dvakrat bombardirana, je znova začela delati, usnjarna v Št. Vidu pa je tedensko izdelala za okrog 300 parov čevljev usnja, v delavnicah pa so jih izdelali 1200 parov. Težave so bile za obleko in perilo, povsem pa je zmanjkalo denarja, saj je ves denarni promet ekonomskega odseka v marcu znašal 240.000 lir dohodkov in 80.000 lir izdatkov. Nekoliko se je hrana izboljšala aprila 1944, a ne na Notranjskem. Tja so dovažali hrano s Primorske in vzhodne Dolenjske. Enote so jedle popolnoma neslano in za dobavo soli ni bilo nobenega upanja. Ker so konec aprila Nemci vdrli v Žužemberk in Št. Vid ter odgnali usnjarske delavce, je začela pešati izdelava obutve in delavnice so v glavnem samo še krpale ponošene čevlje. Še večji problemi za obutev so začeli nastajati z vedno večjim dotokom novomobilizirancev, kajti vsi ti so prihajali s strganimi čevlji. Nič boljše ni bilo z obleko in perilom, majhne zavezniške pošiljke niso mogle veliko pomagati. Delno so začeli šivati perilo iz angleških padal, sukanec pa so dobivali s Primorske in Štajerske. A zavezniki so prav kmalu začeli precej energično terjati padala nazaj! Denarnega prometa ekonomski odsek ni imel nobenega, ker ni bilo denarja.²⁵⁹

Na partijski konferenci delegatov Ljubljanske pokrajine 28. in 29. maja 1944 so znova poudarili nujnost oživiti privatno iniciativo v obrti in industriji. »Omogočiti je treba privatno iniciativo, ki bo dala zaupanje privatni posesti in vzbudila proizvodnjo.«²⁶⁰

Začetek junija 1944 je izročil Glavni štab predsedstvu SNOS 20 milijonov lir, in to 10 milijonov na račun dolga, ki ga je imel ekonomski odsek pri odseku za gospodarstvo oziroma po okrožjih za nakupljeno hrano in 10 milijonov za nakup nove hrane za NOV in bolnice.²⁶¹

Na konferenci 8. junija 1944 v Črnomlju je načelnik odseka za gospodarstvo razdelil zastopnikom okrožij 4,5 milijona lir le za nakup živil (brez živine), da ne bi denar prehitro pošel. Določili so tudi, da bodo nakupovali hrano le za operativne in zaledne enote ter bolnice, ne pa za enote VDV, TV postaj in baze. Okrožje Stična je dobilo 2 milijona lir, okrožje Novo mesto 1,5, Bela Krajina 1 (in pol milijona za nakup onstran Kolpe), Ribnica pol milijona in notranjsko okrožje pol milijona ter 300.000 za poživitev trgovine. Ves denar so morali porabiti res samo za nakup hrane za NOV; ker je bil ta denar zavezniško posojilo, je bila njegova uporaba tudi pod zavezniško kontrolo.

Del denarja je predsedstvo SNOS določilo tudi za kritje starih dolgov, a ti naj bi se poravnali le, če bi zato kmet rajši še kaj prodal. Poseben fond dveh milijonov lir pa je predsedstvo SNOS določilo za poživitev trgovine. Okrožja bodo dobila primerne vsote, čim bodo javila svoje potrebe. Najbolj idealno bi seveda bilo, če bi šel ta denar za nakupe »v inozemstvo«, blago iz teh nakupov pa bi potem trgovine prodajale za bone.²⁶²

Denar, ki ga je izročil Glavni štab predsedstvu SNOS, naj bi spremenil način oskrbovanja vojske s hrano. Po okrožnici ekonomskega odseka od 9. junija 1944 naj bi poslej intendant enote predložil pristojni GK napisano »trebovanje«, opremljeno z žigom in podpisom člana štaba enote. GK bi izročila živež in material in napisala intendantu račun v dveh izvodih, katera podpiše tudi intendant. Le če bi GK ne bilo, sme intendant nabaviti hrano naravnost od kmeta, mora pa mu napisati račun v dvojniku, original obdrži intendant, kopijo pa mora poslati okrožni GK, dočim je moral prodajalcu izstaviti samo potrdilo o znesku. Enote so dobile denar le za izredne nakupe od svojih nadrejenih štabov, če bi GK ne mogle teh nakupov izvesti.²⁶³

Pisanja je bilo torej dovolj, a načelno so vso oskrbo NOV prevzele GK.

Finančni odsek je izdal 11. junija 1944 okrožnico (navodila), v kateri je natančneje opredelil javne dohodke (davek, trošarina, posojilo in prostovoljni prispevki) in izdatke (podpore, preživnina, izdatki za aktiv in javno upravo). Določil je, da vodijo finančni promet finančni referenti v odborih OF oziroma NOO po navodilih odseka za finance, GK kot tehnični organ pa samo skrbijo za promet, to je nabavo in oddajo hrane. Davke morajo pobirati v smislu odloka od 20. februarja 1944. Trošarina znaša 2 liri od litra vina in 4 lire od litra žganja. Podpore naj delijo po načelu, da ima do nje pravico vsak, ki nima potrebnih sredstev za preživljanje.²⁶⁴

Gospodarski odsek je 13. junija 1944 poskušal urediti gospodarsko vprašanje partizanskih učiteljev na osvobojenem ozemlju, s katerimi so nekateri odbori več kot po mačehovsko ravnali. Odsek je določil, naj se hranijo učitelji pri okrožnih ali okrajnih kuhinjah ali pri kuhinjah GK. Če teh ni bilo ali če se je hotel hraniti učitelj sam (družina), so mu morala GK preskrbeti živila na podlagi tabele o prehrani aktivistov, ki se ni bistveno razlikovala od vojaške, le da je predpisovala manj kalorij. Učiteljem je pripadalo tudi meso. Če so dobivali honorar (podporo, preživnino), so morali plačati GK živila po maksimalnem ceniku ali pa so izstavili priznanico.²⁶⁵

Ekonomski odsek Glavnega štaba je 13. junija 1944 vpeljal intendantske konference za intendante vseh enot. Te so bile vsakih 14 dni in na njih so

*Stane Kumar:
Proletarska mati,
1933, linorez (priprav-
ljeno za mladinski
tisk — zaplenjeno)*

razpravljali o pravilnem oskrbovanju NOV s hrano, obleko in obutvijo in »proučevali svoje naloge v bodočnosti«. ²⁶⁶ Tudi odsek za finance je končno ukazal odborom OF (NOO) voditi celo vrsto knjig, blagajniško, davčno, spisec trošarin, evidenčno knjigo posojila, spisek izplačanih podpor, dnevnik izvršenih kontrol in knjigo upnikov. Znova je odsek poudaril, da je plačevanje davka narodna dolžnost vsakega zavednega Slovenca, je pa na davko-plačevalca dovoljen »moralni pritisk«. ²⁶⁷

Viden uspeh sklepov omenjene partijske konference so bili sredi junija 1944. leta sestanki članov oddelka za trgovino s trgovci o »poživitvi notranje in zunanje trgovine na bazi privatne iniciative« v Črnomlju, Metliki, Semiču in Gradcu. Sklepi teh sestankov so bili: 1. Ker zaradi pomanjkanja blaga ni mogoče odpreti vseh trgovin, naj se trgovci združijo v nabavne in prodajne zadruge, ki naj se ustanovijo v Črnomlju, Metliki in Semiču. Vsaka zadruga bo gospodarsko samostojna, za organizacijo nakupov po kanalih, za razdelitev blaga itd. pa naj bodo med zadrugami redni sestanki, katerih se bo udeleževal tudi zastopnik oddelka za trgovino in trgovinski referent okrožja oziroma okraja; 2. že obstoječi kanali GK s Hrvaške se povežejo z zadrugami, treba pa je postaviti še nove in okrepijo naj obmejno kontrolo; 3. zadruge naj zamenjujejo pridelke in izdelke na notranjem trgu. Prevzamejo naj zamenjavo naših pridelkov s hrvaškimi zadrugami (sol, tobak, galica, orodje) po ključu, ki ga določi gospodarski odsek z delegati ZAVNOH; 4. prodajne cene se morajo ravnati po maksimalnem ceniku, sicer pa naj jih sporazumno določajo zadruge in trgovinski referenti okrajev; 5. zadrugam in trgovcem bo nudil Denarni zavod potreben kredit, delo zadrug in privatnih trgovcev pa bo pod neposrednim nadzorstvom oddelka za trgovino; 6. predvidena je še ustanovitev združnih ali zasebnih trgovin v Zagradcu, Podturnu, Starem trgu ob Kolpi, Fari pri Kostelu, v Loškem potoku, v Starem trgu pri Ložu in vinarskih zadrug v Črnomlju in Semiču. Denarni zavod bo dal na razpolago naslednje kredite: za nabavo po tržaškem kanalu 300.000 lir, za nabavo po notranjskem kanalu 350.000 lir, vinarski zadrugi v Metliki 200.000 lir, za nakup ribniške suhe robe 50.000 lir, za organiziranje združne trgovine v ribniškem okrožju in za kanal Sušak—Reka 200.000 lir, za združno trgovino v Beli krajini 200.000 lir, za združno trgovino v Zagradcu in kanal Ljubljana—Litija 200.000 lir, za združno trgovino v Podturnu in za kanal Novo mesto—Mirna—Sv. Križ 100.000 lir in za obnovo obrti 400.000 lir. ²⁶⁸

Odsek za gospodarstvo je izdal 27. junija 1944 natančnejša navodila o uporabi denarja, ki so ga dobila okrožja za nakup hrane. Prvotno določilo je spremenil toliko, da so smeli nakupovati hrano tudi za enote VDV, TV postaje, lekarne in delavnice. Denar so morali obračunavati v posebni knjigi, ki jo je predpisal ekonomski odsek Glavnega štaba. Civilne ustanove (baze, odseki predsedstva SNOS itd.) pa so morale predlagati mesečne proračune nadrejenim instancam, od katerih so dobivale denar, nabavljale pa so hrano prek odborov. Intendantanti so morali hrano plačati takoj, ne pa živine, ker za to so veljale še vedno priznanice oziroma začasna potrdila. Okrožni odbori so smeli od tega denarja poravnati tudi stare dolgove na terenu, a le do višine 25 % prejetega denarja, in to samo revnim kmetom. Pri vseh nakupih vojaških ali civilnih intendantov mora biti navzoč član okrajnega ali krajevnega odbora OF (NOO), če pa ni navzoč, predložijo intendantanti račun odboru, ki ga mora pri kmetu takoj poravnati. Denar, ki je bil dan za poživitev trgovine in obrti, se sme porabiti samo za to. Denar, ki so ga dobili odbori za nakup medu, morajo porabiti tako, da dobi čebelar le polovico gotovine, za

polovico pa dobi priznanico. Končno je okrožnica naročila, da se sme zaradi pomanjkanja maščob zaledni vojski zvišati dnevni obrok mesa od 20 na 30 dkg.²⁶⁹

Večkrat smo že omenili proračune okrožnih odborov. Poglejmo, kakšne primanjkljaje je moralo za junij 1944 kriti predsedstvo SNOS:

Okrožje	dohodki	izdatki v lirah	primanjkljaj
Bela krajina	177.996	531.200	353.204
Novo mesto	134.100	254.900	120.800
Notranjska	38.000	65.000	27.000
Grosuplje-Stična	142.000	236.000	94.000

Tako je lahko odsek za finance poročal 4. julija 1944 predsedstvu SNOS, da izkazujejo proračuni okrožij Ljubljanske pokrajine mesečno 1,300.000 do 1,500.000 lir, a to so bili le proračuni civilne uprave, medtem ko so potrebe za NOV obračunane posebej.²⁷⁰

Denarni zavod je po odobritvi proračunov pri predsedstvu SNOS 24. junija 1944 pokril okrožjem primanjkljaj v znesku 2,225.137 lir. Na veliko srečo je prav tega dne dobilo predsedstvo SNOS od Glavnega štaba novih 30 milijonov lir, in to 20 milijonov za nabavo hrane za vojsko, 10 milijonov pa na račun starih dolgov. Predsedstvo SNOS je denar naložilo pri Denarnem zavodu: za odsek za finance nekaj manj kot 3 milijone, za odsek za gospodarstvo pa 15 milijonov z nalogo, da takoj razdeli 10 milijonov GK oziroma odsekom za gospodarstvo pri odborih za nabavo hrane za NOV, 5 milijonov pa za poživitev industrije, obrti, trgovine in gospodarstva sploh.²⁷¹

Ker so se še vedno dogajale nerednosti pri konfiskacijah, je odsek za gospodarstvo izdal 3. julija 1944 Navodila o izvrševanju kazni zaplembe: 1. Ker so sodišča izrekala sodbo, izvedejo tudi zaplembo. Zato naj se pri vseh področnih sodiščih postavi »stalni nadzorni organ«, ki bo izvrševal zaplembe, pri brigadnih in drugih sodiščih pa naj ta sodišča postavljajo nadzorni organ za vsak primer posebej; 2. pri zaplembi mora biti navzoč vedno odposlanec okrajnega NOO ali okrajnega odbora OF in nadzorni organ sodišča mora vedno pravočasno obvestiti odbor o zaplembi; 3. vse zaplenjene premičnine in nepremičnine prevzame okrajni NOO (okrajni odbor OF). Živila uporabljajo ti za prehrano enot in baz na podlagi »trebovanj«, če pa je zaplemba večja, naj odloči okrožni odbor, kam gre živina, orodje itd.; 5. pristojna vojaška komanda, ki da stražo za izvedbo zaplembe, prevzame takoj predmete vojaškega značaja in izvora.²⁷²

Ekonomski odsek Glavnega štaba je 22. julija 1944 ukazal, naj imajo intendanture na pohodih enot hrano s seboj. Intendantura bataljona za en dan, intendantura brigade in divizije za dva dni in intendantura korpusa za tri dni. Ekonomskemu odseku korpusne vojne oblasti je naročil, naj sodeluje z organi civilnih oblasti in pomaga pri žetvi, naj se sporazume glede uporabe mlinov, klavnic, pekarij, delavnic itd.²⁷³

V rednem mesečnem poročilu Glavnemu štabu za mesec junij 1944 je ekonomski odsek najprej poročal o korpusnih intendantskih tečajih in o izdaji skript za višji intendantski tečaj. Prehranjevalna kriza je bila srečno prebrodena (novina!), silno pa je bilo pomanjkanje soli in maščob. Če bi

dobili od zaveznikov mesečno 3000 kg maščob in primerno količino riža in testenin, bi bil problem prehrane obeh slovenskih korpusov za nekaj časa rešen. V 7. korpusu je bila prehrana normalna, težave pa so bile pri nabavljanju hrane. Gospodarski odseki NOO niso delovali, kot bi morali, in niso imeli pregleda nad zalogami na svojem terenu. Zato so morali intendanti večkrat sami iskati hrano in šele potem hoditi k civilnim oblastem po potrebna nakazila. Poleg tega je postalo iskanje hrane na terenu vedno bolj nevarno. Sovražnik je postavljajal intendantom zasede in intendanti so padali ali pa izgubljali hrano. Zato je odsek predlagal Glavnemu štabu ustanovitev posebnih intendantskih čet, ki bi poleg varstva intendantov tudi vskladiščevale hrano. Prehrana v 9. korpusu bi bila lahko v redu, a so bile nerednosti pri dobavi, okrožne GK so pokazale preveč lokalpatriotizma, imeli so slab intendantski kader in enote so bile stalno na premikih. Poskušali so organizirati redni dovoz hrane iz Furlanije in iz neizčrpnih predelov Gorenjske. Na področju 4. operativne cone intendantska služba še ni bila izpeljana do kraja, a ker je bil teren bogat, so bile enote dobro hranjene.

Nekaj obleke in obutve so poslali zavezniki. V delavnicah obeh korpusov so junija naredili 1011 parov čevljev, 576 srajc itd. Najnujnejše potrebe perila so pokrili. Da bi bil vsaj 7. korpus v redu oblečen, bi potrebovali najmanj 9000 kompletnih uniform.²⁷⁴

Nekaj števil, koliko hrane so dala okrožja Ljubljanske pokrajine (brez grosupeljskega okrožja) v času od 1. januarja do konca julija 1944:²⁷⁵

belokranjsko okrožje	1,507.016 kg, povpreč. mesečno 215.218 kg ali 21 vagonov
novomeško okrožje	2,277.386 kg, povpreč. mesečno 325.341 kg ali 32 vagonov
ribniško-notranjsko	1,890.000 kg, povpreč. mesečno 270.000 kg ali 27 vagonov

To so bile visoke številke, zlasti še če vemo, da je bilo treba vse to iztisniti iz vselej pasivne Dolenjske in Notranjske! Vsa ta hrana bi morala biti plačana, a vedeti je treba, da je na terenu krožilo več bonov kot lir. Seveda je treba k temu prišteti še vso tisto hrano, ki so jo dajali ljudje zastonj in ni bila nikjer registrirana.

Druga zelo velika postavka v proračunih je bila socialno skrbstvo. Čeprav je bil odsek za socialno skrbstvo pri predsedstvu SNOS nekoliko mlajši (začel je delovati 17. maja 1944), je čez tri mesece svojega delovanja na 1. odsekovni seji že položil svoje prve velike račune. Samo okrožja Ljubljanske pokrajine (brez notranjskega) so v okviru socialne pomoči julija 1944 izplačala 1,038.377 lir in oskrbovala še tri domove za onemogle, Mladinski dom Snežnik in dve posredovalnici za delo.²⁷⁶ Še boljše sliko velike aktivnosti prav tega odseka nam morejo pokazati te številke: na ozemlju Ljubljanske pokrajine so prinesle javne dajatve od 1. januarja do 31. julija 1944 le 1,807.043 lir, posojila je bilo podpisanega 5,907.300 lir, odsek za socialno skrbstvo pa je v tem času izplačal samo za podpore 4,852.618,86 lir!²⁷⁷

Avgusta 1944 je pooblastilo predsedstvo SNOS Denarni zavod za Slovenijo za izdajo novih 80 milijonov plačilnih bonov, ker je grozilo, da bo notranji obtok denarja prenehal in ker se je izkazalo, da je bila pomladanska emisija bonov premajhna.²⁷⁸ To novo emisijo je podprl tudi odlok predsedstva SNOS z dne 23. avgusta 1944 o ureditvi cen življenjskih potrebščin. Odlok je znova poudaril, da veljajo za vse osvobojeno ozemlje le maksimirane cene življenjskih potrebščin in da pride kršilec odloka (prek 3000 lir vrednosti)

Stane Kumar: Viničar Polde V., 1933, perorisba s tušem

celo pred vojaško sodišče.²⁷⁹ Po dolгих pripravah in obljubah je poslal POOF za Slovensko Primorje konec avgusta 1944 2 milijona lir predsedstvu SNOS.²⁸⁰

Tudi v poročilu za mesec julij 1944 je ekonomski odsek Glavnega štaba poudaril, da problem prehrane zaradi nove žetve ni več tako pereč. Še vedno pa je primanjkovalo maščob in bi jih samo 7. korpus potreboval na mesec 6000 kg, nekaj soli pa je le dobil s Primorske in Štajerske. Močno pa se je izboljšala hrana v 9. korpusu, kjer so si enote lahko pomagale z zelenjavo, moko in novim krompirjem. Redno, in to trikrat na dan, so enote na Primorskem dobivale kruh, vino in sadje. V glavnem je prihajala hrana iz Furlanije, nekaj pa tudi iz Trsta in Gorice. Dnevno so borci dobivali tudi po pet cigaret, ki so jim jih pošiljale italijanske odporiške organizacije, vendar pa je tudi na Primorskem manjkalo maščob. Zadostno in dobro hrano so imele tudi enote 4. operativne cone. Takrat so na Štajerskem imeli osvobojeno ozemlje, veliko možnost zaplemb na nemških državnih posestvih in pri narodnih izdajalcih.

Pač pa je bilo v 7. korpusu stanje obleke »obupno«. Delno zaradi nenehnega dotoka novomobilizirancev, ki so prihajali v »samih capah«, delno pa zaradi pomanjkanja materiala za popravilo. Da bi mogli 7. korpus vsaj kolikor toliko obleči, bi rabili 5000 kompletnih uniform. S perilom je bilo nekoliko bolje, ker padal le niso vračali in so lahko šivalnice stalno delale. Nič bolje ni bilo z obleko v 9. korpusu. Tudi obutev ni bila dobra, kajti ekonomski odsek je dokončno izgubil obe veliki usnjarni v Žužemberku in št. Vidu pri Stični. Glede obleke in obutve je bilo dobro samo pri enotah 4. operativne cone, kjer je imela vojska precej možnosti nakupa na terenu, precej pa so je — ker je bila pač manjša kot v obeh korpusih — poslali tudi zavzniki.

V korpusnih delavnicah so julija 1944 izdelali 566 parov čevljev, tri pare škornjev, 45 bluz, 40 hlač, 954 srajc, 4775 spodnjih hlač, tri pare lesenih čevljev s pregibljivimi podplati, ki pa so bili prikladni le, če enota ni imela prevelikih maršev. Zavezniki pa so julija poslali 119 bluz, 127 hlač, 353 srajc, 347 majic, 124 jopic, 32 pelerin, 226 spodnjih hlač, 727 parov nogavic, 12 plaščev, 503 odej, 447 brisač, 46 parov čevljev itd., pa tudi 2769 kg soli, 746 kg mila, 61 kg sladkorja in 50 kg prepečenca.²⁸¹

Meseca avgusta 1944 sta oba najpomembnejša gospodarska odseka razvila kar veliko dejavnost. Odsek za gospodarstvo je s svojim oddelkom za kmetijstvo skrbel, da je bila obdelana vsa zemlja. Gradil je sušilnice za sadje, skrbel je za vzgojo in ohranitev plemenske živine in prašičev, perutnine, zlasti pa čebel. Oddelek za veterino je vzorno organiziral veterinarsko službo na osvobojenem ozemlju. Oddelek za obrt in industrijo je po izgubi obeh tovarn usnja začel postavljati manjše usnjarne ob Krki in skrbel za dobavo surovin. Skrbel je za surovine obrtnikom, kovačem, mehaničnim delavnicam, mizarjem, krojačem itd. Oddelek za trgovino je skrbel za oživitev trgovine. Odprl je veliko združnih trgovin. Trgovci so ustanavljali okrajne nabavljalne in prodajne zadruge, ki so organizirano nakupovale blago na osvobojenem ozemlju ali pa po kanalih iz okupiranih krajev. Denarni zavod je dal trgovcem pet milijonov lir kredita in trgovina je počasi začela delovati. Oddelek za gozdarstvo je organiziral gozdarsko službo na terenu. V vseh okrožjih je postavil gozdarske strokovnjake in inštruktorje. Kontroliral je državne, razlaščene in privatne gozdove, skrbel za uničevanje gozdnega mrčesa, organiziral pogozdovalne akcije, varoval naprave lesne industrije (žage) in skrbel za drva.

Najpomembnejši je bil seveda še vedno oddelek za prehrano NOV in civilnega prebivalstva. Ta je imel še vedno svoje najpomembnejše tehnične organe, gospodarske komisije, okrožne in okrajne GK, po vaseh pa gospodarske referente. Mesečne potrebe NOV so znašale 175.000 kg moke, 571.000 kg krompirja, 120.000 kg fižola, 260.000 kg mesa, 10.700 kg masti in 7300 kg soli, dočim so rabile številne baze in civilna uprava nad 100.000 kg raznih živil. Rezervne zaloge so pošle, predvsem pa ni bilo maščob. Kljub temu je oddelek skrbel še za prebivalstvo Gorskega Kotara, kamor je odšlo do srede avgusta 1944. leta iz prav tako pasivne Notranjske 15 vagonov hrane, samo iz ribniškega okraja 5 vagonov, iz Bele krajine 20 vagonov, hrvaška 13. divizija pa je dobila 5 vagonov hrane in prek 150 glav živine. Oddelek je organiziral tudi zamenjavo blaga s sosednimi hrvaškimi okraji za sol, tobak, vžigalice, tekstil in tako dalje.

Nič manj delaven ni bil tudi odsek za finance s svojimi oddelki. Vse finančno poslovanje je postavil na proračune odsekov pri predsedstvu SNOS in okrožnih NOO (okrožnih odborih OF). Ti so morali izkazati vse dohodke in potrebe svojega območja in pošiljati mesečne proračune predsedstvu SNOS. Če odštejemo nam že znane potrebe za NOV, so morali posamezni oddelki skrbeti še za številne druge zadeve. Odsek za prosveto za preživnino učiteljem, vzdrževanje in najemnino za šole, šolske pripomočke, potrebščine itd. Odsek za civilno zdravstvo je moral dajati preživnino zdravnikom in strežnemu osebju, vzdrževati je moral bolnišnice, skrbeti za zdravila siromašnim ljudem itd.

Oživel je tudi odsek za obnovo s svojimi oddelki za obnovo selišč, cest, za promet in za strojne naprave. V notranjskem okrožju je popravil 350 hiš in žag, veliko tudi v drugih okrožjih. Gradil je ceste med Starim trgom in Faro ob Kolpi. Na novo je postavil 22 žag, nekaj manjših električnih central, elektrificiral je 19 vasi in postavil 4 apnenice.

Komisija za upravo narodne imovine (KUNI) je skrbela za vzdrževanje in smotrno gospodarsko izkoriščanje javne imovine, to je imovino države, bivših samoupravnih enot in ustanov javnopravnega značaja. Dalje je KUNI skrbela za razlaščenje in zapuščeno imovino, ki je bila trenutno brez posestnika ali obdelovalca. Vsaka posest je bila samostojna enota, manjša velika posestva so se v okrožjih združevala v enoto, dočim so večja posestva ali industrijska podjetja predstavljala enoto, četudi so se raztezala na več okrožij. Vsako enoto je vodil upravnik, ki ga je postavila KUNI v soglasju s pristojnim NOO. Vsaka enota se je morala vzdrževati sama, a oddajati viške. Posesti v upravi KUNI ni bilo tako malo. Samo v Ljubljanski pokrajini je bilo 62.700 ha gozda, 140 ha vinogradov, opuščene posesti pa v 139 vaseh izseljenih Kočevarjev, in 132 posesti v drugih okrožjih Ljubljanske pokrajine.

Glavna naloga Denarnega zavoda je bila še vedno osredotočenje denarnega prometa in skrb za normalizacijo gospodarskih razmer. Velike težave je imel pri uveljavljanju denarnega bona. Dal je pobudo za ukinitvev zaščite nad denarnimi zavodi na osvobojenem ozemlju. Po odloku predsedstva SNOS od 5. junija 1944 so smeli denarni zavodi izplačevati vse vloge do 2000 lir, višje vsote pa v štirinajstdnevnih obrokih po 500 lir. Vsi denarni zavodi na osvobojenem ozemlju so dobivali kredit od Denarnega zavoda. Čim so dobili ljudje zaupanje v denarne zavode, niso več samo dvigali, temveč tudi vlagali denar. Denarni zavod je odprl kredit tudi privatnikom za nekaj milijonov lir. Enotna letna obrestna mera je bila za vse vloge a vista 2 %, za vezane na

enomesečno odpoved 2,5 %, s trimesečnim odpovednim rokom 3 % in s šestmesečnim 3,5 %. Obrestna mera za posojila je bila od 5 do 5,5 %.²⁸²

Konec avgusta 1944 so v Ljubljanski pokrajini polagoma prenehavale gospodarske komisije in njih delo in naloge so začeli prevzemati gospodarski odseki pri NOO oziroma odborih OF. Odsek za prehrano pri predsedstvu SNOS je začel pripravljati tudi reorganizacijo načina preskrbe NOV s hrano. Ekonomski odsek Glavnega štaba naj bi konec vsakega meseca sporočil vse svoje potrebe odseku za prehrano, ta pa bi to breme porazdelil na okrožja in pokrajine. Druga novost pa bi bila, da bi okrožni odbori spravljali hrano v okrožna in okrajna skladišča in bi tako odpadla zamuda pri iskanju hrane, ko pride na območje okraja vojaška enota.²⁸³ Ta »skladiščni sistem« se je začel potem tudi postopoma uveljavljati.

Tako je prišel mesec september 1944, ko je začel svetovni politični in vojaški položaj kazati na možnost konca vojne že leta 1944. Za gospodarske odseke pri predsedstvu SNOS je to pomenilo pospešitev organizacije gospodarskih načrtov in gospodarskega aparata za čas po osvoboditvi. Na seji predsedstva SNOS so že 1. septembra 1944 razpravljali o Kardeljevih predlogih o organizaciji upravnega aparata za prevzem oblasti v mestih, o aprovizaciji mest, o bankah, industriji, podjetjih, o zavarovanju pred bežanjem kapitala, o zagotovitvi poslovanja domačih podjetij in denarnih zavodov.²⁸⁴ Vse to pa seveda ni moglo rešiti denarne krize, ki se je začela spet kazati. NOV je bila samo v nekaterih okrajih novomeškega okrožja v začetku septembra 1944 dolžna ljudem za hrano 3.817.230 lir, medtem ko bi mogli okraji sami na ta dolg plačati le 218.143 lir.²⁸⁵

V začetku septembra 1944 je Glavni štab ustanovil NOVGRAD (narodno-osvobodilna vojna gradnja), ki je imel več nalog in se je kmalu razvil v pomembno organizacijo. Imel je naloge zbirati podatke o v vojni poškodovanih, a za vojsko pomembnih objektov in kombinacij in vse tudi že začeti popravljati. Iz vojaških enot so začeli odbirati kvalificirane kadre, delovno silo (starejše vojne obveznike) pa organizirati v delavske bataljone in delovna taborišča.²⁸⁶ Nekoliko poplaha — ki pa se je kmalu pomiril — je povzročila okrožnica ekonomskega odseka Glavnega štaba od 16. septembra 1944, da je začel sovražnik utihtapljati med NOV razne zastrupljene predmete. Prepovali so nakup vsakršnih cigaret in hrane, ki je prihajala iz neosvobojenega ozemlja. To so nekaj časa dajali poprej na poskušnjo psom in mačkom.²⁸⁷

V začetku oktobra 1944 je poskušal odsek za prehrano odpraviti nekam zapleteno finančno poslovanje po okrožjih, obenem pa iz teh tudi iztisniti nekaj denarja. Finančni in gospodarski odseki pri okrožnih odborih so imeli še vedno dve blagajni. Tako imenovano redno, v kateri je bil denar GK še izpred nemške ofenzive in denar, ki so ga GK dobile konec decembra 1943 za nakup rezervne hrane, in tako imenovani vojaški fond, denar, ki so ga dobivali gospodarski odseki od predsedstva SNOS od junija 1944 dalje. Že vodenje obeh blagajn je bilo komplicirano, še bolj pa obračunavanje. Obračune prve blagajne so morali pisati na posebne obrazce in jih pošiljati prek finančnih referentov okrožnih odborov odseku za finance pri predsedstvu SNOS, drugo blagajno pa so obračunavali tako, da so pošiljali odseku za prehrano pri predsedstvu SNOS prepise blagajniških zapisov. Okrožnica je to odpravila. Povsod so morali takoj zaključiti tako imenovane redne blagajne, okrožni odbor je moral pobrati ves denar in ga odposlati z obračunom odseku za prehrano pri predsedstvu SNOS. Vse vojaške fonde v okrožju so morali spraviti v eno samo blagajno in vsoto sporočiti odseku za prehrano.

Nad denarjem gospodarskih odsekov v okrožju je moral imeti evidenco tudi okrožni finančni referent, kateremu je predsedstvo SNOS nakazalo denar za vse gospodarske odseke v okrožju.²⁸⁸

Na tretji seji načelnikov odsekov pri predsedstvu SNOS so 9. oktobra 1944. leta sklenili pospešeno ustanavljati zadruga, hkrati pa oživljati tudi privatno trgovino s potrebnimi krediti. Predlagali so tudi ustanovitev gospodarskega sveta.²⁸⁹

Medtem je začel kazati prve uspehe skladiščni sistem. Okrožnica ekonomskega odseka Glavnega štaba je 9. oktobra 1944 naročila, naj se vojaške enote in ustanove, ki se stalno ali začasno zadržujejo na ozemlju, kjer je že vpeljan skladiščni sistem, oskrbujejo izključno iz intendantskih skladišč pri komandah vojnih področij. Tem skladiščem morajo izročati vojaške enote tudi blago iz vojaških akcij, sicer se jim bo odštelo pri naročilu.²⁹⁰

Seveda se intendanti vojaških enot vselej le niso držali številnih okrožnic in si vseh določil — kljub tečajem — le niso mogli zapomniti, zlasti pa ne, kadar sta bili sila in naglica na mestu. Včasih so štabi nekaterih višjih enot poskušali delati tudi po svoje. Tako moramo razumeti tudi pritožbo odseka za gospodarstvo pri predsedstvu SNOS 11. oktobra 1944 Nadzorni komisiji pri IOOF, da »štab 7. korpusa ni upošteval predpisov civilnih oblasti o prepovedi klanja plemenske živine in da kolje dnevno po dvojce plemenskih telet, čeprav dobi redno predpisano količino mesa«.²⁹¹

Tudi ekonomski odsek Glavnega štaba je začel zahtevati od svojih enot enomesečne proračune denarnih potreb. Zahteval je, da morajo biti proračuni dobro razčlenjeni po potrebah. Vojaske enote so morale dobiti od civilnih oblasti nakazila za vse vrste lesa in les so morale plačati z gotovino ali vsaj s potrdili.²⁹³

Na četrti seji načelnikov odsekov pri predsedstvu SNOS so 16. oktobra 1944. leta ločili nabavo hrane od njenega razdeljevanja. Poslej naj bi hrano nabavljajal odsek za prehrano, razdeljevanje pa naj bi prevzel oddelek za trgovino. Za nabavo hrane naj bi se ustanovil centralni prehranjevalni urad, k razdelitvi hrane pa naj bi pritegnili trgovce, zadruga in obrti. Vpelje naj se sistem kart, ki bi jih razdeljevali NOO. Na tej seji so sklenili vpeljati tudi nov denar, lirski bon (bonska lira), ki je bil vreden nekaj več kot okupatorska lira, na podlagi katerega naj se sestavi enoten maksimalni cenik za vso Slovenijo.²⁹⁴

Na sedmi seji KUNI 17. oktobra 1944 je bilo govora o sestanku z zastopnikom OZNA glede postopkov pri zaplembi imovine, kjer so se dogajale razne nepravilnosti. V blagajni KUNI je bilo 806.931 lir v gotovini in 1.260.185 lir v bonih. Upravljanje vseh vrst posesti ni dosti prinašalo, več je bilo vredno, da zemlja ni ostala neobdelana in zapuščena. V rudniku Kanižarica pri Črnomlju je KUNI investirajl 200.000 lir in dnevna produkcija je že znašala vagon premoga. Emonske vinograde so sklenili oddati v najem. Od rodnege trsa naj bi bila najemnina do 1,5 lire, 10 % od te najemnine bi obdržala KUNI, 90 % pa bi šlo za obnovo vinogradov. Za najemnino njiv pa so določili od posejanega mernika 30 do 50 lir. Do srede novembra je KUNI oddala v najem že dve tretjini vinogradov v Beli krajini, kar bi ji moralo prinesiti 700.000 lir.²⁹⁵

Končno je uredil odsek za prehrano funkcioniranje skladiščnega sistema z okrožnico 19. oktobra 1944. Poslej so mogli vojaški intendanti sprejemati hrano le iz vojaških področnih skladišč. Odsek za prehrano bo na podlagi enomesečnih naročil vojske porazdelil bremena na okrožja, ti na okraje

in ti na kraje in končno ti na kmetovalce, ki jih bodo obremenili na seji krajevnih NOO v navzočnosti vseh volivcev in to po načelu, da mora vsak oddati za NOV česar nujno ne rabi za preskrbo svoje družine in svojega posestva. Ker pa odsek za prehrano ni za odkup te hrane imel prav nobenega denarja, je uvedel plačevanje z *začasnimi priznanicami*. To je bil list papirja s tekočo številko, z naslovom gospodarskega odseka, z napisom »časna priznanica«, na katerega so napisali ime in priimek osebe, ki je dala hrano, vrsto hrane, količino itd.

Na šesti seji načelnikov odsekov pri predsedstvu SNOS so sklenili predlagati predsedstvu, naj prevzame za kritje priznanice v petih dneh obveznosti Denarni zavod, da bodo lahko priznanice krožile kot denar. Končno so sklenili izdati novi maksimirani cenik v lirskih bonih in cene znižati za 10 % in začeti kampanjo za podpisovanje blagajniških zapisov v italijanskih lirah, kar je prihajalo v poštev predvsem na Primorskem.²⁹⁶

Tako smo srečali nekaj novih oblik partizanskega denarja. Novi lirski bon je izdal Denarni zavod in njegova nominalna vrednost je bila 10 % večja od italijanske lire oziroma bona Denarnega zavoda iz 1944 in starega bona (obveznice) še iz časov italijanske okupacije. Do priznanic Denarnega zavoda iz oktobra 1944 poznamo že dve vrsti priznanic (časna potrdila vojaških enot in civilnih forumov za nabavljeno hrano), ki sta imeli dve obliki: bila je lahko samo preprost košček papirja ali pa lepo tiskana blokovna priznanica Glavnega poveljstva iz leta 1942. Dvoje novih »denarjev« je poslej bila priznanica Denarnega zavoda od oktobra 1944, ki je bila prenosna kot denar in se je glasila na lirske bone, in blagajniški zapisi, ki jih je začela izdajati podružnica Denarnega zavoda za Slovensko Primorje.²⁹⁷

Ko je IOOF v začetku novembra 1944 znova razpisal posojilno kampanjo, je izrecno poudaril nabiranje posojila za priznanice ali blagajniške zapise, to je na »denar, ki ga izdaja naša slovenska narodna oblast... S tem smo odločili italijansko liro od našega bona. Lira na svoji vrednosti izgublja, naš bon pa dobiva«. ²⁹⁸ Tudi v okrožnici 11. novembra 1944 je predsedstvo SNOS ob uvedbi novega maksimiranega cenika poudarilo, da je lirski bon časna narodna valuta, dočim so lire in marke prepuščene svobodnemu prometu in razvrednotenju, kar bo diktiral prosti trg, dočim bo razmerje med lirskim bonom in okupatorjevo valuto sproti ugotavljal Denarni zavod.²⁹⁹

Istega dne je izdalo predsedstvo SNOS okrožnico o organizaciji prehranjevalne službe, ki naj bi rešila že omenjeni problem ločitve poslov oblasti-nega značaja od poslov navadne trgovine ob osvoboditvi. Prehranjevalni odseki pri NOO so dobili naslednje naloge oblasti-nega značaja: ugotavljanje potreb civilnega prebivalstva (prehranjevanje in oskrbovanje z racioniranimi predmeti, razdeljevanje živilskih nakaznic), obračunavanje uporabljenih živilskih nakaznic in odrezkov, izdajanje nakazil za dvig živil in potrebščin, kontrola, popis in statistika vseh pridelkov in živine, evidenca dosedanjih obremenitev, kontrola cen in obremenjevanje kmetov. Mesečne potrebe ugotavlja odsek za prehrano pri predsedstvu SNOS, ki jih razdeli — upoštevajoč vse okoliščine — na okrožja, ti na okraje. Krajevni NOO so dolžni v določenem roku zbrati predpisano količino živil in jih poslati v skladišča.

Za posle povsem trgovskega značaja pa je predsedstvo SNOS ustanovilo NAVOD (nabavljalni zavod), ki je imel te naloge: nabavo vseh prehrabnih predmetov in potrebščin (s prostovoljnim ali prisilnim odkupom), skladiščno službo, transport in intervencijo na trgu.

Stane Kumar: Lakota, 1937, perorisba s tušem

Končno je okrožnica uvedla tudi sistem živilskih nakaznic ali kart. Odsek za prehrano pri predsedstvu SNOS naj izda za vso Slovenijo enotne karte, ki so osebné (za racionirana živila, milo in tobak), družinske (za kurivo), osnovne (enoten obrok vseh racioniranih živil in predmetov) in dodatne (težje delo, noseče žene itd.).³⁰⁰

Rekli smo že, da je bila vsa ta organizacija narejena v pričakovanju skorajšnjega konca vojne. To pričakovanje seveda v ničemer ni zmanjšalo perečega vprašanja trenutne prehrane NOV, zlasti še ker je sovražnik počasi, a z dosledno vztrajnostjo vedno bolj zmanjševal obseg osvobojenega ozemlja. Zato je ekonomski odsek Glavnega štaba 13. novembra 1944 znova naročil črpati hrano bolj iz kontroliranih predelov, dočim naj bi se z osvobojenega ozemlja oskrbovale le zaledne enote in ustanove. Dalje je naročil spravljanje viškov hrane iz kontroliranih predelov v varnejše kraje.³⁰¹

Ker so začele nastajati nejasnosti pri uporabi priznanic, je izdalo predsedstvo SNOS 18. novembra 1944 Navodila o uporabi priznanic. Priznanice so bile plačilno sredstvo; če so bile opremljene z žigom in podpisi in bile so enakovredne lirskim bonom. Izdajal jih je (formularje) Denarni zavod v lirskih bonih zaradi pomanjkanja drobiža. Lahko so jih vlagali v Denarni zavod kot vloge na hranilne knjižice in bile so prenosljive, vendar so se mogle uporabljati le za poravnavo tekočih računov in jih niso mogli zamenjati za stare, začasne priznanice.³⁰²

Zanimiva je bila združna anketa 19. novembra 1944 na bazi 80 na sedežu večine odsekov predsedstva SNOS. Tod je dr. Marijan Breclj med drugim dejal: »Zadruga bo med drugim po svojem bistvu postala samopomoč, vendar z novo vsebino... Bo tista gospodarska oblika, ki bo mogla zavarovati vse gospodarske oblike naše borbe.« Bilo je več predlogov, med temi tudi, naj predsedstvo SNOS ustanovi začasni centralni organ za vodstvo zadružništva, dalje, naj bo enotna združna organizacija, naj funkcije bivših kreditnih zadrug prevzame Denarni zavod itd.³⁰³

Odsek za prehrano pri predsedstvu SNOS je 20. novembra 1944 določil, naj bi odseki za prehrano pri NOO dajali brezplačno hrano — poleg NOV in bolnišnicam — tudi bazam civilne uprave. Ker je znova grozilo pomanjkanje maščob, je odsek za prehrano 22. novembra 1944 določil, da morajo dati dovoljenje za zakol, zlasti pa prašičev nad 120 kg, okrajni NOO. Poleg tega so morali dati v odkup od tega prašiča dvočlanska družina 30 do 40 % slanine ali 15 do 20 kg, štiričlanska družina 20 do 30 % ali 10 do 15 kg itd.³⁰⁵

Podobno kot predvideni NAVOD je ekonomski odsek Glavnega štaba 24. novembra 1944 ustanovil intendantska skladišča kot pomožne organe, ki naj bi upravljali z vsem materialom intendantske narave, kolikor ga NOV nabavlja in potrebuje. To naj bi bila glavno intendantsko skladišče, skladišča vojnih oblasti in vojnih področij.³⁰⁶

V okrožnici 24. novembra 1944 je predsedstvo SNOS še natančneje določilo delokrog in organizacijo prehranjevalnih odsekov NOO. Krajevni NOO ni imel posebnega prehranjevalnega odseka, temveč le referenta, kateremu pa je moral pomagati celotni NOO. Ugotavljal je mesečno število potrošnikov (polnih, delnih in samooskrbovancev), delil naj bi karte, ki jih bo dobil od okrajnega NOO, določal dajatve vaščanov na javnih vaških sestankih, nadziral trgovce, mesarje, peke itd., skrbel za izvajanje maksimiranega cenika, plačeval vaščanom za oddano blago in živino. Okrajni NOO je imel prehranjevalni odsek, ki naj bi mesečno sestavljal sezname potrošnikov svojega okraja na podlagi prijav krajevnih NOO ter sprejemal od okrajnega NOO

živilske karte in nakaznice za kurivo, kar bi potem vse izdajal krajevni NOO. Izdajal bi nakazila trgovcem, obračunaval odrezke živilskih kart itd. Prehranjevalni odsek okrožnega NOO naj sestavlja mesečne sezname potrošnikov okrožja in jih dostavlja pokrajinskim forumom oziroma v Ljubljanski pokrajini odseku za prehrano pri predsedstvu SNOS. Dajati mora vso pomoč podružnicam NAVOD in zamenjuje v manjšem obsegu s sosednimi okrožji.³⁰⁷

Konec novembra 1944 so na enajsti redni seji načelnikov odsekov pri predsedstvu SNOS ugotovili, da znaša primanjkljaj samo za potrebe civilnega sektorja čez 4 milijone lir.³⁰⁸

Manjkalo je lir in lirskih bonov. To je prav dobro pokazala tudi računska bilanca Denarnega zavoda konec decembra 1944.³⁰⁹

Aktiv		V lirah	Pasiv
blagajna	1,082.805.20	računi upnikov	3,303.918.19
denarni zavodi	31.455.—	razni računi	59.900.—
predsedstvo SNOS	2,866.535.—	hranilne vloge	333.547.—
valute	170.340.60	emisija	2,830.600.—
podruž. DZ	406.916.45	dobiček	73.992.12
računi dolžnikov	2,042.405.—		
	6,600.957.25		6,600.957.25

V hrani so zavezniki — vštrevši Sovjetsko zvezo — poslali leta 1944 kaj malo pomoči, kar nam povedo tudi tele številke: 3134 kg riža, 3240 kg margarine, 2950 kg moke, 80 kg kave, 255 kg čaja, 465 kg sladkorja, 205 kg mleka v prahu, 10 kg boba, 10 kg zmlete zelenjave, 3250 kg soli, 139 kg suhega krompirja, 10 kg zdroba in 4 kg suhih pomarančnih olupkov.³¹⁰ In koliko je dala v tem času hrane in drugih potrebščin KUNI? Poljedelskih pridelkov 228.356 kg, mlevskih izdelkov 2654 kg, sadja in grozdja 20.105 kg, 387 glav živine, 217.084 kg sena, 2154 litrov vina in žganja itd. KUNI se je dobro razvijala in je njen saldo znašal konec 1944 3,934.439 lir.³¹¹

IOOF je 21. januarja 1945 zapisal v posebni okrožnici: »Bližajoči se konec vojne nas ne bo nenadoma odrešil gospodarskih težav.« V vsakem pogledu se bo treba opreti na lastne sile in do skrajnosti izkoristiti vse gospodarske možnosti.³¹² Prav v tem času pa so nas začeli reševati zavezniki. Začeli so pošiljati ogromne pošiljke, zlasti obleke in obutve. Bil je skrajni čas, kajti v hudi zimi 1944/45 je bila NOV dobesedno gola in bosa. Tako je mogel Glavni štab že 10. februarja 1945 predpisati enotno uniformo. Uniformo tipa A: dolga bluza, jahalne ali dolge hlače, plašč in člani od štabov brigad dalje škornje (sicer čevlje), in uniformo tipa B (zavezniški tip): zavezniška bluza, dolge hlače, plašč, čevlji. Vse uniforme drugih oblik so bile prepovedane.³¹³

Na seji načelnikov odsekov pri predsedstvu SNOS se je 3. marca 1945 razvila zanimiva debata o znanem Kardeljevem govoru na beograjskem radiu o treh gospodarskih sektorjih v novi državi, državnem, zadružnem in privatnem. Debata se je razvijala v dvojno smer, da je treba središče boja prenašati že na gospodarsko fronto in da se »na staro ne bomo več vrnili«. Dr. Bebler je v diskusiji dejal: če »mali in srednji kmet nista na naši strani, izvira to iz njune zaostalosti. Velikega kmeta smo z NOB pridobili, bo pa prehajal vedno bolj v nevtralnost.«³¹⁴

Že od januarja 1945 se je v vsej Sloveniji glede prehranjevanja NOV ustalil nekak trojni način. Na osvobojenem ozemlju so za hrano skrbeli krajevni NOO ali terenski odbori OF, ki so zbirali hrano s pomočjo prehranjevalnih komisij, ki so bile nekoliko podobne starim gospodarskim komisijam, na pol osvobojenih ozemljih so zbirali hrano predvsem aktivisti OF, na okupiranem ozemlju pa je bilo mogoče nabirati hrano samo s pomočjo vojske in pravih vojaških prehranjevalnih akcij.³¹⁵

Šele marca 1945 so začeli pošiljati zavezniki tudi večje količine hrane za osvobodena ozemlja v Ljubljanski pokrajini in tako je mogel Glavni štab darovati civilnemu prebivalstvu 10.000 kg soli, 2000 litrov olja in 2000 parov čevljev. To »velikonočno darilo oblasti ljudstvu« so potem natančno razdelili. Okrožje Novo mesto je dobilo 7500 kg soli, 1250 litrov olja in 1300 parov čevljev, okrožje notranjsko-ribniško pa 2500 kg soli, 750 litrov olja in 700 parov čevljev. V glavnem so delili potem vse to na krajevnih sestankih volivcev, kjer so najprej ugotovili najpotrebnejše, med katere so šteli tudi »družine naših nasprotnikov«.³¹⁶ Hkrati je poslal odsek za prehrano predsedstva SNOS obema okrožjema tri milijone bonov in naročil, naj porabijo za nakup hrane in živine dva milijona, en milijon pa za izplačilo starih dolgov. Živež in živino naj plačajo polovico s priznanicami, polovico pa z lirskimi boni, le manjše zneske in najpotrebnejšim naj plačajo tudi v lirah.³¹⁷

To je bil zadnji gospodarski ukrep naših centralnih oblasti za časa NOB.

OPOMBE

- ²³⁰ Fasc. 451, ²³¹ Fasc. 432, ²³² Fasc. 447, ²³³ Fasc. 436, ²³⁴ Fasc. 553, ²³⁵ Fasc. 474, ²³⁶ Fasc. 432, ²³⁷ Fasc. 42, ²³⁸ Fasc. 436, ²³⁹ Fasc. 12, ²⁴⁰ Fasc. 263, ²⁴¹ Fasc. 263, ²⁴² Fasc. 263, ²⁴³ Fasc. 263, ²⁴⁴ Fasc. 542, ²⁴⁵ Fasc. 263, ²⁴⁶ Fasc. 479, ²⁴⁷ Fasc. 478, ²⁴⁸ Fasc. 452, ²⁴⁹ Fasc. 450, ²⁵⁰ Fasc. 12, ²⁵¹ Fasc. 473, ²⁵² Fasc. 473, ²⁵³ Fasc. 561, ²⁵⁴ Fasc. 473, ²⁵⁵ Fasc. 436, ²⁵⁶ Fasc. 158, ²⁵⁷ Fasc. 158, ²⁵⁸ Fasc. 479, ²⁵⁹ Fasc. 12, ²⁶⁰ Fasc. 567, ²⁶¹ Fasc. 449, ²⁶² Fasc. 728 b, ²⁶³ Fasc. 263, ²⁶⁴ Fasc. 452, ²⁶⁵ Fasc. 473, ²⁶⁶ Fasc. 328, ²⁶⁷ Fasc. 479, ²⁶⁸ Fasc. 452, ²⁶⁹ Fasc. 452, ²⁷⁰ Fasc. 479, ²⁷¹ Fasc. 450, ²⁷² Fasc. 731, ²⁷³ Fasc. 263, ²⁷⁴ Fasc. 12, ²⁷⁵ Fasc. 478, ²⁷⁶ Fasc. 485, ²⁷⁷ Fasc. 465, ²⁷⁸ Fasc. 448, ²⁷⁹ Fasc. 477, ²⁸⁰ Fasc. 479, ²⁸¹ Fasc. 12, ²⁸² Fasc. 447, ²⁸³ Fasc. 452, ²⁸⁴ Fasc. 448, ²⁸⁵ Fasc. 479, ²⁸⁶ Fasc. 270, ²⁸⁷ Fasc. 263, ²⁸⁸ Fasc. 553, ²⁸⁹ Fasc. 464, ²⁹⁰ Fasc. 263, ²⁹¹ Fasc. 474, ²⁹² Fasc. 263, ²⁹³ Fasc. 263, ²⁹⁴ Fasc. 464, ²⁹⁵ Fasc. 498, ²⁹⁶ Fasc. 464, ²⁹⁷ Fasc. 458, ²⁹⁸ Fasc. 432, ²⁹⁹ Fasc. 477, ³⁰⁰ Fasc. 477, ³⁰¹ Fasc. 267, ³⁰² Fasc. 477, ³⁰³ Fasc. 474, ³⁰⁴ Fasc. 450 a, ³⁰⁵ Fasc. 577, ³⁰⁶ Fasc. 263, ³⁰⁷ Fasc. 477, ³⁰⁸ Fasc. 464, ³⁰⁹ Fasc. 525, ³¹⁰ Fasc. 477, ³¹¹ Fasc. 498, ³¹² Fasc. 432, ³¹³ Fasc. 262, ³¹⁴ Fasc. 464, ³¹⁵ Fasc. 477, ³¹⁶ Fasc. 477, ³¹⁷ Fasc. 477.

NE VDAJ SE, FANT

France Križnar

ZLATA SVOBODA

VIII. poglavje

Letala sedaj odletavajo že nekam naprej proti Tirolam. Zdi se, da je fronta šla mimo nas. Vasi na desni strani taborišča so vse v dimu.

Nedelja, 29. aprila. Vreme se je izboljšalo. Iz Dachaua se sliši streljanje strojnic in kanonada. V zraku se je pojavilo težko neokretno letalo. Leno leta nad frontno linijo in si ogleduje teren pod seboj. Tukaj bo torej sedaj fronta. Proti večeru nastane križni ogenj. Esesovci, ki so še pri protiletalskih topovih nedaleč od našega taborišča, besno streljajo na Amerikance, ki že prodirajo, kot rečeno, iz Dachaua. Granate letijo čisto nizko nad taboriščem in se razletavajo le nekaj metrov nad zemljo. Nastal je preplah. Bežati nimamo kam. Nemci streljajo kot blazni. Amerikanci odgovarjajo le bolj poredko, ker je videti, da pazijo na žensko taborišče. Nekaj žensk je hudo ranjenih. Bežijo iz barak in prihajajo v naše taborišče. Borba se nadaljuje. Granate tulijo tik nad barakami. Ljudje bežijo v zaklonišče. Radio javlja iz Dachaua, naj bomo mirni, ker vojska strelja le na nemško posadko, ki je pri topovih. »Ostanite na mestu in pričakujte nas,« javlja radio.

Nenadoma streljanje preneha. Granata je zadela protiletalsko baterijo in esesovci, ki so streljali, jadrno bežijo proti Münchnu.

Noč mirno prespimo v pričakovanju velikega dneva. Zadnji april je mrzel, vetroven dan. V zraku še vedno kroži izvidnik. Kroži nad fronto in pazi kot kragulj na vsako dogajanje na zemlji.

Dopoldne mineva med delom. Iz skladišča perila prenašam s Pretnarjem obleko in perilo za ljudi, ki so goli. Na dvoru se mi nudi prav zanimiv primer. V kuhinji so odkrili kapoja Nemca, ki je osovražen zlasti pri Italijanih. Skrivaj je skušal pobegniti. Opazil ga je neki Italijan. Stekel je za njim z nožem v roki. Nemec je bil hitrejši. Pobegnil je. Ljudje, ki niso vedeli, za kaj gre, so navalili na Italijana in so ga v razburjenju zmlatili. Italijan kriči, naj ga pustijo, ker je nedolžen in le nekemu Francozu se je zahvaliti, da ga v razburjenosti niso ubili. Italijan je ves pobit in v krvi. Ljudje so zavohali kri in potrebna je velika previdnost, da se ne bi razvnela nacionalna mržnja. Če bi sedaj prišlo do sovraštva med posameznimi narodnostmi, bi moglo taborišče samo med sabo obračunati in se pobiti.

S Pretnarjem in še z desetorico grem v esesovske barake. Tam nabereмо še nekaj odej, ki jih primanjkuje našim ljudem. Ko ogledujem zapuščeno bivališče esesovcev, me pokliče Pretnar.

Pelje me k baraki, v kateri je umivalnica. Smeje mi pokaže na mlado, mršavo deklico, kako se gola predaja curkom vode. Deklica naju zagleda, obrača se in se smeji. Ne meni se za najine poglede in se koplje dalje.

Po barakah ogledujem razbite steklenice in drugo drobnjarijo, ki so jo pustili esesovci. Iz sobe odidem, ko zaslišim vpitje.

V zadnji aprilski dan je zaoril en sam divji krik tisočev in tisočev. Ta krik je zadonel v vseh mogočih jezikih, toda bil je tako enak in soroden; bil je krik svobode, odrešenja, življenja.

Kot nori ljudje hitijo in lezejo proti zahodni strani taborišča. Grabijo za bodečo žico, v kateri ni več električnega toka. Grabijo za žico, ograja se maje in podira pod rokami tisočev.

Trenutek sem postal, nato pa sem planil naprej. Zlezem na bunker za municijo in gledam, gledam. Izpod mosta, katerega smo milijonkrat preklinjali, se prikažejo v strelce razviti vojaki. Prihajajo s puškami v rokah. Ne verjamem svojim očem, ali je res mogoče. Po cesti počasi pripelje tovorni avto. Na strani ima veliko belo peterokrako zvezdo. Sedaj verjamem. Ljudje norijo. Tečejo čez polje naproti vojakom.

Pogled je nepopisen. Stojim na bunkerju. Za menoj pritisnejo ženske. Jokajo, objemajo se, smejejo in tako me zrinejo z višine. Zlezem na betoniran stolp. Moški in ženske poljubljajo vojake, objemajo jih in jokajo.

Moji občutki so nepopisni. Prihajajo prijatelji, znanci, objemamo se, iz grla pa prihaja samo nekakšno grčanje. Svoboda, rešitev, domovina. Od ginjenosti ne moremo govoriti. Grla so nam suha, samo šepetamo lahko. Vojaki prihajajo v strelski vrsti prek polja. Skrbno pregledujejo vsako jamo, vsak grm. Jetniki jim zastavljamo pot, zato se vojaki le s težavo prebijejo naprej. Jetniki, Madžari in Cigani jim igrajo na citre in violine. Njihovi obrazi so pobožno navdahnjeni. Vojaki poslušajo godbo, nato pa nadaljujejo svojo pot.

Nacionalni in internacionalni komiteji pripravljajo taborišče za sprejem vojaške misije, katera mora skoraj priti v taborišče. Sam ne vem, od kod so se pojavile zastave različnih narodov.

Pred glavnimi vrati se zbirajo zastopniki narodov, ki bodo dočakali vojaško misijo, ki bo sprejela taborišče pod svoje varstvo. Tudi naša zastava se je pojavila. Med tujci je vzbudila ugibanje, čigava naj bi bila.

Pred vrati se je nagnetla velika množica. Povzpnem se na streho kuhinje in od tam opazujem sprejem vojske, osvoboditeljce. Amerikanci so se pripeljali na džipih in na posebnih avtomobilih s filmskimi kamerami.

Kriki v slavo in zahvalo osvoboditeljem so se zaslišali prek taborišča v pomladanski dan. Nepopisna sreča se zrcali ljudem na obrazih. Do smrti izmučeni in sestrađani ljudje slavijo svoje rešitelje. Zastave ZDA, SSSR, Francije in ostalih držav, katerih ljudje so v taborišču, vihrajo pred glavnimi vrati v taborišče. Ljudje so srečni, presrečni. Vrnila se jim je volja do življenja.

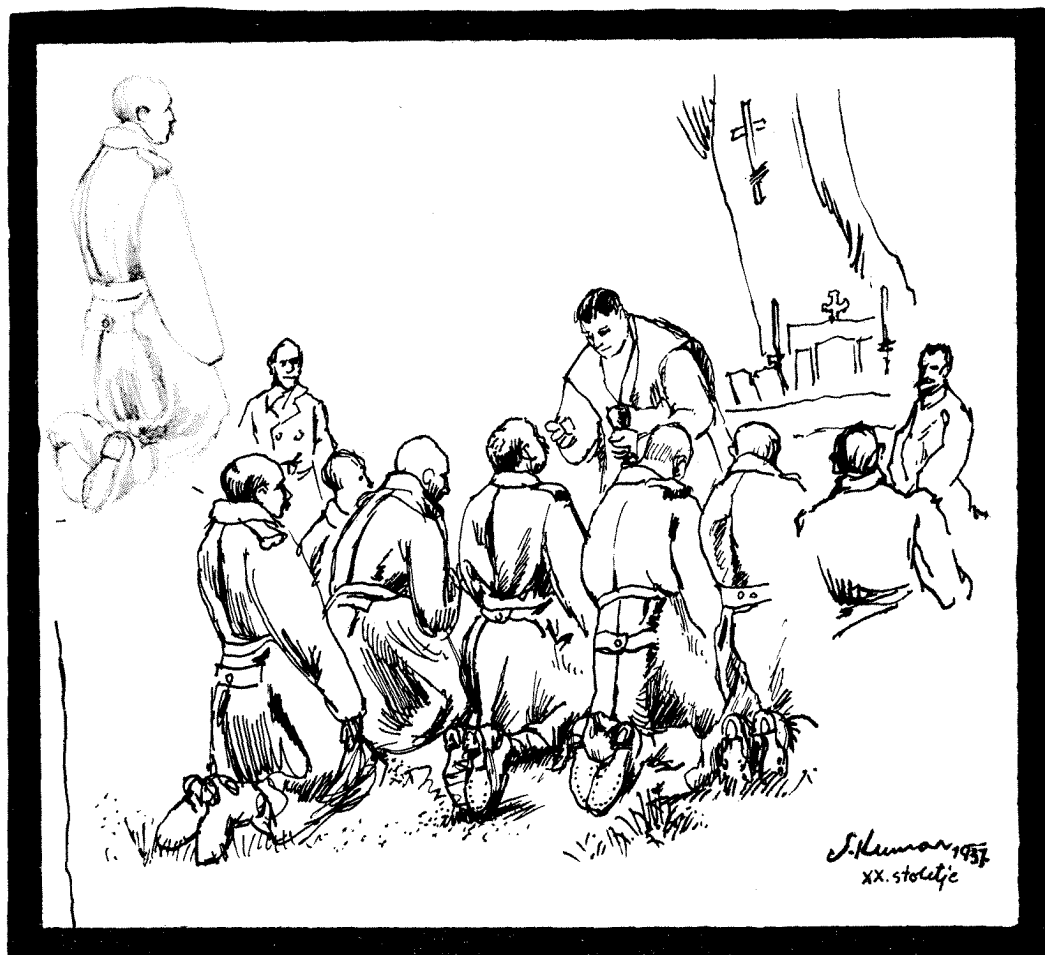
Kupi mrličev, ki ležijo na vseh koncih in krajih taborišča z odprtimi usti in s prosečimi osteklenelimi očmi, pa se mi zdijo, da so oživel in da se z nami vred veselijo osvobojenja.

Amerikanci, reporterji z velikimi kamerami filmajo množice osvobojenih ujetnikov in mrtve, ki so izpostavljeni rojem muh in toplim sončnim žarkom.

Zunaj taborišča je velika zasipnica krompirja. Že so nanjo navalili. Po vsem taborišču kričijo v vseh mogočih jezikih: krompir, krompir. Ljudje hitijo z vrečami in posodami po krompir. Ne vem, od kod so nenadoma nabavili velike lonce, v katerih kuhajo krompir.

Ljudje, moški in ženske, se brezobzirno bijejo za krompir. Nekateri moški, ki so še do včeraj imeli obzir do žensk, so nenadoma postali brezobzirni. Gazijo drug po drugem k zasipnici. Tisoči se borijo za krompir. Spet vlada pravica močnejšega. Vojaki, ki stojijo ob strani te žalostne gomile lačnih ljudi, se smejujejo in skušajo napraviti red.

Tudi sam poskušam nabrati krompir. Toda ko vidim, da je nevarnost za življenje, se umaknem, misleč sam pri sebi, da je boljše cela glava kot pa razbita.

Stane Kumar: XX. stoletje (*Blagoslov pred napadom*), 1937, perorisba s tušem in risba s svinčnikom

Raje opazujem ljudi. Krompir nosijo v vrečah, v predpasnikih, lomijo in podirajo leseno ograjo, taboriščniki kot mravlje nosijo v taborišče drva. Kdo bi si mislil pred nekaj dnevi, da lahko iz discipliniranih jetnikov nenedoma nastane taka zmeda in anarhija.

Prva noč na osvobojenem ozemlju. V noč se bleste nešteti ognji. Ljudje po tratah, na cesti in okrog barak kuhajo, pečejo krompir. Vsepovsod vidiš temne, suhe, strašne sence ljudi, ki sedijo poleg ognjev, od časa do časa polagajo na ogenj in jedo krompir. To je prva svobodna noč v taborišču. Sam sem razpoložen, da ne vem, kaj naj počnem. Poskušam se smejati, toda ne morem. Poskušam govoriti z ljudmi. Ne morem. Grlo mi je suho in le nekakšno jecljanje mi prihaja iz grla. Prevelika sreča nas je napravila onemogle.

Zjutraj ogledujem okolico taborišča. Kupi orožja in municije ležijo vsepovsod naokrog. Zlomljene puške poleg raztrganih uniform SS. Oči mi blo-dijo naprej. Povsod, kamor pogledam, vidim kupe mrličev. Moj pogled in moj razum sta bila do včeraj brezčutna za vso to strahoto, se nenadoma prebudita. Srce, ki je do včeraj okamenelo, se je omehčalo. Najlaže bi zajokal. Morda od žalosti za vsemi tistimi, ki sem jih poznal, bil z njimi prijatelj, s katerimi sem delil vse gorje taborišča, a jih ni več, da bi se z nami vred veselili zmage in svobode.

Taborišče so spet zastražili vojaki. To pot zavezniški. Ljudje, osvobojeni, so željni videti svobodo, zato množice jetnikov beže iz taborišča čez travnike in polja po vaseh in proti Münchnu. Vojaki kričijo za njimi, naj se vrnejo, in tudi streljajo za njimi. Na srečo so to le streli za strah. Ljudje se ne menijo za streljanje, bežijo v vasi, da se do sitega najedo.

Prvi maj 1945 v osvobojenem koncentracijskem taborišču Allach. Mrzel veter piha prek Bavarske ravnine. Od časa do časa padajo snežinke. Po barakah, straniščih in povsod drugod je strašen nered, vse smrdi. Celo taborišče je videti kakor gnojna jama. Kamorkoli stopiš, povsod človeško blato. Krompir, ta izdajalski krompir. Ljudje, ki so ga jedli, so zboleli. Griža zahteva prve žrtve; včeraj veseli in srečni, so danes apatični. Ljudje so čemerni in nedozvetni za vse.

Po zraku se preletavajo velike jate letal in se izgublajo proti Tirolam. V bivšem skladišču pripravljamo barako, dekoriramo jo za proslavo prvega maja.

Po kosilu, ki je skromno kot običajno, se Jugoslovani pred barako prostrojimo. Razvrstimo se v čete in bataljone, za celo brigado nas je. Na čelu brigade komandira učitelj Horvat, na čelu bataljonov so Miha Golobič, Janko Cerar in Janez Pintar. Spredaj so zastavonoše, ki nosijo ob straneh proletarske zastave, na sredi pa veliko jugoslovansko zastavo s peterokrako zvezdo.

Ljudje, prav vsi razen bolnikov, so stopili v zbor. V mrzli vetrovni dan je odjeknilo povelje: K proslavi 1. maja. V svobodi brigada, bataljoni, Jugoslovani mirno, naprej marš!

Zastave se visoko dvignejo, zaplapolajo v vetru, brigada do včeraj brezpravnih ljudi, a danes svobodnih, krene opotekajoč se in klecajoč za svojo zastavo. Oglesi se pesem Hej Slovani. Počasi koraka brigada po glavni ulici taborišča. Poljaki, Čehi, Francozi, Italijani, Rusi in drugi začudeno gledajo naš sprevod. Svečani povorki se spoštljivo odkrivajo in s tem počastijo našo zastavo.

Pesem Hej Slovani postaja vse glasnejša. V srcih čutimo neizrečen ponos in srečo.

Na ulici srečamo sprevod Nemcev, včerajšnjih sojetnikov, ki pojejo Internacionalo. Na drogu nosijo transparent, ki predstavlja kljukasti križ, katerega razbija veliko kladivo.

V skromno okrašeni dvorani proslavljamo prvi maj. Na zidu visijo slike maršala Tita in Kardelja. Predsednik ilegalnega komiteja Horvat začne proslavo, ki se spremeni v veliko manifestacijo ljubezni do domovine, partije in maršala Tita. Na proslavi je bilo dano tudi polnomočje dosedanjemu ilegalnemu komiteju, ki je do tega dne že opravljal pomembne naloge. Predstavniki komiteja naj skrbijo za vse bolne Jugoslovane in se borijo za čimprejšnjo repatriacijo v domovino.

S proslave odhajamo ponosni, polni hrepenenja po čimprejšnji vrnitvi v domovino. Nizko nad oblaki letajo zavezniška letala in se izgubljajo proti Tirolam, od koder slišimo eksplozije bomb, ki rušijo zadnje utrdbe fašizma.

V taborišču vlada radost in veselje. Po tratah in okrog barak spet zgorijo številni ognji, kuha in peče se krompir. Gomile mrtvih po tratah in okrog barak pa z odprtimi očmi nemo opominjajo nas preživele.

Ljudje zdaj umirajo kar množično. Zvečer sedim poleg ognja, Italijani kuhajo in pečejo krompir. Zraven je gomila mrtvih Judov. Italijani jedo in spet kuhajo krompir. Lakota je velika in poplačana strahovito drago. Ljudje, ki se najejo preveč, so izpostavljeni smrti. Želodci, ki so do včeraj dobivali le majhne obroke hrane, so skrčeni. Zaradi prevelike množine zaužitega krompirja pokajo želodci in čreva. Smrt je strašna. Sedim pri Italijanih in gledam grozen prizor. Zraven nas se valjata dva Italijana, ki sta se preveč najedla. Valjata se po tleh, držita se za trebuhe, z rokami grebete po zemlji. Sedimo zraven in jima ne moremo pomagati.

Večina nacionalnih komitejev je imela le slab vpliv na svoje ljudi. Poljaki, Francozi in drugi, da ne omenjam Rusov, v vedno večjem številu beže iz taborišča na pohode v bližnje vasi. Slovenci smo ostajali v taborišču, ker nam je naš komite pod kaznijo branil izhod iz taborišča. Poljaki, Rusi in Francozi nosijo v taborišče velike količine konzerv, moke, sladkorja ter raznih predmetov, ki so tudi nas pripravili v nejevoljo in nam vzbudili željo, da pogledamo prek žice taborišča. Strogo ravnanje našega komiteja je naše ljudi v taborišču napravilo nezadovoljne, posebno zaradi tega, ker smo bili še vedno po malem lačni. Vpliv komiteja je pričel pešati. Ljudje so v vedno večjem številu pričeli uhajati čez žico. Najprej so si to drznili Srbi in Hrvati, nato pa že tudi mi Slovenci.

Ljudje, ki so se nato vračali v taborišče s polnimi nahrbtniki konzerv, sladkorja in drugega blaga, so spodbudili še druge, ki so bili manj drzni.

Amerikanci so dovažali v taborišče velike kamione svežega mesa, konzerv in mleka. Hrana je nenadoma postala mastna in pretežka za naše želodce, ki niso vajeni močne hrane. Nekaterim pa še ta hrana ni bila dovolj in so si kuhali še sami. Vse to povzroča v taborišču nered in ljudje so v večjem številu obolevali in umirali. V teh dneh je res treba trdne volje nasproti samemu sebi. Jetniki so goltali hrano ne glede na to, ali je dobro ali ne za njihov organizem. Večina je v prvih dneh po osvoboditvi zbolela za grižo. Jaz sem zelo previdno gospodaril sam s seboj. Jedel sem zelo malo, toda velikokrat na dan. Kljub velikemu poželenju po hrani sem vendar venomer pazil, da mi je bil želodec sposoben prebaviti vse, kar sem použil.

V splošnem smo menili, da bi bilo potrebno po osvoboditvi taborišča bolj gledati na ljudi. Potrebna je bila vsaj teden dni dietična hrana, ki bi gotovo mnogim rešila življenje. Bile so pač take okoliščine, v katerih verjetno tudi ameriška komanda ni mogla dovolj skrbeti za vsa ta ogromna taborišča, katera je vojska spotoma osvobajala.

Tudi mene je želja po pustolovščini nagnala prek žice. Z dvema tovarišema smo nekega dne zlezli čez ograjo. Vojaka, ki je sedel poleg ognja in se grel, smo nalagali, da gremo obiskat bolnega tovariša, ki je v bližnji vasi.

Ko korakamo čez polja, srečujemo Žide, ki se vračajo v taborišče z velikimi vrečami, polnimi konzerv in sladkorja. V vasi, ki je precej velika, se napotimo v najlepše hiše in zahtevamo hrane. Ljudje nam brez ugovora prinašajo, kar pač imajo. Tako gremo od hiše do hiše, povsod se najemo, nato pa zahtevamo še jajca, meso in moko za tovariše, ki so v taborišču. Ljudje

nam dajejo, niti si ne upajo ugovarjati. V neki hiši se ženska upira. Matija odide na cesto in že se vrne z orjakom, črnim vojakom. Vojak se nam smeji in dopoveduje, da lahko vzamemo v tej hiši vse, kar si želimo. Tovariši si naberejo nekaj konzerv, katere so gotovo ukradene in gredo naprej. Naberemo si cele vreče hrane. Spotoma se srečujemo z ameriški vojaki. Gledajo nas in veselo se pozdravljamo. Črni vojaki nam odzdravljajo kar s pestmi. Vračamo se v taborišče. Komaj se premikamo, tako smo se najedli. V baraki protiletalske zaščite izpraznim želodec in se zakolnem, da se ne bom nikdar več tako najedel. Po baraki ležijo na tleh razni časopisi, brošure, vidi se, kako so jih vojaki na hitrico zapustili. Zunaj ležijo še celi ali pa razstreljeni topovi, ob njih so razmetane porcije, v katerih so vojaki kar na položaju pustili večerjo. V porcijah je še vedno mlečni zdrob in nekakšna pašteta.

Na polju leži uničen ameriški tank. Ogledujemo, kako ga je zadela granata in kako je velikan zgorel. V plahto zavit leži ob tanku človek. Odgrnemo plahto. Človek je črnc, mrtev. Od njega se že širi rahel smrad po trohnobi. Nekaj minut postojimo mirno, da počastimo spomin na tega junaka, ki je prišel od daleč in tudi pripomogel k našemu osvobojenju.

V taborišču smo si prijatelji spet ustanovili svoj kolektiv osmih ljudi, ki skrbi za nabavo hrane zunaj taborišča. Izmenoma hodimo čez žico po hrano. Naš Joža je stopil k taboriščni policiji, ki skrbi za red v taborišču, straži izhode pri glavnih vratih in sploh pomaga vzdrževati red. Joža nam tako lahko pomaga na poti iz taborišča. Priskrbimo si ponarejene legitimacije s štam-piljko internacionalnega komiteja. Ljudi pošiljamo iz taborišča skozi glavna vrata. Čestokrat se dogaja, da se ljudje, ki so odšli iz taborišča, ne vračajo. Ostajajo pri ženskah ali pa si najdejo koga, pri katerem se počutijo bolje kakor v taborišču.

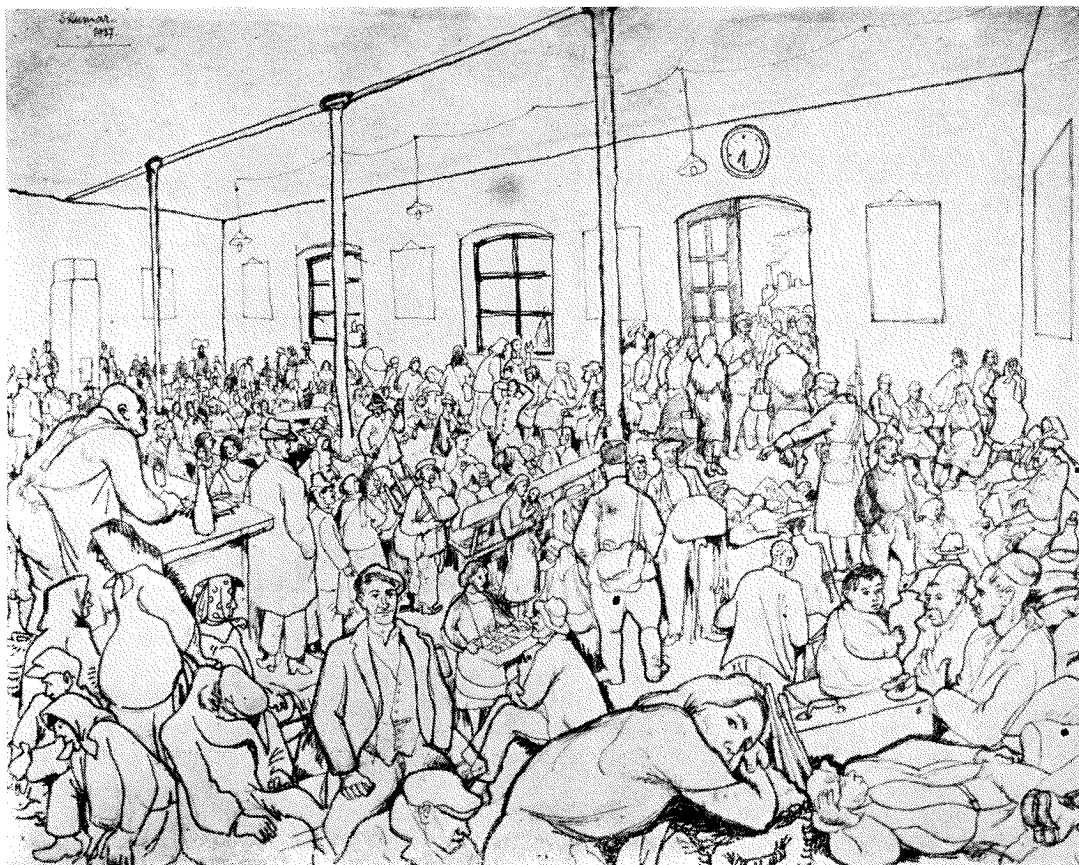
Iz neke take odprave, katero je poslal naš kolektiv iz taborišča, se ni vrnilo več tovarišev, med njimi tudi neki Pavel. Minulo je že štirinajst dni, a tega človeka še vedno ni nazaj. Tiste dni se je govorilo, da so priprave za repatriacijo že v teku.

Nekega zgodnjega jutra se odpraviva s Stanetom, Pavlovim bratom, da poiščeva Pavla, ki je javil iz Dachaua, da je tam pri neki ženski in da mu je dobro. Ko korakava proti Dachauu, ogledujeva lepe nasade, ribnike in vrtove, ki se vrstijo ob cesti. Srečujeva velike kolone ameriških kamionov, ki prevažajo nemške vojne ujetnike. Ob cesti so taborišča ameriške vojske. Kuharji pripravljajo zajtrk. V zemljo imajo skopane jame, v katere brizgajo bencin, ki gori z velikim plamenom in šumom. Tu kuhajo hrano.

V samem mestu Dachau iščeva in tudi najdeva hišo, v kateri bi moral biti Pavel. Hiša je zaprta. Soseba nama pojasni, da sta Pavel in ženska na njivi, kjer okopavajo krompir. Napotiva se iskat izgubljenega tovariša.

Najdeva ga na njivi, ko okopava krompir. Nekaj stran od njega pleve ženska, debela, z ogromnimi mesnatimi nogami. Pavel je malo sramežljiv. Sicer pozdravi, toda vidim, da mu je malce nerodno. Brata Staneta sprejme zelo pristržno. Ženska takoj vstane, ko naju zagleda in pride bliže. Sprašuje, kdo sva in kaj hočemo.

Ker brata le slabo obvladata nemščino, ji razlagam, da je Stane Pavlov brat, jaz pa njun prijatelj. Pravim ji, da smo prišli samo na obisk. Žena je nemirna in takoj vidim, da se zelo boji za Pavla. Pavel ji ukaže, naj pripravi prigrizek za nas. Ona odide z zagotovilom, da bo pripravila kaj dobrega in naj pridemo za njo.

Stane Kumar: Čakalnica III. razreda, 1937, perorisba s tušem

Pavel nama pripoveduje, kako je prišel v to hišo, kako ga je žena sprejela nadvse lepo. Dala mu je jesti, sveže oblačilo in skrbi zanj, kot more skrbeti le žena za svojega moža. Pravi, da je žena vdova, sedaj ima pokojnino. Ima tudi nekaj zemlje, katero obdeluje, in on meni, da bi se dalo pri njej prav lepo živeti. Žena mu je dala prav vse, kar je želel.

Pavel je mislil, da izkorišča ženo, v resnici pa je le ona izkoriščala njega. Po prihodu vojske — osvoboditeljice — se je iz taborišč kot vihar razbežalo na tisoče osvobojenih jetnikov, željnih osvete in maščevanja. V Dachauu in po bližnjih vaseh skoraj ni bilo najti moškega doma, ostale so samo ženske. Nekateri osvobojeni jetniki so pričeli pleniti in tudi posiljevati žene. Da bi se ženske ubranile nevarnosti, so se dobro znašle. Nekatere, ki so tako in tako že bile moralno na nizki stopnji, so vabile posamezne tujce, naj ostanejo pri njih v hiši. Ljudje, ki so bili leta in leta v taborišču, so okusili udobnost dobre hrane, mehke postelje, počitek. Posamezniki so tako ostajali pri ljudeh, kjer so lepo hranjeni in počaščeni hitro obnavljali svoje moči. Ženske so se jim predajale in ker so leta bili brez ženske, so se strastno zaljubljali. Ko so ženske

dovolj omrežile take ljudi, so jih pošiljale v mesto po hrano, katere je povsod primanjkovalo.

Za vse bivše jetnike so bile po nalogu ameriške komande dane velike ugodnosti, medtem ko so Nemci stali v dolgih vrstah in čakali pred trgovinami, da pridejo na vrsto, so tujci in sploh ljudje, ki smo bili v koncentracijskem taborišču, imeli pravico dobiti prvi zaželeno blago, tudi brez denarja ali kart. Tako so bivši jetniki nosili iz mesta svojim namišljenim ljubicam kruh, meso in vse, kar je bilo mogoče dobiti v trgovinah. Nemci so se dobro znašli v teh, zanje res težkih časih. Človek, ki je stanoval kot bivši jetnik pri taki družini, je bil zanje kakor angel varuh, kajti on je branil hišo pred navalom drugih jetnikov, osvobojenih in željnih osvete.

Po zajtrku, ki nama je zelo dobro teknil in je bil pripravljen iz konzerv, katere je Pavel nanosil cele kupe iz dachauskega skladišča, smo odšli s Pavletom v mesto, da se malo razgledamo. Med potjo nama je Pavel pripovedoval, kako je bilo nekaj dni po odhodu nemške vojske. Skladišča nemške vojske so bila še polna. Povedal je, kako so ljudje navalili na ta skladišča, kako so gazili do kolen po marmeladi, medu, masti, sladkorju itd. Odpirali so konzerve, eno za drugo, in iskali kaj boljšega. Metali so stran dobre stvari, ker so še vedno našli kaj boljšega. Temu početju so napravili konec šele vojaki, ki so zastražili skladišča.

Ko korakamo proti mestu, se ne moremo načuditi lepim parkom in lepo negovanim vrtičkom, ki so ob vsaki hiši. Drevojede prepletajo potoki. Samo mesto Dachau stoji na majhnem griču. Spotoma srečujemo vesele obraze tujcev, naših bivših sojetnikov. Ljudje se sprehajajo, nekateri so prav elegantno oblečeni. Med njimi srečujemo tudi Slovence, pozdravljamo se, tudi oni nam povedo, da živijo po civilnih hišah in uživajo zlato svobodo. Na starinskem trgu v mestu je polno ljudi. Kaže, da je semanj dan.

Na trgu vidim lep prizor. Na vozu sedi mlada ženska — Rusinja, morda je stara kakih šestnajst let. Oblečena je v snežno belo obleko. V naročju drži šele nekaj tednov starega otroka, katerega doji brez vsakega strahu. Ženska je bledega obraza, bela obleka pa jo dela še bolj nežno in lepo. Ljudje se zbirajo okoli voza, drugače surovi, so nekam nežni in mehki.

Žensko vprašam, kam se pelje. Pravi mi, da gre v rusko zbirno taborišče, od koder se bodo vrnili v domovino, v Ukrajino. Pripoveduje, da je bila pri nekem kmetu na delu. Na vprašanje, kdo je oče otroku, mi pokaže človeka v jugoslovanski uniformi, ki krmi konje.

Jugoslovan, bivši vojni ujetnik, nas nekako neprijazno pozdravi. Sprašujemo ga, če gre kmalu v domovino. Vojak pravi, da se bo vrnil v domovino šele takrat, ko se bo vrnil tudi kralj Peter. »Torej vam še ni dovolj krvi?« ga vprašujemo. Pravi, da se je še pripravljen boriti za oblast kralja Petra. Nočemo se pričkat z njim in gremo naprej.

Hodimo po trgovinah. Povsod imamo tujci prednost. Nemci so se potuhnili, prijazni so, toda iz njihovih pogledov žari sovraštvo.

V mali pekarni si nabavimo kruh. Gospodinja nas sprašuje po narodnosti. Meni pravi, naj ostanem pri njih, ker nimajo nobenega moškega pri hiši. Zahvalim se za prijaznost in gremo naprej. Povsod srečujemo ameriške vojake, kako pohajkujejo ali pa love v potoku ribe. Vojaki so prijazni in uslužni. Vsi so lepo, a vendar preprosto oblečeni. Zelo rejeni so, kar preveč debelušasti.

Pavel pripoveduje, kako so vojaki nevarni za ženske. Ponoči se sprehajajo po parkih in napadajo ženske, ki pa so tudi same zelo radodarne. Kaže, da je Pavel resno zaljubljen. Nagovarjava ga, naj se vendar odloči, da gre z nama

v taborišče. Pavel dokazuje na razne načine, da mu je tukaj dobro in celo pravi, da mu doma gotovo ne bo tako lepo kot tukaj. Prepričujeva ga na vse načine in na koncu šele nama na pol obljubi, da se bo drugi dan pripravil za odhod.

Ko se vrnemo k Pavlovi »ženi«, nas že čaka dobro kosilo. Po kosilu me žena pelje k sosеду. Pravi, da so tam dekleta, ki me bodo zabavale. In res, pri sosеду so sama dekleta in nekaj starih žena. Popeljejo me najprej v kopalnico, kjer sem se dobro umil, nato pa so mi dali sveže perilo, očistili so mi obleko in čevlje in tako sem postal čist in nov.

Ženske venomer silijo vame z vprašanji, kako je bilo v taborišču in kakšne vtise je name napravil nemški narod. Po pravici jim pripovedujem o grozotah, katere so Nemci počenjali z nami in odkrito jim povem, da je za vse to kriv ves nemški narod in ne samo esesovci. Ženske se čudijo in na vse mogoče načine dokazujejo, da nemški narod ni kriv grozodejstev, ampak samo Hitler. Sovražim te ljudi, ki me še sedaj hočejo prepričati, da niso krivi ali sokrivi tragedije, katera se je odigrala v tej vojni. Zvečer me spravijo spat. Še dolgo v noč mi ne dajo miru. Truden sem in želim si samo spanja.

Noč mi je minila v razmišljanju, kako je svet grd in poln hinavščine. Pred mesecem dni bi ti ljudje, ta dekleta, ki so se mi nocoj obešala na vrat, metala kamenje in pljuvala za nami, ako bi to ugajalo esesovcem. Zjutraj me je že na vse zgodaj zbudilo iz spanja petje neštetihi ptic, ki so se oglašale pod oknom.

Poslovim se od gostiteljic, se jim zahvalim za prijaznost in postrežbo in se vrnem nazaj, da poiščem prijatelja. Pavel še spi, toda Stane me že čaka. Pogovarjava se in Stane mi pove podobne dogodivščine, kakršne sem doživljal sam. Oba skleneva, da se čimprej izgubiva iz tega kraja, nasičenega s hinavščino in nemoralu.

V nedeljo dopoldne se domeniva s Pavlom, da po kosilu krenemo na pot. Po kosilu se Pavel res pripravi. Ženi tolmačim, da Pavel prosi, naj mu pregleda kovčke, v katerih ima samo svoje stvari, da ne bi sumila, da je odnesel oziroma ukradel kaj njenega. Ženska me srdito pogleda. Hodi iz kuhinje v hišo, pa v klet in nazaj. Končno glasno zajoka. Dam ji roko v pozdrav. Ženska joče in se umakne. S Stanetom dvigneva kovčke in kreneva iz hiše. Za nama pride Pavel. Hitimo iz mesta.

Na pol poti do taborišča nas na kolesu dohiti Pavlova »žena«. Vsa srečna se obesi Pavlu za roko in pravi, da je zapustila dom in edinega sina ter želi s Pavlom v Jugoslavijo, da se z njim poroči.

S Stanetom odideva naprej, Pavel pa ostane pri njej. Zelo naju skrbi, kaj se bo zgodilo. Ko sva bila že blizu taborišča, naju dohiti Pavel. Sam je. Ne vem, kaj je napravil z žensko. Smeji se nama in midva sva zadovoljna.

Po dolgih dnevih čakanja se je pričelo taborišče prazniti. Prvi odhajajo iz taborišča zahodnjaki. Francozi so sami organizirali prevoz svojih rojakov v domovino. Francoski kamioni so prišli ponje prav v taborišče.

Francozi imajo ogromno prtljage. Mnogo stvari so nakradli po okolici. S seboj nosijo celo velike radioaparate. Ameriški vojaki jim odvzamejo torbe ter jih nosijo v barake. Francozi jih psujejo in jim kažejo jezike. Za njimi odidejo Belgijci, Holandci, Luksemburžani in drugi. Slovo od teh ljudi je zelo prisrčno. Vsak transport spremljamo z vpitjem »Živeli!« Na čelu pred glavnimi vrati se zberejo zastopniki nacionalnih komitejev z narodnimi zastavami.

Nekega dne nas zapustijo tudi Poljaki. Velika večina odhaja v München, v neko drugo taborišče. Med njimi je opaziti neki čuden nemir. Ljudje, ki jih

žene domotožje v domovino, so obenem zelo razdvojeni in nekateri celo pravijo, da se raje ne bi vrnili, ker se bojijo nove oblasti?

Tudi Italijani po posredovanju Vatikana zapuščajo lager in se vračajo v domovino. Zadnji večer nam uprizorijo zanimivo burko.

Oblekli so se v duhovniška oblačila. Na čelu kolone imajo papeža, kateremu sledijo škofi, kanoniki in nižji cerkveni dostojanstveniki. Z zastavami in s svetilkami gre sprevod po taborišču in obiskuje prav vse barake. Pred papežem nosi nekdo veliko knjigo, ob straneh pa nosijo posode z blagoslovljeno vodo. Papež bere iz knjige psalme in molitve. Vsako barako blagoslovlja z vodo. Spremstvo mrmra molitve in na koncu zažene velik krik. Italijane povsod sprejmejo s smehom in odobravanjem, samo preostali Poljaki na bloku številka 1 jih naženejo iz barake.

Zgodnje jutro je, ko se Italijani pripravljajo za vrnitev v domovino. Pred našo barako sedijo in čakajo ženske. Med starejšimi je tudi še prav mlada deklica, morda stara komaj petnajst let. Deklica je videti utrujena. Bledi obrazek je še vedno shujšan in slab. Noge ima drobcene kot otrok. Deklica se mi smili. Ko jo gledam, mi vrne z očmi rahel smeh. Morda je opazila, da jo pomilujem. Ne vem. Vem samo, da se mi je pogled na to malo siroto, ki je z nami vred okušala grozoto taborišča, mogočno vtisnil v spomin. Tudi mlad Italijan, izrazit proletarec, mi bo ostal vedno v spominu. Je delavec. To se mu vidi v vsaki kretnji, ki jo napravi. Na kapi ima veliko rdečo peterokrako zvezdo. Prišel je k meni in čeprav se nisva poznala, mi je stisnil roko, rekoč: »Adijo, Slovenec, bil si dober tovariš.«

Italijani so odšli, z njimi tudi tista bleda deklica, ki mi je še pred odhodom kamiona z robčkom pomahala v pozdrav.

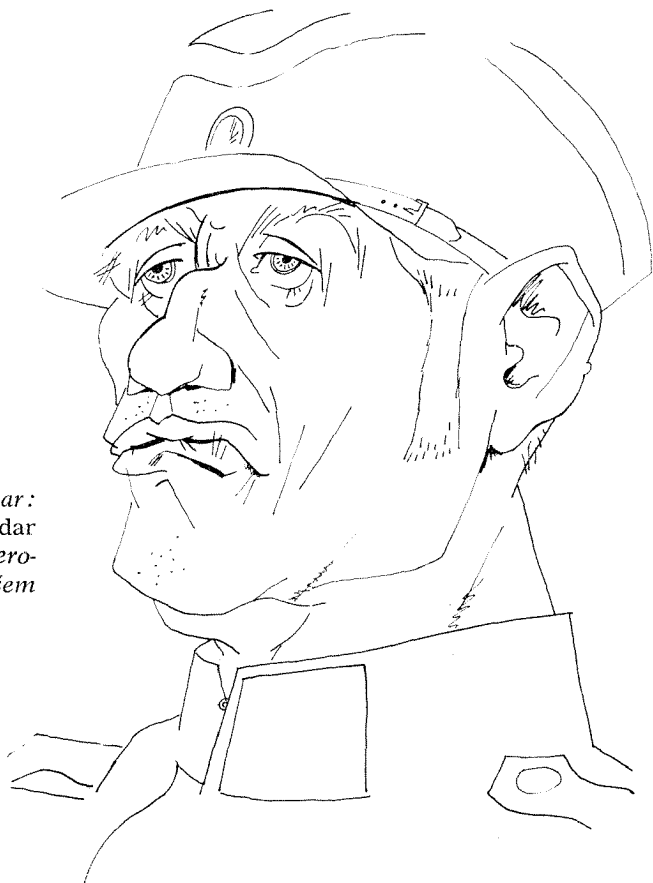
Po dolgem pričakovanju smo Jugoslovani dobili prvi uradni obisk predstavnika nove Jugoslavije. Prišel je mlad častnik v ameriški uniformi. Navdušeni smo nad obiskom. Častnik nam naredi kratek nagovor, v katerem nam obljublja skorajšnjo repatriacijo v domovino. Nepopisno je veselje, ko nam častnik govori, da je naša domovina že vsa svobodna ter da pričakuje nas, lageraše, z odprtimi rokami. Domovina bo hvaležna ljudem, ki so doprinesli žrtve za njeno osvoboditev.

Iz Dachaua smo dobili vesti, da se že odpravljajo prvi transporti Jugoslovancev na pot v domovino. Ko bo izpraznjen dachauski lager, smo na vrsti mi v Allachu. Iz Dachaua smo dobili kot poklon luksuzni avto, katerega naj uporabljamo za potrebe jugoslovanskega komiteja. Janko Tratnik, moj prijatelj, je vzel avto v svoje varstvo. Z njim se peljemo v München. Na križiščih nas ustavljajo ameriški policaji in sprašujejo, če smo Rusi. Ko odgovarjamo, da smo Jugoslovani, nas puščajo naprej. Vozimo se križem krašem po Münchnu. Ogledujemo razvaline nekdanj cvetočega mesta. Vse povsod so porušene hiše, jame od bomb ter smrad po trohnobi. V središču mesta skoraj ne moreš najti cele hiše. Kupi gramoza, opeke, železa in kosi lesa, le to spominja na velike palače, ki so tu stale pred vojno. Na vse te ruševine pa sije vroče junijsko sonce. Roji muh se pasejo in preletavajo, neznosen je smrad in ozračje v tem od bomb razritem in uničenem mestu.

Domačini hodijo kakor v omotici. Videti je, da vse delajo brez kakšnega pravega namena. Otopeli so ob grozotah preživele vojne. Stalni letalski napadi, pomanjkanje in končno kapitulacija Nemčije, vse to jih je zlomilo.

Tramvaji deloma že vozijo, po vogalih pa vidim še vse povsod tanke cele, ali pa že uničene. Otroci se igrajo na njih, obračajo cevi, edino oni se veselijo življenja. Na vseh koncih srečuješ ameriške vojake s čeladami na glavah. Ne-

Stane Kumar:
Zagrebski žandar
»Štuka«, 1938, pero-
risba s tušem

kateri postopajo, drugi pa patroljirajo po mestu. Dolge kolone kamionov po ulicah prevažajo cement, bencin in gradivo za porušene mostove. Kamioni drviyo z veliko brzino. Šoferji so spretni. V eni roki držijo specialko, v drugi pa volan in vodijo kamion. Zanimiva pa je ugotovitev, da vsa težja dela v vojski opravljajo črni vojaki.

Poleg taborišča so kar na hitro postavili velike šotore. Naročili so nam, naj se pripravimo za dezinfekcijo in sprejem novega, svežega perila. V stotnijah odhajamo na velik travnik, kjer se slačimo do golega, nato pa vso našo obleko z obutvijo vred mečemo na veliko grmado, kjer jo požirajo veliki plameni.

Nato dobimo kos mila in se umijemo v topli prhi, se oteremo, nato pa nas naprašijo še proti ušem. Dobimo srajce, spodnje hlače, hlače, bluže, nogavice in čevlje, tako da se popolnoma na novo oblečemo v vojaške uniforme. Sedaj smo videti kakor esesovci.

Moj tovariš Kovačič mi venomer pravi, da bi rad obiskal svoje sorodnike, ki živijo v neki vasi blizu Dachaua. Ker imamo avto, se kislega deževnega dne odločimo, da se peljemo na obisk k njegovim ljudem. Odpeljali smo se štirje iz našega kolektiva.

Ogledujemo lepo pokrajino, velike njive ječmena, rži in krompirja. Peljemo se skozi Dachau naprej na zahod. Med potjo ogledujemo ob cesti razbitine topov, tankov, kamionov in druge opreme, katero je vojska puščala za sabo, ko se je umikala. Po spolzki kmečki poti potiskamo avto in nato zavijemo v majhno vas. Vprašamo vaščane, kje je vas, kjer bi morali najti naše ljudi. Neki kmet nam pove, naj jih iščemo v graščini. Peljemo se torej, oblečeni v SS uniforme s peterokrakimi zvezdami na kapah, naravnost na dvorišče. Na hladilniku avtomobila vihra naša zastava. Ustavimo se in ko izstopimo, nas po nemško pozdravi mršav človek.

Vprašamo ga po nemško, kje je družina Kovačič. Človek zakriči nekaj v slovenščini. Od vseh strani velike graščine teko k nam ljudje, žene, dekleta. Nikdar se nismo videli, vsaj večina ne. Toda sprejem je bil tako prisrčen, da si boljšega nisem mogel zamisliti. Dekleta so nas objemala, stiskala so se k nam. Kazalo je, da smo kakor koklja, h kateri se stiskajo piščanci. Ljudje so nas med velikim začudenjem odvedli na svoje stanovanje v šoli.

Pogovarjanja ni konca ne kraja. Ljudje, posebno dekleta, nam pripovedujejo vse mogoče stvari. Doma so z Bizeljskega, od koder so bili leta 1941 preseljeni v Šlezijo. Od tam so bili nato nekajkrat premeščeni na delo po kmetijah in tovarnah. Že več kakor leto dni so tukaj na graščini, kjer delajo od jutra do večera in še ponoči za gospodarja, ki jim daje hrano. Tukaj so tudi popolnoma oddvojeni od svojih. Neizrečeno so veseli našega prihoda.

Ko tako ogledujemo dekleta, si moramo priznati, da so lepše od vseh tujih, kar smo jih videli. Dekleta so z nami kot sestre. Pogovarjamo se in srečni smo.

Ko sprašujemo ljudi, če so si kaj nabavili v času, ko je kapituliral nacizem, nam pravijo, da so bili tako v strahu, da pač niso upali nikamor. So skoraj goli, brez obleke in obutve. Doma, pravijo, na posestvu, jim je gospodaril Nemec, Kočevar, in kot imajo poročila iz domovine, so jim vse uničili. Predlagam fantom, da bi šli nazaj v taborišče ter po možnosti ukradli balo blaga, s katerim bi se vsi oblekli.

Rečeno, storjeno. Na avto smo naložili dve dekleti ter se odpeljali v taborišče. V skladišču za vojaško blago smo podkupili Poljaka skladiščnika. Vojaška stražarja nam je zvabila neka ženska na drug konec barake, mi pa smo skozi okno ukradli veliko balo blaga. Vrgli smo ga v avto, v prostor za prtljago, in že smo se vračali v vas. Ljudje so začudeni, ko smo jim nenadoma pripeljali tako veliko darilo.

Blago smo položili na mizo in pripravljamo se za odhod. Sprašujejo nas, koliko so dolžni. Mi jim odgovarjamo, da je to darilo koncentracijskega taborišča Allach.

Odhajamo. Ljudje jočejo. Ena izmed žena nas blagoslavlja, gluhonema starka pa maha z rokami in kaže na jug. Da, domov gremo. Tudi ona to ve, zato ji je hudo. Dekleta nam dajejo naslove, tudi mi jim dajemo svoje.

Slovo od teh dobrih ljudi je težko, toda glas domovine, ki vabi, je močnejši. V mraku se vrnemo v taborišče. Načelnik jugoslovanskega komiteja, že star mož, se jezi na nas. Grozi nam celo, da smo zaslužili, da nas za nekaj dni zapro. Ko mu pojasnimo, kako dobro delo smo napravili, se potolaži in pravi, da ne bomo kaznovani, ker gremo naslednji dan domov.

KAJUHOVE NAGRADE ZA LETO 1968

V prostorih Kluba poslancev v Ljubljani so bile 20. februarja podeljene letošnje Kajuhove nagrade za najboljša dela s tematiko narodnoosvobodilne vojne in delavskega gibanja.

Žirija pod predsedstvom Milana Apiha¹ je izmed štirinajstih, v glavnem obsežnejših rokopisov, med katerimi je sedem povesti ali romanov, šest spominskih zapisov in eno zgodovinsko dokumentarno delo, izbrala dva spominska zapisa in omenjeno zgodovinsko dokumentarno delo ter vsem enako podelila drugo nagrado, to se pravi namesto prve, druge in tretje, tri druge nagrade. Podelila je tudi prvo nagrado za opremo knjig. Leposlovni prispevki so bili letos sorazmerno šibkejši. Žiriji si nobeden ni zdel primeren za nagrado. Predlagala pa je natis romana »Mrtvi ne lažejo« Ivana Jana, »Od kovinarja do diverzanta« Ladislava Grota in »Vsaka noč mine« Nade Gaborovič.

Letošnje Kajuhove nagrade so prejeli:

Profesor dr. Metod Mikuž za delo »Slovenska gospodarska partizanska dejavnost v luči partizanskih dokumentov«. S tem delom je prof. dr. Mikuž — zvest svojemu široko zasnovanemu načrtu: raziskati in prikazati vse razsežnosti NOB na Slovenskem — po svojem lanskem prispevku o partizanski saniteti, napisal novo dragoceno delo, ki obravnava zelo pomembno poglavje o enem izmed osnovnih problemov vojskovanja — o preskrbi vojske in prebivalstva v NOB.

To je prva slovenska zgodovinska študija gospodarstva med NOB, ki na podlagi obširne dokumentacije in z neposrednimi viri z znanstveno natančnostjo prikazuje aktivnost vodstva na področju ekonomike in ekonomske politike ter vso ljudsko spretnost in iznajdljivost, da je pomagala uskladiti čudež: prehraniti in preskrbeti številčno venomer naraščajočo partizansko vojsko, poleg tega pa še lačno in neprekrbljeno prebivalstvo.

Razumljivo je, da v danem okviru ni bilo mogoče osvetliti prav vseh prizadevanj, vrst in oblik te preskrbe, zaradi česar so ostala še nekatera vprašanja odprta, čakajoč morda na kasnejšo obdelavo. Kljub temu pa je Mikuževa razprava zelo dragocen prispevek k zgodovinopisju narodnoosvobodilne borbe.

Marcel Zorga in Milka Kovič sta prejela nagradi za delo »Most«. To je literarno zasnovan avtobiografski tekst spominov starega borca za delavske pravice in revolucionarja, ki ni bil samo priča razvoja delavskega gibanja na Slovenskem od začetka našega stoletja, ampak tudi eden izmed njegovih nosilcev. Zato je njegovo delo tembolj zanimiv, poučen, pa tudi pretresljiv opis življenja in razrednega boja pred prvo svetovno vojno, med njo in v času množičnega revolucionarnega gibanja po vojni, vse do »obznane«.

Zorga je v svojem delu izredno plastično in živo prikazal takratne razmere, obenem pa zelo realistično in človeško toplo opisal lik takratnega delavca-revolu-

¹ Člani žirije so bili: Vladimir Kavčič, Zdravko Klanjšček, Ivan Križnar, Ciril Zlobec ter ing. Uroš Vagaja.

cionarja, od idej, za katerih uresničitev se je boril, do svojega osebnega življenja, odnosa do družine, prijateljev in tovarišev, še prav posebej pa do svojega poklicnega dela in svoje ljubljene lokomotive.

Zorgove spomine je zapisala in jim dala sedanjo oblikovno podobo Milka Kovič.

France Križnar je prejel nagrado za svoj avtobiografski zapis »Ne vdaj se, fant«. To je preprosta pripoved mladega človeka, ki so ga zaprli v Begunjah in je potem doživljal vse strahote nemškega taborišča — tako, kakor ga je vodila njegova prvinska življenjska sila in hotenje po ohranitvi, ne da bi žrtvoval svoje človeško dostojanstvo, poštenje in moralo.

Ravno zaradi svoje neposrednosti in iskrenosti, je ta zapis prepričljiv in živ prikaz trpljenja, skozi katerega je šlo na milijone nacističnih sužnjev. To je zapis, ki bralca pretrese, da pozabi na izraz in jezik ter vse drugo, kar smo navajeni iskati in ceniti v knjižnih izdajah. Pisec opisuje stvari tako, kakor jih je videl in doživljal ter objektivno opazuje tudi slabosti in padce žrtev samih. Pri tem pa preveva njegovo pripovedovanje, iz katerega izstopa grozljiva človeška stiska, prava človeška toplina.

Prvo nagrado za opremo knjig pa je prejel akademski slikar Milivoj Dominko za opremo knjig »Bitka za Dien Bien Fu«, »Sorge«, »Sutjeska«. Avtor je v vseh treh primerih ustvaril učinkovito opremo, ki je v skladu z vsebino knjig.

Milan Apih je v nagovoru nagrajencem in udeležencem ob podelitvi letošnjih Kajuhovih nagrad poudaril neobhodno potrebo, da ima partizanska literatura v svoji umetniški zasnovi in obliki enako visoko kvaliteto kakor vsaka druga ter nadaljeval: »Tudi letošnja bera in njej primerna odločitev žirije nam narekujejo nekaj skromnih opazk o pojavih, ki jih srečujemo na razvojni poti te literature, ki pa gre kljub temu stalno navkreber. Tako se je ta literatura na primer že precej osvobodila svojega prvotnega bremena: zahteve po vsakokratni vzgojnosti, ki je često zakrivala čisto in živo resnico. Toda če smo lani govorili o preživelosti črno-belega risanja in vsiljive retorike, moramo letos opozoriti še na en pojav, ki tej literaturi ni v prid. To je vse bolj pogosto nagibanje nekaterih piscev, ki pretežno ustvarjajo to literaturo, k senzacionalni literaturi ali ekcesnim motivom, ki so na prvi pogled privlačni, a povsem izjemni in netipični zato večinoma pačijo splošno sliko o našem narodnoosvobodilnem boju. Ker povprečni pisec ponavadi tudi ni kos umetniški obdelavi take snovi, in če je tak motiv obdelan še površno in premalo poglobljeno, če je v njegovo literarno fiksacijo vloženo premalo truda, kar pa velja seveda tudi za vse druge literarne zvrsti — potem pridemo zlahka do cene, več ali manj pustolovsko obarvane literature, ki nima niti literarne niti pričevalne vrednosti ter kot taka tudi ne more biti v skladu s postulatoma Kajuhovih nagrad.

Spoštovanje do tradicije NOB in do posredovanja njene zgodovine ter njenih globokih človeških motivov, pojavov in manifestacij zahteva namreč zelo odgovoren prijem — z edino ambicijo: podati iskreno in čimbolj resnično, človeško občuteno sliko ter preteklosti, ki bo le v tem primeru zares učinkovita in pretresljiva, četudi je včasih naslikana s preprostimi potezami — še bolje seveda, če je to opravljeno z umetniško virtuoznostjo in navdihom.«

GOVORI RADIO OSVOBODILNE FRONTE!

Sredi februarja je bila v slovenski filharmoniji v Ljubljani svečana podelitev odlikovanj organizatorjem prvih radijskih oddaj naše revolucije. Visoka odlikovanja pomenijo priznanje vsem pogumnim, iznajdljivim in požrtvovalnim ustvarjalcem ter sodelavcem prve ilegalne radijske postaje ne samo v Sloveniji, ampak tudi v vsej tedaj okupirani Evropi. 17. novembra 1941. leta se je v Ljubljani, obdani z bodečo žico, oglasil majhen prenosni oddajnik »Kričać«, »Kričać«, ki ga italijanski okupatorji kljub moderni tehniki niso nikoli odkrili. Ko so v Ljubljani okupatorji pobrali vse radijske sprejemnike, so »Kričaća« prenesli v Črnomelj, kjer je nadaljeval svoje delo kot Radio Osvobodilne fronte vse do osvoboditve.

Ni potrebno posebej poudarjati, da se je vodstvo OF od vsega začetka zavedalo, da ni dovolj imeti samo aktiviste, ki z živo besedo propagirajo cilje in namene revolucije, marveč da je predvsem potrebna tiskana beseda, torej časopisi, brošure, letaki, ki bodo govorili o ciljih osvobodilnega boja, o pomenu oboroženega odpora, o prvih akcijah partizanov in seveda obenem razkrinkavali okupatorjevo dejavnost in prikazovali nasilje, rope in umore. Prav tako pa govorili o okupatorjevih zaupnikih, izdajalcih, ki so za judežve groše prodajali naše ljudi.

Tako je nastal tisk Osvobodilne fronte, njemu pa se je pridružil tudi KRIČAČ.

Leta 1966 je revija Borec vso 12. številko izpolnila s prispevki o Kričaću. Tako pomeni, v nekem smislu, v tej številki zbrano gradivo monografijo o dejavnosti Kričaća in Radia osvobodilne fronte. Seveda ni moglo biti zbrano vse gradivo. Kar pa ga je bilo zbranega, pomeni začetek načrtnega raziskovanja dejavnosti Kričaća in Radia Osvobodilne fronte.

Slavnostni govor na prireditvi ob izročitvi odlikovanj organizatorjem prvih radijskih oddaj naše revolucije je imel Janez Vipotnik. V uvodnem delu svojega govora je orisal pot in označil pomen teh oddaj z naslednjimi besedami:

Na pobudo Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je bila v Ljubljani organizirana ilegalna radijska postaja, ki je začela oddajati redni program 17. novembra 1941. leta. Mali radijski oddajnik so aktivisti Osvobodilne fronte imenovali »Kričać«. Današnji praznik naj bi bil, sicer nekoliko z zamudo, posvečen petindvajsetletnici dela te pomembne institucije.

Ob globalni retrospektivi tisočerih oddaj, ki odsevajo burna družbena dogajanja pri nas in v svetu, želim najprej obuditi spomin in posvetiti besedo izjemni vlogi, ki jo je odigral znameniti »Kričać«, ko je v srcu okupirane Slovenije v najbolj neverjetnih razmerah podžigal in razvnel upor in osvobodilni boj.

Po časovnem presledku petindvajsetih let poizkusimo z nekaj besedami projicirati dogajanja in pričakovanja junaških radijskih pionirjev in drugih borcev v naš čas, da spoznamo, koliko je današnja stvarnost identična z njihovimi vizijami, kako je razrastla in gradila njihova ideja. Tako se bomo oddolžili času in ljudem, ki so z vso svojo voljo po življenju, po svobodi in pravici bili sestavni del osvobodilne epopeje slovenskega in jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Poglavitna skrb Osvobodilne fronte in Komunistične partije je poleg oblikovanja partizanske vojske bila v tem, da z osvobodilno akcijo in aktiviranjem slovenskih množic preoblikuje slovenski narodni značaj, da bi množice, ki so se borile za svoje narodne in človeške pravice, ustvarile nov lik aktivnega slovenstva. To je vsebina znamenite četrte točke temeljnih načel OF. Zato je OF in KP poleg pridobivanja borcev, zbiranja orožja, municije, sanitetnega materiala, opreme in denarja skrbela tudi za organizacijo tehnike in izdajo številnih publikacij.

Tisk Osvobodilne fronte je bil ves čas upora najmočnejše politično in idejno orožje v boju proti okupatorju in izdajalcem. V tem okviru je začela delo tudi ilegalna radijska postaja »Kričač«.

Oddajnik je bil okupatorjem, iz razumljivih razlogov nadvse odveč. Poizkusili so vse mogoče, da ga dobe v roke. Toda aktivisti »Kričača« so se z oddajnikom izredno spretno izvijali mimo zaprek in zank in oddaje so redno potekale na vse-spolšno veselje slovenskih domoljubov in ob vedno hujši togoti italijanskih oblastnikov. Ko so končno okupatorji pobrali vse radijske sprejemnike v Ljubljani, je v njej končal neporažen svoje delo tudi »Kričač«. Preselil se je v Črnomelj in tamkaj deloval kot Radio OF vse do osvoboditve, ko so njegovi delavci prevzeli v Ljubljani stari radijski center, ki je med vojno služil okupatorju.

Redno oglašanje »Kričača« v Ljubljani je bilo za borečo se Slovenijo izredno spodbudno. Njegova sporočila so imela široke dimenzije, vsak poslušalec jih je prenašal naprej, od ust do ust. Vesti so se v obliki pahljače širile na vse strani. Kričač je skupno z drugimi agitacijsko propagandnimi sredstvi OF utrjeval ljudem vero v zmago in jim vlival pogum za boj, krepil nacionalni odpor in samozavest, gradil enotnost in disciplino v vrstah OF, utrjeval bojno moralo in opozarjal na pota, oblike in sredstva boja, da dosežemo osvoboditev. Pogumne in sposobne radijske aktiviste je popularnost in učinkovitost »Kričača« spodbujala vedno k novim dejanjem, k novim ukanam in stopnjevala njihove napore pri opravljanju tako pomembne naloge.

Ko danes ocenjujemo tvegano delo in izjemne napore ekipe aktivistov pri »Kričaču« in se nam nadvse kaže učinkovitost radijskih oddaj, ki je bila le kamenček v mozaiku borbene aktivnosti slovenskega naroda v usodni osvobodilni vojni, je nadvse dragoceno ugotoviti, da pomembnost te dobe neprenehoma raste, da sta njen zgodovinski pomen in vrednost vedno večja. Zavest o tem pomenu in vrednosti je živo in globoko zasidrana v ljudeh, vzdana v temelje naše skupnosti in za nove generacije je v njej neusahljiv studenec idejnih, patriotičnih in moralnih vrednot. Da je bil osvobodilni boj enkratno dejanje v štirinajstoletnem obstoju slovenskega naroda, je neizpodbitno dejstvo.

Milko Goršič pa je, ko se je zahvalil v imenu vseh odlikovancev, med drugim dejal:

Slovenija je bila takrat razdeljena med tri države, vsaka od teh je imela bolj ali manj perfiden načrt, da s silo, zvijačo in asimilacijo likvidira tisti del slovenskega naroda, ki ji je pripadal. Spricho moči osnih sil se jim je zdelo to realno in izvedljivo. Niso pa računali na eno, da namreč narod, ki se zave svojega obupnega položaja in se poveže, lahko nudi sovražniku odpor, ki se ne da izraziti s številom bataljonov in količino modernega orožja. Kdor je poznal Ljubljano v letu 1941, za tega nedavni dogodki v Vietnamu niso odkritje niti presenečenje.

V tistih časih je slovenski narod našel svojo povezanost v OF. To ni bilo formalno članstvo, ampak pripravljenost prispevati osvobodilni borbi, četudi se je pri tem pristaš OF izpostavljal težkemu mučenju, internaciji ali celo, da izgubi življenje. Brez množice teh tovarišev »Kričač« ne bi mogel uspeti. Naenkrat sem čutil pri naših sodelavcih, da se žrtvujejo zato, da bi pokazali svoj slovenski ponos in da bi vsaj naši nasledniki živeli svobodno življenje.

Bili so poizkusi okupatorjev, da bi razkosanemu slovenskemu narodu olajšali čimprejšnjo asimilacijo. Tudi med Slovenci so se našli posamezniki in skupine, ki so hoteli v smislu tradicionalnega slovenskega laviranja in hlapčevstva vladati na Slovenskem. To se jim je zdelo tembolj realno, ker so nekateri Slovenci zaradi brez-

perspektivnosti v stari Jugoslaviji želeli spremembo, pa naj bo že kakršna koli. Madžari so uvedli tako imenovani domači jezik »ventščino« namesto slovenščine. Nemci so dajali boljše plače, kmetom pa stroje in boljše cene. Italijani pa so celo podpirali neke vrste vlado. Toda slovenski narod je v veliki večini spoznal, da so ti od okupatorja podprti vodje le kvizlingi in da je njihov odnos do okupatorjev kljub njihovi propagandi enak odnosu konja do jezdeca. Vojni čas je tudi oteževal okupatorjem in kvizlingom možnost uspešnejšega varanja Slovencev.

Vedno znova se čudim iznajdljivosti in odločnosti Slovencev in sodelavcev radio sektorja OF v borbi za našo stvar v tistem času. Na primer na Rada Luznarja, to je bil tisti, ki je Kričača konstruiral in realiziral, ki pa ga danes ni več med nami. Rado Luznar se ni brigal za politiko, lahko bi rekli, da jo je celo sovražil. O slovenskem uradnem vodstvu v stari Jugoslaviji je imel svoje čvrsto mnenje, in to je bilo zanje porazno. Toda ko se je odločil za borbo, ni bilo zanesljivejšega človeka. Ni se baval prej z radiotehniko in je kljub oviram in pomanjkanju radiotehničnih elementov naredil aparat, ki je kljuboval tedanji razviti italijanski radiotehniko in italijanski oblasti. Njegovega uspeha ni pripisovati njegovemu dotodanjemu znanju, ampak odločnosti in volji, da se bori za pravice slovenskega naroda in ta mu je dala potrebno moč ter iznajdljivost. Zame je ta človek, v tradicionalnem in oguljenem hubertusu bil in ostal simbol slovenskega naroda, ki hoče živeti in se za nobeno ceno ne da pokoriti.

Na proslavi je bilo odlikovano 30 pionirjev Radia OF. Z redom zaslug za narod z zlato zvezdo sta bila odlikovana Zavod RTV Ljubljana in Milko Goršič; z redom bratstva in enotnosti z zlatim vencem inž. Miloš Brelih in dr. inž. Milan Osredkar; z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki Ciril Brajer, inž. Drago Hartner, Miro Jeršič in inž. Božidar Magajna; z redom bratstva in enotnosti s srebrnim vencem Vera Albreht-Kessler, Jože Dolenc, Antonija Furlan-Luzar, Gabrijel Furlan, Rudolf Kobilica, inž. Vida Lasič, Heda Matul, Stana Moravec-Vrhovec, Ignac Možina, Teodora Šturm, Vida Šturm, Tončka Trstenjak-Kvas in dr. Ana Zalokar; z redom zaslug za narod s srebrno zvezdo za Franc Brauher, Ivo Butinar, dr. Borut Furlan, Branko Hartner, Tončka Kobal-Srebotnjak, Alojz Pavlin, inž. Ciril Prohinar, inž. Ostož Stare, Julij Šemrl in Mara Šiška.

M. L.

ODKRITO SOOČENJE MNENJ

Tone Krašovec

V začetku leta smo bili le redkokdaj priča tolikim in tako bistvenim razpravam o številnih sistemskih ukrepih našega ekonomskega in družbenega razvoja kot v prvih mesecih letošnjega leta. Pravzaprav se temu ne gre čuditi, saj gre za zadeve, ki daleč presegajo okvire letošnjega gospodarjenja in so pomembne za uresničitev reforme ter za naš razvoj nasploh. Značilnost vseh teh živih dogajanj je v tem, da ne potekajo v ožjem krogu na enem ali na nekaj mestih in za zaprtimi vrati, kot smo bili dolga leta vajeni, kadar so bila načeta tako delikatna vprašanja. Za kaj gre?

Predvsem za nekatere načelne sistemske in sila aktualne zadeve za težave, ki terjajo nujno rešitev. Marsikje je namreč še zaslediti stara, v današnjem času nesprejemljiva stališča o usmerjanju našega razvoja. Zlasti imamo v mislih nekatere etatistične težnje, prepričanja o tem, da je mogoče še naprej večino zadev, pomembnih za našo družbo, uravnjavati iz enega samega središča, predvsem, da je mogoče tam pravilno prisluhniti vsem problemom in jih razvozlati. Tak odnos te miselnosti do rastoče samoupravne zgradbe družbe, je neupoštevajoč vse funkcije, ki so jih prevzele že do zdaj republike, komune in delovne organizacije in potrebo po nadaljnji decentralizaciji, nujno sprožil žive razprave ter nekatere zapletljaje in konflikte. Miselnost o hierarhičnem reševanju raznih vprašanj od zgoraj in navzdol se temu ni mogla izogniti.

Razumljivo reagiranje v raznih republiških organih na nekatere sprejete ali predlagane sistemske rešitve v federaciji ter upravičeno kritiko v delovnih kolektivih so nekateri označili kot spor med federacijo in republikami, padli so celo taki pojmi, kot je »konfederacija«, nadalje je bilo omenjeno, da gre v bistvu za težnje, da se etatizem samo decentralizira na republike itd. Kakorkoli pogledamo in obrnemo vsako razpravo o teh zadevah, pa ugotovimo, da gre dejansko za eno samo stvar — za zahteve, da naj tokovi naših družbenih in ekonomskih procesov brez popuščanja, izogibanja in popačenja res teko po trasirani poti. Načrtovali in gradili smo jo s tako pomembnimi akti, kot so dokumenti VIII. kongresa ZK, brionski plenum in nekateri drugi plenumi (posebno VIII.) Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije ter ugotovitve slovenskega IX. plenuma ZK. Poleg tega stvari sploh ne gre omejevati na kakršen koli spor med republiko in federacijo, kot so skušali nekateri zaletavo razglašati. Gre za odkrite in široke razprave o odnosih v verigi z več členi — med federacijo in republikami, med republiko in občinami ter občino in delovnimi organizacijami. Če o teh odnosih zdaj govorimo povsem javno in če so skupščine prav zaradi ponovne proučitve pristojnosti federacije in republik oblikovale posebne ustavne komisije, potem gotovo ni treba za to izgubljeni živcev, ampak moramo ta prizadevanja le pohvaliti. Važno je, da kažejo na resno poglobljanje in vlivajo zavest, da se bodo našle rešitve. Poleg tega pa cilj omenjenih prizadevanj ni prenos formalnih kompetenc z višje na nižjo raven, cilj je večja družbena demokratičnost, racionalnost in učinkovitost, več družbenih pobud, izvirnih rešitev in domiselnih kreacij. V današnjem obdobju pa to ni mogoče doseči v zadovoljivi veri na ravni federacije, ampak le ob temeljitejšem sodelovanju slehernega samoupravnega mehanizma v vsej državi. Predvsem zato smo se začeli o nalogah našega družbenega razvoja pogovarjati drugače, kot smo bili do zdaj vajeni. Poprijeli smo tako, da skušamo predvsem ugotoviti, katere družbene zadeve morajo zaradi njihove narave nujno urejati v republikah in na zvezni ravni ter koliko sredstev moramo za to združiti. O vsem drugem pa naj odloča delovni človek neposredno v komunij — kot proizvajalec in potrošnik. Da ima ta usmeritev med delovnimi ljudmi močno podporo, je razumljivo, saj so prepričani, da se bodo med seboj najlažje dogovorili o svojih potrebah in o možnostih, kako tem potrebam ustreči. Res pa je, da se ukoreninjena stara pojmovanja kažejo tudi z druge strani — od samih proizvajalcev. Tisti, ki se v zaostrenih reformnih razmerah niso znašli, ki jih tarejo težave, še vedno marsikdaj pričakujejo predvsem od državnih organov (kot na primer, ko se obračajo na republiški izvršni svet) tudi delno pomoč. To so seveda iluzije. Rešitev bo treba najti predvsem z lastnimi sposobnostmi in v dogovorih s široko družino delovnih organizacij, lahko da v naši republici ali drugod po državi ali celo zunaj naših meja. Republika lahko pomaga le s skromnimi rezervnimi sredstvi in z odločnim zavzemanjem za stalno, dosledno, nadaljevanje gradnje ekonomskega sistema po razglašanih načelih.

No, prav tu je nekaj zelo perečih vprašanj, pomembnih za ves nadaljnji razvoj ne le za eno ali dve leti. V prvi vrsti velja ta ugotovitev za zunanjetrgovinski in devizni režim. Pogosto izrečena hvala, da je ta režim dober, se je morala potuhniti ob neizprosnih podatkih o povečanju deficita v naši plačilni bilanci. Letos prispela odplačila dolgov tujini in dobro znane spremembe na mednarodnem trgu nam hkrati z omenjeno ugotovitvijo ne dopuščajo več nobene lagodnosti, ampak le učinkovito, pretehtano, na daljše obdobje preračunano sistemsko ukrepanje ter disciplinirano obnašanje vseh družbenih in ekonomskih faktorjev. Dosedanji sistem je nujno temeljito revidirati in predvsem odpraviti njegovo osnovno pomanjkljivost — da za uspeh na svetovnem trgu in za ekonomske odnose naše države s svetom na splošno ni znal dovolj zainteresirati proizvajalcev, najvažnejše sistemske odločitve pa so bile pogosto sprejete za zaprtimi vrati uradov in kabinetov brez sodelovanja gospodarstva. V zadnjem hipu in po zakonskem roku daleč prekasno sprejete novosti s tega področja so le ena izmed epizod v suverenem obnašanju zvezne administracije, ki smo mu bili priča na prehodu iz lanskega v letošnje leto, že v tretjem letu izvajanja reforme.

Ena izmed zadev, ki tudi sila zanima vse gospodarstvo in vse republike in ki je eden od vzrokov za vse večji delež federacije v delitvi družbenega proizvoda, je usoda starega državnega kapitala. Gre za 20 milijard novih dinarjev, vezanih v raznih objektih, ki so financirani iz starega investicijskega fonda, oziroma zveznih naložb, se pa sila počasi gradijo. Država vztraja pri svojih, v povsem drugačnih razmerah sprejetih obveznostih. Za učinkovito izpeljavo teh zadev oziroma najpomembnejših med njimi bi bila nujna korenita revizija take politike. Današnji dan je težko razumeti, zakaj se zveza oziroma njena administracija v tem primeru po vsej sili obnaša kot eminenten in mogočen menagerski tim, ki gradi železnice, ceste, kombinatne, elektrarne itd. Naša, z reformo načrtana pot ne pozna niti planskega socializma niti državnega kapitalizma, ki bi opravičevala to močno menagersko nagnjenje državnih organov. Če so največje državne investicije posledica v povsem drugačnih časih sprejetih odločitev, ni mogoče krčevito vztrajanje pri takih konceptih opravičiti niti z državnimi pogodbami s tujimi partnerji, pač pa je treba storiti vse, da položaj prilagodimo našim realnim razmeram in možnostim. V zveznem izvršnem svetu predvidevajo v bližnji prihodnosti temeljito oceno izvajanja srednjeročnega plana in prav to je ugodna priložnost, da temeljito pretrasejo tudi omenjeno zadevo in se o njej pogovorijo z republikami in gospodarstvom. Odveč je strah, da za pomembne naložbe, tehtne in koristne za ves naš ekonomski prostor in za vso družbo, ne bi mogli zbrati sredstev po samoupravni poti s pristankom in voljo vseh zainteresiranih v naši družbi, vsega gospodarstva in vseh družbenopolitičnih skupnosti, oziroma tistih med njimi, za katere bodo take naložbe temeljnega pomena.

Bolj premišljena delitev osebnih dohodkov, bolj pretehtane in rentabilne investicijske naložbe ter pospešitev integracijskih procesov, to so še ostala najvažnejša vprašanja, pomembna za daljše obdobje, ki so jih sprožile razprave o letošnjem razvoju Slovenije, da seveda ne omenjamo začetka prizadevanj pri izdelavi dolgoročnega koncepta o usmeritvi naše nacionalne skupnosti. Vsemu temu ne gre odrekati usodnega pomena. Neskladje med rastjo produktivnosti in osebnih dohodkov, ki ga je zapaziti na posameznih področjih tudi pri nas, katerakoli zgrešena in nepremišljena investicijska poteza ter nadaljnje trmasto vztrajanje pri dosedanjih samostojnih položajih, kjer ekonomika sili v integracijo — vse to lahko močno škoduje našemu napredku. Zato je treba tem zadevam v Sloveniji nameniti kar največ pozornosti in se odločno zavzemati za sistemske rešitve, ki bodo pomagale razvozlati te težave. Le pomagale, vsa teža dela je na naših ramenih.

Ker gre pri vsem zapisanem za tako pomembna vprašanja današnjega dne, odločilna za našo prihodnost, je razumljivo, da se bodo žive razprave nadaljevale. Ne sme nas motiti odkritost stališč in razlike v konceptih, zamislih in mnenjih. O vsem se moramo pogovoriti mirne krvi in hladnega razuma, javno in z odkrito besedo. Seveda se pri tem ne bo mogoče izogniti direktnemu soočenju raznih teženj. Tega se ne smemo ustrašiti. Nasprotno — prav to omogoča združitev tistih moči in zaveznitvo tistih sil v okviru jugoslovanskega ekonomskega prostora, ki se zavzemajo za najnaprednejše odločitve in porajajo najkoristnejše pobude.

NAŠI IZSELJENCI IN JUGOSLAVIJA

Ernest Petrin

Po približnih ocenah živi danes v svetu milijon in nekaj sto tisoč jugoslovanskih izseljencev in njihovih potomcev; natančno število ni znano. Nekdanja Avstro-Ogrska, iz katere so se naši ljudje največ izseljevali, o tem dolgo ni vodila nobene statistike. Ko pa jo je začela, je bila ta precej netočna. Podatki o izseljevanju v stari Jugoslaviji so bili sicer nekaj popolnejši, vendar tudi ti niso povsem zanesljivi. Vsekakor pa lahko trdimo, da je skupno število jugoslovanskih izseljencev precej večje, kot kažejo uradne številke.

Prav tako nimajo niti približno točnih podatkov dežele, kamor so odhajali naši ljudje. ZDA, koder je največ jugoslovanskih izseljencev, vse do leta 1899 niso imele uradne statistike o emigraciji po narodnostih. Ko pa so jo tega leta uvedli, so uvrstili naše izseljence v razne narodnostne skupine. Tako so na primer Srbe in Črnogorce prištevali med Bolgare, Hrvate in Slovence so vodili v skupni rubriki, izmislili so si celo posebno nacionalnost za Dalmatince, Bosance in Hercegovce, v nekaterih statistikah so ločili Slovence na Kranjce, Štajerce, Primorce in Korošce, ker pa so naši izseljenci v glavnem prihajali iz Avstro-Ogrske, so jih mnokrat preprosto vodili v statistiki kot Avstrijce. Še dandanes imajo marsikje Istrane za Italijane, Srbe in Hrvate iz Vojvodine pa za Madžare. Še slabše je to stanje v statistikah drugih čezmorskih dežel, kamor so odhajali naši izseljenci.

Netočnemu vodenju podatkov o narodnosti izseljenih Jugoslovancev pa je treba še dodati, da so mnogi naši izseljenci iz Avstro-Ogrske in bivše Jugoslavije odhajali v tujino na skrivaj. Zato je seveda težko oziroma nemogoče ugotoviti vsaj njihovo približno število. Vendar lahko kljub vsemu trdimo, da se je v celoti izselilo prav gotovo milijon in nekaj sto tisoč jugoslovanskih izseljencev. Ta številka pa velja seveda le za ekonomsko emigracijo iz avstro-ogrske monarhije in iz časov med obema vojnama.

KAM SO SE IZSELJEVALI

Čeprav se je množično izseljevanje naših ljudi začelo razmeroma pozno, ob koncu prejšnjega stoletja, so posamezniki, posebno Dalmatinci, Primorci in Istrani, ali manjše skupine, odhajali v čezmorske kraje že stoletja prej.

Težko je reči, kdaj so začeli naši ljudje prihajati v dežele onstran oceana. Naj v zvezi s tem navedemo nekatere zanimivosti, ki pa prej ko slej ostanejo verjetno le domneve. Knjiga Z. Kostelskega »Croats« na primer omenja poročilo, ki ga je leta 1493 poslal dubrovniški nadškof papežu. V njem pripoveduje o dveh dubrov-

niških mornarjih, ki sta baje sodelovala na Kolumbovi poti v Ameriko. Tudi Američanka Myrthle Hague Robinson, ki je proučevala dokumente v dubrovniškem muzeju, trdi, da sta dva dubrovniška mornarja sodelovala na prvem Kolumbovem potovanju. Ladje iz Dubrovnika so že v 16. stoletju večkrat plule v Ameriko. Tako obstaja v Dalmaciji ustno izročilo, da se neka taka ladja s skupino beguncev, ki so pobegnili pred Turki, nikoli več ni vrnila v Dubrovnik.

Ameriški pisatelj slovenskega rodu Louis Adamič omenja v svoji knjigi »Narod narodov« (Nation of nations), da v Severni Carolini (ZDA) živi pleme »Croatan« (Croat-Hrvat), ki trdi, da izhaja iz rodu Croatan Indijancev. To pleme z nenavadnim imenom so odkrili ob koncu 16. stoletja, ko je prišla v Ameriko neka angleška odprava, da bi obiskala angleško kolonijo, ki so jo nekaj let pred tem ustanovili v Severni Carolini. Kolonije niso našli, so pa na njenih razvalinah našli na nekem stebru vrezano ime »Croatan«; tako so namreč kolonisti nazivali okoliške domačine. Ameriški pisatelj John Lawson piše, da je obstajala med tedanjimi Croatan Indijanci legenda o brodolomu v polovici 16. stoletja, ki se je pripetil blizu njihove obale, in o mornarjih, ki so se rešili ter ostali pri njih. Drug ameriški pisec pa poroča, da so med temi Indijanci opazili otroke s kostanjevimi lasmi in modrimi očmi, zaradi česar sklepa, da so domačini že pred temi imeli stike z belci. Lahko bi bilo res, da so se potniki z omenjene dubrovniške ladje, ki se nikoli ni vrnila v Dubrovnik, po brodolomu pomešali med domačine in živeli z njimi. Vendar pa je prej ko slej to najbrž le domneva.

Prvi jugoslovanski izseljenci so bili torej — če jim lahko tako rečemo — mornarji, nato pa misijonarji, rudarji, farmarji in drugi. Prva večja skupina Slovencev in Hrvatov se je v začetku 18. stoletja naselila v Georgiji (ZDA). Tja so prišli iz Prusije, kamor so se kot pristaši protestantizma zaradi verskega preganjanja umaknili iz Avstrije. Pustošenje v času ameriške državljanske vojne (1860—1865) je to našo prvo kolonijo uničilo. Louis Adamič piše, da so na kraju tega nekdanjega naselja še grobovi s slovanskimi imeni. V svoji knjigi pa omenja Adamič tudi več slovanskih imen, ki so jih našli v spisku borcev Washingtonove revolucionarne armade v vojni za neodvisnost.

V prvi polovici preteklega stoletja je postajalo izseljevanje iz Slovenije in Hrvatske v ZDA vse bolj pogosto. Hrvati, posebno Dalmatinci, so ostajali v glavnem blizu morja oziroma v pristaniških mestih, Slovenci pa so odhajali globlje v notranjost, kjer je delal slovenski misijonar Friderik Baraga. Odkritje zlatih najdišč v Kaliforniji je dalo izseljevanju še večji zamah. Sto in sto mornarjev, ki jih je zajela zlata mrzlica, je pobegnilo z avstrijskih ladij, ki so pristajale v ameriških pristaniščih, posebno v San Franciscu, in odšlo na lov za zlatom. Za njimi so prihajali še drugi. Malo jih je bilo, ki so obogateli na ta način, zato pa se je večina posvetila ribištvu, pomorstvu in kmetijstvu. Jugoslovanski izseljenci so na primer med pionirji kalifornijskega sadjarstva. Pisatelj Jack London v »Dolini meseca« piše o Dalmatincih, ki so nekdanjo puščavo Pajaro doline spremenili v »raj jabolk« in ji dali ime »Nova Dalmacija«:

»Pred časom so prišli semkaj Dalmatinci kot najbolj revni izseljenci. Bili so ubogi kot cerkvene miši... Najprej so delali kot dninarji pri trgatvi, pozneje pa so po malem začeli kupovati sadne sadike. Več ko so zaslužili, bolj so povečevali svoje trgovine. Kmalu so začeli najemati sadovnjake za daljši čas, zdaj pa že kupujejo tudi zemljo. Da, Nova Dalmacija, to je pravi raj jabolk. Poglejte samo, kaj so Dalmatinci napravili iz te zemlje...«

Skoraj hkrati z izseljevanjem v Severno Ameriko se je začelo tudi izseljevanje v Južno Ameriko. Že ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja je bilo precej naših ljudi, pretežno dalmatinskih mornarjev, ki so se naselili v Argentini, Čilu in

Peruju. V državljskih vojnah, ki so prvo polovico 19. stoletja divjale v Argentini, omenjajo imena nekaterih naših izseljencev, pozneje pa se jih je vse več in več uveljavilo tudi v gospodarskem življenju dežele. Dalmatinec Buratović je na primer napeljal prvo brzojavno linijo med dvema največjima argentinskima mestoma — med Buenos Airesom in Rosariem. Obenem z izseljevanjem Hrvatov v Argentino poteka tudi naseljevanje Slovencev v Braziliji. Tja so prišli v tridesetih letih 19. stoletja skupno z Avstrijci, in to na željo brazilske cesarice, habsburške princese Marie Leopoldine. Pozneje se pojavijo naši izseljenci tudi na Novi Zelandiji in v Avstraliji.

Vendar so bila vse to le manjša, občasna izseljevanja, in to po večini iz primorskih krajev naših dežel.

Pravo množično izseljevanje pa se je začelo šele v drugi polovici prejšnjega stoletja. Takrat so naše dežele stopile v novo fazo socialno-ekonomskega in političnega razvoja. Po revolucionarnem letu 1848 je končno tudi v Avstro-Ogrski prišlo do ukinitve fevdalnih odnosov in do osvoboditve kmetov. Toda kmet je moral odplačevati zemljo, ki jo je dobil od fevdalcev in je zato že takoj v začetku padel v kremplje oderuškega kapitala, ki je takrat bolj in bolj začel prodirati k nam. Da bi kmet prišel do denarja, je moral pridelati čimveč pridelkov za trg. Vendar tudi to ni zadoščalo, da bi lahko trdno stopil na lastne noge. Zato je moral precejšen del prebivalstva iz dežele v mesto, da bi tam prodal svojo delovno silo mladi industriji, ki se je takrat začela razvijati. Toda primitivna industrija ni mogla zaposliti vseh, ki so prihajali iz vasi v mesta, zaradi česar so se začeli pojavljati viški delovne sile.

Ljudje brez dela so začeli misliti na odhod v svet. V tistem času je Amerika po državljski vojni začela obdobje polnega kapitalističnega razmaha. Po vsem severnoameriškem kontinentu so začeli odpirati nove rudnike, gradili so tovarne, prekope in deželo so začele preprezati nove železniške proge. Amerika je obetala nezaposlenim prebivalcem Evrope dober zaslužek. Še več, številne »kompanije« so začele pošiljati v Evropo svoje agente, ki so zbirali delavce, nekatere od njih pa so jim celo plačale vozno karto za pot v Ameriko. Ponekod, kot na primer v Argentini, je država plačala tudi vse stroške naseljencev. Vse to je seveda pripomoglo, da se je vedno več ljudi odločalo za pot čez »veliko lužo«. Tako je število naših izseljencev neprestano raslo in dosegalo na leto tudi po nekaj deset tisoč.

Višek je doseglo izseljevanje v letih med 1900 in 1914, ko ga je prekinila prva svetovna vojna. Po njej pa se je začel val nove emigracije iz stare Jugoslavije. Vzroki so bili isti: ekonomski in politični. Zaradi omejenega števila doseljencev se je v ZDA izseljevalo vedno manj ljudi, zato so spremenili cilj svojega potovanja in vse bolj odhajali v Južno Ameriko, Kanado, Avstralijo in tudi v evropske dežele, predvsem v Nemčijo, Francijo, Belgijo in na Nizozemsko.

KJE ZDAJ ŽIVIJO NAŠI IZSELJENCI

Jugoslovanskega izseljenca je zanesla pot v mnoge dežele sveta. Živi na vsem ameriškem kontinentu, od Aljaske do Ognjene zemlje. Na tem velikanskem prostoru skoraj ni večjega kraja, kjer ne bi bil naš človek ali njegovi potomci. Jugoslovani delajo ali so delali v rudnikih zlata, v pragozdovih Britanske Kolumbije in na žitorodnih poljih Manitobe. Ob ameriški pacifiški obali in v Mehiškem zalivu spadajo med najboljše ribiče, v Kaliforniji so med pionirji sadjarstva in vinogradništva. Kopljejo baker v Montani in železo v Minnesoti, delajo v srcu težke industrije v Pennsylvaniji, Ohio, Indiani in Michiganu, v premogovnikih in pristaniščih,

na ladjah in drugod. Najdemo jih v Avstraliji v tamkajšnjih gozdovih, tovarnah in rudnikih, na Novi Zelandiji so upoštevani tovarniški delavci, ribiči in vrtnarji. Naselili so se tudi na skrajnem severu in na jugu Afrike, v deželah Male Azije in Bližnjega vzhoda pa tudi v evropskih deželah jih je precej, predvsem v Franciji, na Nizozemskem, v Belgiji in Zvezni republiki Nemčiji.

Naših izseljencev v tujini niso pestovali in vse, kar so dosegli, so si ustvarili s pridnostjo, poštenostjo in z žulji svojih rok. Kot je usoda vsakega tujega priseljenca, tako so morali tudi naši ljudje po prihodu v tujino prijeti za najtežja in najbolj nevarna dela. Kdo ve, koliko jih je pri tem našlo konec v širnih ameriških gozdovih, v rudnikih in v tovarnah! In vendar so kljub težkemu življenju in posebno v začetku mnogokrat nečloveškim razmeram mnogi izmed njih dosegli zavidljiv uspeh, sloves nekaterih pa je segel celo daleč prek meja njihovih novih domovin. Spomnimo se samo Nikole Tesle, Louisa Adamiča, Mihajla Pupina in še mnogih drugih.

Drugače je s potomci naših izseljencev-pionirjev. V teh generacijah niso redki, ki so se močno uveljavili v javnem življenju dežele, kjer živijo in katere sestavni del so postali že po svojem rojstvu, čeprav se kljub vsemu zavedajo, odkod izvira njihov rod. Kot so si stari jugoslovanski izseljenci z žulji ustvarili sloves pridnih in poštenih ljudi, tako dandanes mnogi njihovi potomci z znanjem in sposobnostjo vplivajo na okolje, v katerem živijo in so zato tudi najboljši most prijateljskih vezi med njihovo matično deželo in novo domovino.

Jugoslovanski izseljenci, v trdih razmerah pionirstva večkrat močno izkoriščani, so že kmalu po naselitvi v tujini začeli ustanavljati organizacije, ki naj bi jim bile v pomoč pri njihovem vsakdanjem življenju. To posebno velja za razne podporne »jednote« v Ameriki, ki so nadomeščale obvezno socialno zavarovanje za primere bolezni, nezgod, invalidnosti in smrti. Takih organizacij je v Ameriki več, pač po svetovno nazorski pripadnosti članov. Med najbolj napredne izmed slovenskih organizacij vsekakor sodi »Slovenska narodna podporna jednota« s sedežem v Chicagu, ki šteje nad 70.000 članov in ima premoženje, vredno nekaj milijonov dolarjev. Nadalje naj omenimo »Ameriško-slovensko katoliško jednoto«, »Ameriško bratsko zvezo«, »Ameriško dobrodelno zvezo«, »Zapadno slovensko zvezo« in druge. Vse te organizacije združujejo večino naših izseljencev in so si v dolgih letih delovanja ustvarile tudi veliko premoženje.

Obenem s podpornimi organizacijami pa so se med jugoslovanskimi izseljenci razvijala tudi mnoga kulturna društva s pevskimi zbori, dramskimi skupinami, glasbenimi krožki in raznimi športnimi odseki. Izhajala je vrsta časopisov, od katerih na primer glasilo Slovenske narodne podporne jednote »Prosveta« še vedno izhaja petkrat na teden.

O gospodarski in kulturni dejavnosti jugoslovanskih izseljencev bi lahko govorili zelo obširno, vendar to ni namen tega sestavka.

NAŠI IZSELJENCI SO BILI VEDNO NA STRANI LJUDSTVA

Znano je, da naši izseljenci, naj si jih je življenje zaneslo še tako daleč po svetu, v velikanski večini niso pozabili rojstne domovine, saj so bili na njeni strani in so ji pomagali vselej, kadar je bilo treba. Vendar ta čustvena nagnjenja do starega kraja nikoli niso prišla v navzkrižje z dolžnostmi do njihove nove domovine. Ljubezen do rodne dežele je tolikšna, da se prenaša tudi na njihove otroke in vnuke, rojene že v tujini. Znano je, da veliko potomcev naših izseljencev obvlada razen jezika dežele, kjer žive, tudi govorico svojih očetov in dedov.

Ta privrženost izseljencev stari domovini se je kazala v vsej zgodovini našega izseljenstva na razne načine. Vselej so spremljali življenje in prizadevanje svojega ljudstva ter mu po najboljših močeh pomagali, moralno in materialno.

Že med izseljenci iz časov množičnega izseljevanja so se pojavila močna protiavstrijska gibanja. V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja je na primer prvi izseljenski list v Južni Ameriki »Iskra slavjanske slobode« zahteval od Slovanov v avstro-ogrski monarhiji, da se osvobode izpod tujega jarma. Večina srbskih, hrvatskih in slovenskih organizacij v izseljenstvu je že od prvega dne aktivno podpirala opozicijske stranke v Avstro-Ogrski. Med aneksijsko krizo leta 1908 so nudile izseljenske organizacije veliko moralno in politično podporo ogroženi Srbiji.

Med balkansko vojno so v Severni in Južni Ameriki, kot tudi drugod, ustanavljali odbore »Srbsko-črnogorskega Rdečega križa«, v katerih so razen Srbov in Črnogorcev delovali tudi Slovenci, Hrvati in Makedonci ter zbrali znatne vsote za pomoč ranjencem in vojnim sirotam. Mnogi jugoslovanski izseljenci, posebno Srbi in Črnogorci, so se tedaj tudi vrnili v domovino in se prijaviли kot prostovoljci za boj proti Turkom.

Solidarnost izseljencev do rojstne dežele se je pokazala tudi v času prve svetovne vojne. To se je zlasti manifestiralo z vrsto političnih akcij, v Južni Ameriki pa so celo ustanovili posebno organizacijo prostovoljcev. Kolikšen je bil prispevek jugoslovanskih izseljencev med prvo svetovno vojno, pove podatek, da so poleg 2.000.000 dolarjev, ki so jih zbrali za pomoč, poslali na solunsko fronto tudi več tisoč prostovoljcev.

Z VSEM SRCEM NA STRANI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

Kot že povedano, naši izseljenci v velikanski večini niso pozabili rojstne domovine in so ji tudi skušali pomagati vselej, kadar je bila potrebna pomoči. Vendar se ta ljubezen do matične dežele v vsej dolgi zgodovini našega izseljenstva nikoli ni pokazala v tako silnem obsegu kot prav v zadnji vojni, med narodno-osvobodilnim bojem jugoslovanskih narodov.

Naši izseljenci so v glavnem delavci in zato skoraj pretežno na strani demokracije in napredka. Odkar se je pojavil fašizem, najprej iz Mussolinijeve Italije, pozneje pa še iz Hitlerjeve Nemčije, ki je odkrito grozil njihovi rojstni domovini, so bili naši rojaki na tujem tudi med najbolj vnetimi protifašisti dežel, koder so živeli. Zato so bili že od prvega dne, ko se je začela druga svetovna vojna, na strani zaveznikov. Ta njihova pripadnost boju za svobodo pa je postala še močnejša, ko so okupatorji napadli in zasedli našo deželo. Tisoči mož in fantov, potomcev izseljencev, so kot prostovoljci služili v britanski, kanadski, avstralski ali ameriški armadi. Veliko jih je v boju tudi padlo.

Louis Adamič na primer piše, da je bil med prvimi ameriškiimi žrtvami v drugi svetovni vojni Slovenec Louis Brodnikar iz Clevelanda. V znanih bojih na Guadalcanalu, kjer so se ameriške sile bile proti Japoncem, je vojak srbskega rodu Mitchell Page (Peić) uničil 110 sovražnih vojakov in dobil najvišje ameriško odlikovanje »Congressional Medal of Honor«. Nekj ameriški rušilec je dobil ime »Pavlič« po Slovencu, ki je padel na Guadalcanalu, sin našega izseljenca Stankovića iz Avstralije pa je dobil najvišje odlikovanje Velike Britanije za junaštvo v boju z Japonci. Primerov sodelovanja naših rojakov v boju proti fašizmu bi lahko našli še več.

Ves ta protifašistični polet naših ljudi na tujem pa se je razplamtel do skrajnih meja, ko so izseljenci zvedeli za oboroženi upor in boj svoje rodne dežele

proti okupatorju. Naši rojaki, ponosni, da so sinovi ljudstva, ki je pod vodstvom legendarnega Tita prvo v »evropski trdnjavi« razvilo zastavo upora proti fašizmu, so v velikanski večini stopili na stran partizanov. Nič ni bilo važno, ali je šlo za Srba, Hrvata, Makedonca, Črnogorca ali Slovenca, ne glede na narodnost in politične razlike so bili na strani osvobodilnega gibanja. Nobene spletko sovražnih emigrant-skih krogov niso mogle omajati volje in pripravljenosti pomagati narodu, ki se je daleč v domovini boril na življenje in smrt.

Že ob prvih novicah o boju jugoslovanskih partizanov se je med našimi izseljenci dvignil pravi val gibanja za pomoč domovini in Titovim borcem. V Severni in Južni Ameriki, v Avstraliji in na Novi Zelandiji ter drugod je bilo na tisoče zborovanj, mitingov in skupščin, na katerih so izseljenci manifestirali svojo privrženost narodnoosvobodilnemu gibanju in zahtevali od svojih vlad, da priznajo partizane in jim nudijo pomoč v orožju in drugem materialu. Se nikoli do tedaj niso bili naši izseljenci tako enotni kot prav takrat in še nikdar niso bile izseljenske organizacije tako delavne kot v tistih časih. Boj za svobodo domovine je na naše ljudi v tujini vplival celo tako močno, da so pozabili na stara nesoglasja in se začeli združevati v nove močne organizacije.

Ta in druga podobna združenja so odigrala izredno važno vlogo in nudila dragoceno pomoč našemu narodnoosvobodilnemu boju. Takrat, ko so namreč reakcionarni listi v teh deželah skušali pripisati vse uspehe partizanov četnikom, so prav te organizacije točno in pošteno informirale tujo javnost o resnici in o ciljih osvobodilnega boja. Pri tem niso imele vpliva samo na sorojake, ampak je njihova beseda veliko zalegla tudi pri uradnih krogih njihovih dežel. Te organizacije so izdale in odposlale na stotine resolucij in razglasov, v katerih so zahtevale od svojih vlad, naj priznajo partizane in upravičene cilje narodnoosvobodilnega boja. In ne samo v času vojne, tudi pozneje, zlasti ob pariški mirovni konferenci, so nudili izseljenci novi Jugoslaviji vso podporo in dragoceno moralno pomoč. Iz vseh jugoslovanskih nasebin v svetu so pošiljali voditeljem velikih sil neštete brzoglavke z zahtevami po pravičnih mejah osvobodene Jugoslavije.

MATERIALNA POMOČ DOMOVINI

Obenem s politično podporo so jugoslovanski izseljenci že med vojno organizirali zbiranje materialne pomoči za borce narodnoosvobodilne vojske in za begunce ter za povojno obnovo nove Jugoslavije. V ta namen so ustanovili posebne organizacije in odbore. Med slovenskimi organizacijami velja posebno omeniti »Slovensko-ameriški narodni svet« (SANS), ki je združil slovenske podporne jednote in zbral 119.000 dolarjev v denarju ter za 350.000 dolarjev raznega blaga. Med hrvatskimi izseljenci je uspešno deloval »Hrvatski pomožni odbor«, med srbskimi izseljenci je zbirala pomoč organizacija »Vidov dan«, v Kanadi so ustanovili »Svet kanadskih južnih Slovanov«, delo teh in drugih podobnih organizacij pa je združeval »Ameriški komite za pomoč Jugoslaviji«. V Argentini je imela enako nalogo »Komisija za koordinacijo pomoči Jugoslaviji«, v Avstraliji so ustanovili »Centralni odbor pomoči Jugoslaviji« itd. Poleg omenjenih velikih organizacij pa je po vsem svetu delovalo še na stotine raznih izseljenskih odborov in društev, katerih namen je bil pomagati posameznim pokrajinam in krajem v Jugoslaviji. V izseljenskih nasebinah skoraj ni bilo prireditve, na katerih ne bi zbirali denar ali razno blago za »stari kraj«. Samo prek »Ameriškega odbora za pomoč Jugoslaviji« so poslali v domovino za nad 2.700.000 dolarjev raznega blaga.

Prve pošiljke, ki so jih poslali jugoslovanski izseljenci, so začele prihajati že med vojno, ko so jugoslovanski partizani še vodili hude boje s sovražnikom. Seveda jih zaradi tega sprva niso mogli pošiljati neposredno na jugoslovansko ozemlje, ampak so jih poslali v taborišča naših beguncev ter v bolnišnice v Afriki in na osvobojenem ozemlju Italije, v katerih so se zdravili ranjeni borci. Prvo tako pomoč je dobilo že leta 1944 begunsko taborišče v El Shattu v Egiptu, ko pa je bil vzpostavljen pomorski promet z Italijo, je začela pomoč prihajati tudi v bolnišnice v Bariju in drugam. Pozneje, ko so enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije osvobodile nekatere luke v južni Dalmaciji, je začela pomoč prihajati tudi neposredno na naše ozemlje. V pošiljkah so bile obleka, obutev, hrana, zdravila in drugo, to je blago, ki je bilo takrat najbolj potrebno. Samo prve tri pošiljke v letu 1945, poslane v Dalmacijo, so bile vredne nad milijon dolarjev. Tako kot iz ZDA, so pošiljali materialno pomoč tudi naši izseljenci iz Kanade, Čila, Argentine, Avstralije, Urugvaja, Nove Zelandije in drugih prekmorskih dežel ter po koncu vojne iz Evrope, predvsem iz Francije, Belgije in Nizozemske.

DEJAVNOST SLOVENSKIH IZSELJENSKIH ORGANIZACIJ MED VOJNO

Slovenci v ZDA so že trinajst dni po okupaciji Jugoslavije, 19. aprila 1941, v Chicagu ustanovili »Jugoslovanski pomožni odbor — Slovenska sekcija«. Ta sestanek je bil v prostorih Slovenske narodne podporne jednote, pobudo zanj pa je dala »Ameriška bratska zveza«. Od devetih povabljenih slovenskih podpornih organizacij se jih je odzvalo sedem, ki so skupno predstavljale približno 150.000 organiziranih ameriških Slovencev. Na sestanku so sestavili poziv vsem slovenskim izseljencem v ZDA in sklenili, da bodo povabili k zbiralni akciji tudi člane drugih jugoslovanskih narodnosti v tej deželi. Predsednik odbora je postal takratni predsednik Slovenske narodne podporne jednote Vincenc Cainkar, za propagando pa je skrbel znani publicist Janko Rogelj. Ta je napisal nad 50 člankov in jih objavil v raznih slovenskih izseljenskih listih ter s tem prepričljivo seznanjal Slovence v Ameriki z razmerami in dogodki v domovini.

Zgodovinski dogodek v akciji za pomoč Jugoslaviji pa pomeni »Slovenski narodni kongres« 5. in 6. decembra 1942 v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu. Takrat so ustanovili osrednje predstavništvo, ki naj bi podpiralo borce v domovini tudi s političnim delom in ne samo z denarnimi sredstvi, kar je dotlej opravljala Slovenska sekcija Jugoslovanskega pomožnega odbora. Slovenski narodni kongres je bil mogočna manifestacija volje in enotnosti ameriških Slovencev za skupno delo ne glede na njihovo svetovno nazorsko pripadnost. Že tedaj so se odločili za federativno ureditev nove Jugoslavije in za združeno Slovenijo v federativni Jugoslaviji. Za častnega predsednika »Slovensko-ameriškega narodnega kongresa« (SANS) je bil izvoljen pisatelj Louis Adamič, za predsednika pisatelj in politični delavec Etbin Kristan, prva podpredsednica je bila ustanoviteljica »Slovenske ženske zveze« Mary Prislandova, drugi podpredsednik pa je postal predsednik »Ameriške bratske zveze« Janko Rogelj.

Na kongresu so tudi sklenili, naj bi ustanovili predstavniško telo vseh jugoslovanskih narodnosti v ZDA. To se je zgodilo v Pittsburgu 15. junija 1943, imenovali pa so ga »Združeni odbor južnoslovanskih Američanov« (ZOJSA). Predsednik je postal Louis Adamič, podpredsednika sta bila Zlatko Baloković in Etbin Kristan, med petimi tajniki pa je slovensko skupino zastopal Janko Rogelj. Pozneje se je odbor spremenil, tako da je bil Louis Adamič njegov častni predsednik, predsednik pa je bil Zlatko Baloković. Tajniško mesto je prevzel Mirko Kuhelj. Sedež ZOJSA je bil v New Yorku.

Predstavniki SANS in ZOJSA so si prizadevali, da bi odgovorne ameriške kroge dodobra seznanili z mnogimi perečimi problemi v Jugoslaviji, med drugim tudi s primorskim vprašanjem. Louis Adamič, Etbin Kristan, Janko Rogelj, Mirko Kuhelj in drugi najvidnejši slovenski predstavniki so storili veliko koristnega za novo Jugoslavijo.

Kot že povedano, pa je delo vseh organizacij jugoslovanskih izseljencev v Ameriki pri nujenju pomoči domovini povezoval »Ameriški odbor za pomoč Jugoslaviji«, ki ga je vodil Hrvat Zlatko Baloković.

Kanadski Jugoslovani so na konvenciji 2. in 3. maja 1942 ustanovili tri samostojne organizacije: »Zvezo kanadskih Slovencev«, »Zvezo kanadskih Hrvatov« in »Zvezo kanadskih Srbov«. To so bile narodne in protifašistične organizacije, ki so se zavzemale za svobodo in pravično prihodnost jugoslovanskih narodov. Delegati so na konvenciji sprejeli tudi posebno poslanico, slovensko besedilo pa je izšlo na štirih straneh v Torontu z geslom: »Podpirajmo protifašistični boj zaveznikov in našega naroda za uničenje nacifašizma«. Prvi predsednik »Zveze kanadskih Slovencev« je bil Martin Bajuk, v odboru pa je bilo še več vidnih slovenskih izseljencev v Kanadi. Kanadski Slovenci so tudi navdušeno pozdravili »Slovenski narodni kongres« v Clevelandu, na katerem je bil ustanovljen SANS.

Zelo važna naloga kanadskih Slovencev je bila tudi objektivno obveščanje javnosti o dogodkih v domovini. Tu je imel izredno vlogo izseljenski list »Edinost«, ki so ga začeli izdajati po sklepu konvencije. »Edinost« je ves čas poročala o narodnoosvobodilnem gibanju in uspehih partizanske vojske ter tako veliko koristila pri spoznavanju boja jugoslovanskih narodov.

Na prvi konvenciji »Zveze kanadskih Slovencev«, 6. in 7. septembra 1943 v Torontu, so sprejeli pravila zveze, ki med drugim določajo »moralno in gmotno podpirati osvobodilni boj Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslaviji za dejansko osvoboditev in enakopravnost«. Sprejeli so tudi resolucijo s pozdravom narodnoosvobodilni vojski, Jugoslaviji, Osvobodilni fronti slovenskega naroda, SANS in drugim ter izjavo proti Draži Mihajloviću. Ob tej priložnosti so izvolili nov odbor s predsednikom Jožetom Miketičem in tajnikom Ludvikom Troho. Nekaj dni pozneje, 23. septembra 1943, pa so vse tri organizacije — Srbov, Hrvatov in Slovencev — skupno sprejele resolucijo, ki obsoja delovanje Draže Mihajlovića in četnikov.

Na drugi konvenciji, 19. in 20. avgusta 1944 v Torontu, so sklenili, naj se zaradi utrditve narodne enotnosti med izseljenci vsi odseki »Zveze kanadskih Slovencev« včlanijo v »Združenj odbor južnoslovanskih Kanadčanov«. Takrat so sprejeli tudi resolucijo »proti razdiralnemu delu protinarodnih in reakcionarnih elementov«, ker so konservativni Slovenci očitali pristašem narodnoosvobodilnega boja v domovini, da so komunisti in agenti Moskve.

Tretja konvencija kanadskih Slovencev pa je bila že po osvoboditvi Jugoslavije, 1. in 2. septembra 1945. V častno predsedstvo so tedaj izvolili Josipa Broza Tita, Borisa Kidriča, Vladimirja Bakarića in Blagoja Neškovića. Delegati so odločno podprli jugoslovanske zahteve v zvezi s pripravami na konferenco treh zavezniških ministrov.

V Argentini so zastopniki vseh slovenskih izseljenskih društev, katerih člani so bili pretežno Primorci, sestavili »Odbor za jugoslovansko Primorje«. Njegova naloga je bila delovati za priključitev Primorske k novi Jugoslaviji, obveščati javnost o pravicah izseljencev, ki so jih fašisti pregnali s tega dela naše dežele, in pomagati jugoslovanskim predstavnikom na Pariški konferenci.

Prva manifestacija naših izseljencev v Argentini je bila 27. marca 1945, ko so na javnem shodu zahtevali priključitev Slovenskega Primorja, Istre, Trsta in Gorice k Jugoslaviji. Med zasedanjem pariške konference so 23. junija 1946 organizirali

v Buenos Airesu zborovanje, na katerem so ponovili te zahteve, podkrepili pa so jih s podpisi tisočev Primorcev iz vse Južne Amerike in jih poslali v Pariz. Hkrati z moralno-politično podporo so izseljenci v Argentini organizirali tudi zbiranje materialne pomoči za Jugoslavijo. Zbrali so zelo veliko raznega blaga, obleke, zdravil, živeža in drugega, vendar je pozneje, v letu 1948, argentinska oblast prepovedala vsako nabiralno akcijo.

Kmalu po osvoboditvi Jugoslavije so Slovenci v Argentini, Urugvaju in drugod v Južni Ameriki uvideli, da bi bilo koristno, če bi se vsa društva, ki so dotlej delovala samostojno, združila v eno samo močno organizacijo. Zato so v Buenos Airesu po mnogih težavah ustanovili »Slovenski svet«, vendar ta svojih načrtov in nalog ni mogel uresničiti, predvsem po zaslugi politične emigracije, ki je ob koncu vojne zbežala iz Jugoslavije. Leta 1948 pa je v buenosaireškem pristanišču prvič pristala jugoslovanska ladja »Partizanka« in odpeljala prve povratnike izseljence v svobodno domovino.

Položaj v Evropi je bil za naše izseljence precej drugačen kot drugod po svetu. Tu med vojno o skupnih akcijah za pomoč Jugoslaviji zaradi nemške okupacije ni mogoče govoriti, pač pa so mnogi jugoslovanski izseljenci zelo aktivno delovali v odporiških gibanjih dežel, kjer so živeli, in imeli ponekod celo vodilno vlogo. Še več: nekateri izseljenci so se tudi borili v partizanskih enotah, precej pa se jih je udeležilo bojev tudi v prekomorskih brigadah. Prav tako so med vojno naši izseljenci ob radijskih sprejemnikih poslušali novice o dogodkih v domovini in se veselili zmag narodnoosvobodilne vojske.

Iz življenja jugoslovanskih izseljenskih organizacij v Franciji naj zlasti omenimo »Prvi izseljenski kongres« v Parizu, ki je trajal od 31. marca do 2. aprila 1945. Iz znane nasebine slovenskih izseljencev v Merlebachu-Freymingu so se kongresa udeležili Anton Skruba, Ivan Kukovičič, Ilija Kostelac in Ivan Kovačič. Tudi iz Pas de Calaisa je bilo več delegatov. Udeleženci kongresa so govorili v imenu svojih društev, pozdravno brzojavko pa so poslali vrhovnemu komandantu Titu in vrhovnemu štabu narodnoosvobodilne vojske. Na prvem izseljenskem kongresu so ustanovili »Komite narodne osvoboditve Jugoslavije«, ki je imel svoje podobore v vseh večjih jugoslovanskih izseljenskih nasebinah.

Po osvoboditvi Jugoslavije so Komite preimenovali v »Udruženje Jugoslovanov v Franciji«. Sedež Udruženja je bil v Parizu, njegove sekcije pa so delovale v krajih, kjer so živeli jugoslovanski izseljenci. Sekcija v Merlebachu-Freymingu je takoj ustanovila pevski in dramski odsek in mladina se je naučila jugoslovanske partizanske pesmi. Nova društvena zastava je bila jugoslovanska trobojnica z rdečo zvezdo in z njo so nastopali na raznih delavskih proslavah, na praznovanjih jugoslovanskih in francoskih državnih praznikov ter na vseh drugih prireditvah, kjer so izseljenci spontano pokazali svoje navdušenje za novo socialistično ureditev v domovini. Podobno je bilo tudi v Pas de Calaisu in drugod.

Leta 1948 je »Udruženje Jugoslovanov v Franciji« prenehalo delovati. Nastala so spet samostojna društva, prvotno ime pa so obdržali le v Pas de Calaisu, kjer še zdaj deluje ta organizacija naših izseljencev. Vsekakor je »Udruženje Jugoslovanov v Franciji« odigralo v življenju naših izseljencev važno vlogo, saj je štel približno 6000 članov v šestih pokrajinskih odborih in 76 sekcijah. Poudariti velja tudi, da so izseljenci iz Francije veliko pomagali rojstni domovini, tako materialno kot moralno. V prvem obdobju povojne obnove so prišli v Jugoslavijo tudi mnogi mladinci, potomci prvotnih izseljencev v tej deželi, in se prijavili v mladinske delovne brigade.

V Belgiji je ob izbruhu druge svetovne vojne tamkajšnje »Jugoslovansko delavsko podporno društvo« v Eisdeni razdelilo članom ves denar, ki so ga imeli v bla-

gajni, da ne bi nemški okupator zasegel društvenega premoženja. Ob tej priložnosti so članom izplačali približno 40.000 belgijskih frankov.

Leta 1945 so to društvo preimenovali v »Svobodna Jugoslavija«. Združenje je zajelo Jugoslovane iz vse Belgije, le člani »Sv. Barbare« se mu niso pridružili v celoti. V društvu so ustanovili tudi mladinsko in pionirsko sekcijo, v kateri so se otroci izseljencev učili materin jezik in sodelovali v pevskem zboru. V začetku leta 1946 so ustanovili »Društvo antifašističnih žena« s predsednico Marijo Duh, ženo dolgoletnega vodilnega društvenega funkcionarja. Njihova naloga je bila predvsem zbirati obleko, obutev in živila za otroške domove in za partizanske sirote v domovini. Društvo je delovalo do leta 1947, ko se je večina članic za stalno vrnila v domovino. Tudi »Svobodna Jugoslavija« je tega leta prenehala obstajati, ker se je celotni odbor z večino članov vrnil v Jugoslavijo.

* * *

To je le nekaj skromnih, morda ponekod tudi nepopolnih podatkov o našem izseljenstvu in o ljubezni naših rojakov na tujem do rodne dežele. O tem bi se dalo pisati še veliko. Vendar že teh nekaj podatkov pokaže, da naši ljudje po svetu niso pozabili na matično deželo in so kljub velikanskim razdaljam, ki nas ločijo, še vedno del našega naroda.

Po zmagi revolucije v naši državi pa se v vseh letih po drugi svetovni vojni srečujemo v svetu z emigracijo, ki je sovražna novi Jugoslaviji. Gre za peščico ljudi, ki so zbežali v tujino iz strahu, da jih ne bi zadela zaslužena kazen za vse zločine proti ljudstvu, ki so jih storili med vojno, ali pa so pobegnili že po osvoboditvi Jugoslavije, ker jim ni šla v račun demokratična ureditev naše domovine.

Pri svojem podtalnem delovanju se ta emigracija poslužuje poleg propagande, ki pa stoji na trhlih nogah in že lastnih pristašev več ne prepričuje, tudi terorističnih dejanj, ob katerih je izgubilo življenje že več naših ljudi in je bila povzročena tudi znatna materialna škoda. Prva leta po vojni so skušali ti sovražni krogi z infiltracijo svojih agentov vnašati nered znotraj meja Jugoslavije, vendar jih je naše ljudstvo razkrinkalo, še preden so lahko začeli akcijo. In ker jim ta načrt ni uspel, so svoje delovanje usmerili v napade na jugoslovanska diplomatska predstavništva in ljudi v svetu. Prav zadnji atentat na Jugoslovanski klub v Parizu je ponovno obudil spomin na teroristične akcije ustašev in četnikov na jugoslovanske konzulate v Kanadi, v ZDA, v Nemčiji in drugod. Poštena svetovna javnost je te zločine obsodila, čeprav policijske oblasti v teh deželah niso kdove kako rigorozno ravnale proti storilcem. Tudi znani ustaški duhovnik dr. Krunoslav Draganović, ki se je lani prostovoljno vrnil v Jugoslavijo, je odločno obsodil tak način boja za dosego temnih ciljev jugoslovanske politične emigracije.

Res pa je tudi, da ostajajo voditelji sovražnih emigrantskih krogov vse bolj osamljeni. Njihove razne organizacije z različnimi cilji postajajo vse bolj domena ozkega kroga ljudi, ki ima od tega najbrž tudi gmotne koristi, glavnina emigracije pa se postopoma spreminja v ekonomsko, saj niso redki primeri, ko se ti ljudje vključujejo v del društev starih izseljencev, po amnestiji pa se jih je precej tudi vrnilo v Jugoslavijo oziroma prihajajo vanjo na obisk.

Kljub temu pa seveda sovražna emigracija v tujini obstaja in si na razne načine prizadeva uresničiti svoje cilje. Morda ob dinamičnem razvoju družbenih odnosov v Jugoslaviji računajo, da bi jim to lahko bilo v prid, vendar so taki upi prazni. Naš človek ni pozabil na preteklost in ve, da bi bila tudi njegova prihodnost njej enaka, če bi se »vrnili na staro«. Pa tudi tega ni pozabil, da je za to, kar je danes v novi Jugoslaviji, dalo svoja življenja milijon sedemsto tisoč njegovih očetov in mater, sinov in hčera.

Stane Kumar: Srečno novo leto izbrane družbe, 1938, perorisba s tušem

KURIRSKA POSTAJA TV-12

Mirko Mohar-Branko

Vseh nas je bilo devet kurirjev. Lojze Poje, doma iz Inlaufa nad Gornjo Brigo, je bil komandir karavle. Kurirji pa smo bili: Martin, doma iz okolice Trbovelj, Franci, nekje iz Kota pri Ribnici, Kori iz Loškega potoka, Ivan iz okolice Št. Jerneja, Vlado iz Ljubljane, Gorjan iz okolice Vipave, Viktor iz Podcerkve pri Ložu in jaz.

Relejna postaja TV-12 je bila v gozdu nad Borovcem, dobre pol ure hoda od Gornje Brige. Nekoliko naprej je v zelo skritem kraju stala partizanska tehnika Triglav, s katero smo bili v zelo dobrih odnosih. To predvsem po Milanu Škerlavaju-Petraču. Nekoliko naprej in levo od ceste pa je bila ena izmed centralnih partizanskih bolnišnic SVBP. Kurirji smo jo imenovali kar Cvarova bolnica.

Poveljstvo vseh relejnih karavil je bilo nekje v Starih Žagah. Glavni namen teh karavil je bil, da skrbe za prenos pošte, ki je potovala iz vseh strani in v vse naše kraje tja do vrhovnega štaba, vseh naših operativnih enot in k terenskim organizacijam OF. Nadalje smo imeli nalogo, da spremljamo borce, funkcionarje brigad in štabov, terenske aktiviste, delegacije itd. K temu smo bili kurirji tudi dobri obveščevalci in propagandisti. Kurirje takih postaj ni smelo zadržati nobeno vreme, pa če je bilo še tako slabo, ni nas smela ustaviti nikakršna sovražna zaseda, sneg, hajka ali kaj drugega. Kurirji so morali ne glede na nevarnost in položaj za vsako ceno prenesti pošto ali pripeljati kakega človeka na določeno mesto. Zelo važna pošta pa nikakor ni smela pasti v roke

sovražniku. V primeru, da bi bil kurir zajet, ranjen ali ubit, je bilo treba pošto sežgati, uničiti ali v skrajnem primeru tudi pojesti. To seveda, če je šlo za izredno važno sporočilo. Zato kurirske naloge dostikrat zaradi pomembnosti — niso bile lahke.

Naša relejna karavla je vzdrževala zvezo med TV-11, ki je bila nad Loškim potokom, in TV-13, ki je bila v okolici Muhe vasi pri Kočevju. Ker je bila TV-12 v neposredni bližini tehnike Triglav, smo mi prevzemali tudi večino literature, ki je bila natiskana v tehniki in namenjena odredom, brigadam, glavnemu štabu, okrožjem in terenskim organizacijam na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju. Vsa literatura za Notranjsko in Zahodno Gorenjsko je šla iz TV-12 prek TV-11. Tu so jo spet delili v dve smeri: Na TV-10, ki je bila na Blokah, in na P-18 za Primorsko. Pošta za Dolenjsko, Štajersko in druge kraje je šla iz TV-12 na TV-13 in TV-14 in dalje na vse strani. Glavno breme pri prenosu literature pa je imela naša TV-12. Vso to množino literature smo prenašali z nahrbtniki, ki so bili pogosto tako polni, da smo se pod njimi pošteno krivili.

Kurirske postaje na našem področju so se v glavnem vzdrževale in hranile same, delno pa s pomočjo terenskih odborov in okrožja. Ker so bile kočevske vasi precej požgane, je bilo s preskrbo dosti težav. TV-12 je predvsem nabavljala v vaseh Inlauf ter v Gornji in Dolnji Brigi. V teh vaseh smo bili kot doma. Vsako uro in v vsakem času smo se lahko oglasili pri ljudeh, saj so nas ved-

no postregli s tistim, kar so pač imeli. Tega pa v tistih časih ni bilo v izobilju.

Največ smo se zadrževali pri aktivistki Mini in Križevi mami na Gornji Brigi ter pri Pojetovih v Inlaufu. Posebno se pristrčno spominjamo Križeve mame z Gornje Brige. Tam smo bili kot doma, njo pa smo vsi imenovali za svojo mamo. Ne glede na uro, kadar smo se ponoči izmučeni in lačni oglasili pri njej; takoj je vstala in nam postregla. Veliko ni imela, saj je bila sama, dva njena sinova — Jure in Tone — pa sta bila v tiskarni Triglav. Če smo bili mokri in premrzli, smo se ogreli in posušili na topli peči, zjutraj pa smo nadaljevali pot v karavlo. Bila je prava partizanska mati, zato jo posebno mi kurirji ne bomo nikoli pozabili. Poleg tega smo kurirji imeli še posebne znanke. Nekateri so hodili v Dolnjo in Gornjo Brigo, z Viktorjem pa sva bila večkrat gosta pri Sterovih na Vrhu. Tam sta živeli tudi dve brhki dekleti Ančka in Mimi. Tudi tu sva bila z Viktorjem kot doma. Mimi, predvsem pa Ančka, nam je preskrbela kakšen litrček žganja in za tiste čase zelo dragocene in lepo dišeče liste kordunskega tobaka, ki je pogosto romal v karavlo. Ponj pa je bilo treba prek Kolpe, se pravi na hrvaško stran.

Med nami kurirji je vladala trda disciplina, izredno tovarštvo in medsebojna skrb. Pogosto se je dogajalo, da so sredi noči ne glede na vreme prispeli tudi izredni kurirji. Ti so prišli samo v primerih, če so prenašali izredno važno in nujno pošto, čeprav je bilo eno samo pismo. V takih primerih je morala le-ta brez zadržka potovati noč in dan. To nalogo je ponavadi prevzel eden ali dva kurirja, ki sta v najkrajšem času morala dostaviti tako pošto do druge karavle. Tam so pošto zadrževali samo toliko, da so jo vpisali v dnevnik, in že jo je sprejel drug, spočit kurir.

V zimi 1943/44 je zapadel debel sneg. Temu je pritegnil še oster mraz. Tako je bilo preskrbovanje karavle s hrano še težje in smo ostali skoraj brez vsega. To so predvsem in najbolj čutili tisti ku-

rirji, ki so hodili na javko proti TV-11. Obrnili smo se za pomoč na ribniško in banjaloško okrožje. Žal nam niso mogli pomagati. Hrane smo dobili samo za nekaj dni. Dnevi so bili vsak dan hujši, posebno ker nas je zamelo, pa tudi mraz ni popuščal. Jedli smo zelo malo. Bili smo vse bolj izčrpani in oslabei. Gorjan, Ivan in jaz smo celo začutili, da se nam majejo zobje. Kazalo je, kot da bodo vsi izpadli. Vsekakor smo bili potrebni vitaminske hrane. Nekako smo iz Cvarove bolnišnice dobili nekaj tablet in to nam je tudi pomagalo. Težave pa niso minile in prav nič ni kazalo, da bo s hrano kaj bolje. Pomagati pa si nismo mogli. Zavedali smo se le, da mora naše kurirsko delo teči redno.

Bilo je popoldan 22. januarja 1943. Zunaj debel sneg in oster mraz. V karavli smo bili razen Martina in Vlada, ki sta šla na javko proti TV-13, ter Francla, ki je šel na Gornjo Brigo, vsi ostali. Med nami ni bilo veselja in tiste živahnosti kot nekdanj. Poležavali smo po pogradih in topo zrlji skozi okno. Komandir Lojze je neprestano hodil sem in tja in meril prostor. Opazili smo, da ga nekaj muči. To tudi ni bilo težko uganiti, zato smo vsi mislili isto. Kot komandir je bil Lojze vendar najbolj odgovoren za stanje karavle. Pričakovali smo kak njegov predlog, ker smo vedeli, da dolgo tako ne bomo zdržali.

Pričelo se je mračiti. Komandir, ki je bil sicer redkobeseden in miren človek, je večkrat pogledal na uro. Potem se je ustavil sredi barake, nas preletel z očmi, končno pa dejal:

»Tovariši, nocoj se moramo nekaj posvetovati. Počakali bomo le še druge tri, ki morajo priti vsak čas.« Nihče ni nič spregovoril, kajti vsi smo čutili potrebo, da nekaj ukrenemo.

Ko se je zmračilo, smo pred barako začutili korake. Takoj zatem so vstopili Martin, Vlado in Franci. Na pozdrav jim razen komandirja ni nihče nič odgovoril. Drugače je ob vsakem srečanju kurirjev z javke nastal živ-zav in pripovedovanje novic. Tudi novodošli so to pot ostali

*Stane Kumar:
Brezposeln v
predmestju,
1939, perorisba s tušem*

nemi. Komandir je samo tiho vzel pošto in jo vpisal v dnevnik, medtem pa so se ostali razkomotili. Ko je končal vpisovanje, je pričel:

»Tovariši, začenjam naše prvo posvetovanje. Potrebno je, da rešimo vprašanje prehrane. Hrane je samo še za tri dni, nič pa ne kaže, da jo bomo kje kaj dobili. Javke in pošta pa morajo iti brez zastojev. Predlagajte, kaj bi ukrenili!«

»Predlagaj ti, saj si komandir,« ga je takoj zavrnil Franci.

»Ne smeš tako! Komandir je postavil pravilno. Vsak izmed nas naj pove, kaj misli, potem bomo videli, kaj je najbolje,« je pomirjujoče dejal Martin.

»Fantje, jaz vem za rešitev,« se je oglasil Ivan in se pri tem zasmejal. Vsi so ga pogledali v pričakovanju, kot bi nam v prihodnjem trenutku delil hrano.

»Ma oštja, povej, Ivan,« se je oglasil Gorjan.

»Rekvirirajmo tako kot brigade,« je takoj nato dejal Ivan kot nekaj sila pametnega. Trenutek zatem je vladala tišina. Molk je prekinil komandir.

»To ne pride v poštev. Nas je premalo in tega mi ne smemo storiti.«

»Predlog ni napačen,« se je za njim oglasil Vlado.

»Jaz se strinjam z Ivanom. Za odobrenje bomo prosili na okrožju,« je modroval Martin, ki je bil najstarejši kurir.

»Od okrožja res nimamo kaj pričakovati, ker sami nimajo nič. Ostane nam samo rekvizicija. Potem moramo določiti ekonomo,« se je vmešal še Korl.

»Tako je. Za ekonomo bi bil najbolj primeren Branko,« je takoj predlagal Vlado in mignil proti meni. Vsi so mu

pritrldili. Celo komandir se je strinjal s tem. Poskusil sem ugovarjati, vendar je bilo vse brez pomena. Določili smo še kuharja. To pa je doletelo Gorjana. Odgovornost za hrano so torej obesili meni. S tem je bilo posvetovanje končano in vsi so mislili, da je tako zadeva okoli naše prehrane rešena. Ni treba drugega, kot o vsem skupaj dobro premisliti, pa bo šlo. Potreben je bil res takojšen ukrep. Komandir je ponovno razporejal odhajanje javke, saj sva odpadla midva z Gorjanom. Za vse druge je bila najhujša zadeva, se pravi odločitev, rešena, zame se je šele začejala. Preden smo šli spat, sem prosil dva prostovoljca za rekvizicijo. Vsi so me vprašujoče pogledali, celo komandir je široko odprl oči. Končno smo se sporazumeli, da bosta z menoj šla Ivan in Martin. Pripravili smo si dve brzostrelki in puško ter dovolj municije, ker nismo vedeli, kaj vse nas lahko doleti.

Drugi dan ob desetih smo odšli. Okoli dveh popoldne smo prispeli do taborišča ribniškega okrožja, ki je bilo v Dragi pri Loškem potoku. Tiste z okrožja smo seznanili s prehrabnimi težavami na karavli, ker so bili pač oblast. Nič pametnega nam niso znali svetovati, pomagati pa nam tudi niso mogli. Potem smo jih prosili, če lahko rekviriramo. V začetku je šlo težko, češ da to za teren in delo ne bo dobro, potem pa so vendar privolili s pogojem, da se oskrbimo samo z najnujnejšim, kar je bilo potrebno, da se prebijemo prek zime. Določili so nam tudi dva kraja, izbirali pa smo lahko sami. Povedali so nam, da se moramo poprej obrniti na odgovornega terenca, ki nam bo uredil to zadevo. Okoli štirih popoldne smo se odpravili na pot. Skozi Podpresko vse tja do vasi Lazec smo šli še kar brez skrbi. Ko pa smo prešli na potoško stran, smo morali biti že bolj previdni. Okoli desetih zvečer smo prispeli tja, kamor smo hoteli. Ustavili smo se pred vasjo in poiskali terenca. Dobili smo tovariša, ki nas je seznanil s stanjem in postojanko v vasi ter nas vprašal, koliko nas je. Če je prišel bataljon

ali celo brigada. Ko smo mu povedali, da smo samo trije, nas je nejeverno pogledal. Ni mogel verjeti, da si le trije upamo na rekvizicijo v vas, kjer je sovražna postojanka. Pokazal in razložil nam je vse, potem pa je odšel, ker je bil prepričan, da bomo napravili samo zmešnjavo ali pa nas bodo celo ujeli. Zatrjeval nam je, da je pred kratkim cel bataljon z največjo muko rekviriral, in sicer med ostrim spopadom. Toda — mi smo mislili svoje in šli smo.

Neslišno smo se pritihotapili do hiše. Dogovorili smo se, da mora biti vse skupaj končano v pol ure. Delali pa bomo takole: Ivan bo stopil v hišo in vse domače spravil v eno sobo ter jih tam imel ves čas pred očmi. Martin naj bi hitro pripravil voz oziroma sani in konje, jaz pa sem prevzel nalogo zbiranja materiala.

Tiho smo se razdelili. Vsak je odšel na svojo stran. Ivan je šel v hišo, jaz v hlev, Martin pa po voz in konje. V primeru kakšne nepredvidenosti je bil dogovorjen znak oster žvižg. Ta naj bi pomenil nevarnost in odhod.

V toplem hlevu sem hitro ustrelil dve ovci in okoli 100 kg težkega prašiča. Takoj nato sem stekel gor v shrambo. Tam sem presenečeno obstal. Pred menoj je bilo toliko prekrasnih dobrot, da kmalu ne bi bil vedel, kaj naj bi odnesel. Hitro sem pobral od vsakega po nekaj. V tem se mi je pridružil tudi Martin in mi ročno pomagal. Vse zbrano sva znosila na voz, ki je bil že pripravljen pred hlevom. Vse delo je potekalo tako neslišno, da ni bilo nikamor slišati. Trajalo je vsega skupaj 25 minut. Pripravljeno je bilo za odhod. Ko sem pregledoval, če je vse naloženo, je Martin iz hleva pripeljal še lepo rejeno kravo. Začudeno sem ga vprašal, kaj bomo vendar z njo, ko nas bo izdala že med potjo. »Imeli bomo mleko, za drugo ne skrbi,« mi je pripravljeno odgovoril. Za prepiranje ni bilo časa, moral sem popustiti. Skočil sem k Ivanu v hišo in mu sporočil, da gremo. On naj ostane še deset minut, potem naj čimprej odrine za nama. Ven-

dar pa naj ob odhodu domačim le reče, da gre v hlev pogledat, kaj delamo mi ostali, če se pa kdo premakne iz hiše, da ga bo ustrelil. Tega seveda ne bi storil, ker je bilo to predvsem za strašilo, da ne bi zagnali vika in krika, ter tako ali drugače obvestili belogardistov in Italijanov. Postojanka je bila oddaljena le za slab streljaj od hiše. Ivanu sem še naročil, da naju mora dohiteti najkasneje vrh grebena.

Z vozom smo hiteli, kolikor se je pač dalo. Tja sva postavila domačina, ki je vozil, z Martinom pa sva šla s pripravljenima brzostrelkama nekaj metrov za vozom. Kolikor bliže smo bili grebenu, kjer bi nas moral dohiteti Ivan, toliko bolj smo se bližali postojanki. Balj smo se srečanja s kako patruljo. Ker pa se je nagibalo že proti jutru, verjetnost za tako srečanje ni bila velika. Prišli smo do vrha, toda Ivana še ni bilo za nami. Od tu je pot zavila nekoliko v desno, komaj dobrih sto metrov od stražarja. Voz pa je šel svojo pot. Z Martinom sva ves čas napeto ugibala, če nas bo stražar odkril. Pa še za Ivana naju je skrbelo. A drugod ni bilo mogoče iti. Stražar je stal ob vratih in se leno ter zmrznjeno sprehajal sem in tja. Kljub mrazu nam je bilo vroče. Ko smo prišli njemu čisto nasproti, sva z Martinom skočila ob strani konj tako, da nas stražar na prvi pogled ni mogel opaziti. Toliko so naju zakrivali konji. Oba sva napeto pričakovala, kaj se bo zgodilo. Bo stražar kaj zavpil ali celo streljal? Vse skupaj je trajalo nekaj minut, ne da bi se bilo kaj zgodilo, in že smo zavili nekoliko bolj v levo. Tako smo se izgubili stražarju izpred oči. Z Martinom sva se oddahnila. Spustili smo se po pobočju in bili smo že skoraj na koncu vasi, ko sem začutil, da nekdo teče za nami. Z Martinom sva za vsak primer skočila v jarek in čakala. Bil je Ivan, zadihano je prišel do naju in sporočil:

»Hitro naprej! Belogardisti se zbirajo pri stražarju!«

Za kaj več ni bilo časa. Skočil sem do voznika in mu naročil, naj požene.

»Vidiš,« sem dejal Martinu. »Zdaj nam bo ta krava samo za napoto.«

»Kaj misliš, da ne zna teči,« me je zavrnil Martin. Skočil je in zamahnil...

In res — voz je pohitel. Martin je šel z vozom, z Ivanom pa sva ostala zadaj.

»Za hrano odgovarjaš osebno,« sem še naročil Martinu, ki je hitel za vozom, »midva pa bova zadrževala bele.«

Kmalu nama je voz s kravo izginil izpred oči in se zgubil za ovinkom. Oddahnil sem se, ker mi je bilo veliko do hrane.

Z Ivanom sva se stisnila ob zid neke hiše in čakala. Iz sredine vasi so prihajale temne sence. Več jih je bilo. Koliko, nisva mogla ugotoviti, ker so bile še predaleč. Naročil sem Ivanu:

»Pojdi do konca vasi in nad cesto leži v zasedo. Jaz bom bele zadrževal tu. Ko se bom umikal, me boš zaščitil!«

Ivan je stekel naprej, sam pa sem ostal še med hišami, pripravljen, da užgem. Čakal sem, a ne dolgo. Kmalu sem zagledal kolono, ki se je počasi in previdno približevala. Začel sem šteti. Bilo jih je dvanajst. Potipal sem z roko, če so vsi šaržerji polni, in še enkrat pogledal na pot, kjer naj bi se potem umaknil. Postave so se približevale vse bolj.

»Čim bliže jih moram pustiti! Če jih več onespособim, manj jih bo šlo za nami,« sem si govoril.

Šli so tiho, puške pa so pripravljene držali v rokah. Že so prišli na petdeset metrov. Toda zdelo se mi je, da so še predaleč. Bil sem vendar sam. Še nekaj korakov in potem... Tedaj so se ustavili in nekaj govorili. Kaj, nisem mogel razumeti. Zbili so se v gručo. »To je kaj lep cilj,« sem si rekel, skočil sem še nekaj korakov naprej, tesno se oprijemajoč zidu hiše, da me ne bi opazili, a bilo je prepozno. Nekdo je nekaj zavpil. Še preden so se prav znašli, sem spustil rafal. Potem še dva. Nastala je zmeda in skakanje. Vsi so se razpršili. A tudi jaz nisem smel več čakati tam, zato sem jo pobral.

Tako smo srečno prišli v karavlo. Tu kar niso mogli verjeti, kaj vse smo pripeljali. Gorjan je od navdušenja skakal po baraki in zavpil: »Nocoj bo mleko in polenta za večerjo!« Martin je iz nahrbtnika privlekel dve steklenici in jih je ponudil Gorjanu. V njih je bilo mleko. Izvlekel je še tretjo, vendar jo je zadržal v roki. »Tako akcijo moramo zaliti, tovariši,« je dejal in se nasmejal kot vedno, če je pri roki imel žganje. Steklenica je romala iz roke v roko, dokler ni bila prazna. Potem se je razvilo veselo razpoloženje. Morali smo pripovedovati; glavno besedo pa je imel Martin. Vsi so bili izredno zadovoljni.

Naslednji dan smo povabili še kurirje iz sosednje karavle in jim odstopili nekaj hrane, predvsem mesa. Tovariši so si zaželeli še pijače. Tudi to smo prekrbeli, in sicer tako, da smo se pridružili nabavljacem iz tehnike, ki so za Triglav vozili pijačo in hrano iz Bele krajine. Tako smo si pripeljali sodček prave belokranjske črnine. Od tedaj je življenje v karavli spet oživel. Vsi, ki so prihajali prek naše postaje, so se vedno zadržali kak dan več, saj smo jim dobro postregli. To pa je trajalo le kratek čas, ker je priboljškov kmalu zmanjkalo. Vendar je karavla kljub temu živela in nemoteno delovala.

NA KOZJAKU OB MEJI

Lojzka Kranjc-Olga

Konec avgusta 1944 je prišel s spremstvom s Pohorja in čez Dravo komandant pohorskega odreda Murat. Obiskal je naš bataljon, ki je tudi pripadal pohorskemu odredu, gibal pa se je po nevarnem Kozjaku. Takrat smo se zadrževali nekje blizu Remšnika. Že v prvih urah po njegovem prihodu smo spoznali, da je strog in odločen človek.

Nekaj dni pred njegovim obiskom smo izvedli pomembne akcije. Slišali smo, da so Nemci nameravali zasesti vse šole na Kozjaku in jih napolniti z žandarmerijo. To smo jim popolnoma preprečili s tem, da smo te šole uničili. Potem pa smo se čudili, da nas zaradi tega niso takoj in močno napadli. Poslali so le izvidnico, in sicer samo nekaj raztrgancev, ki so sicer previdno, a nevarno vohljali za nami.

Znani štajerski partizan Franc Zlaznik-Leon, ki je imel na terenu dobro organizirano obveščevalno mrežo, je tedaj sporočil komandantu dobre novice, ki so ponujale novo akcijo. Tako smo

že takoj drugi dan po prihodu odrednega komandanta po večerji imeli zbor. Razdelili so nas v tri čete. Vsak komandir nas je le površno in na kratko seznanil, da gremo spet v akcijo, vendar je poudaril, da moramo biti bolj kot kdajkoli strogo disciplinirani.

Ko je bil prvi mrak, smo krenili iz taborišča. Hodili smo že precej dolgo, ko je prišlo povelje, naj izpraznimo nahrbtnike. Poiskali smo vsak svoj prostor in poskrili našo opremo. Nato smo se spet zvrstili v kolono in krenili dalje. Noč je bila precej temna, čeprav smo lahko opazovali rimsko cesto. Nekdo je še rekel: »Srečo bomo imeli — rimska cesta je čista.« Šele ko smo prišli v Brezje v bližino žage, so nas natančneje seznanili z nalogami. Ena četa naj bi uničila žago, na kateri so vsak dan pripravili za štiri barake lesa in ga uporabljali za naše ljudi v internacijah. To se je tudi zgodilo. Druga četa je napadla žandarmerijsko postajo in odnesla od tam municijo, orožje in uniforme. Tretja četa,

*Stane Kumar:
Brezposelna
mati, 1938,
perorisba s tušem*

*Kumar
1938.*

v kateri sem sodelovala tudi jaz, pa je spraznila trgovino, ki je bila na novo založena pred nekaj dnevi. Politkomisar je nekaj časa nagovarjal poslovodkinjo, naj mirno preda ključne trgovine, pa mu to ni uspelo. Potem se je obrnil k meni in rekel: »Aha, Olga, ženske se laže pomenite, stopi ti k njej. Raje bi, da bo šlo vse zlepa.«

Potem res ni minilo pet minut, pa sem že prizvonila s ključi. Šlo je kot namazano. Na srečo takrat v Brezju ni bilo dosti žandarmerije, morda jo je bilo nekaj več v Ribnici. Bili smo že daleč v hribu, ko smo zagledali, kako so nemške rakete opozarjale na nevarnost. Švigale so iz smeri Brezjij čez Dravo in v Ribnico.

Hodili smo dolgo. Nahrbtniki so nas dobro grelji, saj so bili od samih dobrot lepo nabrekli.

Sonce je bilo že precej visoko, ko smo se utaborili na vrhu Pankracija. Tisti dan smo ostali še v istem taborišču. Vsi smo bili namreč prepričani, da si v prisotnosti komandanta odreda to lahko dovolimo, saj se nam ne more nič zgoditi. Vedeli smo sicer, da nas bodo zelenci preganjali in da se kuha nekaj večjega, zato smo bili kljub zaupanju v komandanta zelo previdni. Bili smo v strogi pripravljenosti.

In res ne brez potrebe. Naslednji dan že okrog štirih zjutraj, ko se je komaj malo zaznaval svit, nas je presenetil strel iz puške. Stražar, ki je opazil, da se spodaj v žitu nekaj giblje, ne da bi bil čutil kakršenkoli veter, je postal pozoren. Postal mu je sumljivo in nas je opozoril s strelom. Komandant je takoj odredil, naj se borci razporedijo na svojja mesta, le tovariš Ivan, po rodu Rus, ni čakal tega. Pognal se je po gozdu navzdol in pri tem ni iskal zavetja. Brž ko je prišel na čistino, je spet počil strel. Tokrat iz sovražnikove puške. Na mestu je podrla ruskega tovariša Ivana, junškega, a neprevidnega borca. Sovražniki so se skrivali v stoječem žitu. Borbo nam je nekaj časa oviral mrak in rahla

meglica, ki je skrivala pregled tudi nad položaji zelencev. Med kriki so ropotale brzostrelke, mitraljezi in puške. Po nekajkratnem jurišu so sovražniki obrnili hrbet in med begom odmetavali s sebe opremo. Nekaj nas je ostalo pri ranjenih tovariših, večina pa se je pognala za sovražniki. Čez kaki dve uri so naši zmagovalci prišli nazaj z obilnim plenom. Kolikor se še spomnim, je bil v glavo hudo ranjen domačin Franci, drugi, ki mu je drobec dum-dumke raztrgal roko nad komolcem, pa je bil komandir Mirko, doma iz Jarenine. Franci je umrl pri umiku, medtem ko smo Mirka pozneje spravili v bolnišnico.

Nismo se še dobro umirili, ko nas je stražar spet opomnil na novo nevarnost. Sovražniki so dobili pomoč ter se pripravili na ponoven napad. A tudi drugič smo jih prepodili. Nato je komandant odredil umik. Bilo je okrog šestih zvečer, ko smo uravnali kolono na odhod. In tedaj je spet zaropotalo. Tokrat mnogo bolj kot v prejšnjih napadih. Pri prvem napadu nas je bilo 60 borcev in bork. Do večera smo imeli še štiri borce manj. Eden jo je staknil že pri umiku. Padli je bil po rodu Hrvat. Zdaj je bilo treba prebiti obroč. Z municijo pa smo morali varčevati. Jaz sem skrbela za ranjenca. Zato sem se držala blizu nosil. Kmalu smo uvideli, da Franciju ni več pomoči. Bil je močno ranjen v glavo. Primorani smo ga bili pustiti. Čeravno je bil že mrtev, je bilo zaradi tega vsem težko. Mirko pa se je pognal z nosil ter kljub veliki izgubi krvi šel sam. Bil je še toliko pri moči, da je našel zavetje blizu cerkve.

Pri tretjem napadu so Nemcem prišli na pomoč raztrganci, ki so se utaborili v cerkvenem zvoniku ter od tam streljali na nas. In sredi tega ognja se je umikala naša kolona. Nenadoma sem opazila, da sem vse preveč zaostala. Hotela sem pohiteti za ostalimi čez čistino, pa me je že obsula toča krogel. Vrgla sem se na trebuh in se vlekla do grmovja, da bi poiskala zavetja. Nekaj toplega mi je lezlo od kolena navzdol. Pa na to

ni bilo časa in mogoče misliti. Naprej, samo stran! Prilezla sem do neke kotanje, ki je bila obrasla z grmovjem in visoko travo; hitro sem se pokrila z na pol suhimi vejami. Za seboj sem potegnila nahrbtnik in puško ter nekaj vej. Kotanja je bila ravno tolikšna, da sem se lahko stegnila od stene do stene. Bila je tudi precej vlažna, kar pa mi je prvi trenutek kar dobro delo. Takoj nato sem za sabo zaslislala svoje preganjalce. Vpili so tako, kot bi podili divjačino. Nemški glas — verjetno komandantov — se je drl, naj dobro pregledajo vsak grm. Res so pregledovali in s palicami ter puškami bezali po grmovju, da bi me bili skoraj pohodili. Nato so posedli nedaleč od mene. Verjetno jih je obšla lakota. Slišala sem hlastanje njihovih čeljusti in pogovore o izgubah tega dne. Iz njihovega pogovora sem zvedela, da so oni imeli dosti večje izgube kot mi. Ni trajalo dolgo, ko jih je njihov vodja poklical v zbor. Določil je še zasedo, ki naj

bi vso noč ostala v bližini mrtvega tovariša. Zdaj me je bolj zaskrbelo, kako se bom izlekla, ker so se nastanili čisto blizu. Slišala sem, kako so se menjavali ter se budili. Noč je bila zelo dolga, čeravno sem bila v kotanji na mehkem, kot bi ležala v zibelki. Rada bi se bila obrnila, pa se nisem upala. Vsak šum bi bil lahko usoden. Pa je minila tudi ta noč. Zjutraj sem ugotovila, da je bila kakih deset metrov dalje še ena zaseda. Obe zasedi sta se tedaj sestali ter odšli v dolino. Previdno sem se preoblekla v civilno obleko ter odšla v prvo hišo. Tam ni bilo ne konca ne kraja vpraševanja, kako sem mogla toliko časa vzdržati. Povedali so mi, da je bil njihov sin ranjen, ko je v zasedi kakih dvesto metrov nižje ob cesti pričakoval Nemce z mitraljezom. Zelenci so bili že prepričani, da so povsod varni. Tedaj je vanje udarila naša zaseda, ki jim je ta dan zadala največje izgube. Nato sem odšla in se še tisti večer spet pridružila našim.

Z MOLČEČIM JUNAKOM NESTLOM

Ivan Uranič-Adolf Jevšnik

Nemci so Nestlu pri njegovem delu za osvobodilno gibanje kmalu prišli na sled. Zato jim je februarja 1942 pobegnil kar iz delavnice mojstra Turka, kjer se je učil ključavničarske obrti. Za njim je ušel tudi njegov brat Ivan.

Ker je gestapovcem spodletela aretacija, so svoj bes zlili na preostalo Okrogarjevo družino in jo aprila 1942 pregnali v Nemčijo. Nestl je bil o tem takoj obveščen, a ni hotel nikomur pokazati, kako ga je to prizadelo.

Kakšnega neustrašnega, iznajdljivega in pri vsem tem molčečega borca so sprejele partizanske vrste, se je pokazalo kmalu po njegovem prihodu, ko so zadivjali spopadi na Čemšeniški planini, v Moravčah ali pri napadu na Trbovlje.

V začetku julija 1942 so napadli tudi Hudo jamo. Vodstvo štajerskega bataljona je že poznalo Nestlovo drznost, zato mu je zaupalo napad na stražo. Z Aleksom, Bliskom in Cirilom je najprej razorožil stražarja, potem pa so zajurili še na stražarnico. To se je zgodilo tako hitro, da se Nemci niso niti prav ovedeli.

V tej akciji je dobil Nestl še eno težavno nalogo: miniral naj bi motor, ki je poganjal postajo. Ko je Nestl polagal eksploziv, so drugi tovariši kompresorsko postajo oblili z bencinom in se umaknili, on pa je ostal ob motorju, da bi zažgal vžigalno vrvico. Nekdo je moral tvegati. Naglo je prasn timer vžigalico in odskočil. Toda brž ko je zagorelo,

je kompresorsko postajo zajel močan ogenj in takoj močno buhnil na vse strani. Pritisk, pomešan z neznansko vročino, je bil tako hud, da je Nestla vrgel ob tla. Njegova obleka je bila v naslednjem hipu vsa v plamenih. Podzavestno se mu je tedaj iztrgal vzklík:

»Blisk!«

Močan ogenj, ki so ga povzročali vneti bencinski hlapi, je medtem zgrabil tudi malo stran stoječega Bliska. Na tovarišev krik se je ta pogнал h kompresorju in gorečega Nestla potegnil iz plamenov. V zadnjem hipu ga je rešil neizbežne smrti, kajti takoj nato je okolico pretresla močna detonacija. Naglo sta pogasila gorečo obleko in se odstranila z nevarnega kraja.

»Samo da je kompresorska postaja uničena!« se je oddahnil opečeni Nestl.

V tem napadu so partizani zaplenili tudi puškomitraljez in nekaj drugega orožja ter municije, dobili pa so tudi precej hrane in večje količine drugega blaga.

Ko sta potem komandant Silas in komisar Bor vpraševala po izgubah, je komandir Veličko poročal:

»Padel je Janez Butja-Mate, Nestl pa je opečen kakor jagnje na ražnju!«

Sekretar Lojze Ribič-Tone ga je zaskrbljeno vprašal, če ga opekline hudo bolijo. Zanimal je, čeravno so vsi videli, da so bile njegove roke in obraz že vse v mehurjih. Ko so mu sporočili, da bo šel na zdravljenje, je odločno ugovarjal. Ni mu šlo v račun, da se bo kljub vsemu moral posloviti od bataljona, posebno pa še od puške, ki jo je zaplenil sam. Vendar pa so ga pregovorili in z Ribičem sta se odpravila proti Sv. Katarini nad Hrastnikom. Dolgo in s težavo sta zmagovala pot, vendar Nestl ni tožil, saj ni bila to njegova navada. Ustavila sta se na Matkovi domačiji.

Ta je bila neprestano pod očmi nemških patrolj, zato so se bali za opečene ga fanta in ga preselili drugam. Sprejela ga je vdova ponesrečenega rudarja Francka Unetič-Brigita. A tudi tam je bil v neprestani nevarnosti, zato so ga

skrili v svinjak. Bolečine so naraščale, saj so se mu odprle rane na vratu in po rokah. Brigita je zanj sicer skrbela kolikor je mogla, toda zdravniška navodila so prihajala le od daleč.

Tudi pri Brigiti ni bilo varno, kajti Nemci so jo skrbno nadzorovali. Nekega dne so spet prihrumeli v hišo. Brigito je skrbelo, da ne bi začeli preiskovati vso domačijo. Tedaj si je pomagala z edino ukano, ki ji je prišla na um: delala se je sila užaljeno in prizadeto, ker je ne pustijo v miru. To je zaleglo.

Ko si je Nestl nekoliko opomogel, se je poslovil od dobre Brigite, se ji zahvalil za vso skrb in jo na svojo roko mahnil proti Mrzlici. Tovariši so se ga silno razveselili, kajti že tedaj je bil junak Nestl med vsemi priljubljen. V tej četi se je zadrževal tudi štab bataljona, ki mu je poveljeval Silas. Nestl je komaj čakal na pogovor z njim. In nekega dne ga je vprašal:

»Kako bo zdaj? Boš izpolnil staro obljubo?«

Silas se je nasmehnil:

»Zakaj pa ne! Z velikim veseljem! Takoj ga dobiš!«

Tisto, o čemer sta govorila, je bil mitraljez. Tako je Nestl postal mitraljezec, in tak, kakršnih ni bilo veliko.

Po novembrski ofenzivi leta 1942 se je poveljstvo štajerske grupe odločilo, da bo tudi na Koroško poslalo skupino prostovoljcev. Najodgovornejše naloge in v najtrših krajih so navadno opravljal prostovoljci. Med take kraje je spadala tudi Koroška. Največ prostovoljcev se je prijavilo iz vrst trboveljskih in zagorskih rudarjev. Med temi je bil tudi Nestl.

Taka prva oborožena skupina na Koroškem se je zadrževala največ na vzhodnem predelu med Slovenjim Gradcem in Železno Kaplo. Iz te skupine je februarja 1943 nastala četa. Tam so delovali tudi že terenski delavci.

Medtem je četa opravljala različne akcije, otipavala teren, spoznavala okoličino in postajala sploh »koroška«. Zima je bila dolga. Nestl je molče prenašal

svojega »psička«, kakor je imenoval strojnico in jo neprestano čistil. Zato mu tudi ni nikoli odrekla poslušnosti.

Ce je bilo treba komu priskočiti na pomoč, je bil prvi Nestl. Če je bilo treba opraviti kakšno posebno nalogo, se je prvi priglasil Nestl.

»Rad bi bil tako kakor on! Njemu je vse lahko! Tudi če je malo trmast, bi bil rad tak!« je želel marsikdo.

Tisti čas so se odločili, da bodo v svoje vrste vključili prve domače fante, ki so izrazili željo, da bi šli dosti raje k partizanom kot v nemško vojsko.

Matjaž, ki je bil sekretar na terenu, se je s prizadetimi fanti domenil, da se bodo v ta namen zbrali v gostilni. Na domenjeni dan se je četa v prvem mraku spustila izpod Snežnika in se najprej ustavila v Šumeljevi gostilni. V zasedo proti Črni je odšel Nestl s svojim »psičkom«. Tisti, ki so bili trenutno v gostilni, so partizane tudi gostoljubno pogostili. To srečanje se je spremenilo v majhen miting in nazadnje je zadonela še pesem. Navzoči so ginjeno poslušali. Petje je odmevalo tako močno, da je stražar, ki je stal zunaj blizu gostilne, nekajkrat s trkanjem na okno opozarjal prepevajoče.

Sredi pesmi pa je stražar prihitel v gostilno z novico, »...da Nestlova strojnica laja!«

Petja je bilo konec in četa je takoj odrinila v Nestlovo smer. Ob srečanju jih je na cesti pozdravil s svojo rudarsko kletvico in dodal:

»Vi prepevate, jaz naj se pa tolčem!«

A v naslednjem hipu je bil že pomirjen in je povedal, da je proti njemu prišla kolona zelencev. Ko so na njegov glasni »Stoj!« odgovorili s streljanjem, je tudi on spustil »psička«. S pomočnikom Frankom sta ležala na kupu hlovdovine in spuščala rafale proti napalcem.

»Eden izmed drznežev se je celo tako približal, da je proti nama zabrisal ročno bombo, a sva zelenca kljub temu pogrnala nazaj proti Črni!« je končal Nestl.

Tovarišem je bila znana Nestlova hrabrost in resnost, prav tako pa so vedeli, da je fantu včasih šinila v glavo tudi kaka potegavščina. Komandirju se Nestlovo pripovedovanje ni zdelo preveč verjetno, kajti doslej še ni doživel, da bi bili Nemci v teh krajih patroljirali tudi ponoči. Bil je skoraj prepričan, da je Nestl to pot pripravil kakšno neumestno šalo. Zato je s četo v koloni krenil naprej, da bi videl, kje so Nemci.

Ko so se potem na cesti ustavili in je Robin posvetil z baterijo, je nekdo planil na cesto in potem izginil. Toliko so še videli, da je bil nemški policist. Pozneje so zvedeli, da je vso noč prečepel v potoku.

To in pa podatki, da je proti Nestlu in njegovemu pomočniku nastopalo 15 policistov, je tovariše prepričalo, da je Nestlov »psiček« imel trdo delo, posebno ker je bil med tem tudi ranjen.

Kmalu po tem dogodku je prišel na Koroško komandant Stane, takratni poveljnik IV. operativne cone. To je pospešilo znani napad na Mežico, ki je bil določen za 3. april 1943. Po dolgem in napornem pohodu je enota priplezala na vrh Male Pece. V jutranji zarji se je pred tovariši raztezala lepa Mežiška dolina in sredi nje kraj njihovega napada. Nestl je dobil nalogo, da soborce zavaruje pred nemško pomočjo, ki bi lahko prišla po cesti iz smeri Prevalj.

Napad na Mežico je odlično uspel, padli so štirje sovražni vojaki: dva esesovca in dva šturmfirerja. Še pomembnejši pa je bil plen. Dobili so 30 pušk, več pištol, municijo in nekaj druge vojaške opreme. Na partizanski strani je bil v tem spopadu zadet koroški rojak in narodni heroj, komandant bataljona Franc Pasterk-Lenart.

Po tem dogodku so se partizani umaknili prek severnega pobočja Pece. Pohod je bil dolg in naporen, kajti borci so bili obloženi z bogatim plenom. Nestl je bil zaradi nezaceljene rane še slab in tudi po postavi bolj šibak, vendar je kljub temu poleg šarča nosil še drugo opremo. Šele naslednji dan se je

enota ustavila na Lužah v Koprivni. Tu je komandant Stane odločil, da bo iz koroškega bataljona sestavljena četa, ki bo odšla na Pohorje, saj je tam po januarski tragediji nastala občutna vrzel.

Nemci pa niso mogli preboleti poraza v Mežici, zato so naglo zbrali večje sile in udarili za partizani. Bataljon je to sicer pričakoval, a preden so se umaknili drugam in se pripravili, so bili domala že obkoljeni.

Nestl je s svojim »psičkom« ležal na robu gozda. Začelo je pokati, pri tem pa je bil s prvimi streli ranjen vodnik Milanček. Nato je zaropotalo z vseh strani. Nestl je ležal ob četnem komandirju, ko je nemški rafal zadel njegovega »psička«, tako da mu ga je izbil iz rok in se je skotalil nekaj metrov po bregu. Nestl je takoj skočil za njim in spet legel nazaj na položaj, čeprav mu je rafal na desni roki raztrgal tri prste. Ni se hotel meniti za grde rane, ki so močno krvavele, in še kar naprej je streljal po napadalcih. Prisebnost komandirja Draga in ogenj iz Nestlovega »psička« sta toliko zadržala hitri nemški juriš, da so se partizani pripravili na spopad. Toda Nemci so bili v veliki premoči, zato so se partizani prebili naprej. Nemci pa jih niso pustili pri miru. Že naslednje jutro so izsledili četo, ki je ostala na Koroškem; po krajšem boju se je srečno prebila.

Nestl je imel ranjeno roko zavito le z robcem in šele pozneje so mu jo malo bolje obvezali. Poleg tega mu je bolečina kljuvala tudi v prsih, kajti tudi tu rana še ni bila zaceljena.

Tudi potem, ko so se prebijali prek strme Olšave in je bilo treba v zamrznjen sneg klesati vsako stopinjo, Nestl ni oddal orožja. Med najhujšim prebijanjem je komandir Drago končno predlagal Nestlu:

»Oddaj mitraljez drugemu! Saj vi-diš, da ne boš zmoغل!«

A Nestl se je takoj uprl:

»Raje umrem z njim tu, kot da ostane-m živ brez njega!«

Komandir je Nestla dobro poznal, zato ni več silil vanj. Četa se je že skrila v gozdu, ko sta prišla za njo komandir in Nestl. Moči so popuščale. Hodili so že drugi dan, in to med sovražnikovimi kolonami, ne da bi bili kaj zaužili.

Končno so prišli do kmeta Bukovnika pod Raduho, tu jim je gospodinja skuhala krompirjeve juhe in žgancev, v zahvalo pa so ji dali par otroških čevljev, ki so od mežiške akcije ostali v komandirjevem nahrbtniku.

Snežno odejo je končno pregnala pomlad in lepa Koroška se je odela v cvetje. Enota se je potrojila. Nestlu so se rane za silo zacelile, zaradi prekaljenosti in junaštva pa so ga postavili za komandirja čete. Ob neki priložnosti naj bi tretja četa, ki sta ji poveljevala Nestl in komisar Grega, napadla Belo pri Železni Kapli.

Podatki o njej so bili nepopolni, pa tudi belška policijska postaja je bila svojevrstna neznanka, zato se je napad nanjo zavlekel tja v november 1943. Komandir Nestl je odločil, da se je bodo lotili sredi belega dne, ko bodo policisti v bližnjem hotelu pri kosilu.

Hotelu so se približali do svita. Zaradi varnosti je Nestl vzel s seboj samo najboljše borce. Tako je bila skupina majhna in se je laže skrivala po grmovju. Razdelil jo je na tri skupine: največja je štela osem fantov in to je vodil sam. Drugi dve sta šli v zasede.

V grmovju so dolge ure oprezovali. Čas se je vlekel po polževo, vsi so nestrpno pričakovali, kdaj bo ura dvajst.

Končno so opazili, kako so policisti začeli odhajati proti hotelu. Nestl je dal tovarišem še zadnja navodila...

Pet minut zatem, ko so se za Nemci zaprla hotelska vrata, je Nestl zamahnil z roko. To je bilo znamenje za napad. Vsak izmed fantov se je pognal proti svojemu cilju. Nestl pa je bil pred vsemi. Vrata v hotel so odprli s truščem in zdaj so začeli partizani vpiti:

»Hände hoch!«

Stane Kumar: Romanje v Turnišču, 1938, tempera

Nemci so sedeli za lepo pogrnjenimi mizami in srkali juho. Ob klicih, naj dvignejo roke kvišku, so se naglo stregli in segli po orožju. Odjeknili so kratki rafali! Policisti so kmalu popadali po tleh. Štirje so bili ubiti, štirje ranjeni.

Nekaj tovarišev je steklo še k policijski postaji. Nasilno so odprli vrata in stikali za policisti. Stekli so v zgornje prostore. Tam je eden izmed policistov vrtel telefon in vpil v slušalko: »Hilfe, hilfe! Banditen!«

Na drugi strani se ni nihče oglasil, kajti Nestlove zasede so porezale telefonske žice. V postojanki sta bila le dva

policista: dežurni in njegov pomočnik. Predala sta se brez odpora.

Partizani so našli velikanski plen, tako da vsega niti odnesti niso mogli. Dobil so težki mitraljez, brzostrelko, 20 pušk, 10 pištol, 1500 nabojev in razno opremo.

Potem je Nestl uredil, da so ranjene policiste s kamionom odpeljali v Železno Kaplo, kjer je zanje poskrbelo njihovo poveljstvo.

Iz prvega koroškega bataljona sta po uspešnem bojevanju kmalu nastala dva. Eden pa je moral oditi v nastajajočo »pohorsko brigado«. Z bataljonom, ki je odšel na Pohorje, je moral oditi

tudi Nestl in postal komandir druge čete. Nerač se je ločil od Koroške, saj mu je kljub težavam prirasla k srcu, a povelje je bilo povelje.

Prva akcija, ki jo je opravila mlada brigada, je bila napad na vlak na postaji Trbonje. Tam je Nestl skočil na drvečo lokomotivo in s pištolo prisilil strojevodjo, da je vlak ustavil. Ta je namreč na postaji, kjer bi se moral ustaviti, opazil čakajoče partizane in je vlak hotel pognati kar naprej.

Kmalu zatem so se pri Vavkanu nad Mislinjami spet zapletli v boje z Nemci. To je bilo januarja 1944.

V tem nenadnem močnem spopadu je bil hudo ranjen komisar bataljona Janez Artač-Jan. Nestl ga je hotel rešiti iz nemškega obročja, toda sovražnik je tako srdito streljal, da ni bilo mogoče priti blizu. Nestl se je previdno plazil proti ranjencu in spustil nekaj rafalov iz brzostrelke. S tem pa je izdal svojo prisotnost, kajti ognjeni zublji so bili ponoči dobro vidni in Nemci so nameirili cevi tudi proti njemu. Kroga mu je raztrgala čeljust na desni strani, šla skozi vrat in izstopila na levem ramenu. Takrat je bil že petič ranjen.

Vendar je imel še toliko moči, da se je prebijal iz obročja, ranjena mesta pa je ovil z volnenim šalom.

Pri tem se je ob njem znašla bataljonska bolničarka Sonja. Za silo mu je obvezala rane, saj ji je primanjkovalo vsega. Oba sta se rešila, medtem ko je komisar Jan podlegel. Bataljon se je medtem umaknil in sredi temne zimske noči sta ostala sama. Dvajset dni sta iskala tovariše, potem se je pa odločil, da se bo vrnil na Koroško. Tudi Sonja je šla z njim.

Medtem je neprestano snežilo, tako da je zamelo več kot meter na debelo. V bataljonu so bili prepričani, da je Nestl padel.

Med potjo sta že omagovala, zlasti slab je bil ranjenec. Nad Slovenjim Gradcem sta se zatekla v neko kmečko hišo. Nestl je legel na peč, da bi se ogrel in malo zadremal, Sonji je naro-

čil, naj bo budna in naj opazuje okoli. Toda tudi njo je premagal spanec.

Nista počivala dolgo, kajti zunaj se je nenadoma oglasil trušč. Nestl je pogledal skozi okno in na dvorišču zagledal Nemce.

Takoj je prebudil še Sonjo in brez premišljevanja potegnil pištolo. Začel je streljati skozi okno, Nemci pa so užigali nazaj. Že s prvimi streli je ubil nekaj napadalcev, toda začelo je primanjkovati nabojev. Sonjo je opozoril, naj se pripravi na izpad! Pred vrati se je pokazala večja skupina Nemcev. Zdaj je odvil bombo in jo vrgel mednje. Več jih je bilo zadetih, drugi so se za hip razkropili. Takoj nato pa so se spet zbrali in se pripravili za nov napad, kajti obkoljenca so hoteli dobiti živa. Zaradi izdajstva so vedeli, da sta notri samo dva, medtem ko je bilo Nemcev okoli osemdeset!

Zdaj je Nestl vrgel še drugo bombo in takoj po eksploziji planil iz hiše, za njim pa še Sonja. Stekla sta čez dvorišče in proti bližnjemu gozdu. Nemci so bili tako presenečeni, da so za hip onemeli, onadva pa sta se medtem že zgubila v goščavi.

Po napornj poti sta našla Uniona in Korošca; ta sta ju spravila v svoj bunker in Nestlu nudila prvo pomoč.

O vsem tem se je zvedelo šele potem, ko ga je našel komandant Drago, ki je bil na poti v koroški odred. Nestl je silil, naj ga vzame s seboj. Nazadnje je res dosegel, da je odšel v koroški odred.

Njegove rane se spet dolgo niso zacelile, vendar ni hotel v bolnišnico.

Potem je bil Nestl imenovan za namestnika komandanta koroškega odreda. Kjerkoli se je pojavil, je bilo to znamenje, da bo tam blizu kmalu pokalo.

Z njim so korajžni fantje prav radi hodili.

»Z Nestlom bi šel človek v pekel ali kamorkoli!« pravi v spominih nanj njegov soborec Janko Kastelic-Kos. Spomladi leta 1944 so napravili drzno akci-

jo na Hudičev most onstran Ljubelja. Tudi to akcijo so opravili podnevi in malo manj kot pred očmi policije. Tokrat jih je Nestl izbral samo enajst in most, ki ga je bila postavila še Napoleoнова vojska, je zgrmel v globok kanjon, promet tam čez pa je bil pretrgan za pet tednov.

»Bil sem ponosen, ko sem bil v tej akciji imenovan za Nestlovega namestnika. Kdo izmed koroških partizanov ne bi bil ponosen, če bi šel lahko z Nestlom opravljat posebno nalogo, ki so jo zaupali njemu osebno!« tako še danes o junaku Nestlu govori njegov takratni soborec Kos.

Potem je bila še vrsta prask, spopadov, pohodov in bojov. Nekoč je v svoji neugnanosti kar s parabelo streljal na tank, ki je stal na cesti pri Železni Kapli. Njegova posadka je s topom in mitraljezom odgovorila na tako drznost, a Nestl se je bliskovito rešil, tako da je

skočil v bližnji potok. »Kakor bi fizičar stresel po njem, tako so zarožljale moje krogle po tanku!« je smeje povedal o tem dogodku. Proti koncu 1944. leta je postal komandant zahodno-koroškega odreda. Tedaj je bil ne le hraber in skromen borec, temveč že izkušen poveljnik. Kmalu potem je bil postavljen za komandanta Bračičeve brigade, potem pa so ga poslali v oficirsko šolo v osvobojeni Beograd.

A tam se ni mogel vživeti, kot je dejal pozneje, in je ušel na sremsko fronto, kjer so potekali zadnji boji za osvoboditev. Ko so ga tam vprašali, kako je prišel tja, je rekel, da je njegov tečaj »že končan«. Od tam je po čudni poti prišel v enote IV. armade, ki so osvobajala Primorje, in se lepega majskega dne 1945 spet pojavil na Koroškem, od tu pa je šel v Maribor. To so bili prvi dnevi svobode, hotel jih je doživeti prav na Koroškem.

CIVILNO TABORIŠČE NA NOTRANJSKEM

Matevž Hace

Notranjske ljudi, moške, mlade in stare, žene in dekleta so ob močnem spremstvu oboroženih fašistov in vojakov na kamionih ali peš odganjali v zapore ali internacije. Seveda so ob tej priliki izropali vse, kar se je dalo: govedo, kokoši, obleke, mast, stroje — šivalne in mlatilnice in cele vozove pšenice. Hkrati so požgali hiše in poslopja. Loški odred, ki je v tistih časih, konec avgusta, štel sto petdeset mož, je ob sodelovanju rajonskega odbora Osvobodilne fronte Loške doline in notranjskega okrožja sklenil, da bo ob napadu na pet belogardističnih in italijanskih postojank vzel s seboj še zadnje družine aktivistov, katere so Italijani in beli nameravali do 10. septembra 1942 poslati

v internacijo. Takó bi bila dolina očiščena še preostanka partizanskih ljudi. V noči od 1. na 2. september je v spremstvu čet notranjskega odreda zapustilo domove oseminsedemdeset ljudi — žena, starčkov in otrok. Kar so mogli, so vzeli s seboj. Vreme je bilo jasno. Civilne ljudi so nastanili v dve-tri ure oddaljenem Otrobovcu ali po domače rečeno — pri Belih vodah. Postavili so si lesene barake in si uredili vojaški način življenja. Za komandanta je bil imenovan Jakob Baraga-Ješo, bivši rajonski aktivist in zelo hraber človek. V stari Jugoslaviji je opravil podoficirsko šolo. Poznal je obširne gozdove po Snežniškem in Javorniškem masivu, ceste, pota, steze, studence, varne in nevarne

prehode čez staro jugoslovansko-italijansko mejo. Bil je tudi izvrsten strellec. Komisar civilnega logorja je bil nekaj časa Razdrih Feliks, bivši delavec na žagi Marof v Loški dolini in predvojni komunist in sodelavec v delavskem kulturnem društvu. Pozneje je bil politkomisar. V civilnem logorju so organizirali tudi partijsko organizacijo, ki jo je vodila Marjetka Bavec, kmečko dekle iz vasi Vrhnika v Loški dolini. Ustanovili so tudi skojevsko organizacijo in AFŽ, skratka, vsi so bili organizirani. Sem in tja so jih obiskovali aktivisti rajonskega odbora, okrožni aktivisti in člani notranjskega odreda, ki so imeli politične ure, razgovore in tudi pritožbe glede hrane in oblačil. Po odhodu loškega odreda na Primorsko dne 19. oktobra 1942 se je civilni logor nekaj časa imenoval slivniški odred — po gori Slivnica v Cerkniški dolini. Kasneje se je preimenoval v loški odred. Tedenska poročila o svojem delu so pošiljali notranjskemu odredu in notranjskemu okrožju. Poročila so zajemala: število pripadnikov civilnega logorja, zdravstveno stanje, prehrano, politično delo, sodelovanje v akcijah, obveščevalni službi, zasedah, rekvizicijah, iskanju orožja in drugo delo. Hranili so se z naslednjim: po krompir so hodili dve uri daleč v požgano vasio Babna polica, Babno polje, Podgoro in Vrhniko. Z moko in koruzo so se oskrbovali iz mlinov v vasi Vrhnika, ki leži ob izviru potoka Obrha pod Racno goro v Loški dolini. Ker je v snežniških gozdovih mnogo divjačine, so streljali srnjake, jeline in košute. Drugi bataljon notranjskega odreda jih je sem pa tja oskrboval z govejim mesom. Seveda sta bila omenjeni bataljon in še posebno njegov štab mnenja, da sta v glavnem rajonski odbor in okrožni odbor Notranjske dolžna skrbeti za prehrano civilnega logorja. Zaradi takega pojmovanja in odnosov drugega bataljona do civilnega logorja je imel štab notranjskega odreda v mesecih oktober—december 1942 večkrat težave, dokler ni šel štab bataljona

na drugo službeno mesto. V poročilih, ki so jih pošiljali tedensko, sta se podpisovala komandant in komisar. Bela garda in italijanska komanda sta bili po nekih — zdaj izgubljenih poročilih obveščeni, da je na Snežniškem masivu številčno močan in dobro oborožen odred. Temu pa ni bilo tako. Civilni logor je imel 28 pušk, bomb 140 in 18 pištol. Zaradi govoric, da je civilni logor pod imenom slivniški oziroma loški odred zelo močan, ki da ima operacijsko področje tudi na Hrvaškem, ga belogardisti in Italijani niso napadali vse do 16. decembra 1942. Notranjski odred je pošiljal v civilni logor tudi borce, ki niso bili sposobni za daljše pohode zaradi bolezni ali pa nepremične ranjence, ki so jih uporabili v glavnem za dnevne in nočne straže. Dokler ni zapadel sneg, so imeli v logoru štiri krave. V glavnem so se pasle po obširnih lazih in senožetih. Mleko je bilo predvsem za otroke in stare ljudi. Otroci so lovili polhe, veverice in nabirali gobe in lešnike. Do zime so bili bosi, toda vsi zelo zdravi. V taborišču je bilo 35 žensk, 18 moških in 25 otrok. V jeseni so za prehrano nabirali tudi gozdne sadeže, maline, črne in rdeče, lešnike, šipek, drenulje in gobe. Ker je bila izredno dobra letina, so pojedli dosti jabolk, sliv, tepk, hrušk, češenj. Zato so bil tisto leto vsi zdravi, stari in mladi.

Seveda so Italijani in belogardisti točno vedeli, koliko družin je šlo v gozd v noči od 1. na 2. september. Niso pa vedeli, da se pod imenom loški in slivniški odred skriva civilno taborišče. Želja Italijanov je bila, da bi ga odkrili in zajeli ter tako omajali vsaj del morale notranjskih partizanov.

Ob septembrski ofenzivi 1942. leta so Italijani navlekli iz Postojne in Gorice precej vojaških sil in teden dni po partizanskem napadu na italijanske in belogardistične postojanke so pričeli dvodnevno očiščevalno ofenzivo na območju Babne police, Babnega polja, Otrovca, Belih vod, Grajšovke. V operaciji je sodelovalo kakih 1800 italijanskih vo-

Stane Kumar: Ljudje v čakalnici, 1937, perorisba s tušem

jakov. Glavnina loškega odreda s civilnim logorjem se je umaknila v Gorski Kotar na sektor Gerovo.

Nad požgano vasico je stal samo vod partizanov, 22 po številu. Čeprav so Italijani izstrelili več sto granat, so zelo počasi napredovali. Vod partizanov se je počasi umikal. V tej dvodnevní ofenzivi so beli in Italijani požgali senene kopice pod Otrobovcem, na Babni polici so pa odkrili skladišče pšenice, rži in ječmena, ki so ga partizani namlatili za zimsko prehrano. Dobili so okrog 6 tisoč kilogramov ječmena in 3000 kg rži. Iz tega žita bi se namlelo okrog 12 tisoč kilogramov moke. To je bil hud udarec za prehrano civilnega logorja, partizanskih enot pa tudi bolnišnic. Zato je bila v tem predelu Notranjske v zimi 1942. leta glavna prehrana krompir, koleraba, korenje, fižol, govedina, jeleni in srnjaki.

Ko se je širila brigada Ljube Šercerja, imenovana tudi druga slovenska brigada, je dobil notranjski odred nalogo, da pošlje pol bataljona izpod Snežnika in pol bataljona iz Travne gore v Ribnico na Dolenjskem, od tam pa del v Šercerjevo brigado, del pa v dolomitski odred. 13. decembra 1942 smo prejeli direktivo glavnega štaba. Takoj je bil dan nalog za »pokret«. Založili smo s hrano bolnico, preostalo hrano pa izročili civilnemu logorju. Skrbni intendant odreda Tone Žagar-Poljec je imel v zalogi precej masti, fižola in osem velikih govedi. Vse to bi zadostovalo za nekaj mesecev civilnemu logorju in bolnišnici v Otrobovcu. Brž ko so partizani odšli izpod snežniških gozdov, so belogardisti in Italijani začeli ofenzivo. Prejšnji večer je pol bataljona pred odhodom naredilo demonstrativni napad na bele in Italijane v Starem trgu v Loški dolini.

16. decembra je začelo močno snežiti. Že v noči, ko so partizani napadli Italijane in bele, so se od Rakeka pomikale kolone kamionov, šle so na pomoč. Italijanske kolone so bile iz Postojne in šent Petra na Gornji Pivki. Najbrž so zavohali ali prestregli kakšno pismo, iz

katerega so razbrali, da se bodo partizani premaknili izpod Snežniškega masiva. Tudi preveč klepetavi so bili nekateri partizani. Radi so kaj zaupali domačim ob obisku. Imeli smo tudi partizane, ki so imeli brate pri belih. Prav tako so bili klepetavi tudi nekateri kurirji. V štabu bataljona tudi niso bili preveč konspirativni. Skratka, sovražnik je izvedel za premike in to hotel izkoristiti, da bi uničil ali zajel civilni logor.

Vedno bolj je padal sneg. Beli in Italijani so šli v ofenzivo na območju Grajšovka—Babna polica—Babno polje z bacači in drugim lahkim orožjem. Še prej je italijansko topništvo zmetalo nekaj sto granat na sektor Babna polica—Otrobovec. Omeniti je treba, da od 8. septembra 1942 na tem območju ni bilo ne belih ne Italijanov. Zaradi granat, ki so padale prav blizu, so bili ljudje v civilnem logorju pripravljeni. Ko so pričele granate padati blizu taborišča, so se pričeli umikati. Taborišče je bilo sestavljeno iz lesenih barak. Stene so bile iz brun, strehe pa iz žaganic, lubja in skodelj. Imeli so zakopanega nekaj krompirja in masti. Beli in Italijani so začeli med metežem divje streljati, prebivalci civilnega logorja pa bežati. Avsec Tone je zaostal. Že pred vojsko je bil bolehen. Bil je napreden mladinski pisec sestavkov v mladinske liste. Zadel ga je krogla. Prebivalci civilnega logorja so v mrazu in snegu zbežali v Gorski Kotar. Belogardisti in Italijani so pa zažgali vse lesene koče. Kar so dobili hrane, so raztresli po snegu. Junaška italijanska in belogardistična soldateska se ni upala napasti civilnega logorja od 2. septembra do 16. decembra 1942. Moralo je priti na pomoč 2000 junaških sinov italijanskega juga, poleg domačih belčkov, da so pregnali slabo oborožene žene, otroke in starčke na Hrvaško. Vrnili so se in drugje postavljali barake. Tako so prezimili zimo 1942/1943. Leta 1943, meseca aprila, jih je pa komandant notranjskega odreda Gregor-Ravnikar Evgenij pospremil na Dolenjsko in v Belo krajino.

KORAK ODLOČITVE

Tončka Drobnič

Bilo je v avgustu leta 1942. Roška ofenziva je v predelih Notranjske pravkar minila. Ljudje so bili zbegani pod vtisom strahot, ki so jih tu počenjali okupatorji. Pogorišča celih vasi in domačij se še niso bila ohladila. Po družinah so zevala strašne praznine za pobitimi, odpeljanimi in razgnanimi svojci. Nihče ni vedel, ne kam so jih odvlekli ne kaj bo z njimi. Tudi moja rojstna vas Grahovo je bila tedaj strašno prizadeta.

Dne 15. avgusta je bil praznik, veliki šmaren ali velika maša, kot pravimo na Notranjskem. Zbudila sem se zgodaj zjutraj, ko je bila še tema. Okno v sobi je bilo odprto, okoli hiše je bilo vse tiho, le voda, ki je curljala čez mlinska kolesa, je enakomerno šumela. Ker je bilo še zelo zgodaj, sem skušala še malo zaspati, pa nisem mogla. Brž ko sem se zbudila, me je z vso ostrino spet zgrabila skrb.

Vez, ki sem jo tedaj imela s partizani, je bila pretrgana. Že stokrat sem premislila vse možnosti: kaj naj storim, kam naj se obrnem, da bi dobila stik s kakšno partizansko četo? Nobene možnosti nisem videla.

Morala sem ostati doma, čeprav sem bila z eno nogo že v partizanih. Vsa v napetosti in negotovosti sem z grenko bo v srcu gledala, kaj se dogaja. Spomnila sem se, kako sem pred dnevi grabila seno v Žabjeku pod gričem Špičko, tedaj se je nad vasmi in pokrajino čisto nizko spreletavalo letalo in trosilo nekakšne letake. Tudi na ograbek sena je padlo nekaj rumenkastih listov. Pobrala sem jih in brala: bil je poziv partizanom, naj se predajo »oblastem«, češ da nima nobenega smisla več zadrževati se v gozdovih. Vmes so bile obljube, da bodo z njimi lepo ravnali, in tudi grožnje... Iz tega letaka sem razbrala, da se čutijo okupatorji slabotne. Če bi bili močni, bi udarili in uničili vse, kar

bi jim bilo na poti. Tako pa so se morali zateči v grožnje, obljube, zvijače...

In ob tem so mi bili spet v mislih domači in okolje, v katerem sem živela. Razlike v mišljenjih in pogledih na dogodke in okupacijo so bile vedno večje in ustvarjale napeto razpoloženje. Našli so se tudi taki, ki so domače ščuvali proti meni. Potem so skupaj storili vse, kar so mogli, da bi me uklonili in odvrnili od sodelovanja v Osvobodilni fronti. Pritisk je bil čedalje hujši. Vendar sem bila le neizkušeno dekle, zato sem si silno želela nekomu vse svoje stiske zaupati, imeti občutek varnosti in v tem najti oporo ter potrditev, da pravilno ravnam.

Vtem se je čisto zdanilo, bilo je jasno nedeljsko jutro. Vstala sem in postorila to in ono v kuhinji ter na dvorišču. Ker je bil praznik, sem se namenila ob deseti uri v cerkev k maši. Občutek sem imela, da je prav, če se pokažem na vasi med ljudmi pred cerkvijo, naj vedo, da je vse kot ponavadi in da sem doma.

Ko sem prišla na vas, sem pred cerkvijo postala in se pozdravila z vrstnicami in sošolkami iz sosednjih vasi. Minuto ali dve smo pokramljale. Tedaj sem začutila na sebi lokave poglede nekaterih pripadnikov pravkar nastajajoče bele garde. Ti so se doslej držali še potuhnjeno in prikrito. Zdaj, po ofenzivi, pa so odločno začeli dvigati glave.

Z dekleti sem stopila proti cerkvi in s tesnobo prestopila cerkveni prag. Ustavila sem se bolj zadaj na moški strani. V prvi klopi pri stranski kapeli je sedel vaški trgovec in konjski mešetar, ki ni bil nikoli na dobrem glasu. Tega človeka doslej še nikdar nisem videla v cerkvi. Držal se je važno, vzravnano, njegova plešasta glava se je kdaj pa kdaj zasvetlikala v odsevu prižganih sveč. Pobožno je zrl na oltar, roke je držal sklenjene. Spredej na ženski stra-

ni je sedela ženska, ki sem jo v vsem dobro poznala. Silno verno in vdano se je držala, in sicer tako, da jo je bilo videti po vsej cerkvi. Pred nekaj dnevi je bila tudi pri spovedi in obhajilu. Drugače pa ji je bilo do Boga in cerkve toliko kot za lanski sneg. In še nekaj podobnih je bilo v cerkvi. Kar verjeti nisem mogla: le kako morejo izrabljati cerkev in vero? Kaj več o tem nisem razmišljala, samo stud in odpor sem čutila nad vsem, kar se je tu zbiralo in pripravljalo. Želela sem si, da bi bila čimprej in čimbolj stran od tega. Ko je bilo maše konec, sem šla iz cerkve hitro domov.

Po kosilu sem se brž napravila in se napotila proti sosednji vasi Žerovnici. Imela sem namen, oglasiti se pri ljudeh, za katere sem upala, da bom pri njih našla kakšen stik ali vsaj kaj zvedela o partizanih.

Tu sem se ustavila pri Permanovih, njihov sin Matija je bil partizan. Morda bodo vsaj oni vedeli, kje priti do partizanov. Doma je bil samo stari Perman, sedel je na dvorišču za hišo ob kupu drv. Ždel je sam, potrtn in molčeč. Pozdravila sem ga in spregovorila z njim nekaj vsakdanjih besed o delu in vremenu. Takoj sem videla, da mu ni do govorjenja. Čutila sem, da je bolje, da ga o partizanih ne vprašujem.

Potem sem se brž napotila v sosednjo vas Lipsenj. Prepričana sem bila, da bom tam dobila zvezo s partizani, zato sem hitela po prašni cesti čez most mimo kovačije in tik pred vasjo zavila s ceste za vrtovi po stezi. Tu je bila ena mojih sošolk, njena sestra je bila v partizanih. Ko sem stopila v hišo, sem jo zagledala doma — med drugim mi je rekla, da je prišla iz partizanov domov, da je bilo med ofenzivo v gozdu zelo težko in nevarno, sedaj pa da pojde k sorodnikom v neki drug kraj, kjer bo zanjjo bolj varno. Ni mi bilo všeč njeno govorjenje. Rekla ji nisem ničesar, mislila pa sem si svoje. Kmalu zatem sem se poslovila in šla.

Namenila sem se k Veselovim, saj so bili naši sorodniki, v stiski me je kar gnalo tjakaj. Še kot otrok sem vedno rada zahajala k njim, s seboj me je jemala moja stara mama, očetova mama, ki je bila od Veselovih doma. Domačija z žago in mlinom je stala na samem med drevjem pod glavno cesto. Pri njih so imeli vedno posebno dober doma pečen kruh in vsakokrat, kadar sem prišla, sem dobila pri njih velik kos, namazan z medom.

Vsa družina je bila doma, gospodar Matija je sedel na klopi pred hišo in kadil cigaro, gospodinja je imela opravke v mlinu, drugi pa so prebirali sadje za čebelnjakom. Pogovarjali smo se o vsakdanjih stvareh, o delu, vremenu in podobno. Vprašanje, če vedo kaj o partizanih, mi kar ni hotelo z jezika, čeprav je v meni vse trepetalo od nestrpnosti.

Ko sva bila s stricem Matijem sama pred hišo, pa sem le vprašala. Menda je čutil, kaj se v meni dogaja, začudeno in dobrohotno me je pogledal in povedal, da so se zadnje dni po ofenzivi že dvakrat oglasili, več pa ni povedal, ker je v tem pristopila gospodinja in mi dala velik kos kruha. Vzela sem ga in se zahvalila. Potem so prišli pred hišo še drugi. Pravkar so končali delo, šli so mi pokazat gredo ob čebelnjaku, kjer je bilo polno skrbno negovanih rož. Malo nad čebelnjakom je bil kozolec, takoj za njim nad potjo se je začel gozd.

Bila sem nestrpna, ker se je z vsakim trenutkom bližal čas, ko bo treba iti domov, zakaj začelo se je mračiti in ob sedmih je bila tedaj policijska ura.

Tedaj sta se iz gozda po poti do kozolca bližala dva partizana, oba Grahovca, moja sovaščana, Matevžkov Stane in Petrov Jože.

Ko sta pristopila, smo si stisnili roke. Prvi je spregovoril Stane: »Kaj si tukaj?« — »Da,« sem dahnila. Takoj zatem pa je rekel: »Zvečer lahko pride-mo pote, tako kot smo se že zadnjič zmenili. Ob deseti uri zvečer čakaj nad hišo pri borovcih.« — »Bom,« sem hlast-

Stane Kumar: Pokol otrok v Jasenovcu, 1965, jedkanica

nila. Stane mi je moral še znova zagotavljati, da prav gotovo pridejo, šele nato sem verjela, da je res. Zatem me je vprašal, kako je pri nas doma in mi rekel: »Napiši domačim, kam si šla, preden odideš.«

Veselo sem hitela po cesti proti domu, morala sem pa zelo paziti, da bi ne vzbujala kakršnegakoli suma. Ura se je bližala sedmi, zato sem pohitela. Malce pred vasio sem zavila na bližnjico prek njiv. Še nekaj minut — pa bom doma. Ko sem šla mimo male hiše na koncu vasi, je pred njo na klopci sedel Miha, v vasi smo mu rekli stričko. Bil je že precej v letih, zelo samotarski in nad vse pošten. Vanj sem imela vedno popolno zaupanje in zato je stričko že dolgo vedel, da nameravam v partizane.

Obstala sem pred njim in ga čisto vsakdanje ogovorila: »Kaj pa delate, stričko?« Kot bi se vzdramil iz zaničljivega spanja, se je vzravnaval ter se zazrl vame. Nekaj časa me je molče gledal in jaz sem natanko sprevidela, da ve, kaj danes nameravam storiti. Še nekaj časa je molčal, nato pa premišljeno in predse zazrt rekel: »Pa res misliš iti? V partizane?« Oba sva molčala. Čez nekaj trenutkov pa je zavzdihnil: »Veš, škoda te je!«

Nobene mu nisem odvrnila, le obe roki sem mu podala ter krepko stisnila njegovo koščeno, žuljavo desnico. »Zdravi ostanite, stričko in na svidenje!« Nato sem stekla.

Doma sem se lotila hišnih poslov, kot da se ne bi nič dogajalo. Nihče niti

posumiti ni smel, da bom že ta večer odšla v partizane. A medtem ko sem delala, sem previdno in neopazno znašala svoje stvari iz hiše, in jih na bližnji njivi skrivala v koruzo. V posebno vrečo pa sem spravila tiste obleke in stvari, ki sem jih imela rada ter jih tudi zanesla venkaj, zakaj nisem marala, da bi jih kdo nosil ali rabil za menojo. To vrečo sem posebej spravila na žagi pri Sv. Štefanu.

Kolikor bolj se je bližal čas odhoda, toliko bolj se je v meni stopnjevala topa napetost, kakršne dotlej še nikdar nisem občutila. Na obrazu sem začutila znoj, kaplje mrzlega potu so mi stale na čelu. Kaj podobnega se z mano še nikdar ni dogajalo... Nekaj se je trgalo v meni, trgalo neustavljivo in dokončno. Nekaj je odpadalo od mene, odpadalo za zmeraj. Prešinilo me je spoznanje, da poslej z domom in svojci nimam več skupne poti. In tudi to se lahko zgodi, da se nikdar več ne bomo videli.

Še sem si dala opravka v sobi: pripravila sem posteljo za spanje, na mizi sem odprla knjigo, kot da bi brala, kot sem pač imela sleherni večer navado. Vse to sem opravljala odsotno.

Dobre pol ure sem imela še časa. Naslonila sem se na predalnik in strmela v luč, ki je stala na njem. Luč je dolgočasno obletavala drobna vešča. Predalnik je bil pokrit z vezanim prtičem in ta prtič je bil moje ročno delo. Vezla sem ga ob zimskih dneh in večerih. Zamišljeno sem se zazrla v vezanje, v pisan vzorec in drobne čipke, kot da bi iz njih hotela prebrati, koliko svetlih deklških sanj in misli se je pletlo ob tistem vezanju, ob tem prijetnem delu.

Potem sem oblekla jopico, gojzarje sem nesla v rokah, vse drugo pa je bilo že zunaj. Hitro sem stopila čez hišni prag in pri jezu neslišno zavila čez brv in naprej pod razsvetljenim kuhinjskim oknom.

Z dolgimi, previdnimi koraki sem stopala po travi in trepetala, če me je kdo opazil in me bo zgrabil. Nato sem z lahnimi koraki stekla ter se pognala v grič k borovcem.

Na kraju gmajne sem se ozrla, kam bi se dala, saj se mi na planem kljub temi ni zdelo preveč varno. Splazila sem se v bližnji leskov grm in počenila, tako da sem bila popolnoma zakrita.

Na vse strani sem napeto prisluškovala, vsak najmanjši šum bi bila slišala, pa je bilo vse tiho. V grmu med gostimi vejami sem bila zvita v dve gube; tako sem se počutila vedno bolj drobna; bila sem kot ptička.

Tedaj se mi je zazdelo, da je na poti, ki pelje ob vznožju Špičke, nekaj zašumelo, da je bilo čutiti tihe korake po travi. In res! Na poseki se je pokazala znana postava, za njo še druga, še tretja...

Stekla sem k njim. Nekdo je vprašal v temi : »Si ti, Tončka?« »Da,« sem dahnila. Brez besed smo se vsi po vrsti objeli. V teh krepkih stiskih je bilo povedano vse, besed ni bilo treba. Prišli so: Stane, Jože, Vrbč Ivo, Zalka in Dragica, Tomo in Andrej. Sami partizani.

»No, zdaj si pa naša!« je rekel Andrej. Povedala sem jim, da imam med koruzo na njivi še skrite svoje stvari, zato smo šli ponje. Potem smo se uvrstili v kratko kolono ter zavili po stezi nad njivami. Podgričniki, mimo kapelice svetega Antona, čez cesto proti Križni gori. To noč sem postala partizanka. Pravzaprav v vsem tem ni bilo nič ne navadnega, ni mi bilo težko privaditi se novemu okolju, življenju v gozdu, na prostem, nevarnostim in borbam.

Kakšen teden po mojem prihodu smo se partizani iz Križne gore in še iz raznih drugih krajev sešli v gozdovih pod Snežnikom v bližini Babne gorice — in tam se je v Otrobovcu osnoval loški odred. Dodeljena sem bila v prvo četo I. bataljona loškega odreda. Velika želja se mi je izpolnila in zame se je začelo novo življenje.

REŠEVALI SMO RANJENCA

Vid Jerič

Po napadu na Bučko v prvih dneh novembra 1941 so se partizanske enote, ki so tu sodelovale, razdelile na dve skupini. Ena je prišla na sektor Sv. Križ—Dole—Preska na Moravško goro. Takrat sem prvič videl partizane. Ta oddelek se je potem nekaj časa zadrževal v naši okolici. Kmalu pa so jih Italijani odkrili. Kako se je to zgodilo, mi ni znano. Morda so bili partizani izdani, ali pa so jih Italijani čisto po naključju odkrili.

Dne 14. novembra 1941 so se partizani in Italijani tam srdito spopadli. To smo vedeli po tem, ker je ropotalo in pokalo, da je bilo joj. Spopad se je zavlekel še pozno v noč. Ugotovil sem, da to ne more biti drugod kot v Moravški gori. Takoj sem skočil in poiskal sosedove fante. Čudili smo se in ugibali, kaj naj bi to bilo. Tedaj pa sem se spomnil, kaj vse sta mi pripovedovala Janko Kolenc iz Mirne in Franc Jerič iz Mokronoga, ko sem bil že davno pred tem spopadom pri njima na obisku. Govorila sta mi o partizanih, seveda na vso moč na skrivaj. To je bilo torej to. Vendar tega sosedovim fantom nisem takoj povedal. Opazovali smo močan odsev ognja in ugotovili, da je to v Moravški gori. Streli so potihnili šele pozno ponoči, mi pa smo se še vedno pogovarjali in ugibali, kaj bi.

Tisto noč nisem skoraj nič spal. Bilo mi je tesnobno pri srcu. Ko sva z bratom Mirkom legla, sva se še dolgo pogovarjala o vsem mogočem. Povedal sem mu vse, kar sem vedel o partizanih in o narodnosvobodilnem boju. Vse, kar sem do takrat zvedel na Mirni in v Mokronogu, sem mu zaupal. Nisem mu pa povedal, kje sem vse to zvedel. Takrat je bil star šele 16 let in vse si je predstavljal precej preprosto. Vendar pa je že takrat hotel postati partizan, a predvsem zato, da bi nosil orožje. V

vsej vasi sem bil tedaj jaz edini, ki sem vsaj nekaj vedel o tem, pa niti meni samemu vse skupaj ni bilo kdove kako jasno. Kako naj bi potem poučeval še druge! O osvobodilni fronti smo tudi pri nas takrat vedeli še bore malo. Še manj pa nam je bilo znanega o vlogi Komunistične partije, ki jo je imela v NOV.

Naslednjega dne so v Tihaboj že v zgodnjih urah prihajali oddelki italijanske vojske. Do nas so prišli okoli desetih dopoldne, in sicer iz smeri Mirne. Bilo pa jih je okoli šestdeset. Ostali so v Tihaboju kake pol ure, radovedno povpraševali po partizanih in mimogrede seveda tudi stikali za hrano in pijačo. Vaščani so jih začudeno gledali, saj je bila tedaj beseda partizan večini še tuja. Mislili so, da so Italijani popačili kakšno našo besedo in se zato ne morejo sporazumeti. Sicer pa italijanska vojska nobenemu vaščanu ni bila kaj dosti všeč. Kmetje so po večini govorili, da bi bilo bolje, če bi prišla k nam raje nemška vojska, če že mora biti tu kaka vojska. Ko so se Italijani nahranili in napili, so se odpravili dalje proti Sv. Križu. Vse je bilo mirno, le tu in tam je potem odjeknil kak strel. Menda so si Italijani tako dajali korajžo.

Okoli treh popoldne je k mojemu stricu prišel neznan fant. Prav tedaj sem bil pri njem tudi jaz. Fant je nosil zelen gozdarski klobuk, oblečen je bil v temno siv suknjič, enake barve pa so bile tudi hlače. Obut je bil v težke planske gojzarje in nosil je debel zimski pulover. Fantov obraz je bil zelo resen, povpraševal pa je samo po Jeriču. Zato smo bili radovedni, katerega izmed nas misli. Bili smo namreč kar trije. Tedaj nam je povedal, da je Majcnov gozdni delavec, da je tu zgoraj v hribih sekal drevje ter se je tam pri podiranju drevjes ponesrečil. Pazljivo smo ga poslu-

šali, a takoj sem zaslutil, da si je fant to zgodbo izmislil, kajti vedel sem, da Sandi Majcen, ki je pred vojno trgoval z lesom, na nemški strani zdaj ne seka več drevja, na italijanski strani pa ni imel kupljenega nobenega gozda, ki bi bil gođen za posek. Fant se je čudno obnašal, zato sem rekel, da ne verjamem, zato naj raje kar brez skrbi in po pravici pove, kje je ranjenec. Tudi smo mu rekli, da se mu ni treba nič bati in je prišel kar prav.

Temno nas je pogledoval in nam ni takoj zaupal. Najprej se je poskušal nekako še izgovarjati, končno pa je prišel z besedo na dan. Povedal je, da je res partizan in je ranjen v trebuh. Videli smo tudi, da so ga bolečine že zelo dajale.

Potem smo se odkrito pogovarjali dalje. Nazadnje nas je prosil za tisto, zaradi česar je pravzaprav prišel; naj ga prepeljemo do Majcnovih v Mokronog. To je bil prvi partizan, ki sem ga videl. Pač čudno in žalostno srečanje. Takoj smo mu bili pripravljeni pomagati, toda nismo vedeli kako. Končno smo se dogovorili, da bo brat Mirko, ki je bil že odrasel, zapregel konje, na voz bomo pa naložili nekaj vreč žita. Na sedež poleg Mirka bi sedel ranjenec, če pa bi ju kdo ustavil, bi morala reči, da peljeta v mlin.

Cez dobre pol ure sta bila z vozom že pripravljena. Preden sta se odpeljala, pa sem ranjenega partizana še vprašal, če bi ga bilo treba morda poprej še kaj obvezati. Tedaj mi je rekel, da mu ni sile in da rana ni nevarna. Izkoristil sem priložnost in ga vprašal, kako je pri partizanih. To me je najbolj zanimalo. Povedal je, da bi bilo čisto dobro, a se zelo bojijo zime. Ravno tiste dni je napadalo namreč precej snega in tudi se je pokazalo, da se vojna šele prav začinja. Dodal je še, da imajo tudi zdravnik, ki mu je obvezal rano. Trdil je, da ima njihov zdravnik pri sebi vse potrebno, kar potrebuje za prvo pomoč. Pripovedoval je, da bi lahko okupatorje dostikrat pošteno nasekali, vendar pa

jih bo nekaj časa verjetno precej ovirala zima. Tako nam je na kratko govoril prvi partizan, ki smo ga srečali. Čeprav je bil ranjen, je bil trden in odločen, da zdrži do konca. Vsi smo se čudili tako dobri organizaciji v takrat še zelo majhni in mladi partizanski vojski.

V tem je prišel brat povedat, da je pripravljen. Poslovil sem se od partizana, bratu pa še naročil, kako naj se vede, če bi slučajno naletela na Italijane. Ker je pri nas razširjena navada, da popotnika, ki pešači po cesti, voznik vzame na voz, je tako storil tudi on. Tako bi rekel brat, če bi kdo kaj spraševal po sopotniku, ki ga ni poznal. Končno pa res nismo vedeli o njegovem imenu prav nič. Bratu pa legitimacija še ni bila potrebna, kajti bil je še premlad. To je bila ugodna prednost, zato je tudi brat odpeljal. Ranjeni tovariš pa je rekel, da ima legitimacijo in naj zastran tega ne skrbi.

»Če ne verjameš, pa poglej,« se je nasmehnil in segel v žep po samokres.

Slabo uro po njunem odhodu so v vas že pridrveli Italijani in besni stikali po hišah. Jaz sem se medtem neopazno izmuznil in se splazil v sosedov kozolec. Takrat pa niso spraševali zame, zato smo se že bolj čudili, čemu so bili preiskovalci tako razburjeni. Ko so odšli, je sosedov France prišel povedat, da so tistega človeka, ki se je odpeljal z Mirkom, Italijani med potjo ustrelili. Več o tem takrat ni vedel povedati. Ker so Italijani po preiskavi naglo odšli, med njimi pa ni bilo Mirka, nas je začelo skrbeti, kaj je še z njim. Tudi konji so nekje ostali. Bali smo se, da se je tudi bratu kaj zgodilo.

Ko je bila že trdna noč, se je Mirko vrnil. Vsi smo silili vanj, kako je bilo.

Ko se je malo zbral, mi je rekel: »Srečo imaš, da nisi ti vozil!«

Potem je začel sunkoma pripovedovati:

»Ko sva se začela spuščati navzdol, sva že zdaleč v dolini zagledala močno skupino italijanskih vojakov, ki so po

cesti prihajali proti nama. Partizan je z roko takoj segel po samokresu, ga pazljivo ogledoval in hkrati opazoval okoličano. Potem ga je napolnil in ga potisnil nazaj v žep. Mimogrede mi je še tolažeče rekel, naj se ne bojim, ker ne bo nič hudega. Prav nič ni pokazal, da bi se bal in se umaknil z voza. Sicer se pa tudi ni mogel. Tako sva se mirno peljala, nato mi je rekel, naj poženem hitreje. Ko sva prišla v dolino čez most, sva pod Vranovimi njivami že srečala Italijane. Takoj so naju ustavili in nekdo me je po slovensko vprašal, kam sem namenjen. Drugi pa so že brskali po vozu. Nenadoma pa sem zagledal, kako se Italijan in ranjeni partizan valjata po tleh. Kdaj sta se zgrabila, nisem opazil. Najprej je počil en strel in takoj nato še drugi. Kolikokrat je počilo še potlej, ne vem, ker sem se preveč prestrašil. Bil sem tako presenečen, da nisem vedel, ali sem še živ ali mrtev. Vojaki so skakali okoli voza kot neumni in vmes grozili vse mogoče.

Potem me je nekdo trdo zgrabil in vrgel z voza. Nato me je porinil k ležečemu mrtvemu partizanu. Začeli so me zasliševati. Predvsem so hoteli vedeti, kdo je ta možki. Videl sem, da je italijanski vojak izpod njega potegnil samokres. Toliko sem se le znašel. Povedal sem takoj, da ne vem in da ga sploh ne poznam. Prisedel da je k meni nekje na klancu in se potem peljal z menoj, kot je pač navada, ko sem bil namenjen v mlin. To sem potem ponovil še nekajkrat, ker so še silili vame.«

Italijani so videli, da je še otrok, in so mu verjetno tudi verjeli. Zato so ga z vprego vred pustili domov. Zaradi strahu pa je v gozdu počakal tako dolgo, da se je popolnoma stemnilo.

Tako se je končal prvi del te zgodbe. Tisto noč pa zaradi vsega tega nisem spal doma. Z bratom sva za vsak primer šla spat na skedenj v Pesino. To je skoraj kilometer od vasi oddaljen kraj, kjer stoji tik ob gozdu osamljena hiša. Nihče ni vedel za naju. Tudi doma nista nikomur nič črhnila, kam greva

spat. Bolje, da jih s tem nisva preveč strašila. Bil sem namreč prepričan, da bodo zaradi te zadeve prav gotovo še stikali po vasi. Takrat sem se odločil, da me nikakor ne bodo dobili v roke. Čutil sem, da gre vse bolj na življenje in smrt.

Zvečer sva dolgo sedela v gozdu in se pogovarjala o vsem, kar naj bi še sledilo in ugibala, kako dolga bo vojna. Potem sva zlezla na seno, vendar sva spala le slabo.

Naslednji dan je šel domov samo brat. Naročil sem mu, naj mi prinese v gozd nekaj hrane. Kot sem pozneje zvedel, so takrat, ko je brat stopil v hišo, pridrveli tja tudi italijanski vojaki. Verjetno so čakali že kje skriti. Naglo so ga zvezali in vpraševali po meni. Domači, ki niso vedeli, kje sem, so zatrjevali, da me ni doma in ne vedo, kam sem šel. Hitro in površno so prebrskali hišo in kričali, da sem pri partizanih. Naši pa so zatrjevali, da ne razumejo prav ničesar in nimajo niti pojma, o čem oni govorijo. Brat tudi ni ničesar bleknil; ko so uvideli, da me ne bodo dobili, so spet začeli spraševati o tistem neznanem partizanu, ki so ga ubili prejšnji dan. Brat je ponavljal samo tisto, kar jim je že večkrat povedal. Vztrajal je pri tem in nazadnje so ga razvezali. Takoj nato pa so mu veleli, naj spet zapreže voz kot prejšnji dan. Potem so z njim sedli na voz in moral jih je odpeljati proti Mirni.

Tako sem jih videl z rebri, kjer sem bil skrit. Očital sem si, da sem z vsem tem uničil nedoletnega brata, in zaradi svojega načrta kriv partizanove smrti. Ostal sem v gozdu sam. Domov nisem upal, da ne bi vse skupaj bilo še slabše. Kdo ve, kako je v hiši in okoli nje? Morda čakajo v zasedi? sem premišljeval. Sedel sem v gozdu in gledal v domačo vas, ki je čepela tik pod menoj. Vse je bilo tiho in mirno, ničesar se ni zgodilo. Ljudi skoraj ni bilo videti, le sem in tja je kaka ženska s škafo na glavi prišla po vodo k studencu, ki je bil v dolinici tik za vasjo. Potem pa so

otroci in nekateri starejši možaki prignali napajati živino. Iz dimnikov se je vil dim, in meni pa se je začela oglašati lakota.

Odločil sem se, da se bom pretaknil do Pesinarjevih ter jih poprosil, da bi kdo stopil do mojih. Skrbelo me je, kaj se je zgodilo doma. Pesinarjevi so bili takoj pripravljeni pomagati. Domačega fantiča so poslali k nam. Naročil sem mu, naj se naši hiši približa previdno. Če bo videl Italijane, naj se raje ne kaže, sicer pa naj stopi do mame in ji pove, kje sem, in poizve, kaj in kako je pri nas. Fantič je odšel, jaz pa sem na trnih čakal, kdaj se bo vrnil. Dolgo pa ni bilo treba čakati. Fant je bil uren. Prinesel mi je nekaj slanine in kruha ter sporočilo, da so brata odpeljali, medtem ko so vsi v skrbeh za naju. Zame so mislili, da sem jo potegnil k partizanom. O tem sem res premišljal in to bi se bilo morda tudi zgodilo. Toda partizanov po tistem napadu ni bilo več v Moravški gori. Umaknili so se v neznano smer.

To noč nisem mogel spati. Venomer sem prisluškoval, kdaj bom zaslišal Mirkov voz. Vsaj glede njega bi mi bilo potem lažje.

Premrzel in neprespan sem naslednji dan sedel v bregu in lovil novembrsko sonce, da bi me malo ogrelo.

Okoli poldneva sem v daljavi zagledal drveč voz. Še malo sem počakal: da, to sta naša belca! Srce mi je močnejše udarilo! Če so naši konji, je na vozu tudi Mirko! Ostro sem opazoval cesto in ko je bil voz pod klancem za vasjo, sem na njem res zagledal tudi Mirka.

O tem je pripovedoval: »Odpeljali smo se v Mirno. Ko smo bili na kraju, kjer so ustrelili partizana, smo se usta-

vili. Potem so tam nekaj govorili in pognali smo naprej. V Mirni so konje dali v hlev, mene pa v zapor. Mrtvega partizana so medtem prepeljali v mrtvašnico. Pri zasliševanju sem jim povedal pač to, kar mi je med potjo naročil ranjenec: Da ne vem, kdo da je in da je v gozdu delal za Majcnove iz Mokronoga. Nič nisem spreminjal. Zaradi tega so Italijani odšli še po Sandija Majcna in njegovo ženo ter ju prignali na Mirno. Nato so vse tri odvedli v mrtvašnico, da bi si ogledali ubitega partizana. Ko smo vstopili, je Majcen, spoštovanja vreden mož, snel klobuk in iz nedri potegnil nekaj svečk. Mirno jih je prižgal ob mrtvem partizanu, ne da bi bil pogledal Italijane. Ko so ga potem ti vprašali, če mrtvega pozna in če je bil res njegov delavec, je Majcen odvrnil, da ga ni še nikoli videl. No, to je bilo kmalu končano, nakar so nas vse skupaj spustili.«

Tako so vsi podatki o tem partizanu ostali neznani. Nesrečni tovariš, ki so ga tedaj — to je 16. novembra 1941 — ubili Italijani, je še vedno neznani junak.

V spopadu na Moravški gori sta padla še dva tovariša in sta pokopana v Gabrovki. Na zahtevo takratnega svetokriškega župnika Leopolda Erzina pa so ju morali zagrebsti v »neblagoslovljeno« zemljo. Župnik je namreč menil, da sta bila partizana prevelika grešnika, da bi ju pokopali med druge ljudi.

Po naših podatkih so imeli tedaj Italijani osem mrtvih in več ranjenih, a so vse odpeljali v neznano smer. Znano je, da je bil eden izmed mrtvih partizanov v tem spopadu Maks Henigman iz Dolenjskih Toplic, drugi pa je tudi še neznan. O tem sta dala podatke tovariša Miha Marinko in Niko Šilih, ki sta bila v tej prvi bitki v teh krajih.

IVAN REGENT: SPOMINI

Nedavno umrlega Ivana Regenta, politika, javnega delavca, revolucionarja, človeka, ki je vse svoje življenje posvetil boju za zmago naprednih idej, ni treba predstavljati. V povojnem slovenskem političnem in javnem življenju smo ga dobro spoznali. Starejše generacije pa se živo spominjajo njegovega revolucionarnega dela pred prvo svetovno vojno, med njo in po njej v Trstu in zunaj nje. Ivan Regent je del svoje dejavnosti v letih po vojni tudi opisal in objavil v raznih revijah in časnikih, pa tudi v samostojnih publikacijah. Med temi je treba omeniti zlasti tri knjige z naslovom Poglavlja iz boja za socializem, nadalje knjigo Progresivna Slovenija, Trst in Koroška in Pripombe za zgodovino delavskega gibanja. Regentovi Spomini, ki jih je zdaj izdala Cankarjeva založba v Ljubljani in katerih izida avtor ni mogel več doživeti, naj bi dopolnjevali prikaz Regentovega dela z zornega kota njegove osebnosti, lastnih doživetij in intimnejših notranjih občutkov ter pomenili tako dodatek k njegovim prejšnjim spisom. Žal se je pisanja spominov Regent lotil pozno, dobro leto in pol pred svojo smrtjo. Bil je sicer kljub svoji starosti duševno čil, vendar že bolehen. Kot pravi založba v uvodni besedi h knjigi, ni mogel več uporabljati virov, ob katerih bi bil mogel kontrolirati posamezne dogodke, ki jih opisuje. Zato se je moral zanesti na svoj spomin. Verjetno zaradi tega v svojih spominih ni povedal prav vsega, zlasti pa so zato izostale opombe, ki jih je nameraval dodati. Prav tako dela ni končal, ker končuje pripoved s prihodom v Ljubljano leta 1947, Regentovo aktivno delovanje pa je trajalo nato še več kot deset let. Kljub temu da so Regentovi spomini časovno omejeni in nedokončani in avtor v njih ni povedal prav vsega, kar bi bil lahko (na primer o Moskvi med obema vojnama, o Trstu po drugi svetovni vojni), pomenijo vendar več kot samo običajen spominski zapis. Lahko jih ocenimo kot dragocen prispevek k slovenski politični zgodovini zadnjih petdesetih let, k zgodovini naprednega delavskega gibanja in

posebej še kot prispevek k zgodovini tržaškega vprašanja.

Svoje pripoved začelja Regent s prikazom mladih dni v domačem Kontovelu nad Trstom, kjer se je rodil leta 1884. Opisuje razmere v družini, v domači vasi in šolanje na Proseku, ki se je zaradi neprijaznega učitelja prezgodaj končalo. Nato se je nadaljevalo šolanje v Trstu, toda to je bila šola življenja. V Trstu je bil vajenec, delavec, raznašalec. To poglavje nosi naslov *Moje univerze*. V tem času je Regent kot mlad fant začel delovati na delavskem dramskem odru, sodelovati pri stavkah in se politično uveljavljati. Postal je socialist, član tržaške sekcije Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, se vsestransko izobraževal in se vedno bolj vključeval v političnem življenju Trsta. Tu so bile razmere v času pred prvo svetovno vojno precej napete zaradi ostrih spopadov med italijanskimi nacionalisti, slovenskimi narodnjaki in socialisti. Italijanski nacionalisti, piše Regent, so hoteli dokazati, da je Trst italijansko irendentističen, slovenski narodnjaki pa, da je Trst slovenski. Oboji so se borili z vsemi sredstvi proti slovenskim in italijanskim socialnim demokratom, italijanski nacionalisti pa so trdili, da so se italijanski socialisti prodali Slovincem in Avstrijcem, slovenski narodnjaki pa so dokazovali, da so se slovenski socialisti prodali Italijanom. Razmeram v Trstu posveča Regent veliko prostora, sicer pa je bil to razgiban čas, saj se je mladi revolucionar z vsem navdušenjem vrgel v politično življenje. To dejavnost je prekinila prva svetovna vojna; po nji pa so bile razmere prav tako živahne. Politični boj pa se je tedaj vedno bolj zaostroval. Z italijansko okupacijo Trsta je bila Jugoslovanska socialnodemokratska stranka razdeljena na dva dela, socialistično gibanje pa se je v Julijski Krajini tako močno razbohotilo, da je postalo možato in resno revolucionarno gibanje. Socialistična stranka Slovencev in Hrvatov v Italiji se je pridružila nato socialistični stranki Italije. Regent je tudi v okviru te stranke nadvse živahno

deloval in njegovi spomini na socialistične prvake Italije tedanjega časa so več kot zanimivi. Potem je v stranki nastala diferenciacija in je Regent stopil v Komunistično partijo, kateri je nato posvetil vse sile. Ko so se zaradi vse močnejšega fašizma razmere zaostrele, se je pred aretacijo umaknil v Ljubljano. Ostal pa je povezan s Trstom in Italijo in prav prek Ljubljane in prek njega so tekle niti iz tujine do Trsta.

Iz Ljubljane je Regent odšel v Pariz, nato v Bruselj in od tam v Moskvo. Od leta 1930 do konca druge svetovne vojne je Regent z družino živel v Moskvi. Najprej je delal pri Mednarodni rdeči pomoči, nato pa pri založbi, ki je izdajala marksistično literaturo v tujih jezikih. Sodeloval je tudi pri oddajah moskovskega radia v slovenščini. Preživel je vse čistke in vojno, dokler se ni spomladi leta 1945 prek Beograda vrnil v Slovenijo. Regentovi opisi moskovskih razmer so stvarni in objektivni in pisec ne skriva niti težav vsakdanjega življenja, pa tudi sicer povsem preprosto pove, da je ob preganjanju samo pri njihovi založbi izginila tretjina urednikov in prevajalcev, ne da bi bili o kateremkoli kasneje kaj izvedeli. Prav tako daje Regent o razmerah v Trstu po drugi svetovni vojni in o politiki Jugoslavije do Trsta nekaj več kot kritične pripombe. Sicer pa končuje svoje spomine z letom 1947, ko se je iz Trsta ponovno vrnil v Ljubljano. Pač pa so knjigi dodana poglavja s spomini na Etbina Kristana, Ivana Cankarja in Henrika Tumo, skoraj ganljivo pa je poglavje, posvečeno njegovi življenjski spremljevalki, soprogi Malki, zlasti

ker taka poglavja redko najdemo v podobnih knjigah.

Gradivo v knjigi je nesorazmerno. Predvojna Regentova dejavnost je izredno podrobno prikazana. Zato bo knjiga njegovih spominov zlasti dragocen vir za predvojne tržaške razmere. Glede razmer v Sovjetski zvezi pa se zdi, da Regent vendarle ne pove vsega, kar bi lahko. Zdi se, da je bil vsekakor preveč dolgoleten in vse preveč discipliniran revolucionar, da bi o težavnih straneh svojega bivanja v sovjetski prestolnici povedal kaj več. Sicer pa njegov zaključek, da so očitki, kako dobro je živel v Moskvi, neutemeljeni, pove dovolj. Škoda je, da se je Regent izognil ali pa že več ni mogel opisati razmer v povojnem Trstu. Njegove kratke, a ostre pripombe dajo samo slutiti, da bi nam lahko veliko povedal. Toda morda bi bilo za to zdaj še prezgodaj? Verjetno bodo poznavalci razmer odkrili tudi nekaj netočnosti, ker pisatelj pismenih virov ni mogel več s pridom koristiti. Morda bi bile tudi nekatere jezikovne korekture dobrodošle. Toda knjiga je pomembna taka, kot je. Dragoceni so podatki, ki bodo vir za zgodovino, posebno glede Trsta, nacionalnega vprašanja in socialističnega internacionalizma. Bogate so njegove ideje o delavskem gibanju, o borbi za politično in socialno svobodo, teh pa je knjiga Regentovih spominov polna.

Morda bo Regentova knjiga koristila tudi kot napotek v političnem življenju, morda bo spodbudila še koga drugega k obujanju spominov, saj so ti, kot kaže ta primer, lahko nadvse dragoceno delo.

S. R.

VINKO ŠUMRADA-RADOŠ: ULAKA

Partizani se dobro spominjamo prizadeto in elementarno napisanih verzov, ki jih je pisal v dobi narodnoosvobodilnega boja borec in politkomisar s partizanskim imenom Radoš Ivanov. Mile Klopčič je nekaj njegovih pesmi tiskal v znani zbirki Pesmi naših borcev, ki je izšla še na osvobojenem ozemlju v Beli krajini v dveh zvezkih.

V zbirki pesmi z naslovom Ulaka so omenjene pesmi natisnjene kot drugi, krajši del pod naslovom Iz dneva v dan. Ta ciklus obsega 7 naslovov, vsega skupaj pa 15 pesmi. Med njimi je najbolj

znan ciklus Otok Rab, ki obsega pet pesmi. Nekaj od teh pesmi je ponatisnil nedavno TV-15 v rubriki »partizanska ljudska pesem«.

Prvi, obsežnejši del zbirke Ulaka je dal ime celotni knjigi. Oblikovna posebnost, ki loči oba dela, je v tem, da so pesmi prvega dela sami soneti, pesmi drugega dela pa so napisane večinoma v prostem verzu. Ob pesmih drugega dela Iz dneva v dan beremo tudi pri vsaki kraj in čas nastanka: prva je napisana v Loški dolini novembra 1942, zadnja pa v Čepovanu maja 1944. Tako se nam ka-

Stane Kumar:
Čabranček,
1943 (Gonars),
risba s svinčnikom

že drugi del zbirke kot nekakšen partizanov dnevnik.

Prvi del zbirke nosi naslov Ulaka in vsebuje pod 21 naslovi 53 sonetov. Mimo samostojnih sonetov je večina povezanih v cikluse po najmanj tri in največ 13 sonetov (ciklus Ulaka). Tako cikluse kot posamezne sonete družijo zelo podoben tematski prijem: pod vsakim od naslovov preberemo dovolj zaključeno, vsebinsko tako po času kot po imenih ljudi oziroma drugačnih predmetov pesniške obdelave zaokroženo snov, recimo kar zgodbo ali vsaj anekdoto. Prvi del zbirke, kot kaže način obdelave — je nastal v času po osvoboditvi, obravnava pa dogodke, usode in razpoloženja iz časov narodnoosvobodilnega boja na Notranjskem. Programsko jedro tega dela povzema ob kratkem nekaj verzov iz zadnjega soneta (str. 57):

»...svoj dolg so ljudstvu Notranjci
plačali,
pogumno smrti gledali v oči,
enakost, bratstvo narodov kovali
in lepše dneve delovnih ljudi.«

Sonetni del zbirke ni strogo grajen, temveč si sledijo po sedmih uvodnih sonetih, ki povzemajo v zgošчени obliki usodo Loške doline in okoliškega prostora najprej v daljnih časih Japodov in Rimljanov, nato pa dogodke v prvi dobi narodnoosvobodilnega boja — ciklusi v menjavi s posameznimi soneti. Trinajstero sonetov pod naslovom Ulaka daje slutiti avtorjevo namero, da bi komponiral tematiko, ki veže ljubezensko in domovinsko čustvo — v sonetnem vencu. Vendar to more biti le domneva. Trdnejše in enovitejše zasnove v tem ciklusu kot tudi v celoti ni, temveč ostaja avtor le pri mozaičnc sestavljeni grad-

nji, za katero dovolj razločno čutimo pristno in avtentično zgodovinsko ozadje.

V domala vseh sonetih od začetka do kraja obdeluje avtor junaške in bridke usode notranjskih ljudi v velikih dneh osvobodilnega boja in ljudske revolucije. Po imenih spoznamo vrsto likov, zdaj posamično, zdaj v skupinah, z dovolj natančnimi zemljepisnimi in zgodovinskimi opredelitvami in oznakami. Tako se bralcu hočeš nočeš vsiljuje predstava o snovi, ki tako po svojem obsegu kot po raznolikosti in pripovednem načinu izdaja avtorjevo kronistično nagnjenje in nadarjenost. Lirična inspiracija, ki pretežno obvladuje pesmi, napisane v partizanih in uvrščene v drugi oddelek, se v prvem, kasneje napisanem delu pesmi, nekako izgublja in razen na nekaj mestih — docela oslabi. Najvidnejša med izjemami je nedvomno pesem z naslovom Kosci. Strnjeni baladični izraz te pesmi dosega kljub preprostosti besednega gradiva, morda pa prav zaradi njega — plemenite vrednote ljudske umetnosti.

Sicer pa daje Radoševa verzifikacija vtis dobro opravljene metrične vaje. Enajsterci tečejo lahkotno in sproščeno. Besedni zaklad ni bogat, ne iskan, pa tudi ne dovolj sočen. Prevladujejo rime, ki jih radodarno ponujajo deležniške oblike. Med gladko tekočimi in razumljivimi verzi se nenadoma in včasih kar na gosto vsiljujejo stavki okorno zastavljenega pripovednega sloga. Takšni stavki največkrat tudi zmotijo in pokvarijo izbrani ritem jambovega enajster-

ca. Spričo teh pomanjkljivosti zbledijo za tenko uho neprijetni stiki ozkih in širokih vokalov med rimami.

V celotnem verzifikatorskem naporu te knjige izhaja iz neprestano prisotnega nasprotja med pesnikom in kronistom slednji kot zmagovalec. V drugem delu knjige so verzi, kakršnih se razveseli poezije željno uho: »Šmarnice bele / omamno dehtijo, / od šmarnic večernih / dekleta hitijo...« in »Otok Rab, otok Rab, / kraj smrti, gladu in trpljenja, / koliko mladih uničil si nad, / tiha zatrl hrepenenja.«

V triinpetdesetih sonetih spoznamo vrsto postav in oseb notranjskih krajev: borcev za svobodo, preprostih kmečkih ljudi, veljakov in kočarjev, mladega junaka, terenca Franceta, berača Iveka, izdajalca Kunštlja, prijatelja Francija, tri različne župnike, italijanskega vojaka, belogardiste, jetičnega bolnika, pa vrsto dokumentarno verno in slikovito popisanih dogodkov. Ali se pri tej bogati panorami likov in dogodkov nehoti ne spomnimo na pisca Tihega Dona, ali nam pri obdelavi motiva o človeku, ki se po srečnem naključju reši smrti med ustreljenimi žrtvami fašističnega nasilja — ne prihaja v misel Goranova Jama? Spričo bogastva motivike in njenega značaja začnemo razmišljati, ali si je avtor v oblikovanju izbral pravo pot.

Ce se v navedenem razkriva šibkejša oblikovalna avtorjeva moč, pa je nesporna avtentična dokumentarnost knjige. Zato nam je tem razumljivejša okolnost, da jo je izdal muzej ljudske revolucije v Ložu.

France Kosmač

FERDO GODINA: PREKMURJE 1941—1945

Ob knjigi Ferda Godine PREKMURJE 1941—1945, ki jo je izdala Pomurska založba v Murski Soboti, lahko ugotovimo dvoje. Predvsem to, da nam knjig in del, ki govore o zgodovini našega osvobodilnega boja še vedno močno primanjkuje. Pa to, da je bil morda prav Ferdo Godina, kot pisatelj in borec za svobodo v osrednjih slovenskih pokrajinah in še posebej v Prekmurju in kot prekmurjski domačin, še posebej poklican, da napiše tako delo. Vse to pa ob tej novi knjigi o osvobodilnem boju v Prekmurju drži ne glede na to, kakšna bo strokovna ocena te knjige. Zato moramo predvsem iz gornjih izhodišč gledati na to novo delo o prikazu narodnoosvobo-

dilne borbe na tem koščku slovenske zemlje.

Ce že za osrednje slovenske pokrajine ugotavljamo, da nimamo monografij o osvobodilnem boju niti regionalnih ali lokalnih kronik, kaj šele sistematsko in kritično napisanih zgodovinskih pregledov, potem velja to še toliko bolj za Prekmurje. Pa čeprav je prav Pomurska založba odpomogla temu in v zadnjih letih izdala nekaj del, ki govore v celoti ali pa deloma tudi o osvobodilnem boju v Prekmurju. Zato morajo vsako delo, ki pomeni v tem pogledu korak naprej, pozdraviti. Saj pomeni vendarle dokaz prizadevanja, da dobimo tudi za Prekmurje zaokroženo zgodovinsko podobo narod-

Stane Kumar:
Gonars, 1943,
suha igla

noosvobodilne borbe z analizami ne samo dogodkov in spopadov, temveč poglobljeno analizo silnic, ki so v samem Prekmurju ali izven njega odločilno vplivale na razvoj osvobodilnega boja v prav posebnih, prekmurskih okoliščinah. Nova knjiga pomeni, čeprav gre za dejstva, ki so bila že prikazana in obdelana, vendarle tehten prispevek k zgodovini osvobodilnega boja v Prekmurju in zato tehtno gradivo za bodoče zgodovinarje in tiste, ki bodo pisali znanstveno zasnovana dela o boju za svobodo na ozemlju onstran Mure. Ta prispevek Ferda Godine je toliko tehtnejši, ker je bila usoda Prekmurja v zadnji vojni kljub prizadevanjem političnega vodstva našega osvobodilnega boja, vendarle precej drugačna od osvobodilnega boja v drugih slovenskih pokrajinah. Pač zaradi tega, ker so Prekmurje okupirali Madžari, ker je po velikem zanosu in uspehih leta 1941 nastala po hudih udarcih popolna pasivizacija v Prekmurju in je osvobodilno gibanje do leta 1944 zamrlo, ko od

osrednjega slovenskega vodstva ni nihče prišel na to področje in ko je tudi prekmurska slovenska inteligenca postala ob madžarskem pritisku povsem pasivna.

Prav zaradi vsega tega je še toliko pomembnejše, da je to delo napisal človek, ki je kot domačin poznal že od nekdaj razmere v Prekmurju in je aktivno deloval v naprednem gibanju pred vojno, med vojno pa je bil sam med borci za svobodo. Prav to pa je bil pisatelj Ferdo Godina. Gradivo, ki ga je zbral po ustnih ali pisanih virih, je lahko kritično presojal, lahko je iz nasprotij izluščil resnico, obenem pa iz razbitih drobcev sestavil knjigo, ki vendarle zaokroženo prikazuje osvobodilni boj. Zato smemo verjeti, da je njegovo delo napisano ne samo skrbno, temveč tudi objektivno in da skuša biti kar najbolj verna podoba prizadevanj za svobodo. Jasno je, da pri tem na dobrih stopetdesetih straneh ni mogel biti popoln, da vseh drobnejših akcij in prizadevanj ni mogel zajeti, da ni mogel prikazati okupatorjeve oblasti,

ne njenih akcij in je torej stal več ali manj le pri glavnih dogodkih, glavnih obrisih in poglobitvah udeležencih osvobodilnega boja. Vsaj zdi se, da bi bil lahko povedal še mnogo več in segel še globlje. Razumljivo pa je, da je že s tem prikazom, ki naj bi bil namenjen predvsem mladini, opravil pomembno nalogo.

Seveda bo šele strokovna kritika zgodovinarjev lahko izrekla kritično besedo tudi o tej Godinovi knjigi. Naj pa vendar citiramo poročilo dr. Toneta Ferencica, ki je o tej knjigi zapisal, da je bila v doslej redkih pregledih zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji narodnoosvobodilna borba v Prekmurju pomanjkljivo in medlo prikazana. Posamezni avtorji so se opravičevali, da ne znajo madžarskega jezika. Zato je v tem pogledu Godinova razprava dobrodošla... Godina je imel težko delo... Nje-

gova prizadevanja so uspela in je delo zrelo za objavo. Koristilo bo ne samo bralcem, ki se zanimajo za to obdobje naše zgodovine, temveč tudi zgodovinarjem... Dr. Julij Titl pa je v svojem poročilu poudaril, da Godina obravnava posebno neugodne razmere za vstajo v Prekmurju in to temeljito obravnava, saj mu rabi za izhodiščno točko pri obravnavi narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju.

Ko beležimo izid knjige o osvobodilnem boju, seveda ne moremo preko slikovnega dela knjige, saj je tako, da dopolnjuje tekstni del knjige. Čeprav gre po zunanji opremi za sorazmeroma skromno izdajo, mimo tega Godinovega dela ne bo mogel noben zgodovinar in pisec o osvobodilnem boju v Prekmurju. Zato ta knjiga gotovo pomeni tehten prispevek k zgodovini naše narodnoosvobodilne borbe.

S. R.

ZGODOVINA ČLOVEŠTVA — REZULTAT MEDNARODNEGA SODELOVANJA

Državna založba Slovenije je pred novim letom izdala slovenski prevod knjige z naslovom PRAZGODOVINA, ki jo je napisala angleška arheologinja Julietta Hawkes, morda bolj znana kot žena pisatelja Johna B. Priestleya. Gre za knjigo, prvo knjigo iz ZGODOVINE ČLOVEŠTVA, ki izhajajo oziroma bo izšla v petnajstih knjigah tako kot v slovenščini tudi v drugih jezikih kulturnega sveta. To je začetek velikega dela, kakršnega doslej v slovenščini še nismo imeli, in dogodek, ki je pomemben tudi v svetovnih založniških merilih. Serija knjig, nastalih ob sodelovanju več kot petsto znanstvenikov vsega sveta, bo obravnavala zgodovinski razvoj kulture in znanosti po vsem svetu. Zato gre v resnici za pomemben kulturni dogodek, saj takih knjig doslej v slovenščini sploh nismo imeli. Ta knjiga je ena izmed tistih, ki so nastajale kot rezultat tesnega mednarodnega sodelovanja.

Obče zgodovine, še manj pa zgodovine kulture in znanosti, Slovenci praktično nimamo. Če izvzamemo Staretovo Občo zgodovino, ki je izhajala v drugi polovici preteklega stoletja, začetni poskus Mohorjeve družbe tik pred zadnjo vojno in prevod Wellsove Svetovne zgodovine, je poleg učbenikov pravzaprav vse, kar v slovenščini premoremo. Pa

celo tega že desetletja ni moč več dobiti ne glede na to, da je prva navedena knjiga danes več kot zastarela. Zato bo toliko pomembnejša izdaja Zgodovine človeštva, katere prva knjiga je zdaj pred nami, katere nadaljnje zvezke Državna založba pripravlja oziroma šele napoveduje, saj nekatere knjige šele nastajajo v originalu. Posebno je seveda ta nova izdaja zgodovine kulture in znanosti pomembna zato, ker je delo nastalo na novih osnovah. Že sam koncept dela, ki je rezultat mednarodnega sodelovanja znanstvenikov vsega sveta, je omogočil, da bo to delo resnična zgodovina sveta, ne pa kot doslej zgodovina Evrope. Razen tega to ne bo niti zgodovina vladarjev, bitk, zgodovina političnih spletk, temveč zgodovina, ki pripoveduje, kako so ljudje živeli in se razvijali, zgodovina, ki poudarja duhovne in materialne vrednote vseh narodov sveta, ki razlaga njihove medsebojne vplive ter spremlja njihovo gospodarsko, zlasti pa duhovno rast. To tudi ne bo zgodovina napisana na podlagi dolocene svetovnega nazora ali na osnovi koncepta enega naroda. To je resnično svetovna zgodovina, pri katere nastanku je bila znanstvena resnica ves čas najvišje načelo, kot je zapisal generalni direktor organizacije UNESCO, pokrovi-

telj, pobudnik in organizator te izdaje. Gre torej za veliko in edinstveno delo na našem knjižnem trgu. Veliko predvsem zaradi tega, ker je v resnici plod mednarodnega sodelovanja.

UNESCO je že kmalu po zadnji vojni dal pobudo, naj bi zgodovinarji vsega sveta pripravili izdajo, ki bi prikazala predvsem razvoj znanosti in sploh kulture od najstarejših časov do današnjih dni. Pri tem naj bi nova zgodovina prikazovala hkraten razvoj vseh delov sveta ter tako osvetlila razvoj našega planeta kot skladne celote. Nov pa naj bi bil tudi osnovni koncept zgodovinskega dela. Vse dosedanje obče zgodovine poudarjajo zlasti politične, vojaške in gospodarske faktorje, razvoj kulture in znanosti pa le bolj obrobno. Nova zgodovina, ki naj bi se omejila na osvetlitev razvoja človeške kulture, pa bi se s tem nujno odmaknila od tradicionalnih metod o proučevanju zgodovine. Zato je bilo morda najlažje doseči mednarodno sodelovanje, medtem ko bi bilo sicer pri izdelavi mednarodne politične zgodovine vse preveč nacionalnih konceptov in političnih izhodišč. Pri zgodovini kulture in znanosti pa je bilo soglasje lažje doseči. Leta 1952 je bila ustanovljena mednarodna komisija, ki je pripravila podroben načrt nove zgodovine. Tega so dobili v oceno strokovnjaki po vsem svetu. Njihove pripombe, predloge in dopolnila je komisija upoštevala v končnih pripravah za izdajo. Pisatelji, ki so bili določeni za posamezne teme, so si zagotovili sodelovanje približno petsto znanstvenikov po vsem svetu, ki so tako ali drugače prispevali h končni obdelavi besedila. Potem so rokopise poslali v pregled in oceno vsem državam, članicam UNESCO, in posebej izbranim zgodovinarjem. Tako je po obsežnejših pripravah nastalo delo, ki bo pod naslovom Zgodovina človeštva izšlo v petnajstih knjigah. Originalna izdaja še ni zaključena in je doslej izšlo sedem knjig. Poleg dveh knjig, ki obravnavata prazgodovino, so izšle tri knjige posvečene staremu veku ter dve knjigi, ki obravnavata zgodovino dvajsetega stoletja. V pripravi so knjige, ki bodo obravnavale razvoj kulture v času od leta 500 do leta 1200 n. št. etja, od 1200 do 1775, posebej pa še devetnajsto stoletje.

UNESCO pa bdi tudi nad izdajanjem prevodov, ki jih izdajatelj preverja. Preverjanje slovenske izdaje je nekoliko zavleklo izid prve knjige in je stvar stekla šele potem, ko je Slovenska akademija znanosti in umetnosti s svojim mednarodnim ugledom prevzela jamstvo za

kvaliteto prevodov. V resnici torej lahko govorimo ne samo o pomembnem dogodku v slovenskem založništvu, o izredni knjigi na našem knjižnem trgu, temveč o zgodovinskem delu, ki je sad mednarodnega sodelovanja zgodovinarjev vsega sveta. Sicer pa nas o tem prepriča seznam članov mednarodne komisije za to zgodovino, seznam, ki obsega imena znanstvenikov od Brazilije, Peruja, Mehike do Južnoafriške unije, od Kitajske do Kube, od Norveške pa do Nepala, Nove Zelandije, Avstralije, od Senegala, Madžarske, Poljske, Sovjetske zveze pa do Združenih držav Amerike.

Za zdaj je v slovenščini izšla prva knjiga tega velikega dela, knjiga, ki obravnava prazgodovino. Avtorica obravnava razvoj človeškega rodu od paleolitskih in mezolitskih obdobij do časa pred manj kot 10.000 leti, ko je človek začel gojiti rastline in udomačene živali. Avtorica opisuje človekov telesni in duševni razvoj ter vplive okolja, ki so povzročili te spremembe. S podrobno obravnavo nastanka religije, umetnosti in materialne kulture med primitivnimi ljudmi odpira zanimiva vprašanja o tem, ali je mogoče govoriti o kolektivnem spominu človeškega rodu. Njena pripoved spremlja človeštvo od njega zibelke v Afriki, skozi Azijo in Evropo v Novi svet, v čas, ko so neolitske rodovne skupine lahko urejeno živele, razvijale obrt in se bližale začetkom civilizacije. Pripoved je avtorica razdelila na dva dela, od teh je prvi s sedmimi poglavji (Naravno prizorišče, Razvoj človeka, Zgodovina paleolitskih in mezolitskih kultur, Duševnost, Družba, Materialna kultura paleolitske in mezolitske dobe, Umetnost in verstvo) posvečen paleolitiku in mezolitiku. Drugi del s petimi poglavji (Zgodovina neolitskih kultur, Družba, Kmetijstvo, Materialna kultura, Umetnost in verstvo) pa je posvečen neolitiku. V tekstu je vrsta slik, črtežev in grafikonov, ki dopolnjujejo tekst.

Vsi vemo, kako redko dočakamo dane strokovne ocene takih in podobnih poljudnoznanstvenih del. Vprašanje je, če bomo o Zgodovini človeštva dobili strokovne kritike in poročila. In o Prazgodovini Jacqueline Hawkes? Delo take vrste prav gotovo zasluži podrobno analizo in presojo. Za zdaj pa naj ob pomanjkanju domačih kritičnih analiz citiramo tuje kritike, ki pišejo »o velikem založniškem dejanju brez primere«, o Jacquettu Hawkesu pa »da piše tako dobro, da človek uživa pri branju celo tam, kjer opisuje vrste kamenitega orodja.«

S. R.

STANE KUMAR, SLIKAR IN GRAFIK

Pri obravnavi sodobnih likovnih govoric smo vse premalo upoštevali in preveč zapostavljali umetnike, ki novih izmov niso uporabljali ali zelo malo ali pa so te celo podrejali vsebini. Med njimi je akademski slikar Stane Kumar. Čas je, da se mu po neutrudni petintridesetletni dejavnosti na področju revolucionarne in socialne tematike ter ob tridesetletnici ustanovitve Grude vsaj skromno oddolžimo. Leta 1938 je namreč po vzoru zagrebške Zemlje (1929—1935) in pod mentorstvom Krste Hegedušića ustanovil napredno slovensko skupino samoukov Gruda. Člani te so bili mladi talenti, med njimi nekaj takratnih študentov zagrebške akademije (Marjan Belec, Vladimir Lakovič, Vlado Lamut, Mirko Lebez, Rudi Rojc, Lojze Šušmelj idr.). Vodil in usmerjal je njih delo vse do leta 1941, ko je prvo razstavo preprečila vojna.

Neprecenljivega pomena so njegove predvojne risbe socialne tematike, v katerih je v Hegedušićevem risarsko-grafičnem načinu izražal napredne ideje. Kot njegov učenec in sodelavec je uporabljal preproste, učinkovite izrazne linije. Povsem je razumljivo, da je v tej zvrsti umetniške izpovedi dosegel višek prav v obdobju Grude, saj je bil to tudi njen program. Enkratne in nedosegljive so nadalje risbe otrok iz gonarškega taborišča; z njimi je le nadaljeval predvojne proteste.

Stane Kumar je vse od prve dragocene risbe Mladinca Martina, ki jo je narisal že leta 1932 v ljubljanskih zaporih, kjer se je kot osmošolec znašel zaradi svojih revolucionarnih idej, pa vse do vojne v številnih delih socialne tematike neustrašeno izpovedoval svoje ogorčenje proti obstoječemu družbenemu režimu in nadvse verno dokumentiral čas. Upodabljal je vso bedo izkoriščanih, brezposelnih, brezdomcev, vrstili so se motivi iz predmestij, bolnišnic, sirotišnic, delovnih posredovalnic, najpogosteje pa iz železniških čakalnic. Ob tej revščini je prikazoval tudi vse razkošje »izbranega« razreda.

V letih 1933—1941 je tudi sodeloval anonimno, pod svojim imenom ali psevdonimom Vinko Kosmač, in sicer pri legalnem in ilegalnem marksističnem in partijskem tisku v Ljubljani in Zagrebu: v Mladih potih, Mladini, Mladem plamenu, Rdečem signalu, Rdečem praporu, knjigi založbe ENKA, letakih itd.

Svojo revolucionarnost je nadaljeval tudi med drugo svetovno vojno. Takoj se je priključil OF, deloval predvsem v Centralni tehniki. Oktobra 1942 ga je okupator aretiral in zaprl v ljubljanske zapore (Zgornja Šiška, Srednja tehnična šola, belgijska vojašnica) in ga decembra odpeljal v taborišče Gonars, kjer je bil do kapitulacije Italije.

Iz medvojne ilegale je ohranil nekaj redkih risb, ki jih je imel zakopane v domačem bunkerju, nadalje precej portretov sozapornikov iz belgijske vojašnice. Najbolj pretresljive pa so gotovo številne risbe čabranskih otrok iz taborišča Gonars. Po vrnitvi iz internacije je v ljubljanski bolnišnici med

drugim v mrtvašnici skrivaj skiciral žrtve — tudi otroke in novorojenčke iz Viča.

V povojnem obdobju je obnavljal vojno tematiko v številnih risbah, grafikah, predvsem pa ilustracijah. Naj omenimo samo ciklus jedkanic Jasenovac 1965 — ilustracij istoimenske knjige dr. Nikole Nikolića; nadalje v oljih Prostovoljce 1941 (1952), Obešanje zastave na frančiškanski cerkvi 1943 (1953) in v drugih tehnikah; akcije železničarjev med NOB, partizanske motive iz Beneške Slovenije itd. Ohranjal je motive iz gradbišč, delovišč, predvsem pa se je posvetil priljubljenim motivom iz železniških delavnic in kurilnic ter življenja železničarjev sploh. Kot stalni dolgoletni član slikarskih kolonij Vojvodine (od 1955 dalje) poseduje tudi bogato zbirko vojvodinskih pejsažev. Sploh pa se je v povojnem obdobju lahko bolj posvetil slikarstvu — v prvi vrsti krajini.

Za umetnika je značilen realizem, ki je najprimernejši za izražanje in širjenje naprednih socialnih in političnih idej in razumljiv širokim krogom, katerim so te v prvi vrsti namenjene. Kot slikar je uporabljal tudi druge izrazne načine, npr. neke vrste primitivizem, surrealizem. Vendar ga poznamo in cenimo najbolj kot dobrega risarja in grafika, vseskozi poštenega in doslednega borca za humanizem. Prav v tem je neminljiva umetnikova vrednota.

Kumar je bil rojen 1910. leta. Izhaja iz tržaške železničarske družine, ki se je po prvi svetovni vojni preselila v Ljubljano. Študij je dovršil leta 1941 na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu pri prof. Krstu Hegedušiću in Ljubi Babiću. Po vojni je deloval nekaj časa pri Upravi tiska v Trstu, bil je profesor na raznih ljubljanskih gimnazijah, v Postojni, Ilirski Bistrici in je petnajst let vodil grafični oddelek na Šoli za oblikovanje v Ljubljani. V letih 1952—1953 je bil predsednik Društva likovnih umetnikov Slovenije. Sodeloval je na številnih razstavah v vseh republikah. V tujini je razstavljal v Italiji, Vzhodni Nemčiji, Rusiji in na Madžarskem. Priredil je samostojne razstave: v Kamniku 1959, Novi Gorici 1960, Kranju 1961, na Jesenicah 1965, v Celju in Vidmu ob Ščavnici 1966, Pančevu 1967.

Želimo, da bi slikar še vrsto let opravljal svoje plemenito poslanstvo in s svojimi deli opozarjal ter vzbujal vest posameznikov. Njegova dela imajo namreč širši, občečloveški karakter in bodo vedno in povsod aktualna.

Tudi želimo, da bi za svoje nesebično, požrtvovalno delo na področju revolucionarne in socialne tematike, ki ji je posvetil vse svoje življenje in daroval svoj umetniški razvoj, prejel priznanje, ki mu pripada.

DEMOCRATIE NOUVELLE 12/67

»Črna sila« v ZDA in pogoji za osvoboditev črnih prebivalcev ZDA izpod belega jarma, Latinska Amerika in mit o »Cheju«. V Španiji stopajo na oder nove politične sile, Švedska relativna svoboda, Francoske leve sile si žele združitve. To je nekaj naslovov, ki pritegujejo bralčevo pozornost.

Ker smo v prejšnji številki samo nakazali gospodarske težave, v katere je v zadnjih letih zabredla Španija, bi vam zdaj radi prikazali še politične sile, ki se bore za dokončno osvoboditev izpod falangističnega jarma. Tako, upamo, bomo podali zelo izčrpno sliko o trenutnem stanju, v katerega je prišla ta dežela.

V zadnjem letu so se neverjetno okrepile španske napredne politične sile, ki zahtevajo demokratično ureditev države in svobodo za vse. Vzrokov, ki so jih pripeljali do tega, je brez števila. Eden izmed glavnih pa je bil volilni referendum za spodnji dom, saj je v celoti pokazal vso burko visokih funkcionarjev falange, ki si je z referendumom hotela pridobiti še večjo moč nad množicami in jamstvo, da bi fašizem po svoje uzakonila. Z dva in pol milijona glasovi so si hoteli ustvariti bolj liberalne razmere, v katerih bi neomejeno vladali. Glavni pobudnik referenduma je vsekakor podpredsednik Carrero Blanco, odločen nasprotnik vsakršnega napredka in moč, ki je takoj pripravljen uporabiti policijo, kjerkoli bi začutil znake odpora.

Osemdeset poslancev, ki so bili izvoljeni na referendumu in jih je potrdil Caudillo, niso v vladajočo oligarhijo vnesli nobene spremembe, kajti vsi poslanci iz sindikalnih vrst predstavljajo le sindikalno birokracijo, ki nikoli ne bo mogla niti hotela predstavljati delavskih množic v parlamentu. 18 % poslancev, ki naj bi v parlamentu predstavljali španske družine, pa nimajo nikakršnega vpliva, ker so jih pač izbrali iz vrst administracije ali državnih funkcionarjev, ki so tako in tako zadovoljni z današnjo upravo.

Posledice dvojne ofenzive

Politično ozračje so še poslabšale gospodarske težave. Boj za gospodarski napredek je pripeljal Španijo v inflacijo, devalvacijo ter v vedno večje investicije. Na drugi strani pa je vladajoča stranka skupaj

s sindikati, naklonjenimi vladi, pričela veliko ofenzivo proti delavskemu razredu nasploh.

Dvojna ofenziva je udarila ob najbolj občutljive točke ljudstva in sprožila tak protinapad, da ga največji črnogledi na drugi strani niso pričakovali. V Madridu je stotisočglava množica delavcev že 27. januarja začela protestirati, naslednji dan pa je pričelo stavkati 50.000 kovinarjev z zahtevo, da osvobodijo iz zaporov njihove tovariše. Ta množična madridska stavka pa je sprožila val stavk po vsej Španiji. Šest mesecev so nastajale stavke v Asturiji, Guipuzcou, Kataloniji, Sevilli in drugod.

Delavstvu so se kaj kmalu pridružili študentje in podprli njihov pravični boj. Pa ne samo v Madridu, temveč tudi v Valenciji, Barceloni, Bilbau, Saint-Sebastianu, Granadi, Saragozi in drugih mestih. Vlada se je znašla v veliki zadregi, ker nemirov ni bilo konca. Pričela je staro metodo — zapiranje. Tem represalijam so sledile največje demonstracije v zgodovini Španije, ko je demonstrialo in zahtevalo osvoboditev zapornikov nič manj kot 75.000 demonstrantov. Nato so študentje in delavci v Madridu ustanovili demokratične sindikate, ki so že ob svojem nastanku 27. februarja šteli 27.000 članov.

Vse do tega časa je katoliška cerkev v Španiji vneto zagovarjala vladine ukrepe ter je vlada imela v njej največjo podporo. Toda prav v tem času pa se je začela krhati naklonjenost vladi v visoki cerkveni hierarhiji. Akcija naprednih sil je uspela tudi v cerkvenih krogih, zlasti ker je zveza napredne katoliške mladine pričela v časopisu Signo odkrito akcijo za združitev s komunističnimi brati.

Ze praznovanje 1. maja, ki ga v frankistični Španiji niso nikoli praznovali, je združilo napredne katoliške in ostale kroge v veličastno manifestacijo. Na tisoče in tisoče delavcev ter študentov je manifestiralo po vseh mestih Španije. Ta velika manifestacija je spodbudila voditelje naprednega delavstva, da so ustanovili »Delavske komisije« na državni ravni. Tako je neki tuji dopisnik zapisal v svoje poročilo o praznovanju 1. maja v Španiji, da se je prejšnja leta na ta dan ljudstvo spraševalo, »Koliko cerkva po svetu je bilo zažganih?«, danes pa le ugotavljajo: »Koliko duhovnikov so zaprli v Španiji na današ-

nji dan?» Kajti na prvega maja so zaprli po vsej Španiji na desetine duhovnikov zaradi manifestacij. V Saint-Sebastianu in Barceloni so na ta dan govorili proti falangistični vladi celo v cerkvah, kamor so se demonstrantje umikali pred policijo, pa žal — policija je vdrla tudi v cerkve in odganjala ljudi v zapore.

Zgodovinski 27. oktober

Zadnji teden v oktobru so Delavske komisije organizirale množične akcije proti represalijam in za izboljšanje življenjskih razmer delavstva. Akcije so se pričele s stavko madridskih in asturskih delavcev. Takoj so se jim pridružili še študentje, ki so akcijo povezali še z bojem proti ameriški agresiji v Vietnamu.

Vlada se je zagnala proti demonstrantom z vso silo in takoj zaprla nad 200 delavcev, za katere je menila, da so glavni organizatorji Delavskih komisij, v vladnih časopisih pa so manifestacijo prikazovali kot »mednarodno komunistično subverzijo«.

Do 27. oktobra so zaprli že velikansko število delavcev iz vseh drugih španskih mest. Samo v Madridu jih je bilo v zaporu nad 250. Toda demonstracije delavcev in študentov so se nadaljevale po vseh španskih mestih z nezmanjšano silo. Tudi intelektualci iz vseh vrst so se pridružili delavcem in študentom.

Tako so 27. oktobra nastopili združeno delavci, študentje in inteligenca v največji demonstraciji po državljanski vojni v Španiji. Na tisoče in tisoče jih je zapustilo svoja delovna mesta in pričelo demonstrirati po ulicah, kličeč: »Svoboda! Svoboda! Dol z diktaturo! Zahtevamo demokracijo!« Računajo, da je na ta dan samo v Madridu demonstriralo nad 100.000 ljudi, v drugih mestih, v Getafu pa 3000, Villaverdu 12.000, Pueblu Nuevu 2000. To so le manjša mesta, veliko več jih je bilo na ulicah Barcelone, Bilbaa, v Asturiji in drugod.

27. oktober je tako postal v življenju španskega ljudstva zgodovinska prelomnica, katero si poprej, prestrašeno zaradi večnih represalij, ni upalo zahtevati demokracije.

Znani španski socialist, univerzitetni profesor Tierno Galvan je rekel o tem: »27. oktober je zgodovinski dan Španije zato, ker je prvič po državljanski vojni spet združil delavstvo. Delavske komisije so ena najbolj uspešnih organizacij, ker se ji je posrečilo združiti tolikšno večino španskega ljudstva v imenu demokracije, za katero je bilo v tej deželi žrtvovanih že toliko življenj.«

Kasnejši podatki so pokazali, da je bilo na ta dan zaprtih nad 1200 Špancev, od tega 500 katoliških borcev in 10 duhovnikov.

Toda še nikoli se študentje niso tako solidarno borili skupaj z delavci kot prav na ta dan. Prav isto velja tudi za duhovščino.

Vladne represalije v slepi ulici

Res je vlada uvedla za 27. oktober hude povračilne akcije, toda prav gotovo ne take, kot bi jih bila še pred petimi leti. Ves mehanizem sile to pot ni deloval tako precizno. Res so na Kanarskih otokih pred vojaškim sodiščem zelo brutalno ubili nekega študenta, po vsej Španiji zaprli veliko mladih komunistov ter uvedli velike represalije tudi proti intelektualcem. Toda prvič po državljanski vojni se je zgodilo, da je mladi kovinar Ariza, ki mu sodni senat ni dovolil zagovora, predsednik pa, lahko svobodno govoril pred sodiščem o svojih delavskih pravicah.

V vsem državnem aparatu se čuti velika nostalgija po moči in uspehih, ki so jih doživljali leta 1940, ker se preveč bojé, kaj bi jim v takih okoliščinah lahko prinesel jutrišnji dan. Toda danes nima več tolikšne moči in ne more več s takim uspehom uveljavljati fašističnih metod kot nekdaj. Borci za demokratične temelje vsak dan spreminjajo politično klimo v državi in dvigajo moralo ljudstva. Državni aparat se še vedno oprijemlje »trde roke«, zlasti podpredsednik Carrero Blanco, Alfonso Vega in Fraga.

Toda najpomembnejši del velike buržoazije, ultrašev in birokratov, ni več tako učinkovit instrument kot nekdaj. Danes čuvajo le še svoje osebne interese.

Moč državnega aparata pa je načeta tudi na ekonomskem področju, ker so mu zaletave vladne akcije in vsesplošna svetovna ekonomska kriza razmajale temelje.

Obrisi protifrankistične zveze

Sile, ki jih je vlada združila v sebi vdanih ultraših, so v svojih hotenjih vedno odstopale od želja velike buržoazije. Kljub temu je še vedno veliko vezi, ki vežejo ultraše in buržoazijo v enotno fronto. Veliko pa je že pripadnikov španske buržoazije, ki z zahtevami ljudstva soglašajo in odkrito kritizirajo nekatere vladne ukrepe, odločno pa zavračajo uspešne protiakcije opozicije.

Kot smo že omenili, je trenutno najmočnejša protivladna sila Delavske komisije, ki je zdaj še v strogi ilegali, a je kljub temu našla pot v srca ljudskih množic. Komunisti so se jim sicer pridružili, vendar nimajo nikakršnega monopola ali kakšnih posebnih pravic. Santiago Carrillo je v svoji zadnji knjigi Nuevos enfuegos a problemas a hoy zapisal: »Nismo mi tiisti, ki smo organizirali Delavske komisije, temveč so jih rodile ljudske množice.« Ta-

ko je to resnično samostojno gibanje prepojeno z notranjo demokratično podlago.

To gibanje pomeni danes za vse Špance svobodo, akcijo solidarnosti, v kateri se bore z ramo ob rami delavci, tehniki, inženirji, študentje in duhovščina.

In to ji tudi zagotavlja uspešno delovanje, kajti Španija danes ne potrebuje samo borce proti diktaturi, marveč tudi take, ki bodo kdaj pomenili silo, ki bo zmožna zamenjati ves sedanji državni aparat.

Druga pomembna sila pa je razgibana katoliška sredina, ki se ne bori samo proti diktaturi, temveč se je prav tako vključila v boj za boljše življenjske razmere vseh ljudi. Znani španski teolog Gonzalez Ruiz trdi, da danes obstajata v Španiji dve cerkvi — »stara« in »nova«. Velika večina katolikov sodeluje v boju proti vladi skupno s svojimi brati ateisti. Tako se bori tudi velika večina duhovščine, ki vladi s prstom kaže na veliko revščino. V boj proti kapitalističnim vladnim postopkom so pritegnili večino katoliškega tiska, pripadnikov katoliških združenj in podobno.

Tretja močna sila pa je gibanje na univerzah in med intelektualci. V ostrih demonstracijah februarja lani so se študentje prekalili v odločne borce za pravice španskega ljudstva. Po dolgem odlašanju so jih Delavske komisije sprejele med svoje člane in tako so se skupno pričeli boriti za demokratične reforme na univerzi. Njihovemu boju se je pridružila velika večina univerzitetnih profesorjev. Mnoge so zaradi tega odstavili ali pa poslali pred sodišče.

Tudi velik del svobodnih poklicev je liberalno usmerjenih. Demokratični advokati se bore za osvoboditev kaznjencev, zveza novinarjev proti »državnim tajnostim«, zdravniki za demokratizacijo socialnega zavarovanja, inženirji so solidarni z delavci v stavkah. In tako dalje.

Kajti današnja struktura španske družbe ni ista, kot je bila leta 1930. Aktivnost inteligence, njihovo profesionalno delo jih je veliko bolj uvedlo v probleme proizvodnje in jih prepričalo o vrsti zablod kapitalistične družbe.

Seveda pa pri vseh teh gibanjih ne smemo pozabiti kmetov, saj nastopajo v svoji borbi za pravice najbolj drastično. Stavka rejcev krav molznic, ki je uspela, je bila ena izmed najbolj množičnih. Prebudili so se tudi najemniški kmečki delavci in zahtevajo boljše mezde, saj so te med najnižjimi v Španiji. Nedvomno pa je prav to povežalo in zblížalo industrijske in kmeijske delavce.

Kaj je pričakovati od prihodnosti

Trenutno računajo, da je v demokratično gibanje Delavskih komisij vključenih že najmanj 70 % vsega španskega življa

— delavcev, kmetov, inženirjev, profesorjev, pisateljev, malih industrialcev in trgovcev. Najpomembnejše pa je, da to gibanje ni politično združenje, marveč sodelovanje za večji napredek različnih družbenih slojev, ki se bore za politične in družbene svoboščine. Voditelji so namreč ugotovili, da imajo dandanes pri takšnem gibanju najpomembnejšo vlogo same ljudske množice.

Kaj pa je pričakovati z druge strani? Tako skrajneži kot visoka buržoazija ter tisti, ki so obogateli v zadnjih tridesetih letih, iščejo nekakšno evolucijo v vzpostavitvi monarhije. Igrajo pa na poslednjo karto svojega obstoja. Nekoč so imeli duhovščino in katoliški živelj, ki je v Španiji zelo številen, na svoji strani, danes pa so le-ti odločno proti njim. Kaj pa vojska? Brez velikih sprememb še vedno ždi v svoji zaprtosti, čeprav se že tudi tu upirajo posamezniki.

Pri takšnem položaju je jasno, da je samo še vprašanje časa, kdaj se bo veljanska demokratična sila lahko dokopala do oblasti in španskemu ljudstvu po tolikih letih zopet vzpostavila znosno življenje.

NEW STATESMAN 12. I. 1968

Revija prinaša zanimive članke o sedanjih problemih Anglije: Kako si prizadevajo angleški državljani popraviti težko ekonomsko stanje v deželi, Boj za ponovno vzrejo angleškega goveda, itd. in vrsto zanimivih komentarjev iz zunanje-političnega področja, kot: Zmanjšanje ameriške ekonomske pomoči nerazvitim in posledice, De Gaullova politika do afriških držav — bivših francoskih kolonij, Izraelski stiki s Francijo in pismo Ben Guriona, Stanje v KP Zahodne Nemčije in vladno preganjanje njenega članstva, ter še veliko ostalih zanimivosti iz vseh mogočih področij.

Ker že dolgo časa nismo kaj prida informirani, kakšno je resnično stanje v ilegalni KP Zahodne Nemčije, bi vam radi posredovali pričujoči članek, ki daje vsaj delen pregled.

Vsak teden so v številnih zahodnonemških mestih zaslíšanja in obsodbe članov KPD, katere vlada osumi, da so se kakorkoli pregrešili proti strogim vladnim predpisom o levičarski dejavnosti.

Pred kratkim je bil aretiran in pripe-ljan pred sodišče 62-letni Karel Weber, upokojeni trgovec s kitajskimi predmeti iz Stuttgarta. Obtožen je bil, da se je »pregrešil proti državni varnosti«, to je zelo resna obtožba — takoj na drugem mestu za veleizdajo. Priče so na zaslíšanju

povedale, da je organiziral ob nedeljah študijske sestanke neke v avstrijskih gozdovih, pogosto je potoval v Berlin, s prijatelji se je sestajal v kavarnah in podobno. Torej je očitno komunist! Nacisti pa so ga vtaknili tudi v koncentracijsko taborišče in tudi po vojni je bil že nekajkrat zaprt. Pričakovati je bilo vsaj nekaj let zavora, če že ne kaj hujšega. Toda levo usmerjeno časopisje se je postavilo na njegovo stran in razkrinkalo vse navedene dokaze za neresne in pomanjkljive in sodišče ga je pod pritiskom javnosti moralo izpustiti. Pozneje se je izkazalo, da Weber sploh ni član KPD.

Taki in podobni procesi z manj srečnim koncem so v Zahodni Nemčiji na dnevnem redu že dolga leta. KPD je morala v ilegalo leta 1956, ker jo je vlada zaradi kršitve demokratičnih predpisov prepovedala. Komur je znana politika Zahodne Nemčije danes, si težko predstavlja, da bi vlada še kdaj dovolila tej stranki legalno politično vlogo.

Čeprav je bilo od leta 1949 do 1953 še 15 poslancev te stranke v parlamentu, se je gonja proti njim v zadnjih letih neverjetno poostрила. V preteklih sedmih letih je bilo obsojenih nič manj kot 2500 članov KPD. Sicer pa za obtožbe ni potrebno biti član komunistične stranke, dovolj je le, če si se pogovarjal s kom, ki je pribežal iz Vzhodne Nemčije, in je ta sporočil tvoj pogovor varnostni policiji. S tem si se pregrešil proti 100. paragrafu zahodnonemškega kazenskega zakonika, to pa je dovolj velik vzrok, da moraš v zapor in pred sodišče. Prav tako drže po tri mesece v zaporih tudi vse ubežnike iz Vzhodne Nemčije in tudi tiste, ki so jim pomagali prek meje.

Zadnje čase pa je čutili, kot bi se v tem preganjanju nekaj otalilo. Preganjanje še vedno ni usahnilo, vendar si mnogi politični predstavniki resno prizadevajo, da bi dosegli spet vse legalne pravice za to stranko. Sodeč po zadnjih anketah, je nad 37 % vsega prebivalstva na zahodnonemškem teritoriju za ponovno legalnost KPD. In to ni malo.

Stranka SPD je bila menda že vseskozi proti prepovedi KPD in v zadnjem času sta se dva njena vidna predstavnika: Brandt in Wehner zavzela javno, naj bi se legalizirala KPD. Vzrokov za to sta imela prav gotovo več, in to zelo tehničnih. Pri tem sta upala, da bo po taki poti Zahodna Nemčija veliko hitreje lahko navezala stike z Vzhodno Nemčijo in tudi vzhodnoevropskimi deželami, nasploh. Vlada pa bi tako imela prav gotovo veliko lažje stališče nasproti rovarskim potezam levičarjev, ker bi tako imela tudi boljši pregled nad članstvom. Ukazala bi pač, ali v KPD ali v

SPD in tako spravila pod okrilje ene ali druge stranke tudi neopredeljene nezadovoljneže.

V vrstah članstva KPD pa se kažejo hude krize. Računajo, da šteje danes le 7000 članov, a večina je zelo stara ali pa vsaj srednjih let. Primanjkuje pa jim mladine, ki bi poživila in preusmerila današnje zelo okorele nazore članstva. Kajti upoštevati moramo, da je KPD že 35 let v ilegali. V teh dolgih letih je bilo preveč frakcionarstva, preveč ekstremnih struj, ki so precej načele enotnost KPD, zato danes ni v zauidnem položaju, da bi se mogla spustiti v kakršenkoli politični boj. Težko bi si po vsem tem predstavljali, da bi lahko KPD v kratkem zaigrala tako politično vlogo v Zahodni Nemčiji, kot jo danes igrata KP Francije ali KP Italije.

Vendar se mnogi resnično bore, da bi KPD legalizirala lahko svojo dejavnost, potem bi se vsekakor veliko hitreje okrepila. Največji njeni nasprotniki so prav gotovo trenutno okrepljeni ultradesničarji, ki bijejo odločen boj proti takim pobudam v Zahodni Nemčiji, vendar jih je le 5 % in se ne bodo mogli dolgo upirati, če bodo resne pobude naletete na vladno naklonjenost.

LE NOUVEL OBSERVATEUR

10.—16. I. 1968

Kot vedno, prinaša tudi to pot ta francoska socialistična revija veliko zelo zanimivih člankov in komentarjev o zadnjih dogodkih doma in po svetu. Med pomembnejšimi so to pot: Sovjetska igra v Sredozemskem morju, Bo Johnson sprejel Hanojsko ponudbo za razgovore in kaj bi mu to prineslo na prihodnjih predsedniških volitvah, Tehnika holografije nam omogoča vse slike napraviti v tretji dimenziji, Francija se pripravlja, da bo na podlagi marketov in supermarketov osnovala nacionalni inštitut za raziskave o potrošnji. Seveda ima kopico člankov o kulturnih dogodkih v Franciji in po svetu.

Morate priznati, da se je bilo med tako kopico zanimivih člankov kaj težko odločiti, katerega bi vam lahko posredovali. Odločili smo se za Potrebe in potrošnja urana v Zahodni Evropi.

Takoj po drugi svetovni vojni se je uran uporabljal izključno kot surovina v vojaške namene. Obe veliki sili, tako Sovjetska Zveza kot ZDA, sta imeli na svojem teritoriju dovolj te dragocene prvine, da sta si ustvarili zadosten atomski arzenal.

V zadnjih nekaj letih pa so pričeli to dragoceno rudo uporabljati tudi v energet-

ske namene, in naenkrat se je izkazala velika potreba po večjih količinah, kajti tudi ostale države so pričele misliti, kako bi zgradile čimveč atomskih energetskih central. Izkazalo se je, da je tovrstna energija veliko cenejša kot pa klasična. V treh letih so ZDA tako pridobile 1500 megawattov energije. Do leta 1980 žele povečati energetski potencial na 170.000 megawattov. Toda tudi Francija, Anglija in Sovjetska Zveza so pričele ekstenzivno uporabljati tovrstno energijo.

Izkazalo se je, da je za zdaj pričelo primanjkovati glavne surovine — urana. Res je ta povsod v starejših zemeljskih slojih, pa vendar ga je na vsem Zahodu le 700.000 ton. Ta rezerva sedaj še zadoštuje, toda kaj bo leta 2000? Takrat, kot strokovnjaki računajo, bo največja kriza in tudi največje potrebe po tej rudi v svetu.

Združene države Amerike imajo že 16 reaktorjev v pogonu, 18 jih gradijo, za 39 pa so že sprejeti načrti za gradnjo, nadaljnjih 11 jih načrtujejo. In leta 1980 bodo potrebovali nič manj kot 250.000 ton urana. Vse njihove rezerve, danes znane, pa premorejo le 140.000 do 160.000 ton. In kljub temu da se je cena uranu zvišala v treh letih od 14 na 20 dolarjev za kg, verjetno Zahod sam tega problema ne bo mogel rešiti v prihodnosti. ZDA pa pri tem ne računajo samo svoje uranske rezerve, pač pa tudi kanadske.

Kanadska nahajališča urana

Kanada meni, da ima danes odkritih 300.000 ton rezerv uranske rude. Pred osmimi leti so pričeli eksploatirati rudnike v okolici Beaverlodge. Velike rezerve urana pa so še tudi ob jezerih Elliot in Ontario. Pa tudi Labrador in rudniki Rio Algom so bogati s to rudo. Prav tako si obetajo zelo veliko od drugih rudnikov.

V to so angažirali petrolejske družbe, kot: Gulf Oil, Imperial Oil, ter British — American Oil.

Zahodni Nemci so se povezali z Angleži in odkupili za svoje potrebe že 1200 kvadratnih kilometrov v Labradorju.

Francozi pa 420 km površin v okolici Mistassini, kjer so posebno bogata nahajališča urana. Ker je bila konkurenca zelo močna, so nasprotne strani vse skupaj povezale s političnim ozadjem, da si Francozi žele prilastiti francosko govorečo pokrajino Quebec, tako da je moral predsednik vlade te pokrajine izjaviti, da prisotnost francoskih tehnikov, ki raziskujejo na severu Kanade področje, kje bi lahko instalirali atomsko energetsko centralo, ni ma nič skupnega z odkritjem bogatih nahajališč uranove rude v bližini.

Južnoafriška nahajališča urana

Druga največja nahajališča urana na Zahodu so v Južnoafriški republiki. Današnje cenitve presegajo 300.000 ton urana. Trenutno ga izkoriščajo le 190 ton, vse drugo so še skrite rezerve. Velika prednost južnoafriških nahajališč je, da se vedno pojavlja povsod tam, kjer je zlato.

Francoske potrebe

Splošno znano je, da se je Francija v zadnjih letih usmerila v izgradnjo velikih atomskih energetskih central, zato potrebuje velikanske količine urana. Od leta 1965 ga je dobivala vsega iz Kanade. Toda Kanada, na katero je z vso silo pritiskala ZDA, je zahtevala, naj prevzame vso kontrolo nad eksploatacijo urana Mednarodna agencija za atomsko energijo pri ZN — IAEA. Francija, ki je v tem času potrebovala 20 kiloton nuklearne energije za izdelovanje Mirage IV., je prepustila kanadske uranske rudnike tej odločitvi ter se obrnila v svojih mejah na afriške države. Tako je podpisala pogodbo z vlado Nigra, da bo od njih dobila 30.000 ton dragocene rude, ki naj bi jih izkoriščala do leta 1971. Ker pa je nigerska ruda zelo nečista, bo pridobila Francija iz nje vsako leto le 1000 ton čiste rude.

Leta 1974 pa bodo francoske potrebe po uranu zrasle na 2000 ton letno. Vprašanje je, kje pridobiti toliko čiste rude?

V zadnjem času so odkrili še velika nahajališča v Gabonu, s katerimi bi lahko pokrili vsaj 1500 ton, nadaljnjih 500 ton pa še vedno iz Nigra. Tako si obetajo, da bodo tudi poslej lahko pokrivali svoje naraščajoče potrebe.

Možnosti pa so, da bi z večjim vlaganjem tako v gabonske kot nigerske rudnike lahko pridobili še veliko več te rude, kajti njihovi bodoči načrti bi po sedanjih cenitvah zahtevali najmanj 30.000 ton uranske rude.

Toda v tej veliki bitki za uran so trenutno vse vzhodne države popolnoma izločene iz svetovnega tržišča. Kolikšne so njihove rezerve, nihče ne ve, kajti tako specialisti iz IAEA kot iz CERNA se ne menijo dovolj, da bi lahko prišli do njihovih podatkov. Vedo le to, da so sovjetske in kitajske zmogljivosti na tem področju nasproti zahodnim zelo velike. Prav gotovo bodo morali v prihodnosti vložiti več prizadevanj, da bodo odkrili, kolikšne so te velikanske rezerve vzhodnih držav, kajti ni izključeno, da bi lahko tudi nekatere zahodne države s pridom odkupovale to dragoceno prvino z Vzhoda, zlasti ker se tudi male države vedno bolj zanimajo, kako bi lahko postavile atomske energetske centrale.

bibliografija knjig

LEPOSLOVJE

CRONIN, VINCENT: Ludvik XIV. Prevedla: Katja Spur. Oprema: Grega Košak. Zbirka Bios. Urednik: Peter Levec. Cankarjeva založba. Ljubljana 1967. 349 + (II) str. + 4 sl.

ELIOT, Thomas STEARNS: Umor v katedrali. Prevedel: Veno Taufer. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1967. 87 + (I) str.

GOGOLJ, NIKOLAJ: Revizor. Komedija v petih dejanjih. Prevedel: Ivan Prijatelj. Uredila: Silva Trdina. Knjižnica Kondor 7. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 99 + (IV) str.

HARDY, THOMAS: Vrnitev v domači kraj. Roman. Prevedel: Jože Fistrovič. Verze prepisal: Rado Bordon. Spremna beseda: Prof. J. Isaacs. Ilustrirala: Nora Lavrin. Opremil: Dušan Osredkar. Levstikov hram. Ureja: Ivan Potrč. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 443 + (V) str.

KEROUAC, JACK: Na cesti. Roman. Prevedel: Janez Sivec. Opremil: Jože Pohlen. Založba Lipa. Koper 1967. 309 + (II) str.

MEREDITH, GEORGE: Richard Feverel na preizkušnji. Prevedel in spremno besedo napisal Janko Moder. Opremil: Savo Sovre. Zbirka Svetovni roman. Urednik: Lojze Krakar. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 630 + (II) str.

SOFOKLES: Kralj Oidipus. Prevedel: Anton Sovrè. Uredil: Kajetan Gantar. Nova, izpopolnjena izdaja. Knjižnica Kondor 33. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 86 + (II) str.

TANIZAKI, DZUNICIRO: Sestre Makioke. Iz nemščine prevedla: Alenka Bole-Vrabec. Opremil: Savo Sovre. Svetovni roman. Urednik: Cene Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 563 + (I) str.

PETROVIĆ, MIRKO: Mostovi. Roman. Prevedel: Vlado Firm. Ilustriral: Mihajlo Pisanjuk. Opremil: Jože Ciuha. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 132 str.

DRUŽBENE IN POLITICNE VEDE

BAKARIĆ, VLADIMIR: Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije. Izbor i redakcija: Božidar Novak. Vanjska oprema:

Ferdo Bis. Novinarska izdavačka kuća »Stvarnost«. Zagreb 1967. IX + 366 str.

BRKIĆ, HASAN: U matici života. Izbor i redakcija radova: Milan Knežević. NP »Oslobodjenje«. Sarajevo 1967. 458 + (VI) str.

GAUDUDY ROGER, ROZE GARODI: Kinesko pitanje. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VII, br. 184—185. Urednik: Svetislav Ristić. Naslovna strana: Pavle Ristić. »Sedma sila«. Beograd 1967. 144 str.

MORIN EDGAR, MOREN EDGAR: Duh vremena. Esej o masovnoj kulturi. Dileme — Misao. Urednik: Zorica Milosavljević. Predgovor: Miloš Ilić. Prevedla: Nadežda Vinaver. Likovna oprema: Božidar Miloradović. Kultura. Beograd 1967. 222 + (V) str.

PROGRAM Zveze komunistov Jugoslavije. Sprejet na sedmem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije. CZP »Komunist«. V Ljubljani 1967. 206 + (II) str.

RADENKOVIĆ, DJORDJE: Rat, Arapi i petrolej. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VIII, br. 186. Urednik: Svetislav Ristić. Naslovna strana: Pavle Ristić. »Sedma sila«. Beograd 1968. 64 str.

REGENT, IVAN: Spomini. Oprema: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 341 + (III) str. + 1 sl.

SPECTATOR: Tko je ubio Kennedyja. Biblioteka Vremeplov. Urednik: Zorislav Ugljen. Vanjska oprema: Ferdo Bis. Novinarska izdavačka kuća »Stvarnost«. Zagreb 1967. XVI + 457 + (II) str. Med tekстом slike.

STOJANOVIĆ, STANISLAV: Lokalni sovjeti u SSSR. Politički sistemi socijalističkih zemalja. Studije i monografije. Glavni i odgovorni urednik: Zdravko Pečar. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1967. 377 + (II) str.

ZGODOVINA

BANJICA. Izdaje Istorijski arhiv Beograd. Saradnici: Vera Cenić, Ljubomir Zečević, Miodrag Milić, Sima Begović. Urednik: Veljko Kuprešanin. Umetnička oprema: Miloš Bajić. Kultura. Beograd 1967. 187 + (IV) str. + 24 str. sl. + 12 barv. repr.

BUDENNYJ S. M. BUDJONI: Predjeni put. 2. knj. Preveo s ruskog Vladimir Smirnov. Vojna biblioteka. Inostrani pisci 66. Odgovorni urednik: Zdravko Djuković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 425 + (II) str.

DRUGI svetski rat. Pregled ratnih operacija. 4. knj. Događaji od decembra 1943. do kraja 1944. godine. Odgovorni urednik i redaktor: Simić Mirko. Crtač: Dragiša Mjošić. Vojnoistorijski institut. Beograd 1967. 708 + (I) str. + 53 skic.

GODINA, FERDO: Prekmurje 1941--1945. Prispevek k zgodovini NOB. Opremil akad. slikar Franc Mesarić. Murska Sobota. Pomurska založba 1967. 176 str. Med tekstom slike.

LUKAC, DUSAN: Ustanak u Bosanskoj krajini. Ratna prošlost naših naroda 82. Odgovorni urednik: Abdulah Sarajlić. Naslovna strana: Miroslav Vajić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 522 + (III) str.

NIKOLIĆ, MIODRAG: Železničari Kosova i Metohije u naprednom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi (1918 do 1945) sa posebnim osvrtom na položaj železničara Srbije u periodu od 1918. do 1941. godine. Na osnovu sećanja savremenika i dokumenata pripremio Miodrag Nikolić. Beograd 1967. 196 str. Med tekstom slike in faksimili.

OKTOBAR u Jugoslaviji. 1918--1945. Izbor dokumenata o godišnjicama oktobra. Izbor i redakcija: Mihajlo Apostolski, Dragica Lazarević, Jovo Mihaljević, Ubavka Vujošević. Predgovor: Mihajlo Apostolski. Zajednica institucija za istoriju radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1967. 816 str. Med tekstom faksimili.

PEČAR, ZDRAVKO: Alžir do nezavisnosti. Naslovna strana: Duško Ristić. Grafička oprema: Stevan Vujkov, Slobodan Nikolić. Vinjete Dragana Savića. Ratne fotografije ALN snimio autor. Gravire, crteži i fotografije iz fonda autora. Prosveta -- Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1967. 928 str. + 28 str. sl. + 1 zvd.

RIBAR, IVAN: Stara Jugoslavija i komunizam. Zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista. Vanjska oprema: Cata Dujšin - Ribar. Novinarska izdavačka kuća »Stvarnost«. Zagreb 1967. 245 + (III) str. + 8 str. prilog.

ROMANO, JASA: Veterinarska služba u NOR-u. Ratna prošlost naših naroda 81. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 2. Urednik: Kosta Zrilić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 474 + (I) str.

STOLETNICA Grafične organizacije na Slovenskem. Urednik: Jože Jurač. Odbor za proslavu 100-letnice Grafične organizacije na Slovenskem. Ljubljana 1968. 138 + (II) str. + 2 pril. Med tekstom slike.

SIBL, IVAN: Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve. Urednik: Jozo Laušić. Suradnici: Stjepan Blažeković, Mijo Haramina, Emil Ivanc, Dinko Jelić, Narcisa Lengel, dr. Rene Lovrenčić. Oprema: Boris Dogan. Naprijed. Zagreb 1967. 469 + (III) str. Med tekstom slike.

VOJVODINA 1941. Radovi i diskusije sa skupa istoričara u Subotici 9. i 10. decembra 1966. god. Odgovorni urednik: Svetozar Kostić. Pokrajinski odbor Društva istoričara SR Srbije za Vojvodinu. Novi Sad 1967. 475 str.

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV, knj. 27. Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine (jul). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1967. 780 str. + 2 tabeli.

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV, knj. 28. Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine (avgust). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1967. 692 str.

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IX, knj. 3. Partijsko-politička dokumenta 1943. god. (januar--jun). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1967. 992 str.

MOST

Marcel Žorga in Milka Kovič

XI. POGLAVJE

Socialdemokratska stranka ne more odlagati svojega kongresa v nedogled, čeprav je čisto očitno, da se razkoljuje v levi in desni del in da desnega predstavlja Kristan in levega železničarji, da so desni za sodelovanje z meščanskimi strankami, levi pa za samostojne nastope, desni zastopajo načela oportunistične II. internacionale, ki je pripeljala delavce v svetovno vojno, mi smo pristaši III., ker smo čvrsto prepričani, da je tam rešitev, saj tedaj tudi nismo mogli predvideti Stalinovega divjanja in blaznosti.

Mene oficialno vodstvo socialdemokratske stranke pošlje le enkrat na predkongresni shod, in to le zato, ker znam nemško in grem v Maribor. Seveda tam javno nastopim proti »ministerializmu«, kakor smo rekli sodelovanju socialdemokratov v vladi, in potem me ne povabijo nikdar več. Pač pa hodim še po železničarskih organizacijah in razlagam naša načela, to je, da se moramo boriti za oblast, če hočemo kdaj postati enakopravni in se ne večno tresti pred krizami in vojnami, da bi v Jugoslaviji morala odločati ustavodajna skupščina, kakšna bo država ali kraljevina ali republika itd.

Oktobra 1919 je na ministrstvu za železnice podpisan Protokol sporazuma, ki ima šestdeset členov in ureja socialno zakonodajo železničarjev za vso Jugoslavijo. Protokol podpišeta Savez transportnih radnika (naš sindikat) in ministrstvo. To močno poveča ugled naše sindikalne organizacije.

Seveda tudi socialdemokrati in drugi nasprotniki očitajo nam, češ da imamo zveze z boljševiki. Resnici na ljubo moram povedati, da so boljševiki med madžarsko revolucijo res iskali stike z nami, ko so zvedeli za nas. Naši prvotni nastopi pa so bili docela neodvisni in je bila med nami edina idejna zveza, časopis Arbeiterzeitung, v katerem so bili tudi Leninovi članki. Ne trdim pa, da kasneje ni bilo stikov. Moj brat Jaka je vozil v Osijek in tako so nekoč prišli k njemu železničarji, ki so imeli stike z madžarsko sovjetsko republiko. Ti mu povedo, da bosta mene obiskala dva delegata.

Delegata sovjetske Bela Kunove vlade me res obiščeta na domu. Gledam ju prav z nedoločenimi občutki. Končno sem imel že nešteto krat priliko slišati, da smo ruski poborniki, a to sem lahko mirno zavračal, ker sem vedel, da ni res. Zdaj pa se ta očitek uresničuje... Ponudita mi denar! Mraz me spreleti! In to veliko denarja — dva milijona avstrijskih kron! Plačanci! Denar lahko zmaliči vse! Denar je lahko takojšnja zdraha. In denar je madež na vesti političnega delavca! Ne, denarja ne sprejemem. Delegata sta vljudna in samo po sebi se jima zdi razumljivo, da bom sprejel denar za organizacijo, to

Opomba: Marcel Žorga in Milka Kovič sta prejela Kajuhovo nagrado za leto 1968 za delo Most. To je literarno zasnovan avtobiografski tekst spominov starega borca za delavske pravice.

bratsko pomoč! Ne, ne bom! Denarja ne potrebujemo! Zastonj je tudi vse njuno snubljenje, češ da sem vodja leve opozicije v socialdemokratski stranki. Pravzaprav niti ne, želim le, da bi ostala socialdemokratska stranka zvesta delavcem. Delegata občutita majhno nelagodje, ker me ne moreta »prepričati«, in tudi jaz razmišljam, ali imam pravico zavriniti denar, ki bi organizaciji še kako prav prišel. Toda ne bom ga vzel! Za vsak denar mora nekdo delati in za ta denar so verjetno delali ruski ali madžarski delavci. Torej so obrali njih! Hvala za delavski denar!

Delegata sta se obrnila z denarjem še na vlakovodjo Ambrožiča, a tudi ta ni hotel sprejeti denarja in tako sta se vrnila z denarjem vred v Osijek.

Zvedel pa sem, da je ta denar vseeno prišel v Slovenijo prek Maribora. O tem mi je pravil Keršič, Slovenec, ki je bil v vojski Bela Kuna. Komu so izročili ta denar, nisem takoj zvedel niti nisem vprašal. Čudno se mi je le zdelo, da je bila v gostilni v Hradeckega vasi, kjer so se zbirali naši somišljeniki Koleča, moj brat in še nekateri, na mizi pijača. Silili so me, naj pijem, češ da je plačano. Še tega bi se bilo treba! Nisem pil zgolj iz načela. Moj brat ni sprejel tega denarja. Kasneje smo zvedeli, kdo ga je sprejel.

Ko so nas desni socialdemokrati napadali na shodih, češ da imamo iz Madžarske denar, sem prosil za besedo in dejal, če še enkrat zinejo, da smo levi socialisti sprejeli denar od vlade Bela Kuna, da bom s prstom pokazal osebo, ki ga je sprejela, a ta oseba je v njihovih vrstah in še na vidnem mestu. Denarna pomoč je bila kasneje ustavljena, ker so zvedeli, da ni prišla v prave roke. Iz tega denarja je bila posredno finansirana še ena številka glasila Baklja.

Končno le pride do kongresa socialdemokratske stranke, in sicer 1. in 2. novembra 1919. Kongres je v deželnem dvorcu in najprej se oziramo, katera stran bo pretehtala ali leva ali desna. Delegati, ki zastopajo rudarje, kovi-narje, železničarje, so levičarsko usmerjeni, toda premalo sposobni, da bi mogli z besedo premagati nasprotnika.

Nastopajo referenti, ki govorijo, da delavec ni plačan za svoje delo, da ga draginja peha v bedo, govore o kulturi delavskega razreda, o izobraževanju, govore o volitvah, niti besede pa ne o tem, da bi morala ustavodajna skupščina odločati o obliki vladavine.

Rahlo sem razdražen. Vse skupaj se mi zdi komedija. Prijavim se k besedi tudi sam in predlagam priključitev v Neodvisno delavsko stranko (komunistov). Dvorana mi odobrava, vodstvo stranke pa le na videz. Moj predlog pa ni sprejet v sklepe, kajti nekdo nastopi za mano, da za vstop med komuniste še ni pogojev.

Na kongresu socialdemokratske stranke sicer nismo prodrli, da bi se vključili v Neodvisno delavsko stranko (komunistov), a že dva meseca pozneje ljubljanska krajevna organizacija stranke odloči, da izstopa iz Jugoslovanske socialdemokratske stranke. To odločilno sejo zaupnikov vodi Jože Petrič in na tej seji opozorim na etično stran borbe: Prišel bo čas, ko boste krepko občutili, kaj pomeni ta naša odločitev, da se pridružujemo III. internacionali, a drugega izhoda ni. To pa pomeni biti na udaru, biti pripravljen na ječe in mučenja, pozabiti na osebno srečo in biti zazrt v prihodnost, ki naj bo pravična za vse ljudi! Če drugega ne poznate iz zgodovine, se spomnite mučenja prvih kristjanov. Zaupniki me poslušajo in niso se ustrašili. To je smiselno žrtvovanje, to je poveljanie človeškosti...

Toda doleti nas novo. Zvemo, da je vlada razveljavila Protokol sporazuma s sindikatom, v katerem smo dobili železničarji pravice oziroma jih

obdržali, kakršne smo imeli že v Avstriji. Zaradi tega imamo konferenco v Beogradu in na tej sklenemo, da gre šestdeset delegatov k ministru. Ministra ni, pač pa nas sprejme njegov tajnik. Govore delegati iz vseh delov države. Slovenci mu razlagamo, da ne želimo, da bi se nam položaj v novi državi poslabšal, kolikor pa bi nas kdo silil na neplačano delo, bodo vodilni krivi, če bomo prijeli tudi za nože, pa četudi bi ga potisnili vam v srce, gospod tajnik.

Tajnik prebledi ob teh mojih besedah in se zahvali za iskrenost. Ne vem, ali je prav, da sem tako rekel, toda treba jim je pokazati, da gre zares. Tudi drugi delegati ostrme pri mojih zadnjih besedah, toda za uradnika, ki je navajen pometanja z ljudmi, tudi tak poudarek ni odveč.

Odgovor kmalu zvemo. Vlada zavrača naš predlog, češ da bo izdelala svojega. In razen enega stavka nismo zahtevali ničesar več, kar smo že imeli. Torej stavka! Pa naj prevažajo blago brez železnice, brez kurjačev in strojevodij in bodo videli, ali se jim bolj izplača plačati ljudi ali obstati s prometom.

Zdaj je treba rabiti pamet! Stavko je treba pripraviti skrivaj v popolni tajnosti, sicer si bomo vse skvarili že prej! V Beogradu skrajno zaupljivo sklenemo, da bo stavka aprila meseca, da jo bomo dovolj dobro pripravili.

V vladi našega opozorila nihče ne jemlje resno. Minister Pašić se ponorčuje, češ naj kar stavkajo, saj imamo mule in konje! Razidemo se iz Beograda tiho kakor mravlje, ki imajo neopazno nagristi veliko trdnjavo. Na javnem shodu železničarjev v Beogradu in v Ljubljani opozorim, da se je treba pripraviti na boj.

Pred samo stavko je v Ljubljani ustanovljena Komunistična stranka na Slovenskem v hotelu Švicarija, in sicer 11. aprila 1920. Na kongresu nisem zraven, ker sem na terenu zaradi pripravljanja stavke. Tja pridem šele čisto na koncu, da bi zvedel, kako je zbor potekal. Ljudje pa so se že razšli. Usedem se na gostilniški vrt in si naročim vrček piva. Po poti zagledam detektive, politično policijo. Imam izvrsten spomin in spomnim se jih še s sestankov njihovega sindikata. Pretirano prijazno me vprašata detektiva, ali ni bila tukaj neka konferenca. Jaz pa jima odgovorim, da nimam pojma, saj sem šele prišel in kmalu odidem.

Iz Zveze transportnih delavcev v Beogradu nam sporoče, da bo glede stavke prišel k meni Luka Pavičević. Pošta ne roma po redni pošti, ampak prek kurirjev. Luka Pavičević pride res v začetku aprila in dobiva se v Mahrovi šoli. Pri razgovoru je navzoč le še Petrič Jože. Pavičević namigne, kaj ko bi imeli tridnevno stavko.

»Kdaj pa smo govorili o tridnevni stavki? Razpravljali smo samo o stavki!« se uprem. »Ali imate zagotovila, da uspemo v tridnevni stavki?«

»Nobenih takih zagotovil nimamo!«

»Torej ne moremo govoriti o tridnevni stavki! V treh dneh se uradniki v Beogradu še zganili ne bodo. Res pa je, da ne sme biti nobena železničarska stavka delj kot štirinajst dni! Če v štirinajstih dneh ne bo dosežen sporazum, je stavka izgubljena, česar se lahko naučimo iz drugih železničarskih stavk po Evropi. Vedeti moramo, da nas tudi vojaštvo ne bo mirno gledalo, če bomo stavkali prek osem dni. Tudi na to moramo biti pripravljeni. In če v štirinajstih dneh ne bomo uspeli, moramo iti delat!«

Stavka res ni kujanje razvajencev, stavka je velika skrb, je preizkušnja solidarnosti, stavka je fronta.

»Kdo ve, kaj bo med stavko! Mogoče pride do revolucije!« mi reče Pavičević.

»To pa ne bo šlo! Ta stavka ni mišljena za revolucijo. Če namerava Komunistična stranka porabiti to stavko za revolucijo, bi morala organizirati generalno politično stavko in jo malo bolj temeljito pripraviti. Sindikalne organizacije ne morejo voditi revolucije, ker nimajo za to dovolj moči. Vem, da vsaka generalna stavka v vsaki državi lahko privede do revolucije, a potem je treba voditi boj do končne zmage ali smrti! Revolucije ni mogoče stresti kar takole iz zraka. Sploh je treba premisliti, ali moremo zmagati sedaj, ko so v Srbiji in Vojvodini Vranglove čete!«

»Razumem te!« mi pravi Luka Pavičević.

Ne izjavi pa se glede tega, ali se strinja z menoj ali ne.

»Veš, dragi moj, takšno je moje stališče in vem, da drugačnega ne morem imeti,« mu pojasnujem.

»Naj pride, kar hoče!«

»Torej misliš revolucijo?« vrtam vanj.

Samo nasmehne se mi.

»Vsaka neorganizirana revolucija propade! Zase celo mislim, da v imenu železničarjev ne morem govoriti o revoluciji, ker za to od njih nisem dobil pooblastil!«

Luka se mi spet nasmehne. Najbrž misli, izvolili so te, ti imaš vpliv in jih boš že povedel. Toda pod vodstvom razumem odgovornost in voljo vseh, sicer je vodstvo lahko le nasilje ali zavajanje in se ti pri tem množica neopazno izmuzne iz vodstva, da si kmalu samemu sebi namen!

Zmenimo se, da stavka ne bo tri dni, ampak najmanj štirinajst dni in da bomo mi poslali zastopnika Slovencev v Beograd, in sicer Ludvika Vencajza. Dogovarjava se tudi o začetku stavke in pripomnim, da ne more biti pred petnajstim v mesecu, ker petnajstega dobe delavci plače. Torej naj bo 15. ob 24. uri!

Datum stavke močno zaupno sporočamo prek kurirjev vsem zaupnikom na železnici. Vemo, da so vsi strojevodje za stavko, celo bivši stavkokazi.

Načrt za stavko izdelujemo v gostilni Celarc v Šiški v Medvedovi 18 v Ljubljani. Gostilno vodi namreč tašča strojevodje Laha in smo tam v miru in na varnem. Naredimo načrt za razporeditev straž in organizacijo stražarske službe. Ta načrt smo izdelali: strojni mojster Curhalek, moj brat Jaka in jaz. Zagotoviti je bilo pač treba, da ne bi vdrli stavkokazi ali kaki plenivci.

Stavka je predvidena po vsej državi. Za vodjo stavke je v Zagrebu določen tajnik Zveze transportnih delavcev Slavko Kaurič, v Bosni Bogdan Krekić in strojevodja Plesnik, v Mariboru Jože Kopač in Jože Nachtigal, v Ljubljani pa Petrič in jaz.

Strojevodje dobe točna navodila, kdaj ustaviti promet, kako odpeljali v izhodiščne postaje le lokomotive in na njih prepeljati tudi železničarje.

Dne 15. aprila so dopoldne delavcem izplačali plače. Da se bo ponoči začela stavka, smo držali v veliki tajni, tako da vlada ne bi ničesar izvedela. Načelniki postaj so se rezervirano držali in niso hoteli ničesar vedeti, da jim je kaj znanega, če bomo stopili v stavko. Načelnik ljubljanske postaje pa v resnici tudi ničesar ni vedel.

Nisem imel službe. Za zvečer je bil sklican javni železničarski shod pred Mestnim domom. Ves prostor je poln modrih železničarskih uniform. V Ljubljani je čutiti nemir, ker si ljudje šepetajo, da bo železničarska stavka.

Shod začne Jože Petrič in za njim govorim jaz. Vzporedno s tem shodom teče še drugi shod, na njem pa govorita Makuc in Perdan. Povem, da naše že pridobljene pravice teptajo in nam zato ne preostaja nič drugega kot stavka.

Dore Klemenčič: Ujetniki kartajo, 1941 (Oflag VI-B Dössel-Warburg), perorisba-tuš

Stavka je naš obrambni boj, če ne bomo reveži, da si niti ne mislimo kako. Povedal sem tudi, da smo se februarja meseca pogajali v Beogradu deset dni, a nismo ničesar dosegli.

Časopis *Železničar*, ki mu je bil urednik Petrič, bi imel iziti po stavki, a je izšel pred stavko, je imel na prvi strani poziv na vse železničarje, da smo primorani seči po najskrajnejših sredstvih, da bi obdržali priborjene pravice. Časopis je bil razposlan po pošti in dostopen tudi oblasti. Toda oblast se ni zmenila za nobena opozorila niti za grožnje.

Železničarji so pripravljeni. Pozivamo vse, da se drže okvira obrambne stavke, da ne bi prišli v spore. Policija je molče navzoča tej razglasitvi stavke. Shod je končan ob osmi uri in železničarji, določeni za straže, gredo na svoja mesta, drugi domov. V zraku je nabito nemira, toda ne zapušča nas niti dosto-

janstvo niti pamet. Ti zgarani možje vedo, da »nam nihče ne da odrešenja«. Mislim, da bodo zvesti dani besedi in samim sebi.

V prsih čutim pritisk skrbi kot na fronti in grem pogledat na kolodvor in v kurilnico. V kurilnici me sprejmejo železničarji in povedo, da ni nobena lokomotiva več zakurjena, iz prispelih lokomotiv pa izsipavajo žerjavico. Zmenili smo se, da se med stavko nihče ne bo dotaknil nobenega stroja, da nas kasneje ne bi mogel kdo obdolžiti zlonamernega kvarjenja, ali da ne bi kdo kaj takega počel v našem imenu.

Na peronu še ni čutiti stavke. Potniki nič hudega sluteč vlačijo kovčke in košare v vagone, se glasno pregovarjajo, toda pred vagoni ni lokomotive. Potniki, ki bi se imeli peljati na Dolenjsko ob 22. uri, gledajo skozi okna, nekateri iz košar večerjajo in niti ne slutijo, da bodo to pot morali iti peš!

Usedem se na klop na peronu in z budnim očesom opazujem življenje. Včasih pride mimo kateri izmed železničarjev in mi samo pomežikne, češ kmalu bomo začeli nehati. Svetloba na peronu iz plinskih luči je skopa in izza sestava vagonov vidim v ozadju hrzati lokomotive z žarečimi grivami isker, ko se stekajo druga za drugo v kurilnico. Ljubljanskega načelnika postaje ni v pisarni, ker je že noč in zdaj pije v kavarni s svojo stalno družbo konjak, bere revije ali pa spi doma. Ni oni, ki bi mu bilo najtežje! Niti sluti ne, kaj se dogaja.

Prav nič nisem zaspan! Ura se bliža polnoči. Bolj sem buden kot zjutraj. Opolnoči luči ugasnejo na vsej železnici. Torej se je začelo! Iz vlaka proti Novemu mestu odslavljajo železničarji potnike in videti je, da se nekaterih kljub mirni besedi prime panika, da beže s košarami in culami, kot bi jim kdo smodil za petami. Brbljive potnice pa ne odjenjajo, brez konca in kraja zahtevajo pojasnila, sprašujejo, kam naj gredo spat, nekatere pa hočejo prepati v vagonih, toda naše straže zaklepajo vagone z ukrivljenimi ročkami.

Grem po temni progi in vidim, da so pogašene tudi luči v kretničnih blokih. Lokomotive, ki zvozujejo v kurilnico, ne potrebujejo luči, ker strojevodje poznajo progo kot svoj žep. Železnica je obstala v noči kot obstane kdo v temi pred neznancom in oprezuje ter prisluškuje, kaj bo. Vagoni s tovari stoje na postaji, iz nekaterih diši južno sadje, toda zdaj naj ga razpeljavajo z mulami in konji, kot je modro predvidel minister Pašić. Vi, ki vodite, vi glejte!

Prva noč stavke mi mine v temi brez spanja od Šiške do Zelene jame. Obhajam straže in vsakič zadoni skozi temo grozljivi stooj! Ni mi treba povedati gesla, kajti vsi me poznajo po glasu. Stražarjem segam v roke in možje mi odgovarjajo, da jih spanec prav nič ne daje, ker so prvič na straži v svojem imenu. V gostilni pri Celarcu dežura stavkovni komite vso noč. Tam so: Jože Petrič, Franc Lah, Jože Curhalek, Janez Bajnik, Janez Makuc, Hartman, moj brat Jaka, Perdan, jaz in drugi.

Za obhod straž imamo izdelana gesla. Ta so skrita v sesalki za kolo pri mehaničnem mojstru Pračku Adolfu, ki ima svojo obrt. Izdelana so tudi gesla za primer, da bi stavka prenehala. Tam so najbolj varno spravljena.

Proti jutru se zberemo vsi, kar nas je v stavkovnem odboru, in vsi poročajo, da vse v redu teče. Nenadoma pa se pred gostilno ustavi avto. Gostilničarka steče gledat, kdo se je pripeljal. Lahko bi bila policija! Toda prišla je delegacija iz Celja. Ker vlak ne vozi, so se morali pripeljati z avtom. V delegaciji so Martinčič, Alojz Leskovšek in Jelen ter Felicijan. Poročajo, kako je bilo v Celju. Malce se zdrznem, ko vse slišim. Vse sirene in lokomotive so opolnoči tulile, da je nastal med prebivalci pošten preplah. Vsi so bili po-

konci, kajti menili so, da se je začela revolucija. V Velenju so celo odstranili načelnika postaje in razglasili delavski svet! Tudi na Pragerskem so stavkujoči prevzeli postajo. Strokovnemu komiteju se ni zdelo pametno, da so v Velenju uprizorili tak preplah in priporočimo jim, naj se izogibajo nepotrebnih spopadov. V Celju so namreč meščane preplašili, da se bliža »komunistični pokolj«. Odposlanci iz Celja sami uvidijo, da je bil preplah odveč. Celjani dobe še navodila, naj vztrajajo in se odpeljejo z avtom.

Za deveto uro imamo dogovorjeni javni shod pred Mahrovo šolo, in ker je toliko ljudi, da ni dovolj prostora na dvorišču nekdanje šole, se premaknemo pred Mestni dom. Tam s Petričem poroča, da je stavka popolna v vsej državi in poudarim, da odgovornost za stavko prevzamem nase. Stavkokazov ni, pač pa Zveza jugoslovanskih železničarjev predvideva za 18. april shod, na katerem je pričakovati nagovarjanje na stavkokaštvo.

Na stavkovnem komiteju se posvetujemo o tem. Dogovorimo se, če bi skušali priti stavkokazi, jim z lastnimi telesi moramo zastaviti pot do lokomotiv.

Dne 19. aprila je pred ljubljanskim kolodvorom polno ljudi. Prava sreča me zanese tja. Ljudje mi povedo, da se v Majstrovi ulici zbirajo stavkokazi, ki bodo prikorakali na kolodvor. Na postaji je že stražila vojska... Tako naših stražarjev ni bilo več. K meni priskočijo stavkajoči. Toda samo peščica nas je. Fante mirim, češ da je treba ohraniti tako mirno kri kot čvrsto odločnost.

Stopim na stopnišče pred blagajnami na kolodvoru... Prihajajo... Korakajo. Precej jih je... Kljub veliki napetosti ujamem v svojo zavest vtis, da korakajo slabo in da bi bili slabi vojaki... V naščeperjeni drži in nevojaških oblekah so ob korakanju videti bedni zaradi delane strumnosti... Pridejo prav do podbojev vrat, v katerih stojim razkoračeno in z raztegnjenimi rokami. In zdaj, če me tudi ubijejo!

»Kam greste gospodje?«

»Delat gremo!«

»Veste, da je stavka?«

»Toda mi gremo delat!«

»Opozarjam vas, da je stavka, in vas prosim, da se vrnete, od koder ste prišli, da ne boste stavkokazi, in da ne boste skakali v hrbet tistim, ki se bore za svoje in vaše pravice! Želim, da se obrnete in upam, da boste to storili. In še to vam povem: kdor bo ta prag prestopil, mu bom razbil glavo!«

Moj glas ni več glasen, ampak rjoveč. Napet sem kot struna, pripravljen na vse in govorim, da bom razbil glavo, govorim v ednini, stavkokazi pa vedo, da je mišljena množina... Stavkokazi umolknejo... Osebo jih poznam in oni mene... vedo, kdo se je potegoval za njihove pravice, že v stari Avstriji in da je zato sramota danes izdati me. Ne morejo mi oponašati, da sem tako delo začel šele v novi državi. Mislim, da jih je pred menoj sram. Večinoma so nahujskani zvezarji, ki upajo, da bodo zaslužili, če bodo prodali svoje tovariše, toda za kaj več, kot je za tveganje glave, niso pripravljeni.

Počasi se obračajo. Zdaj ne korakajo več... Vse navzoče pa povabim na zborovanje pred Mestni dom. In čudno! Nasproti kolodvora me ustavita dva policijska inšektorja. Vprašata me, če poznam tega in tega. Prvo sekundo osupnem, kajti to sem jaz in oba inšpektorja poznata mene in jaz njiju. Toda v hipu mi zadelujejo možgani. Hočeta opraviiti le svojo dolžnost. Odgovorim jima, da ga poznam in da ga bom videl pred Mestnim domom. Inšpektorja naročita, naj mu povem, da je komandant vojaške čete izdal nalog, naj ga are-

tirajo ter naj se zato javi... Policija se je torej izkazala za tovariško, kajti vedeli so, če bomo izbojevali bitko, da bo to dobro tudi zanje... Vrla fanta, nista se bala, da bi padla v nemilost! Opravila sta le svojo dolžnost! (Zelo mi je žal, da sem njuni imeni pozabil!)

Zdaj hitim pred Mestni dom. Hitro obvestim Petriča, da nam preti aretacija. Zvem, da je razpisana vojaška mobilizacija in da železničarje kličejo na delo kot vojake. Če nočete delati mirno za nizke prejemke, boste delali pa pod bajoneti. Vem, da je mobilizacijo podpisal major Faisinger in pod-ravnatelj za promet Vrečko... Ljudje čakajo, kaj bom na vse to rekel.

Za shod ne poznamo nobenih formalnosti več, nobenega otvarjanja shoda... Od nekod mi prinesejo mizo, stopim nanjo in govorim:

»Stavka postaja vse bolj resna in dobro moramo vedeti, kako se moramo obnašati, da nas ne pogazijo. Razpisana je mobilizacija. Povem vam, da je po mednarodnih določilih ta mobilizacija protizakonita, ker je bila oklicana

*Vito Globočnik:
Interniranec,
1943 (Padova),
risba s trsko-tuš*

kraljevina Jugoslavija brez ustavodajne skupščine in smo po teh kriterijih mi priključeno ozemlje. V takih ozemljih pa je treba spoštovati pridobljene pravice delavcev in je prepovedano deset let razpisovati mobilizacijo. Celo stara Avstro-Ogrska je spoštovala te mednarodne pravice in je v priključeni Bosni razpisala mobilizacijo šele po dvanajstih letih! In s stavko ne zahtevamo ničesar več, kot tisto, kar smo imeli že v Avstriji. Ob tem javno zastavljam vprašanje: Ali nova država ne namerava spoštovati mednarodnih določil, ali misli pravna določila kar takole po domače teptati. Mobilizacije ne sme izvajati država, ki še ni izvedla volitev v ustavodajno skupščino!

Na koncu naj še povem, da vem, da bodo tisti, ki se izpostavljajo v tej stavki, preganjani in če vas bo kdo silil v mobilizacijo, se sklicujte na te moje besede. Javnega shoda ne bo več, ker ljudje, ki so tako zelo sposobni kršiti zakone kot osnovne dogovore med ljudmi, so sposobni vsega! Če bo shod, boste o njem obveščeni! Na njem pa bom govoril sam, da jih ne bo še več izpostavljenih preganjanju!»

Mislim, da so ljudje dobili odgovor na tista vprašanja, ki so jih najbolj žgala in zde se mi malce pomirjeni. Toda čudno, ljudem se izpred Mestnega doma ne da iti domov. Drže se skupaj kot jata ogroženih ptic, nad katero kroži roparski jastreb... Bolje je biti skupaj... Vseh ne bodo... Vse življenje so te ljudi učili ponižnosti, skromnosti in molčečega oddajanja življenjskih sokov za druge... zato so malce negotovi v sebi... Bolje je biti skupaj... Vseh ne bodo...

Zadnji hip shoda zvemo, da je prišla delegacija iz Maribora — Kopač in Nachtigal, dalje s Pragerskega, Zidanega mostu, Celja... Pošepnemo si, da nam bodo delegacije poročale na Rožniku... In vse se napoti tja.

V gozdu so ljudje videti temnejši, resnejši... V vitkih vrhovih smrek ječi veter, ki maje gibki les vršičkov... Zdaj se že prikrivamo... Ta shod ni več javen... Zdaj po svoje že kršimo zakon, ker so ga kršili tisti, ki bi ga morali najbolj spoštovati.

Delegacije s Štajerske poročajo, da je pri njih stavka popolna, kar ljudi hrabri. Splezam na hrast, od tu pa ponovim, kako se je obnašati do mobilizacije za delegacije s Štajerske. In potem obravnavam moralno plat stavkokazov in si ne morem kaj, da jih čvrsto ne orišem. Doslej so stavkokazi le trije. Dva vozita lokomotivo kot otroški voziček od postaje Ljubljana do postaje Šiška. Vozita zato, ker imata na vesti disciplinske prekrške in so jima zagrozili, da ju bodo odpustili, če ne bosta stavkokaza. Tako skušajo ustvariti videz, da promet teče. Ko pa ta dva junaka pripeljeta mimo prelaza na Dunajski cesti, se vsakič skrijeta, da ju ne bi prepoznali, kajti celo njima se zdi, da s tem nekaj ni v redu... Z Dunajske ceste je iz vrst stavkajočih padel na ta stavkokaza celo strel, s čimer pa se ne strinjam, kajti krivci so visoko iznad njih v vladi, med tistimi, ki žele izžemati delavce!

(Poročila v raznih zgodovinskih knjigah o predmetni stavki niso točna, ker pišejo, da so se ljudje ob tej stavki metali pred vlak, ki bi ga imeli stavkokazi peljati, kar pa ne ustreza resnici. Železničarji in njihove žene so legali na tračnice pred lokomotive stavkokazov v Šiški ob stavki junija 1919. Res pa je, da so bili ob tej stavki železničarji mnogokje pripravljeni metati progo v zrak, opraviti sabotaže, kar pa je stavkovni komite prepovedal, kajti ni proga, ni železnica naš sovražnik, ampak njena uprava, vodstvo družbe, ki ne da ljudem živeti...)

Zdaj ne jem več redno... Zdaj je sploh vse iz reda... S shoda na Rožniku, kjer sem, upam, ljudi kolikor toliko oborožil z besedami, ne grem

domov, kajti tu me bodo prej ali slej prišli iskat policaji... Kdo ve, kako doma preživljajo vse te napete čase... Moja žena prav gotovo zdajle ne misli na glasbo, na klavir... In tole je čisto svojevrstna glasba. To je razcefrana glasba bobnov, ki tolčejo za boj, glasnih, hrumečih in spet poltihih udarcev, ki oznanjajo oprez, tihotapljenje... Kako neki otroka prenašata napeto ozračje, ki je prav gotovo po vsem domu... Verjetno hči spet tiči z Murijem v podpečku, da skupaj tešita tesnobo...

Tudi lačen nisem... Da moram jesti, vem bolj iz naučenosti kot iz potrebe. V ustih je oprez, skrb, ni sline, ne okusa... Stopim zvečer v gostilno Čenčič pri šempetrskem mostu in še prej zavijem na stranišče na dvorišču.

»Je šel v gostilno?«

»V gostilni ga ni!«

Priostrim ušesa in pogledam skozi straniščno okence... Dva policaja... Torej me že zasledujejo...

»Treba ga je takoj aretirati. Takoj za njim, ti po tej strani, jaz po drugi!«

In policaja iščeta. Ah, toliko je že ura! Iz stranišča se ne ganem, trenutno si od vsega najbolj želim, da se policaja ne bi domislila stranišča niti da ga ne bi kdo drugi potreboval... Policajev ni več slišati. Zdaj moram domov. Doma je moj brat. Iskali bodo mene, aretirali njega...

Planem v domačo vežo. Čisto temna je! Drugje že gorijo luči! Vsak čas so lahko za menoj. Pes cvili in praska po vratih. Doma je tako, kot sem pričakoval, vsa družina sedi za mizo kot v čakalnici postaje Tesnoba. Pes prvi skoči vame in mi z jezikom ponuja svoje ljubeznivosti in za njim skočijo vsi domači.

»Kje je Jaka?«

»Spi!«

»Tako mora od doma!«

Planem v spalnico. Domala surovo dregnem v brata, ki smrče spi.

»Vstani, Jaka, iščejo naju!«

»Pusti me! Že tri noči nisem spal!«

»Zdaj ne moreš spati!«

»Kdaj bom pa spal?«

Brat je izmučen in se stežka izmotava iz ovojev spanja, mišice so preutrujene, živci omagani.

»Ne moreš spati, slišiš! Če ne boš spal v zaporu na pričnah!«

»Le česa si ne izmisliš!«

Brat še napol v spanju natika hlače, jaz mu pripovedujem, kar sem slišal.

»Eh, hudičevi lovski psi!«

Vsa družina je zbrana v sobi. Presenečeno gledajo, kako se odpravlja. To je celo za mojo ženo preveč. Robec si tišči na usta, da ne bi slišali njenega joka. Moja mati me krčevito prime za roko in je noče izpustiti.

»Nikdar več te ne bom videla!«

»Le kaj ti pride na misel! Ko bo stavka končana, pridemo domov!«

Za nama gredo do vrat in hitro naročim, naj psa utišajo, da naju ne bo izdal. Ne odhajava pri rednem izhodu, ampak skočiva prek ograje, kajti policaji so lahko že na ulici. Ampak kam zdaj?

»Pojdiva h Kamnikarju! To je dober fant!«

Privolim, toda brž ko dospeva do Kamnikarja, nama tam že na pragu povedo, da so aretirali Jožeta Petriča pred dobro uro. Ta novica zapeče kot

Marij Pregelj: Omizje, 1941 (Oflag VI-B Dössel-Warburg), lavirani tuš

bič. To pomeni, da se bodo zelo trudili poiskati nas. To pomeni, da je treba biti še bolj na oprezu. Torej se ne smeva zateči k nobenemu železničarju! Tudi Kamnikarju svetujeva, naj ne spi doma. Res se hitro napravi in vsi trije se zatečemo na skedenj sprevodnika Oražma v Bohoričevi ulici.

Senena postelja kar prija mojim nogam, ki so ves dan topotale po trdih cestah. Svoje visoke čevlje sezujem in odvijem platnene obujke, kajti nogavic nismo nosili, ker so bile za nas predrage. Ležem po strani, da ne bi zasmrčal. V enak položaj nagovarjam tudi brata in še drugega tovariša, kajti če bi vsi trije med spanjem smrčali, bi nas bilo slišati ne le na dvorišče, temveč celo na cesto.

Ne morem zaspati. Mnogo misli se mi podi po glavi kot razviharjeni oblaki na nebu. Torej, ko ni šlo z mobilizacijo so začeli aretirati. Boste delali ali ne! Včasih so sužnje pobili z noži, danes jih pobijejo s pomanjkanjem! Sovražim nasilje, sovražnim teptanje človeškega dostojanstva. Pravijo, da si vsak lahko pomaga, če se znajde. Vraga se boš znašel z nekaj sto dinarji, s temi lahko samo poginjaš. Zdajdeš se lahko le na tuj račun, če koga oslepariš! V senu mi je hladno. Preden je dan, sem do kraja prebujen in s skednja se moramo prekrasti, da nas ne opazijo. Umiti se nimamo kje, a to ni nujno

potrebno. Otepemo s sebe seno, razgibamo premrle ude in se pokrademo na cesto.

(Naše prikrivanje se je izkazalo še kako potrebno. Že drugi dan so me iskali doma. In vprašali so hčerko, kje je ata. »Jaz že vem, pa vam ne povem, ker vem, da bi ga zaprli!« jim je odgovorila. Bila je stara pet let in že smo jo morali učiti opreznosti. Tudi svojevrstno detinstvo!)

Na cesti se razidemo. Ni dobro, da bi hodili skupaj. Novice so kaj zanimive! Zvem, da je za menoj razpisana tiralica in nagrada 50.000 kron za tistega, ki bi me ovadil. To je vendarle priznanje! Veliko sem vreden in biti moram res važna oseba, če so pripravljeni toliko plačati zame.

Ni me strah aretacije. Na to moram biti pač pripravljen. Gre za iskro pameti, da me ne dobe! Poskušajmo. (Mnogi so me na cesti spoznali, toda nihče me ni ovadil. Ovađustvo je veljalo ta čas za nekaj najbolj nizkotnega in je bil tako človek v hipu zaznamovan. Policaji naj opravijo svoj posel sami! Zato so plačani!)

Izogibam se prometnih ulic. Iz Šiške se zapodim v gozd in prek hriba v Rožno dolino. Večkrat se ozrem, ali mi kdo ne sledi... Oprez, oprez in ogoženost. Nihče ne gre, samo smreke šumijo. Danes jih doživljam spet drugače, ko oni dan, ko sem govoril s hrasta. Danes je skrivnostnost gozda poudarjena, iz njega diha vlaga osamljenosti in čuječnosti...

V Rožni dolini hodim po cesti brezbrizno, kajti ne smem z vedenjem vznepati suma. Oglasim se pri strojevodji Francu Slugi. Hiša vznepa videz čepenja, ker je nizka, z nizkimi parapeti, toda v oknih se belijo snažne zavese, ki ustvarjajo videz tople domačnosti.

Niti malo se me ne ustrašijo, čeprav vedo, kako je z menoj.

»Nič se ne boj, bomo že uredili, da boš šel mimo samih policajev in jim niti na misel ne bo prišlo, da si ti!«

Če hočem voditi stavko, se res ne morem skrivati, temveč se moram gibati. Sluga izgine kot kafra in se vrne s pekovskim košem. V četrte ure sem preoblečen v sivo poklicno obleko peka z belim predpasnikom, čepico in košem na ramah...

Dne 20. aprila imamo spet shod na Rožniku v neki kotlini. Klerikalci nas v časopisih napadajo, ker so na vladi, liberalci pa ne, ker so v opoziciji.

Spet je večer in ne vemo, kam naj gremo spat. Zbere se nas deset strojevodij in krenemo proti Brdu, kjer ima mati nekega strojevodje kmetijo. Dobrota kmetov nas hrani, seno nam podarja malo toplote za spanje...

Dne 21. aprila imamo shod v Taškarjevem birštu pred Tovarno kleja v Ljubljani. Ta shod je spet vroč. Na cesti je polno ljudi, ki so radovedni, kaj bo z železničarsko stavko. Na cesti je tudi policija in so novinarji! Vse to v hipu ocenim, ko pregledujem položaj. Torej, pazi na besede! Ne gre zate, ampak za vso stavko!

Govori Makuc, govorim jaz. Stavka je še popolna. Mobilizacija nas ni zastrašila! Treba je vztrajati! Nimamo še obvestil o pogajanjih! Živino smo v vagonih dovolili nakrmiti! Sadje pa res gnije in naj ga pač prepeljavajo z mulami in konji! Še z govorniškega odra vidim, da prihajajo kurirji iz zasavskih revirjev. Tu bodo stavkali tudi rudarji. Vidim, da je Perdan, ki je šel gledat v revirje, ves žareč. Meni nič, tebi nič spleza na drevo. Drži se za vejo in vihravo poroča, da prinaša pozdrave rudarjev, ki nas pozivajo, naj vztrajamo. Vesel Perdanov obraz prenese na množico vedrost in pozdravljajo ga z vzkliki: »Živela stavka! Živela moč delavcev!« Perdan se reži od navdušenosti in zanesen od množice zavpije: »Živela Sovjetska zveza! Narediti bi

morali enako revolucijo kot v Sovjetski zvezi!» Ljudje mu mahajo s čepicami in vzklikajo. No, zdaj je vrag tu! Počutim se približno tako kot bos na žerjavici! Še nekaj vzklikov in vse bo planilo v Ljubljano, zatrti gnev se bo sprostil, razbijali bodo okna, policija bo imela povod, da strelja, mi pa imamo pri sebi kvečjemu kak pipec! Polom bo vsak čas tu!

Brž ko neha Perdan govoriti, splezam ponovno na drevo. Zdaj moram rešiti, kar se rešiti da. Trezniti moram ljudi! »Kar ste pravkar slišali, je osebno mnenje tovariša, ki je govoril. Povedati moram, da takih ciljev stavkovni odbor nima, ker to ni politična stavka, ampak le obrambna stavka, da nam priznajo tisto, kar nam je že Avstrija priznala. Če bi kateri novinarjev, ki tu poslušajo, izkoristil te besede, da bi nas očrnil, naj računa z našim sovraštvom!» Perdan je zdaj pod drevesom, toda zdi se mi, da me niti ne sliši. Še vedno je v transu navdušenja. Perdan je simpatičen fant, kurjač, ki je vozil z menoj in sem mu počasi odpiral oči. Vdan je, toda preveč se predaja trenutku in čustvu. Zdajle bi ga najraje oštel kot smrkavca. Lepo kašo nam je skuhal. Predvsem me skrbe novinarji. Policije se tule ne bojim, ker me ne bo aretirala, saj bi izzvala prevelik protest. Važno je, kaj bodo jutri pisali v časopisih.

(Drugi dan poroča samo klerikalni Slovenec, da je Perdan razglasil politično stavko.)

S shoda grem proti Brdu, kjer spimo. Spotoma se pogovarjam s Tokanom, ki mi pove, da je dogovorjeno za rudarsko stavko, da bi tako železničarjem pomagali. Ničesar pa mi ne omeni, da nameravajo drugi dan organizirati demonstracije na Zaloški cesti.

Šele zvečer zvem, da bo hudo. Pokrajinska vlada je zbiranje prepovedala in bo gotovo nastopila s policijo. Torej so mene pri tej zadevi obšli! Končno je 24. april tudi Jurijev dan, to je praznik srbske vojske in bo na cesti prav gotovo parada in lahko se zgodi, da se bodo z demonstranti srečali. In kaj v tem primeru? Svoje tovariše, s katerimi spim na senu, sprašujem, kako so si sploh zamislili te čudovite demonstracije, s kakšnimi gesli. Povedo mi, da je zamišljeno, da bi prišli z vseh strani delavci in da je glavno zbirališče na Zaloški cesti. Fantje, to bo slabo! Razburjen sem, da mi je kar slabo. To ni delo z roko v roki. Sploh ne morem zaspiti.

Že pred sedmo uro sem na Zaloški cesti in čisto sam. Na cesti še ni ljudi in moja tesnoba se izkaže, da ni odveč. Pred bolnišnico Leonišče zagledam kordon žandarjev in policije. Torej so zvedeli, kaj se pripravlja. Niti tajnosti niso znali zavarovati! Hitim k trgovini z železnino na Zaloški cesti. Treba bo ljudi opozoriti. Splezam na plot in ves nemiren čakam. Proti osmi uri je tam vedno več delavcev. Žal, med njimi ni znanih železničarjev, da bi mi pomagali opozoriti ljudi. Nenadoma slišim klice: »Že gredo!» Od daleč vidim trumo delavcev z rdečo zastavo v ospredju in znane obraze. Rdečo zastavo nosi nasmejani in veseli Perdan! Zdaj še ne ve, da koraka proti bajonetom. Kričim na ljudi, naj zavijejo ob Ljubljani, rotim jih, ker je na Zaloški cesti žandarmerija! Razširjam roke in jih zaustavljam. Toda en sam je premalo, da bi zaustavil plaz. Nekateri se sicer pokradejo skozi živo mejo za Ljubljano, toda večina rine borbeno naprej. Perdana prijemam za zastavo, češ naj gre za Ljubljano, toda zanesenjak pravi, da bodo šli točno po Zaloški cesti. Odklanja vsako besedo, reka ga nese, zdaj je Perdan zastavonoša!

Mnogo ljudi preskoči živo mejo in gre za Ljubljano, toda nevarnost je, da bodo stopili žandarmeriji za hrbet. Potem bo tu zagozda. Žandarmerija se bo čutila ogroženo. Kaj bo? Tečem za levim krilom, da preprečim vsaj to!

Prepozno! Delavci so že stopili žandarjem za hrbet. Žandarmerija je obkoljena z golorokimi. Visoko nad glavami se svetijo bajoneti. Delavci drže žandarje za puške, za roke! Hočejo prodreti kordon. Vsak čas bo spopad! Gledam, kdo je v prvih vrstah: strojevodja Rudolf Gale, vlakovodja Brinjevec, ključavničar Klopčič, nekdanji mitraljezec 17. pešpolka, možje, ki so že videli in okusili fronto, rusko, soško, možje, ki jih pred puškami ni strah. Strah je žandarje. Zdaj nisem več razburjen, zdaj le še s srepim pogledom spremljam, kaj bo. Nenadoma nastane prerivanje, delavci hočejo naprej. V prerivanju se sproži puška. Strel prereže prerikanje. Vse obmolknje. Tisti delavci, ki drže puške, jih izpuste. Žandarji začutijo, da je pritisk popustil in potegnejo puške, da jih imajo sami v oblasti. Puške obrnejo k tlom. Prerivam se med ljudmi. Moram do žandarjev! Moram vse prekričati! Premikač Ignac Hvastja me prijemlje za suknjič, češ da je vsega konec. Ta čas počí že drugič. V zraku se hipoma zasveti in zasmrdi po smodniku. Upognem se, kajti v hipu začne delovati moj spomin iz vojašnice. V zaklon! Skočim za zid in pregledam položaj za nadaljnje kritje: čez cesto, čez ograjo ... slabo. Še streljajo! Res, hrabri — streljajo na goloroke! Za zidom oprezujem in kot duh se pojavi moja žena in joka od samega veselja, da sem še živ. Rahlo se je otresem. Po svoje sem mrtev! Raje bi bil mrtev ta hip! Bitka je izgubljena! Gledam izza zida. Policija in žandarmerija beži! Preskakuje mrtve in beži ... Pred kom? Pred mrtvimi! Da, saj tudi mrtvi ubijajo in bolj grozno ter počasi kot živi vsak dan, vsako noč, leta in leta, nikdar več jih ne izbrišeš iz spomina, če si jih pobijal ...

Na cesti leže pokošena trupla petdeset korakov od kraja, kjer je stala žandarmerija. Torej so streljali v hrbet bežečim ljudem. Streljanja ni ustvaril preplah med žandarmerijo, ampak so žandarji tako naročilo morali imeti že od prej. Mrtvi leže z obrazom na tleh. Na prvi pogled spoznam nadpremikača Strleta, kovinarja Gorenca, delovodjo Rebolja. Gorenc leži ob živi meji, roko ima skrženo v pest od zadnje muke. Na cesti leži tudi rdeča zastava in poleg nje naš veseli in razboriti Perdan. Zdaj mu je ugasnil obešenjaški smeh in je smrtno blede. Z roko si zatiska rano na čelu. Zdaj mi je žal, da nimam strojnice. Zdaj bi se izkazal za ostrostrelca! Zdaj mi je žal, da si nismo preskrbeli orožja! Niti toliko ni posluha za delavce kot nekdanj!

Iz bolnišnice tečejo strežniki z nosili. Strojevodja Terpin pomaga polagati ranjence na nosila. V obraz je pepelnate barve. Nekateri ranjenci se vlečejo sami. In ljudje, ki so ostali na cesti, pode bolničarje: »Kar pojdite, kaj bi najprej streljali, potem pa reševali.« Bolničarji jih odrivajo in hite: »Menite se to z žandarji, mi vam le pomagamo, brž stran, da ne izkrvave.« Stopam po tem edinstvenem mrtvaškem odru, in ko me zagleda Terpin, me odrine: »Hitro vendar izgini!« Saj res nimam tu več kaj početi! Vse je izgubljeno! Na Zaloški cesti je obležalo štirinajst mrtvih in dvainsedemdeset ranjenih.

Ljudje se kljub vsemu stekajo pred Union, kjer jim Golouh le naroča, naj se razidejo in da bodo obveščeni, kdaj bo stavka končana. Sicer pa hujšega obvestila od tega, ki so ga videli, niso mogli zvedeti. Zdaj vedo, kaj je žandarmerija.

(Pri streljanju je sodelovalo sedem policajev od ljubljanske policije, in to prostovoljcev, sovražno razporejenih do komunistov, in trideset žandarjev novincev iz žandarmerijske šole v Zalogu.)

Ljubljana je mrtva. Krvniki so daleč. Krvniki so tisti, ki so dali ukaz, naj streljajo. Krvniki so tisti, ki so na oblasti. Niso krvniki mladi junci iz žandarmerijske šole, ki so dobili povelje ali pooblastilo, naj streljajo. Krvniki

Nikolaj Pirnat:
 Avtoportret,
 1942 (Gonars),
 perorisba-črnilo

sede na foteljih in skozi svilene zavese opazujejo, kaj se bo iz tega razvilo. Bojijo se za svojo blaginjo, za tujo se ne brigajo, čeprav so za to postavljeni. Kdo ve, ali si manejo roke ob tej zmagi? Minister za promet je dr. Anton Korošec, duhovnik!

Potem se pač ne čudite, če vam ljudje ne bodo ničesar verjeli! Duhovnik je etični delavec v družbi in si ne sme mazati rok s krvjo in umazanijami! Sicer je zanikal samega sebe... Ne čudite se, če se bosta nekoč srd in gnev prelila prek roba... Do smrti sem utrujen in mozgam, mozgam, tavam, iščem opornice v sebi iz preteklosti, v prihodnosti in do kraja sem izčrpan, izvotlen. Ko pljunem, izpljunem kri... Vem, to so živci. Žalost mi izpodsekava sleherno moč. Ljudi ne prepoznavam, nog ne čutim. Verjetno jih premikam, toda niti tega ne vem zanesljivo. Še je v meni groza osamljenosti, groza enega, ki preusmerja stotine. Ne, brez discipline ne more biti uspeha! Na pleča se mi zvali dušeka teža odgovornosti. Pod njeno težo se opotekam... Morda bi le kaj storil, vsaj v zadnjem trenutku?

Nekje udarjajo bobni, glase se trobente in pozavna poje čez... Najbrž so me že zajele blodnje... Ne! Res je! Tudi ljudje so obstali! Toda ne done žalostinke! To je paradna koračnica! Ljudje se zgražajo. Glasno izražajo gnus, češ da se ni treba prehitro veseliti zmage. Stik s stvarnostjo se spet oglašča v meni. In dojemam ljudi! Ljudje imajo nezmotljiv čut za pravičnost! Ljudje so lahko lačni in teptani, toda so ljudje. Ljudje so lahko zavedeni, toda ljudje so ubogi! Spet začutim v ustih okus po krvi in bruhnem kri. Do-mislím se, da vojska ne igra koračnice zaradi zmage, temveč ker je Jurijev dan, praznik srbske vojske. Lahko bi se oblastniki domislili in jo pravočasno odpovedali!

Spet se znajde ob meni žena in mi v gostilni preskrbi topel čaj. In potem spet izgine. Vrne se in mi sporoči, da me je mojster Praček pripravljen skriti. To je dobro! Končno je res treba misliti na jutrišnji dan!

Zdi se mi, da sem petdeset let starejši kot včerajšnji dan. Tavam po cesti proti Pračku. Dogodki mi ne gredo iz glave. Nikogar iz stavkovnega komiteja nisem videl na Zaloški cesti, čeprav sem bil tam od sedme ure zjutraj in vse do streljanja. (Kot tak lahko tudi z vso poštenostjo trdim, da na Zaloški cesti nisem videl Golouha, še manj pa ga slišal govoriti, kot imenovani navaja v svojih spominih. Pač pa je Golouh ta dan govoril pred hotelom Union, potem ko je bilo že vse končano. In brez zamere! Zgolj resnici na ljubo!)

Treba se je zbrati, zbrati, si dopovedujem, ko cokljam sam ob Ljubljani! Treba je priti k Pračku skrivaj, prek dvorišča s Komenskega ulice! Treba je varovati prijatelje! In sila težko hodim.

Praček me že pričakuje. Pokaže mi skrivališče v globoki jami v zidu za omaro. Če bi kdo prišel, bi moral skočiti samo v to odprtino. Vseh le še niso pobili in pozaprli! Pamet imamo za to, da jo uporabljamo!

Ponoči se otebam tegob pretresov in skušam misli uravnati v prihodnost. To je tudi najboljše zdravilo, da ne zarjaviš od žalosti. Zjutraj je pri Pračku sestanek rudarjev in komaj odidejo, se pojavi na dvorišču policijski inšpektor. Hitro se skrijem, in ko policijski inšpektor sprašuje, ali je tu sestanek, mu Praček razkaže vse prostore, češ kako je v zmoti. 25. aprila se pri meni oglasi Anton Simončič, upokojeni strojevodja, ki je namestnik Jožeta Petriča. Tu razpravlja, kaj bi storili. Iz centralnega odbora naše sindikalne organizacije še ni obvestila. Torej moramo še čakati. Na roko napišem letak, ki ga Praček na stroju razmnoži, da stavko nadaljujemo, dokler ne dobimo obvestila, kaj so naši zastopniki dosegli v Beogradu. Letake prek kurirjev razširimo po železnici. Simončič mi tudi pove, da je v vojašnici zaprtih mnogo železničarjev in jih zaslišujejo, zakaj se niso odzvali mobilizaciji.

Dne 27. aprila mi sporoči Simončič, da se je iz Beograda vrnil Vencajz z naročilom, da je treba 28. aprila končati stavko. To obvestilo razširimo med ljudi. Torej smo premagani! Torej se res ne da z vami pogovarjati zakonito, pač pa le z orožjem v roki! Tudi jaz se javim službi, da sem bolan, ker bljuvam kri in da zato ne morem v službo. (To je včasih zadostovalo, da si se izognil disciplinski kazni.)

Prvi maj 1920 je kaj žalosten delavski praznik. Pravzaprav ga nihče ne praznuje. Ljudje hodijo v službo pobiti, upognjeni. Sam sem še vedno v skrivališču in proti večeru pride k meni Simončič ter mi sporoči, da mi je umrla mati.

Zamajejo se mi tla pod nogami. Bila je vendar čila in zdrava! Naš poraz jo je pokosil! Zdaj ne bo nikoli več videla svojega morja. Iz varstva dobro stoječe meščanske družine je zašla v delavsko predmestje in vse njegove te-

gobe. Zdaj je konec tudi upanja, da bo obiskala svojega bratranca pomorščaka, na katerega je bila tako ponosna. In njeni sinovi niso sloviti pomorščaki, temveč uporniki! Kako je mogla vedeti, da me ne bo nikdar več videla?

»Pogreb bo 3. maja popoldne!« mi reče Simončič in me precej obupan opazuje.

»Na pogreb bom šel, pa če me pri priči vzame vrag!«

»Ampak, saj te bodo prej aretirali!«

»Še ubijajo me naj! Kaj ne vidiš, da ubijajo tudi brez krogel in pušk!«

»Ne zaleti se!«

»Na pogreb grem, pa če me za krsto vklenejo!«

»Če hočeš res na pogreb, se sam javi na policijo in reci, da se ne čutiš krivega, ker si zares vzel njihov razglas, da do novih zakonov veljajo avstrijski, po katerih pa so bile stavke dovoljene.«

»Saj se tudi ne čutim krivega!«

»Mislim, da bodo na smrt presenečeni! In s tem lahko izbojuješ moralno zmago!«

Zavijem se v pelerino in si okrog ust zavijem ruto, ko da me boli zob. Tovariši mi drže stražo, da me ne bi spotoma aretirali. Na policiji odvijem ruto in dam pelerino čez roko. Pridem v predsobo komisarja Habeta. Kakih deset detektivov sedi tam, toda nihče se ne zmeni zame. Vprašam po komisarju. Sporoče mi le, naj počakam, ker je zaposlen.

Čakanje mi ni čisto po godu, kajti rad bi opravil čimprej, kar je slabega. Gledam skozi okno. To bo zame kaj kmalu preveliko razkošje, saj v celici ni velikih oken. Pred licejskim poslopjem postavajo gimnazijke v črnih haljah z belimi ovratnički. Te imajo še tako lepe skrbi! Kdo ve, ali bom uspel hčeri zagotoviti mesto v taki brezskrbni mladosti? Ali bo po neprestanih pretresih sploh lahko toliko zbrana, da bo lahko sledila razlagam o pesnikih... Tudi moja mati je nekoč hodila v meščansko šolo. Toda zdaj je na mrtvaškem odru! Kdo ve, če imajo doma sploh denar, da bi kupili sveče! In moja mati si je želela, da bi tudi jaz hodil v gimnazijo in potem pel turobne pesmi pred oltarjem, simbolom dobre, odpuščanja. Tvoj sin, mati, pa bo vsak čas zaprt med tatovi, potepuhi in izgubljeni!

Sploh ne dojemam okolice z detektivi... Mati je zaslužila, da bi ji danes svetilo tisoče sveč in bi bila vsa zasuta s cvetjem... Mogoče nima niti ene sveče!

Nekdo vstopi v sobo in čutim, da me osuplo ogleduje.

»Kaj si res ti, Marcel?«

Obrnem se počasi. Ogovarja me policijski inšpektor Podreberšek, moj znanec. Detektivi poskočijo kot psi, ki so jih zalotili pri nečujčnosti. Buljijo vame zlohотно in oblastno.

»Da! Sem pravi!«

»Ampak!« hlasta policijski inšpektor.

»Vem! Povsod me iščete! In nekoga bom spravil ob nagrado!«

»Ne gre za nagrado! Ampak, kako si prišel sem?«

»Čisto preprosto po cesti, ker imam čisto vest. Ne borim se samo zase, ampak za vse!«

Vsem navzočim ne gre v glavo. Prosim inšpektorja znanca, naj sporoči komisarju, da sem se prijavil in da ga prosim, če odloži aretacijo za nekaj ur, ker grem na pogreb svoje matere.

Komisar mi res podeli veliko milost, da smem za materinim pogrebom. Pa saj menda kaj takega dovoljujejo tudi zločincem! Niti hvaležnega se ne čutim! Saj so posredno tudi ti morilci moje matere!

Na cesti me zebe, ker sem do smrti potr. Vem, da doma ni denarja za potrebe. Od mojega zaslužka živi žena, dvoje otrok, brezposelni brat Jaka, sestra in prej še mati. Zato ni denarja. No, tako ne bomo matere pokopali v črnih pajčolanih, z žalostinkami, z rožami. Tako se ji bom oddolžil, ker sem ji bil najljubši otrok. Če me je oče kaznoval s palico, sem ves dan ždel kje zunaj in nisem maral niti koščka kruha, ker je imel često na jeziku, da težko zasluži. Mati je pod predpasnik skrila kruh in me iskala med grmovji in kličala. Šele iz njene roke sem vzel kruh in potem me je prijala za roke in sva šla prek travnikov. Vedno sem upal, da jo bom odpeljal letovat k morju, toda zdaj je to upanje utonilo, kot se izgubi odplula ladja v obzorju.

Le kako bomo pokopali mater? Spet sem upornik. Sami ji bomo zbili krsto in jo črno pobarvali! In mi sami njeni štirje sinovi jo bomo nosili. Naj vidijo ljudje, koliko je vredno življenje delavske matere! Mislim, da bo tak pogreb mogočen. Sam ji bom spregovoril na grobu o življenju in smrti, o smislu delavskega življenja. Tak pogreb je ne bo razvrednotil, temveč celo povzdignil. Niti potr nisem več. Neka misel me je oprala in očistila.

Mati me čaka na mrtvaškem odru, drobna, spokojna, vdana. Sveče ima in en sam venec, za katerega ne vem, kdo ga je preskrbel. Niti se dolgo ne zadržujem ob njej, kajti strahoto njene smrti sem preživel že prej.

Moje matere ne pokopljemo tako, kot sem si zamišljal. Nekdo prinese obvestilo, da pride pogrebni zavod Vidali in duhovščina iz fare sv. Petra. Še danes ne vem, kdo je plačal ta pogreb! Ali so denar zbrali moji tovariši ali ga je podaril pogrebni zavod ali je kdo od oddaljenih sorodnikov zaznal našo stisko ob stavki. Tudi zahvalil se nisem nikomur! Preveč me je bilo sram naše nezaslužene revščine. Po svoje mi je bil tak zlagani dostojni pogreb celo odveč. Lepše bi bilo, če bi jo nosili njeni sinovi sami, saj nas je dovolj dolgo prenašala po rokah!

Doma po pogrebu skoraj zlobno povem, da grem v zapor in naj si pomagajo, kakor vedo in znajo. Naj jemljejo na upanje! Mogoče jim bo dal na kredo trgovec Šarabon, ki se nas je spomnil z vrečo moke tik pred vojno. Mogoče je še tako človekoljubno razpoložen. Bom že prigaral in zaslužil!

Pred oknom me že čakata dva detektiva, ki čuvata mojo poštenost, da si ne bi premislil in šel namesto v zapor kam drugam.

Na policiji je kaj zanimivo. Komisar Habe se mi naravnost oprošča, češ da ima nalog od vlade in me mora zato pridržati v priporu. Zdaj sem že spet zbran. Takoj premišlujem, zakaj je tako vljuden. Ali se boji, da bo kdaj revolucija in da bova zamenjala vlogi, ali hoče priti na lep način do kakega drugega cilja. Policaji vseh vrst niso nikdar zastonj ljubeznivi! Na takemle stolcu pač moraš biti oprezen, ker te ne skušajo ščititi, ampak pokopati!

»Sestaviti morava zapisnik, kaj ste delali in kdo so bili vodje stavke!«

»Vodja stavke sem bil jaz sam!«

»Zakaj?«

»Saj ste slišali samo mene govoriti!«

»Kaj pa stavkovni komite? Kdo je bil v njem?«

»V njem so bili samo tisti, ki so jih izvolili delavci!«

»In kdo so bili?«

»Teh imen vam pa ne morem povedati!«

»Ampak prav zaradi tega je preiskava!«

Mirko Lebez: Interniranec, 1942 (Gonars), perorisba-tuš

»Zaradi tega preiskava ni potrebna, ker ti ljudje niso zagrešili ničesar nezakonitega, če pa je kdo, sem bil pobudnik za to jaz! Če pa boste mene obtožili, se bom zagovarjal kot glavni zaupnik in predsednik železničarske strokovne organizacije!«

Habe se nasmehne in vidi, da so tudi najboljši pogoji, da me povzdigne v mučenika, česar pa na noben način ne sme dopustiti. Dalje me sprašuje, zakaj je izbruhnila stavka, v meni pa zagori vsa politična vnema, češ da ne moremo dopustiti na železnici podkupnin, nereda in če tega nočemo, moramo ljudi plačati, kot so tega navajeni iz stare Avstrije. Celo komisarja skušam politično prepričati. Toda vidim, kam pes moli taco! Na vsak način mi hoče pripisati politično stavko. Potem bi mi lahko dokazal, da sploh ni šlo za delavske pravice, ampak za vse kaj drugega! Ne, v to past me ne boš dobil! Ura je že dve ponoči. Niti nisem utrujen, kajti zbrala se mi je vsa pamet, kar je imam. O tem bodo verjetno pisali v časopisih in potemtakem pač ne smem dovoliti, da bi se nam rogali in paziti moram, da me ne zlomijo od utrujenosti.

Komisar bi na vsak način rad slišal, da sem bil vodja demonstracij na Zaloški cesti. Ne, nisem bil! In kdo je potem bil? To ni moja stvar, da bi ugotovil! In še in še se dajeva in priznati moram, da ima policijski, dobro hranjeni komisar kar dobro kondicijo. Tudi jaz se moram obdržati na ravni, čeprav smo imeli zadnje čase na mizi največkrat enolončnice...

Oddahnem se, ko me pelje stražar v samico, kjer so le pogradi. Nekaj časa še napeto premišlujem, ali nisem česa neumnega bleknil, toda če vse preudarim, sem se dobro zagovarjal. Drugi dan me že pelje stražar v sodnijske zapore in spet me napote v samico. Niti nisem preveč žalosten. Zdaj se bom vsaj enkrat pošteno spočil. Enkrat na dan me stražar kliče na sprehod. Saj to je naravnost gosposko življenje!

Vse dvorišče je polno zapornikov! Domala vse prepoznam! Človek bi sodil, da je prišel na zbor delavskih zaupnikov. Zaupniki vseh strok so tukaj zbrani. Le nobenega političnega govora ni. Pogovarjati se smeta le dva in dva. Človeku je tu kar domače, ko vidi toliko znanih in niti najmanj se ne čuti osamljenega. Sprehod traja eno uro še po avstrijskem kazenskem zakoniku. Ta pa ima sploh vse zapisano. Če nisi obsojen na zaporno kazen, lahko za svoj denar kupiš vsak dan hrano iz gostilne, pol litra vina ali en liter piva. Če pa si obsojen na ječo, ta ugodnost odpade.

Zaporniška hrana je res revna — zjutraj prežganka, opoldne enolončnica iz ješprenja in fižola, ali fižola in riža in 28 dkg kruha. Treba pa je pripomniti, da tudi tisti, ki niso zaprti, dobivajo na dan le po 32 dkg kruha, ker je vse še na karte. Torej nismo veliko na slabšem. Za večerjo pa je spet prežganka. Toda jaz že drugi dan dobim kosilo od doma. Moja žena je vedno v skrbeh za moje zdravje. Pokličejo me tudi k zaporniškemu zdravniku in naravnost preseneča me tolikšna pozornost. In zdravnik dr. Abramovič je z mojim zdravjem kar zadovoljen. Domislim se, da so me poklicali k zdravniku zato, ker sem se javil železnici, da sem bolan. Torej mi preti suspenz!

Zasliši me preiskovalni sodnik dr. Kaiser in priznati moram, da je pošten pravnik, ki si ne umaže pravniške časti na ljubo oblasti. Zagovarjam se, da sem bil proti mobilizaciji, ker poznam haaško konvencijo in mu citiram celo člene in zaključek zaslišanja je naravnost zanimiv.

»No, naredila bova zapisnik! Vi ste po prepričanju socialist in socialistično prepričanje je republikansko! Republikansko prepričanje ni kaznivo dejanje in je v drugih državah dovoljena celo republikanska stranka. Tudi

vašega socialističnega mišljenja vam ne moremo odvzeti, ker je to načelno vprašanje. Pravite, da se imate za nedolžnega in da je vaša aretacija nepravilna, ker niste kršili nobenega zakona. Tako bomo zapisali.»

Ne, temu sodniku nimam kaj reči. Ni gulil šolskih klopi zastonj. In svoje pameti ne uporablja za zlo! Prepričan sem, da bo romala kopija mojega zapisnika tudi k notranjemu ministru. Vedo, da bi se znali obrniti celo na haaško sodišče in nova država bi tako doživela precejšnji škandal ter bila razglašena za teroristično. Zato so si izmislili amnestijo.

Tedaj nas gre sedemnajst iz zavora, med nami Perdan, ki so mu nekako zakrpali rano, Jože Petrič, Gorenc ... Na cesti se šalimo, češ da smo bili v semenišču. Zatirani se pač ne sme nikoli smiliti samemu sebi.

Zdaj grem proti domu ... In šele zdaj začenjam misliti, kako bomo živeli ... Po mesecu dni zavora je že veliko dolga pri mesarju, pri trgovcu in jaz pač nimam pravice nikdar reči — bo že kako, kajti samo od sebe se nič ne uravna, vedno je potrebno DEJANJE. Malce se me loteva potrtnost. Matere ne obžalujem več. Vedno se otresam misli, kako se me je zadnjič oklepala za roko. Misli nanjo se otresam kot dolжник za vedno neporavnanega dolga. Nekoč ti bom postavil spomenik: marmornat kip ženske z izpraznjenim naročjem. Vse so zajemali iz naročja golobje in odleteli ... Na tejle poti domov sem pač spokojnik. Spet bom moral napenjati pamet, da bom sploh lahko še vozil lokomotivo ... Ne, lokomotive pač ne bi rad zapustil, saj to je moje življenje ...

Sosedje me opazijo in mi drug za drugim prihite naproti. S skrbjo me sprašujejo, če je hudo v zaporu. Prav nič! Tam imaš čas, da se veliko naučiš, imaš tovariše za debato ... Otroci tečejo naprej k nam, da najavijo moj prihod. Vsi domači me pričakajo na pragu. Hčerka me objame in mi oslinjena ogovori:

»Kajne, da ne boš šel nikdar več v zapor!«

»Nekoč bo tako, da ne bodo več za poštene ljudi zavori, ampak le za sleparje, delomrzneže in izkoriščevalce!«

In zaboli me ob misli, kdaj bo to. Za kosilo ima družina zelenjavno juho in ocvrt bezeg ... Pri mizi, kjer je prej sedela mati, je prazen prostor ...

Po kosilu vidijo, da me nekaj tišči. In moja sestra prime oba otroka in ju odpelje. Pokažem z roko, naj odpelje tudi psa, ki od veselja neprestano sili vame.

»Treba je biti pripravljen na to, da bomo brez službe!« izgovorim stežka pred ženo.

»Nič hudega! Grem pa jaz delat. Saj vem, kaj je gostilna in strežba!« odgovori prav nič vznemirjena. Bojim se, da bom tudi njeno smrt doživel z neporavnanimi računi kot sem doživel materino.

Res sem suspendiran kot mnogo drugih: Makuc Janez, iz Zidanega mosta pa: Jože Pečnik, Franc Pahor in Alojz Jagrič. Mnogi so tudi odpuščeni: strojni mojster Curhalek, strojevodja Lah iz Ljubljane, v Škofji Loki Franc Franko, v Trziču vlakovodja Padar in strojevodja Boškovič, na Jesenicah Mlakar, v Novem mestu strojevodja Hvala in strojevodja Šepetavec. Na srečo so ti možje kvalificirani in se lahko zaposle v privatnih podjetjih.

Casopisi nas napadajo in zanimivo je, da nas napadajo tudi socialdemokratski časopisi. Na cesti srečam Antona Kristana, vodjo socialdemokratske stranke, ki me namenoma nagovori s Perdanom, da bi mi ne pripisal prevelike važnosti. Reče mi, da je stavka polomija. Odgovorim mu, da ni čisto tako, ali naj bi po njegovem vse delavske pravice prepustili brez boja in tudi

mi začeli hoditi bosi v službo! Zamahne z roko in gre brez pozdrava. Zdaj je razrešen minister, ker so zamenjali vlado.

Pri nas stavka ni polomija, pač pa v Bosni, kjer jo je vodil Bogdan Krekić. Ta je četrty dan sklenil z generalom, da stavka preneha. O tem mi je kasneje povedal Krudelj, železničarski uradnik. Med stavko tega nismo vedeli, vedeli pa so na pokrajinski vladi.

Moja žena gre delat, v restavraciji streže gospodom. Začuda so ji go-spodje naklonjeni! Dr. Rus, po prepričanju liberalcev, v gostilni izrecno naroča, da mu bo prinašala pijačo samo moja žena. Enako dr. Puc, kasnejši ljubljanski župan, si da odpirati šampanjec le od moje žene in oba dajeta bogato napitnino. Videti je, da imajo ti ljudje le toliko vzgojnega standarda, da vidijo v moji ženi mater, ki se peha za svoje otroke. In mislim, da mi tudi ti gospodje priznajo, da nisem kak politični pustolovec, ampak da sem soliden delavec, ki pa v svojem prepričanju ne popusti niti za las. Torej lahko medsebojno spoštovanje in vsak na okopih svojega prepričanja! Brez takega medsebojnega spoštovanja se ljudje izrode v golazen in življenje zastrupe do neznosnosti.

KRIŠTOF JE ZADOVOLJEN

Janez Švajncer

Nenadoma so utihnili in gledali tja proti cesti, kjer je prihajal moški. Šel je počasi in se pozibaval pa zadeval z levo nogo v kamne. S palico si je pomagal naprej, a že jo je zavrtel v roki in tudi noge je prestavljal enakomerno, le telo se mu je nekoliko skrivilo in z glavo je zmajeval na levo in na desno.

Postal je za hip, dvakrat, trikrat globoko vdihnil in spet nadaljeval pot. Vse oči so bile uprte vanj in na vseh ustih je viselo neizgovorjeno vprašanje: »Kdo si? Domačin, tujec?«

Moški je dospel do razglednega stolpa in potrkal s palico po lesenem oporniku, obitem s pločevino. Trkal je in se smehljaj.

Ni pogledal navzgor, na stolp, ki stoji tu že vse leto, nekako v istem času kot zdaj so ga odprli. Nabralo se je mnogo ljudi na ploščadi, zadovoljni so ogledovali smrečje in zastavice na sprepletenih stebrih in poslušali govornika. Potem so šli po stopnicah, drug za drugim, vedno više in više in na vrhu so lovili ograjo in gledali navzdol, daleč po dolini, do obronkov gorskih vrhov pa tja do reke.

On ni šel gor, počakal je spodaj in hodili so mimo njega ter mu spodbudno prikimali.

Sedaj se je napotil proti poslopju, proti mizam, za katerimi so sedeli nekdanji borci in aktivisti, in slavili obletnico osvoboditve. Povešal je pogled in postavljaj v gozdu urezano palico predse, natančno, korak za korakom.

Spoznali so ga, ne vsi, niso doma več tu, v teh krajih, preselili so se v mesto. Domači ljudje so ga spoznali, vendar so molčali, kakor da čakajo, da jih bodo nekdanji vojni tovariši vprašali: »Kdo je ta revež?«

In nekdanji vojni tovariši so to res storili, ko so gledali moškega z dolgo suknjo, s širokimi hlačami in klobukom, okrašenim s travniškim cvetjem.

»To je Krištof, naš rojak, Krištof iz našega kraja.«

»Krištof?«

Ime je bilo izgovorjeno in z njim se je odgrnila preteklost.

Mar je zares on, se ne varajo, ga niso zamenjali z nekom, ki mu je podoben? Krištof je bil mlad, poln moči in poguma, ta tu je le njegova senca, manj kot senca. Saj sploh ne govori, molči in gleda predse, vrti palico in se trka z njo po čevljih. Čemu se smehlja, ali jih je spoznal in se pretvarja, da jim bo zdaj zdaj postavil na mizo skledo z zabeljeno šalo. Krištof je bil veseljak, stresal je že take, da ga je bilo veselje poslušati. Ne, to ni on, gotovo je nekdo drug, prišel je po naključju v njihov krog, sploh ne ve zase, za svoj obstoj, obnaša se nenavadno, kakor da ni pri pameti.

Počasi se je odvijala nit, s potankostmi je postajala podoba popolnejša, čeprav še ne docela izoblikovana.

Noč je bila, ko so napadli žandarmerijsko postajo. Krištofa niso mogli zadržati, odhitel je naravnost na muho stražarju pred poslopjem. Stražar je naperil puško in ustrelil. Zdelo se jim je, da se ne bo dobro končalo, toda Krištof je zelenca podrl na tla, ruvala sta se, oni se ni več premaknil, a Krištof je z njegovo puško v rokah planil v notranjost poslopja.

»Krištof se ni bal nikogar in ničesar,« je rekel moški s sivimi lasmi. V pogledu mu je še zmerom ležal dvom. Ta pred njim naj bi bil njegov nekdanji prijatelj? Ne, to ni mogoče, to so si izmislili, le čemu to počnejo, niso se zbrali, da bi se norčevali, prišli so, da pri kozarčku obudijo spomine na hude čase in si povedo novice. Povedal jim je, kakor je mislil.

»Torej ne veš, kaj se je zgodilo z njim?« se je oglasil domačin. »Seveda, ti si takrat odšel v brigado in se nisi več prikazal k nam do osvoboditve.«

Moški je sedel na stopnici pred poslopjem, vrtel palico med kolena in se pozibaval z gornjim delom telesa. Sem pa tja je dvignil pogled proti mizam, za katerimi so sedeli veseli ljudje. Kalne oči so mu zrle odtujeno; čeprav je bil blizu njih, se je zdel daleč, kakor da je prišel tujec.

Potem je vstal in odšel med klopi. Vsi obrazi so se obrnili za njim in si navesili nemirno pričakovanje, ko je obstal na gornjem koncu vrste.

»Si žejen?« je vprašala upravnica planinske koče. Ko je Krištof prikimal, mu je ponudila kozarec. Vzel ga je in plaho gledal vablljivo tekočino.

»Noče spregovoriti,« je menil moški s sivimi lasmi.

»Nemi molčijo,« je zategnila upravnica koče.

Spet se je spustila zavesa molka, težko jo je bilo odgrniti, niti vino pred njimi jim ni dalo moči, da bi bili to storili. Nekdo je vzkliznil: »Na zdravje, vojni tovariši!« a njegov vzkliz jim je planil mimo ušes. Pregloboko je bilo, kar so doživeli, prav zdaj, ko se niso nadejali, ko so hoteli pozabiti na gorje v preteklosti in se samo spomniti, kako se jim je godilo takrat. Pa je prišel v njihove spomine neznanec, o katerem trdijo gostitelji, da je bil nekoč z njimi, v nočeh in v mrazu in v snegu, na pohodih in v bojih.

»Ta moški ni Krištof,« je ponovil moški s sivimi lasmi.

Govorili so le o njem in luščili zrno resnice.

»Krištof nas je s svojim zvonkim glasom vabil k sebi, iz tega pred nami prihaja eno samo nerazumljivo mrmranje.« Moški s sivimi lasmi je s pogledi na prijateljih iskal pritrditve.

»Jaz ga razumem,« je rekla upravnica planinske koče.

»Vsako njegovo besedo razumemo,« so pritrdili domačini.

»Torej pripovedujte in mi potešite radovednost,« je pritrdil moški s sivimi lasmi.

Krištofa so ujeli na skednju, kamor se je umaknil pred dežjem. Za njim se je zaprla past, ki so jo nastavili nemški vojaki, bila jih je cela kolona. Grabili so po njem in mu obračali žepe. Našli so le robček in nekaj zrnč tobaka v časopisnem papirju. Čeprav je pismo o pravem času potisnil za tram, je moral z njimi na gestapovsko postajo. Izpustili so ga z omračenim umom in mrakom v očeh. Tak je dočakal konec vojne in se umikal ljudem, ki so se veselili svobode. Razpet je med hribi in dolinami, tod okoli ubira korake, se opoteka in si pomaga s palico od hiše do hiše. Zmeraj je isti: s smehljajem na ustih, kakor da so mu ga pribili z žebli.

»Grozno, to je pošastno,« je vzdiknil moški s sivimi lasmi.

»Njegovo življenje se je spremenilo,« je rekla upravnica planinske koče.

»Po svoje je srečen, vsaj ne loči dobrega od zla.«

»Pravično ni,« je prišlo z desne.

»Kaj naj bi bilo pravično?« je vprašal enoroki.

Moški s sivimi lasmi je udaril s pestjo po mizi. »To vendar! Mar se ti revež ne smili? Naš človek je, bila sva si dobra prijatelja, a zdaj me ne pozna. Gleda me kakor pritepenca, kakor da sem zrak, ko da nisem pred njim jaz, njegov vojni tovariš... Krištof, ne glej me tako odtujeno, prisedi k meni in mi povej, kaj so ti storili! Povej mi, ali so zares ubili človeka v tebi?«

Krištof je zibaje se odšel po klancu. V kolovozu je postal in se naslonil s hrbtom na ilovnato prst.

»Ne pustite ga oditi, pokličite ga, da se vrne k nam.« Moški s sivimi lasmi je bolj prosil kot velel.

»Prišel bo, sam bo prišel,« je odvrnila upravnica koče in gledala za Krištofom. Vsak dan se ponovi: pride in jo gleda, da bi se moral še kamnu smiliti. Njegove oči izražajo željo po hrani, po gorki juhi, po koščku mesa, po kosu kruha. Prinese mu na mizo in ga ne odrine v kot ali pred prag, kakor so nekoč ravnali z berači. Krištof ni berač, Krištof ni neumen. To trdijo le nepoučeni, ki ga ne poznajo, ki ne vedo za njegovo preteklost. Ne vedo, da je bil nekoč prav tak fant, kakor so zdaj sami, da je imel toliko in še več želja, kot jih zdaj imajo sami. Iz njega je kipelo zdravje, iz njega je kipela moč, pa so mu jo vzeli, tam, v poslopju, kjer so mlade fante spreminjali v starce in pohablence, kjer so z njihovo krvjo čistili sledove nove krvi od novih žrtev.

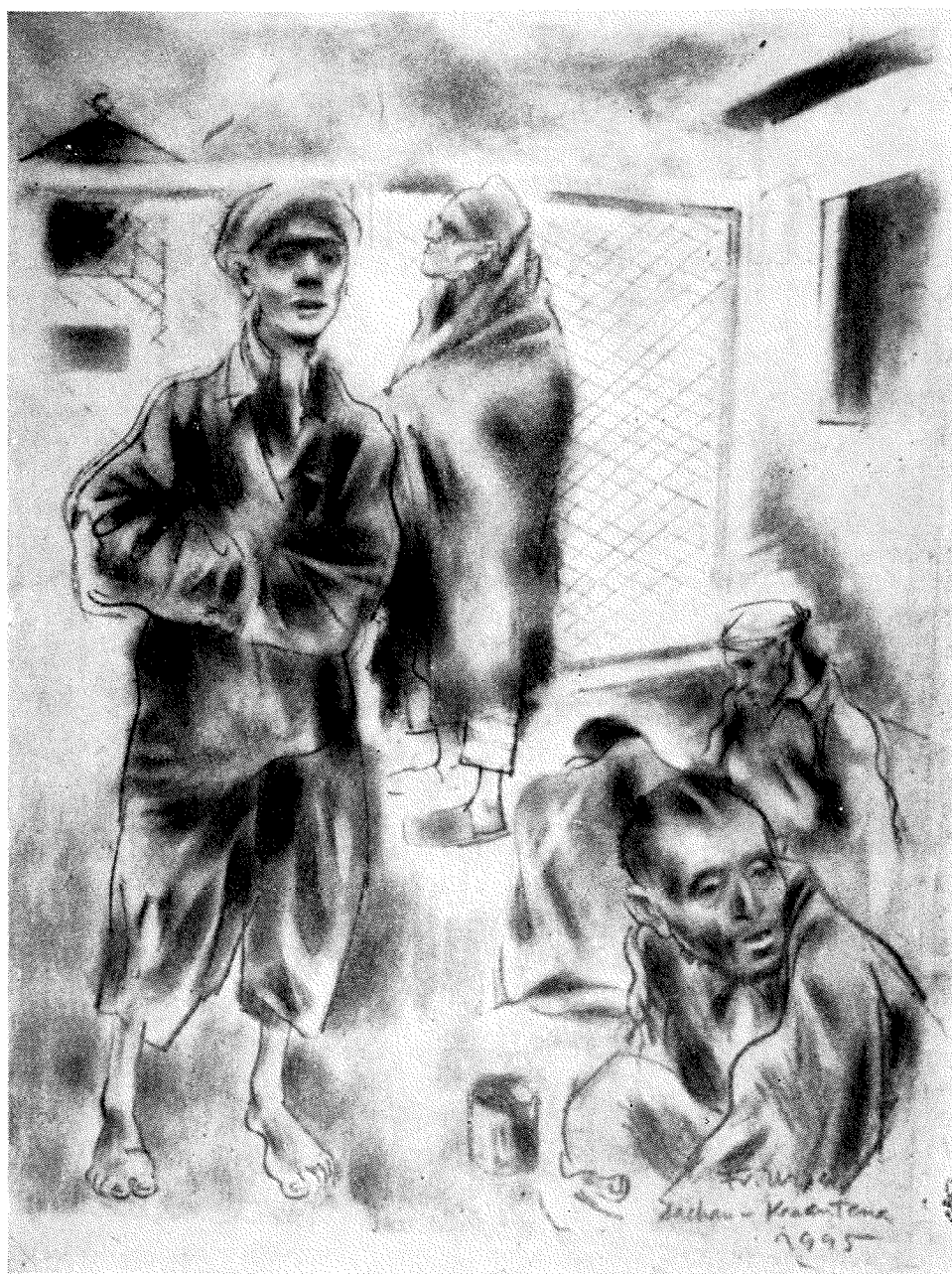
»Ne moremo ne odpustiti in ne pozabiti, kar so počeli gestapovci z našimi ljudmi.« Ženska na koncu mize je vzdihnila in si z dlanjo pokrila čelo.

Pogledi so jim objeli spominsko ploščo na steni planinske koče. Vrsta imen, vrsta fantov in deklet, moških in žensk. Se jih spominjate, slišite njihove glasove? Pri sebi so imeli slike svojih dragih, pogovarjali so se z njimi in tudi o tem, kako bodo živeli, ko se bodo spet vrnili na domove.

»Kaj je huje, smrt ali to, kar je sedaj Krištof,« je pomislil moški s sivimi lasmi. Pravid mu je iz teme trgal podobo razigranega fanta in lepil na robove črn trak spoznanja, da so mu ubili prijatelja.

»Dvajset let je minilo od takrat, fantje,« se je oglasila upravnica planinske koče.

»Dvajset let je za nami, dekleta,« ji je vrnil sosed na desni in se zasmel. Njegov smeh jih je potegnil za seboj.

France Uršič: Karantena, 1945 (Dachau), risba s kreda

»Po srcu smo še vedno fantje in dekleta, po zunanosti ne,« je menil eno-roki in dvignil kozarec.

Izpili so na dušek, za dobro zdravje in srečo. Na gornjem koncu mize se je oglasila pesem in se naglo širila od ust do ust, potem jo je zamenjala harmonika.

Odhajali so na oder in se vrteli, le moški s sivimi lasmi ni vstal od mize.

»Dosti hudega sem prestal v življenju,« je rekel starejši možak.

»Zdaj je tudi hudo,« je odgovorila upravnica planinske kočice in se namuznila.

»Pred vojno sem si marsikdaj zategnil pas. Danes se ne morem pritoževati.«

»Ne misli na to, bilo je in minilo. Tudi meni so na tanko rezali kruh. Ampak med plesom ti takrat ni kar naprej teklo s čela.«

Starejši možak je prikimal. »Leta so šla.«

»Šla so in jih ne bo več nazaj,« je pritrdila upravnica kočice.

»Hej, vidva malo preveč stikata glavi,« se je oglasil domačin, ki je stregel gostom.

»Si ljubosumen?« mu je starejši možak vrgel čez ramo.

»Ti si že prestar za take stvari.« Domačin je odplesal mimo njiju in se smejal.

Starejši možak se je vrnil k mizi in si brisal potno čelo. Hotel je ostati na odru, a je čutil utrujenost v nogah. Sem grede jih je prestavljal, ko da niso bile njegove. Odpil je iz kozarca in zamaknjeno gledal upravnico planinske kočice, ki se je spet pomešala med plesalce. »Ni še v mojih letih,« si je mislil, »ne morem se meriti z njo. Oni mi je rekel, da sem prestar za take stvari. Ko sem bil fant, sem na kožuhanju plesal do zore. Takrat bi me moral videti in mi tukaj ne bi oponašal, da sem zanič.«

»Pojdimo na razgledni stolp,« je vzkliknila upravnica kočice, ko je utihnila harmonika.

»Kdor je v nogah slab, naj ostane spodaj,« je rekel športno oblečen moški.

Starejši možak je čutil, da je športno oblečen moški vanj naperil ost. Dokazal mu bo, da je še pri močeh. Že je vstal in na dolgo veslal, da je dohitel skupino.

Ah, ta gostilničarka! Mlada je še, mlada, toliko da ne vzame treh stopnic hkrati. Sploh ne obstane, nese jo navzgor, kakor da ima peruti.

»Kje ste, fantje, naj vam prinesem jeklenko s kisikom?« je klicala upravnica planinske kočice visoko nad njimi.

»Tu smo, deklica, živi in zdravi.« Domačin je požugal navihanki. Pognal se je v strmino, a kmalu se je zadihal in lovil v dlan naglo bijoče srce.

»V bojih niste bili tako počasni,« je prihajalo od zgoraj.

»Prav imaš,« je pomislil moški s sivimi lasmi. »Takrat smo bili hitrejši, da nas ni prehitel sovražnik. To je odločalo, še kako je odločalo. Krištof je bil pred menoj, ko smo se bližali bunkerju. Iz odprtine so vžgali po nas, čutil sem krogle nad glavo, dišale so po smrti. Trije tovariši so nekoliko zaostali in jih je zadelo. Morda mi je bila naklonjena sreča. Krištofu je ponudila mnogo več kot meni. Zdelo se mi je, da mu krogle izkazujejo spoštovanje. Kako prasko je odnesel, nič več. In potem, da se je zgodilo z njim najhujše na gestapovski postaji? Nihče ne ve, kako je bilo, iz njegovih ust niso zvedeli resnice. Če so vendarle zvedeli, ni bilo popolno, največ so gotovo sami dodali. Ampak doživeti je moral zlo, on, ki so njegov zvonki glas slišali s hriba na

hrib. V ustih mu zeva praznina, po obrazu sledovi zaceljenih ran, po rokah tudi, na prsih tudi. Imel je odpeto srajco in desno je venomer polagal na prsi. Tako se obnaša človek, ki se hoče braniti pred udarci.«

»Lepo je tu, pridite, fantje,« se je oglasila upravnica koče.

»Prihajamo.« Moški so odgovorili v zboru in jemali stopnice. Na vrhnji ploščadi so se prijeli za ograjo in si oddihavali.

»Čisto ste na koncu, to ste mi junaki.«

»Dvajset let je od takrat,« so odgovorili moški in jeli obujati spomine. S puškami in strojnicami so hodili po tamkajšnjih hribih in gorah, ki so bili zdaj posejani med zelenimi preprogami travnikov, polj in dreves. Tistim, ki so oči že slabo svetile, so dopovedovali z rokami, kje je bilo takrat najhuje. Vsem je veter česal lase in v vseh je bilo sonce.

Ko so prišli s stolpa, je palica enakomerno trkala po lesenem ogrodju, obitem s pločvino.

»Krištof poslušaj svojo pesem,« je rekla upravnica planinske koče.

Molče so gledali svojega vojnega tovariša. Poznali so ga, a vendar jim je bilo, kakor da ni njihov. Želeli so njegovih besed, želeli so njegovih pogledov, a iz njegove notranjosti se je trgalo eno samo mrmranje, ki ga je razumela le upravnica planinske koče. Tudi poglede jim je pošiljal, le kalne oči so zakrile nekdanje prijateljstvo z njimi.

»Pošljite ga v dom počitka, da ne bo taval okoli kot izgubljen,« je menil moški s sivimi lasmi.

»Mi smo mu že prigovarjali, poskusi še ti,« je odgovorila upravnica planinske koče.

Moški s sivimi lasmi je spregovoril mehko.

»Mmmmm,« je presunljivo zategnil Krištof, zakrilil z rokami in se odzibal po kolovozu.

»Krištof, kam bežiš pred menoj? Me ne poznaš več, jaz sem, tvoj vojni tovariš!«

»Ne krati mu prostosti,« je rekla upravnica koče. »Krištof noče v dom počitka. Njegov dom je med nami v teh hribih in v teh dolinah. Preveč nas ima rad, da bi mogel živeti med štirimi stenami.«

»Z vsem je zadovoljen,« si je mislil moški s sivimi lasmi, ko se je poslovil od nekdanjih vojnih tovarišev. Vso pot ga je spremljalo pritrkavanje Krištofove palice.

Nikolaj Omerza: Na transportu, 1945 (transport iz Dore), risba s svinčnikom

NE TOLIKO ZA SPREMEMBE, KOT ZA IZVAJANJE NAČEL USTAVE

Marjan Grampovčan

Odkar smo sprejeli novo ustavo, je minilo pet let. Ta leta so potrdila pravilnost načel, ki smo jih zapisali v ustavi, načel, ki jih je preciziral VIII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Kongres je, samo da spomnimo, izoblikoval enotni sistem družbeno ekonomskih odnosov v okviru samoupravljanja. V procesu dela in ustvarjanja je postavil delovnega človeka, ki mu mora biti omogočeno, da vpliva na pogoje svojega dela, oblikoval razmerja v delitvi družbenega proizvoda, kjer naj bi temu človeku zagotovili največji možni vpliv in interes. Za kongresom velja omeniti brionski plenum. Z njegovimi sklepi so nastale spremembe v družbeno-političnem življenju, kar je izrednega pomena predvsem za potrditev in tudi uresničitev ustavnih načel o pravicah in svoboščinah občanov. In končno velja omeniti v tem petletnem obdobju tudi še začetek družbeno-ekonomske reforme, ki postavlja med drugim zahtevo, da se vsa ta načela spoštujejo in izvajajo. Lahko rečemo, da so ti trije dogodki zahtevali določene rešitve na področju družbeno-ekonomskih odnosov, zlasti glede vprašanj razširjene reprodukcije. Postavila se je zahteva, da je treba celoten sistem odnosov med predstavniškimi organi in samoupravno osnovo (občinami in delovnimi organizacijami) nenehno in sistematično usklajevati s smislom teh procesov, predvsem pa s potrebami, ki jih narekuje močnejše uveljavljanje samoupravljanja na vseh področjih družbenega življenja.

Ustavni amandmaji, ki so jih sprejeli zvezna in republiška skupščina pred letom dni, pomenijo nadaljnje izgrajevanje skupščinskega mehanizma v duhu ustavnih načel. Okrepili so vlogo skupščin, zlasti republiških, s tem da so pritegnjene k delu zvezne skupščine. Ta vloga republik prihaja do veljave zlasti prek Zbora narodov oziroma delegacije republik, pomeni pa nadaljnji korak pri ustvarjanju socialistične skupnosti v okviru zvezne države Jugoslavije.

Nedvomno drži ugotovitev, da je uresničevanje samih ustavnih načel dolgotrajni proces. Pravice in svoboščine občanov so zagotovljene v obsegu, kot so se uveljavile v ustavi, to se pravi, najbolj v delovnih organizacijah na področju gospodarstva, kjer se je tudi najbolj razvilo delavsko samoupravljanje, manj pa v delovnih organizacijah družbenih služb in v komuni. Vzroke za to najdemo med drugim v finansiranju. Če konkretno mislimo na občine, potem ugotavljamo, da sedanji način finansiranja določajo širše družbenopolitične skupnosti, kar nedvomno vpliva na razvoj samoupravnih odnosov v občini. Tudi načelo, da občine s svojimi samoupravnimi in drugimi splošnimi akti urejajo odnose, ki so pomembni za občane, v praksi ni v celoti zaživel. Prav na tem področju ustavnega načela, po katerem je občina temeljna samoupravna skupnost, je viden razkorak med prakso in možnostmi, ki jih daje ustava.

Ureditev položaja komune bo vsekakor ena izmed nalog, ki čakajo Skupno komisijo vseh zborov skupščine Slovenije za ustavna vprašanja. Ta naloga je pomemb-

na za urejanje odnosov med republiko in federacijo. Vsekakor je za utrditev položaja komune pomembna tudi njena normativna funkcija. To se pravi, samostojnejše urejanje odnosov, ki zadevajo koristi občanov in delovnih organizacij, v določanju organizacije svojega predstavniskega organa in organov uprave ter v samostojnem dajanju pooblastil tem organom. Zvezno in republiško zakonodajstvo se bo moralo prilagoditi takemu razvoju komune.

Z rešitvijo teh vprašanj, ki zadevajo občine, si lahko obetamo tudi hitrejši razplet odnosov med federacijo in republiko. Za te odnose je značilno, da prihajajo do veljave na dveh področjih: v zakonodajni pristojnosti federacije in v njenem ekonomsko-finančnem poseganju v ustavne pristojnosti družbeno političnih skupnosti, se pravi v republike in komune. Prav gotovo ni zmotna trditev, da je normativna dejavnost federacije preveč široka. V praksi se namreč ne omejuje na to, da bi s temeljnimi zakoni urejala samo tista vprašanja, ki so pomembna za enotnost družbeno ekonomskega in političnega sistema, ampak v mnogih primerih posega v celoti v odnose tako izčrpno, da ostaja republikam zelo malo pristojnosti, da bi lahko samostojno odločale o zadevah, ki so predvsem njenega pomena.

Kot kaže, bomo imeli opraviti pri razreševanju teh odnosov med federacijo in republiko s tremi stopnjami: z ugotavljanjem kršitev ustavnih načel, z ugotavljanjem neizrabljenih možnosti, ki jih ustava, kakršna je, daje in šele potem prihajajo v poštev razmišljanja o morebitni prilagoditvi posameznih ustavnih določil zahtevam razvoja. Pregled posameznih ugotovitev nam že dopušča bolj konkretno razlago problemov. V odnosih federacija — republika sta postavljeni dve osnovni smeri, in sicer normativne funkcije ter ekonomske funkcije. Že razmejitve samih normativnih funkcij bo težavno in predvsem dolgotrajno delo, zato je vprašanje, če ga bosta lahko tako zvezna kot republiška komisija za ustavna vprašanja opravili temeljito v predvidenem času, se pravi do junija. Tako opozorilo je nedvomno upravičeno, čeprav so na tem področju skorajda najbolj jasna izhodišča. Samo za primer nam lahko rabi 161. člen zvezne ustave, kjer so navedene konkretne pristojnosti federacije. Tam je zapisano, da federacija sprejema popolne, temeljne in splošne zakone. Področja so vsebinsko izredno ozko določena, tu najdemo družbeno lastnino, kreditno bančno poslovanje, javno varnost, delitev družbenega proizvoda ter še množico prav tako podrobno določenih normativnih pristojnosti. Na pogled je skorajda nemogoče, da bi spričo tako natančne razmejitve prihajalo do nejasnosti v praksi, kaj je normativna funkcija federacije in republik. Logičen sklep bi lahko bil, da je funkcija republik vse, za kar federacija ni pristojna. Temu bi bilo tako, če ne bi imela federacija neomejenega pooblastila, da izbira med vsemogočimi zadevami tiste, ki so po njeni sodbi vsejugoslovanskega pomena in jih na vsak način skuša spraviti v okvir popolne, temeljne in splošne zakonodaje. Taka pristojnost je zelo široka. Ker nas praksa uči, da ima zvezno sito zakonodajne pristojnosti gosto mrežo in da jo po lastni presoji federacija včasih še nerazumno stiska, potem razumemo, zakaj so odnosi med federacijo in republiko enkrat manj in drugič bolj labilni.

Poznamo »sezone«, ko se ti odnosi zaostrujejo. Navadno so takrat, kadar pripravljamo tako imenovane sistemske rešitve, četudi te večkrat niso take. Sem sodi pripravljanje osnovnega zdravstvenega varstva, pokojninsko-invalidsko področje, izobraževanje in še vrsta drugih, ki sicer nosijo sistemsko pokrivalo, prezirajo pa različne možnosti in potrebe. Poznamo tudi decembrsko-januarske »sezone«, sem sodijo navadno osnove ekonomskega razvoja, financiranje družbeno političnih skupnosti z vsem proračunskim mehanizmom, ki večkrat ne upoštevajo različnih pogojev, tudi temeljnih nosilcev družbene reprodukcije. Poznamo vrsto popolnih zakonskih ureditev, kljub temu da bi v okviru sistemskih rešitev lahko sodile v pri-

stojnost republik. Skorajda povsem podobna razmerja najdemo med republiko in komunjo.

Po sledeh ustave in prakse, kakršno sicer ustava formalno dopušča (razlaga ustave v času, ko smo jo sprejemali, pa s tako prakso takrat ni računala), prihajamo do sklepa, da ne samo preširoko pooblastilo najvišjemu zakonodajnemu telesu, temveč tudi konkretno dana pooblastila vse močnejše terjajo jasnejši zakonodajni funkciji federacije, republike in komune.

Predvsem je treba vedeti, da zdaj ne gre za spremembo ustave, ampak za doslednejšo uresničitev njenih načel. Osnovna naloga, ki jo imajo zdaj komisije za ustavna vprašanja zvezne skupščine in republiških skupščin, je v tem, da proučijo, kje še niso v zadostni meri uresničena ustavna načela in kaj je treba storiti, da se ustavna načela v praksi uveljavijo. Če nas tak način pripelje do zaključka, da so v korist nadaljnjega razvoja potrebne posamezne spremembe oziroma dopolnitve ustave, se bo treba za to tudi odločiti. Da gre predvsem za uresničitev ustave v nekaterih vprašanih družbenopolitičnega sistema, poudarjamo zato, da ne bi ustvarjali smotnega vtisa, da se pripravljajo velike spremembe in ponovne reorganizacije, ki so večkrat, prevečkrat vzrok nemirom in negotovosti.

Glede strukture Zvezne skupščine smo si na jasnem, da mora Zvezna skupščina biti odsev tega, kar danes Jugoslavija je, to se pravi zvezna država svobodno združenih in enakopravnih republik in narodov ter socialistična demokratska skupnost. Seveda ta skupnost temelji na oblasti delovnega ljudstva in na samoupravljanju. Vprašanje pa je, če tudi dejansko struktura Zvezne skupščine to v celoti in dosledno je.

Do ustavnih amandmajev je bila vloga in pomen Zbora narodov v Zvezni skupščini omejena. To se pravi, da je zbor narodov kot predstavniški organ, ki naj bi zagotavljal enakopravnost narodov in republik imel do pred letom dni majhno vlogo. Zdaj je Zbor narodov že nosilec tudi tistih pristojnosti, o katerih je prej odločal Zvezni zbor sam. Vendar pa ne tistih, ki sodijo v pristojnost zborov delovnih skupnosti. Toda soodločanje v zunanji in notranji politiki, narodni obrambi in v kadrovske politiki, je dalo Zboru narodov v zadnjem letu večji pomen. Načelno vprašanje vloge Zbora narodov je povezano z značajem federacije. Tako mislimo, da ni pretirana trditev, da je ta predstavniški organ dejanski nosilec vseh pristojnosti federacije. Sprememba strukture Zvezne skupščine je skorajda nujna, če naj Zbor narodov postane polnopravni predstavniški organ federacije, torej samostojni skupščinski dom in ne več vključen v Zvezni zbor.

Tak položaj Zbora narodov, ki bi moral biti nedvomno sestavljen po načelu enakopravnega zastopstva vseh republik, bo povzročil določene spremembe v strukturi Zvezne skupščine. Kot vemo, imamo predstavniški princip uveljavljen v treh zborih delovnih skupnosti, in sicer po osnovnih področjih dela: gospodarstvo, prosveta in kultura, zdravstvo in socialno skrbstvo. Obstajajo mišljenja, da bi zbere delovnih skupnosti združili v en sam zbor. Obstajajo pa tudi mišljenja, da bi taka sestava, kot jo imamo zdaj, morala obstajati tudi še naprej. Vendar so ugiibanja o tem manj pomembna, vsaj kar zadeva vlogo predstavniških organov Zvezne skupščine. Kriterij za to, kako naj bo organizirana Zvezna skupščina, kar zadeva zbere (ali zbor) delovnih skupnosti, je vsekakor racionalnost in ekonomičnost poslovanja ter pristojnosti zborov, kadar gre za odločanje po načelu dvodomnosti. Naj bo kakorkoli že, zagotoviti je pač treba tako organizacijo, ki bo omogočala samostojno nastopanje predstavnikov vsakega posameznega osnovnega področja združenega dela, kjer se uveljavlja njihova vloga kot nosilcev samoupravnih pravic delovnega človeka. Tako je položaj zbora delovnih skupnosti vsaj v načelu precej jasen.

Zbor narodov kot samostojen zbor bo nedvomno odprl vprašanje sedanjega Zveznega in Organizacijsko političnega zbora. Kadar odločata enakopravno dva zbora o zadevi, ki je v pristojnosti federacije, se moramo spomniti, da imajo zbori delovnih skupnosti povsem določene pristojnosti, v sestavi Zvezne skupščine pa nimamo doma, s katerim bi Zbor narodov reševal vsa tista vprašanja, ki ne sodijo v pristojnost drugih zborov. Nekateri zdaj menijo, da je prav, da bi v Zvezni skupščini imeli predstavniško telo, ki bi zastopalo človeka kot nosilca vseh samoupravnih pravic, kadar jih ta ne uveljavlja neposredno v združenem delu. Na ta način bi šele prišla celotna samoupravna struktura naše družbe do veljave v Zvezni skupščini in na ta način bi bili v celoti prisotni interesi človeka, kakršni se uveljavljajo v samoupravni organizaciji družbe, zlasti v komuni. To vodi k razmišljanju, da bi namesto Zveznega zbora in Organizacijsko-političnega zbora imeli poseben zbor, ki bi ga lahko imenovali Zbor komunalnih skupnosti.

Razmišljanja pa so tudi drugačna, in sicer, da se ti interesi delovnih ljudi že uveljavljajo prek delegacij republik v Zboru narodov in da zato ni potreben poleg zborov delovnih skupnosti še poseben zbor. Razen tega obstajajo trditve, da ni potrebno vztrajati pri načelu dvodomnosti, saj tudi doslej tega načela nismo dosledno upoštevali.

Poleg strukture skupščine se postavljajo zelo jasna vprašanja volilnega sistema. Vse kaže, da bodo nekatere spremembe potrebne, čeprav ni mogoče trditi, da nam bi lahko že sam volilni sistem zagotovil vnaprej zamišljene politične rezultate.

Ob razvitejšem delovanju skupščin, ob kvalitetnejši politično usmerjevalni vlogi in seveda ob višji samoupravljalski zavesti tudi volilni sistem ne bi smel biti nepremostljiva ovira, kadar imamo za cilj take predstavniške organe, kakršne si želimo. Tudi v tem času se postavljajo povsem nasprotno variante, kakšen naj bi bil volilni sistem, ali naj bi imeli popolnoma delegatskega ali popolnoma neposrednega. Vendar to ni bistveno vprašanje, kajti že samoupravna družba, kakršna je naša, sama po sebi terja uveljavljanje delegatskega sistema, predvsem zato, ker delovne organizacije in družbeno politične skupnosti že odločajo o svojem zastopstvu s tem, ko pošiljajo svoje delegate v višja samoupravna telesa in državne organe. Na kakšen način se ta delegacija izbira ali na osnovi pooblastil samoupravnih organov ali na način neposrednega sodelovanja občanov, ni vprašanje, ki naj bi odločilo o doslednosti našega družbeno političnega sistema. Kje in kdaj naj se uporabljajo neposredne volitve, kje in kdaj pa popolnoma delegatski sistem, je odvisno od razvitosti samoupravne organizacije delovnih ljudi. Toda v zakonu o volitvah se bo le treba odločiti. Obstaja mišljenje, ki ima svoje zagovornike, da naj bi občani neposredno volili samo občinske skupščine, drugače pa naj bi sodelovali v širokem kandidacijskem postopku, ki naj bi služil kot podlaga občinski skupščini pri njeni dokončni izbiri občinske delegacije v vse zборе Zvezne in Republiške skupščine. Po tem mišljenju bi od občine naprej neposrednih volitev ne bilo več. Obstaja pa tudi drugačno prepričanje, da so prav neposredne volitve potrebne, ker se sicer občanom jemlje pravice sodelovati v politiki republike in federacije.

Dosedanji način volitev poslancev v zборе delovnih skupnosti po teritorialnem načelu ustvarja velika nesorazmerja. Če bi izvedli volitve v ta telesa v samih delovnih organizacijah, ne glede na teritorij, se pravi, če bi uveljavili načelo proporcionalnega zastopstva in povezanost poslanca z delovno organizacijo, ki ga je izvolila, bi nedvomno lažje uveljavili funkcionalnost posameznih zborov. Kot zdaj kaže, bodo spremembe volilnega sistema le potrebne.

Tudi praksa naroča določene poenostavitve volilnega sistema. Vsi se zavedamo, da volilni sistem, kakršen je, povzroča precej nejasnosti, ki se zrcalijo tudi na političnem razpoloženju. »Racionalizacija« volilnega postopka je predmet razmišljanja,

Vladimir Lakovič: Internirani Francoz, 1945 (Flossenbürg), risba s kredo

že skorajda od kar poznamo sedanji volilni sistem. S tem so povezana tudi vprašanja mandatne dobe in rotacije, ki prav tako terjajo na osnovi izkušenj določnejših rešitev.

Po zgledu Skupne komisije vseh zborov Zvezne skupščine za ustavna vprašanja, je tudi komisija slovenske skupščine postavila pet delovnih skupin, ki bodo obravnavale in proučevale posamezna vprašanja ustavnega pomena. Delovne skupine naj bi proučile najpomembnejša vprašanja uresničevanja ustavnih načel na področjih, na katerih se problematika najbolj kopiči. Čeprav je prepuščeno delovnim skupinam, da same izbirajo in določajo vprašanja, ki jih bodo proučevale, je že zdaj mogoče trditi, da se bodo skupine lotile zares najbolj bistvenih.

Tako bo delovna skupina za proučevanje komunalnega sistema in družbenega samoupravljanja v občini ter razmerij med občino in republiko obravnavala predvsem:

- vprašanje neposrednega uveljavljanja občana v krajevni skupnosti, občini, republici in federaciji;

- vprašanje fiziognomije občine kot komunalne skupnosti v njenih odnosih do delovnih organizacij, drugih samoupravnih skupnosti in republike;

- problematiko uveljavljanja občine kot temeljne družbenopolitične skupnosti, pri čemer bi bilo treba ugotoviti ali so v ustavi ovire, zaradi katerih se občina ne more uveljaviti kot temeljna skupnost in kaj je treba od tega z ustavo urediti, kaj pa v samem občinskem statutu;

- problematika skupščinskega sistema v občini, zlasti vprašanje strukture občinske skupščine, vlogo in sestavo njenih svetov ter izvršilnih in upravnih organov;

- finansiranje občinskih potreb;

- medobčinsko sodelovanje, zlasti na področju gospodarstva in negospodarstva;

- vprašanje izvrševanja zveznih in republiških zakonov ter drugih zveznih in republiških predpisov v občini ter sodelovanje in odnose med občinskimi, republiškimi in zveznimi organi.

Delovna skupina za proučevanje vloge federacije in republike v družbeno ekonomskem in družbenopolitičnem sistemu ter njunih medsebojnih odnosov, naj bi iz enotne družbenoekonomske osnove Jugoslavije, sloneče na samoupravi, ki se vsak dan bolj širi, obravnavala zlasti:

- vlogo republike kot nacionalne samoupravne skupnosti v Jugoslaviji kot skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, vlogo federacije kot take skupnosti;

- vprašanje ekonomskih in družbenopolitičnih pravic ter pristojnosti republike in federacije na področju gospodarstva, financ, zunanjih in notranjih zadev;

- vprašanje pravne razmejitve zakonodajne pristojnosti med federacijo in republiko, zlasti vprašanje zvezne temeljne in splošne zakonodaje;

- problematiko izvrševanja zadev iz izključne pristojnosti federacije v republici in občini ter sodelovanja republike in federacije pri uresničevanju takih zadev.

Delovna skupina za proučevanje družbenoekonomskega sistema in družbenega samoupravljanja v gospodarstvu in družbenih službah naj bi proučevala:

- vlogo osebnega dela in opravljenega dela v delovni organizaciji in ekonomskega sistema kot celote;

- obravnavala problematiko delitve družbenega proizvoda v delovni organizaciji, občini, republici in federaciji, zlasti še vprašanje delitve po delu;

- vprašanje oblik in vsebine razpolaganja z družbeno lastnino ter usmerjanja in delitve dohodka ter razširjene reprodukcije in vloge družbenega planiranja;

- integracijska vprašanja, udeležbo tujih sredstev v našem gospodarstvu;

— vprašanja varstva interesov družbene skupnosti v zvezi z uveljavljanjem delovnih organizacij na posameznih področjih;

— problematiko normativnih aktov organov samoupravljanja, organizacije samoupravljanja in pristojnosti posameznih samoupravnih organov v delovni organizaciji.

Delovna skupina za proučevanja varstva pravic človeka in občana ter pravosodnega sistema bo nedvomno obdelala:

— učinkovitost dosedanjih oblik in pravnih sredstev za varstvo pravic človeka in občana ter samoupravnih organizacij;

— nadaljnji razvoj sistema ustavnega sodstva;

— vprašanje vloge sodstva v družbenopolitičnem sistemu ter vlogo in organizacijo javnega tožilstva.

Delovna skupina za proučevanje skupščinskega in volilnega sistema pa se bo zlasti ukvarjala:

— z nadaljnjim razvojem sistema predstavniških teles občine, republike in federacije;

— s problematiko izvršilnih organov, njihovo vlogo in s položajem v sistemu ter prav tako uprave;

— s sistemom volitev predstavniških organov, s problemi rotacije in reelekcije.

Spekter vprašanj, s katerimi se ukvarjajo delovne skupine komisije vseh zborov, bodisi republiških skupščin ali zvezne skupščine, je ne samo navidezno, ampak tudi dejansko širok. Zato so tudi nedvomno preoptimistična pričakovanja, da bodo vsa ta vprašanja do predvidenega časa, ko naj bi zbori skupščin o njih odločali, tudi dejansko obdelana. Vsekakor je realno pričakovanje tako, da bodo vsaj najbolj bistvena vprašanja do polletja že toliko razjasnjena, da bo mogoče izdelati konkretnjša stališča, ki bodo rabila za presojo o tem, katere možnosti, ki nam jih ustava daje, ne izrabljamo in seveda zakaj jih ne izrabljamo, ter kaj bi kazalo morebiti v ustavi tudi spremeniti oziroma dopolniti.

POSVETOVANJE V BUDIMPEŠTI

Drago Košmrlj

Zadnji teden februarja meseca je bila Budimpešta prizorišče že dolgo poprej napovedanega in pripravljenega posvetovanja komunističnih in delavskih partij iz raznih delov sveta. Izmed 88 komunističnih partij, kolikor jih danes obstaja na svetu, je bilo v Budimpešti navzočih 66, od tega sta dve partiji, islandska in norveška, bili zastopani samo z opazovalci. Osrednji predmet posvetovanja, ki je vzbudil obilo zanimanja v svetovnem tisku, je bila priprava na novo konferenco vseh političnih sil komunističnega gibanja, podobno kot sta bili poprejšnji konferenci leta 1957 in 1960 v Moskvi. Prireditelji so namenili posvetovanju kot poglavitno nalogo razpravo o nalogah protiimperialističnega boja, o čemer naj bi dokončno razpravljala nova konferenca.

Vendar pa vprašanja protiimperialističnega boja nikakor niso bila edini in osrednji predmet devetdnevni razprav v Budimpešti. Stanje v odnosih v komuni-

stičnem gibanju je narekovalo budimpeštanskemu posvetovanju, da so razvili razpravo prav o tistih vprašanjih, ki živo zadevajo odnose med komunističnimi in delavskimi partijami. Posvetovanje in njegov potek sta pokazala, da obstajajo bistvene razlike v stališčih posameznih partij, o vrsti pomembnih vprašanj, kot so enakopravnost partij, sodelovanje z vsemi protiimperialističnimi silami na svetu, pravica vsake partije do samostojnega oblikovanja svoje notranje in zunanje politike in podobno. Prav zato je morda poglobitni pomen budimpeštanskega posvetovanja v tem, da je odkrilo podobo stanja v komunističnem gibanju, da so se na njem pokazale razlike in nasprotja med stališči pa tudi vsi procesi, ki so značilni za sedanje stanje v komunističnem gibanju.

Posvetovanje je sicer doseglo cilj, ki so mu ga postavili prireditelji. Zedinili so se, da bodo v novembru ali decembru mesecu sklicalj novo konferenco, ki bo imela kot poglobitno točko dnevnega reda razpravo o nalogah protiimperialističnega boja in o oblikah akcijske enotnosti komunističnega gibanja v tem boju. Kot novost posvetovanja je treba torej poudariti, da z njega ni izšla kakšna vseobsežna deklaracija, ki bi zajela celotno ideološko-politično področje delovanja komunističnih partij, niti ni take naloge postavilo zasedanje prihodnji moskovski konferenci. Iz tega bi izhajalo, da na sedanji stopnji razvoja odnosov v komunističnem gibanju ni več mogoče sprejemati takih splošnih sklepov, ki bi zajemali celotno področje delovanja posameznih partij in bi hkrati pomenilo tudi obvezno politično linijo za delovanje vseh partij. Kaže, da je demokratizacija odnosov v komunističnem gibanju dozorela do te stopnje, da ni mogoče več računati z nekdanj tako imenovano monolitno enotnostjo in poslušnostjo do »vodilne« partije komunističnega gibanja. Vsekakor pa je ta demokratizacija obsežen proces, ki je šele v teku, prav to dejstvo pa se je pokazalo na budimpeštanskem zasedanju. Nasprotja med stališči konservativnih in naprednih sil znotraj gibanja so se namreč pokazala ob vrsti vprašanj.

Javnost ali zaprtost posvetovanja, ki bi sodilo sicer med proceduralna vprašanja, je zavzelo že v začetku posvetovanja mesto načelne diskusije. Mnogi predstavniki so zagovarjali načelo tajnosti dela, drugi pa so se vneto zavzemali za popolno javnost. Nimamo se ničesar batj pred javnostjo, je na primer izjavil delegat KP Češkoslovaške, našemu boju proti imperializmu bo samo v prid, če o naših sklepih in stališčih seznanimo čim širšo svetovno javnost. Sklep posvetovanja je bil, da bodo s posebnimi uradnimi sporočili obveščali navzoče časnikarje o poteku posvetovanja, vsaki delegaciji pa je bilo poleg tega dano na voljo, da besedilo svojih govorov v celoti izroči predstavnikom tiska. To pravico so uporabile mnoge delegacije, najbolj pa romunska.

Veljavnost ali neveljavnost dosedanjih sklepov konferenc, se pravi moskovske iz leta 1957 in 1960, je bila prav tako predmet razprave. Posamezne delegacije so vztrajale pri stališču, da morajo dokumenti iz leta 1957 in 1960 še naprej veljati kot poglobitna, generalna politična linija za vse partije, druge so spet povsem zanikale tako vrednost omenjenih dokumentov. Sovjetski delegat je zagovarjal stališče, da morajo ti dokumenti ostati v veljavi, četudi ne bi bilo treba viseti na vsaki besedi. Vodja češkoslovaške delegacije pa je izjavil, da nikakor ne gre več zmolčati dejstva, da je tisto, kar vsebuje deklaracija iz leta 1960 glede Zveze komunistov Jugoslavije, nepravilno. Razlike v stališčih glede veljavnosti, popolne, delne veljavnosti ali neveljavnosti teh dokumentov so bile tolikanj očitne, da posvetovanje ni moglo sprejeti ustreznega sklepa. Kot eno izmed pomembnih vprašanj se je na posvetovanju postavilo vprašanje obsega protiimperialističnih sil. Vidni sta bili dve stališči. Večina je zagovarjala mnenje, da je treba protiimperialistični boj omejiti predvsem na komunistične in delavske partije, vse druge proti-

imperialistične sile, razna narodnoosvobodilna gibanja, napredne sile v nekomunističnem delavskem gibanju in podobno pa bi upoštevali zgolj kot »naravne zaveznike« komunističnega gibanja. Nekatere delegacije, romunska, italijanska in tudi druge, pa so zahtevale, naj na moskovsko konferenco pokličejo tudi predstavnike nekomunističnih sil protiimperialističnega gibanja. Obveljala je zamisel večine, da v Moskvo povabijo zgolj predstavnike komunističnega gibanja. Hkrati s tem pa se je vodila razprava o navzočnosti vseh komunističnih partij na prihodnji konferenci. Že v Budimpešti niso povabili vrsto partij, nekatere pa so povabilo zavrnile. Z odhodom romunske delegacije je bilo na primer navzočih samo 7 partij od skupnega števila 14 iz socialističnih držav. Odsotne so bile partije Kitajske, Severne Koreje, Severnega Vietnama, Albanije, Kube in Jugoslavije, romunska partijska delegacija pa je na sredi posvetovanja odšla iz Budimpešte. Obveljal pa je sklep, da bodo vsem partijam, ne glede na to, ali so imeli svoje predstavnike v Budimpešti ali ne, omogočili — če bodo to želele — sodelovanje na pripravah na moskovsko konferenco in tudi na konferenci sami.

Tudi stališča in pojmovanja o enotnosti komunističnega gibanja so se pokazala v Budimpešti kot zelo nasprotna. Določene partije so zagovarjale in dokazovale nujnost trdne enotnosti, ki bi izhajala iz podreditve tako imenovanim splošnim in poglavitnim koristim komunističnega gibanja. Posebno zanimivo je bilo v tej zvezi stališče romunske delegacije, ki je zanikala veljavnost načela demokratičnega centralizma v odnosu med partijami, to načelo je možno samo znotraj vsake partije posebej, nikakor pa ga ne gre uveljavljati v celotnem komunističnem gibanju. Vsaka partija mora biti povsem samostojna in neodvisna pri oblikovanju svoje zunanje politike. Odgovorna je edinole svojemu članstvu in svojemu ljudstvu. Noben sklep posvetovanja ali konference ne more imeti apriorne veljave in obveznosti za posamezno partijo, če njeno vodstvo nanj ne pristane. Zato so nekatere partije zagovarjale načelo, da naj konferenca sklepa enakopravno samo o določenih konkretnih problemih in vsaka partija naj se samostojno odloča glede vključevanja v skupne akcije. Iz tega razloga je na primer romunska delegacija tudi zanikala pravico posvetovanja ali kakšnega drugega zbora komunističnih partij, da bi na njem kritizirali, obsojali, napadali in kako drugače nastopali proti politiki in delovanju posamezne partije, še manj pa kakšno partijo izključevali iz občestva mednarodnega delavskega gibanja.

Na posvetovanju vsekakor ni našlo objektivne ocene osvobodilno gibanje po svetu kakor tudi ne tiste sile, ki tvorijo pomembno skupino neuvrščenih držav. Razen češkoslovaške in še nekaterih drugih delegacij tudi niso vprašanja protiimperialističnega boja zajeli v vsej njegovi širini. Malo je bilo na primer govora o velikih razlikah med razvitimi in nerazvitimi deli sveta. Prav te razlike pa pomenijo poglavitni vzrok za delovanje in poseganje imperialističnih sil v notranje razmere drugih držav, tu je iskati tudi vzroke za mnoge spore in krize v sodobnem svetu.

Po vsem povedanem bi lahko sklepali, da je budimpeštansko posvetovanje imelo svoj poglavitni pomen in značaj prav v tem, da so se na njem razkrile in prišle na površje mnogotere razlike v stališčih med posameznimi silami v komunističnem gibanju, kakor tudi to, da je v tem gibanju očiten proces spopadanja med konservativnimi in naprednimi demokratičnimi silami. Vsekakor pa je načelo o samostojnosti posameznih partij, o pravici do lastne ocene mednarodnega položaja in lastnega določanja politike dobilo že tolikšno veljavo, da ni več mogoče uveljavljati v komunističnem gibanju niti načela monocentrizma, načela o vodilni partiji, kakor tudi ni več mogoče izključevati in izrekat avtoritativne obsodbe proti posameznim partijam.

Stane Kumar: Čabranček, 1943 (Gonars), risba s svinčnikom

RAVNOTEŽJE VOJAŠKIH SIL IN SVETOVNI MIR

Andro Gabelić

Sodobni svet je ostro razcepljen na nasprotujoča si tabora, zato je vojaško ravnotežje eden od pglavitnih osnov miru. To ravnotežje je podobno nožu, ki na dva kraja reže. Na nitki ohranja svetovni mir, zaradi svoje lastne spremenljivosti pa grozi človeštvo vreči v brezno samouničevanja.

Omenili smo spremenljivost ravnotežja. To je ena osnovnih značilnosti povojnega časa. Nenehne spremembe, kvalitetni skoki, skratka, menjanje stanja v oboroževalni tekmi tako glede posameznih komponent kakor v celoti. Prav ta negotovost v ravnotežju vojaških sil je največja nevarnost za svetovni mir. To pa poraja iluzije premoči, ki seveda spodbujajo imperialistične sile še posebej, kadar dosežejo v oboroževalni tekmi kak pomembnejši uspeh.

Spremenljivost v ravnotežju vojaških sil, njihov porast od nevarnega do strahotnega pa ni nikakor njihova edina značilnost. Videli bomo, da dandanes za vojaško ravnotežje niso več kakor nekoč odločujoča kvalitativna razmerja in merila, ker je sodobno orožje povzročilo nova razmerja med strategijo in geografijo, strategijo in gospodarstvom itd. V tem prispevku želimo opozoriti na neko drugo značilnost ravnotežja: na njegovo zapletenost, točneje na neenakost sestavin, ki pa skupaj vendarle dajejo enakost, enozrazno v ravnotežju. Tudi to povzroča nemalo nevarnosti za svetovni mir. V tem primeru je nevarnost »skrita« zaradi možnih iluzij imperialističnih sil o premoči, ki izvirajo iz tistih delov celote, ki so lahko sami po sebi res prednost, ne pa glede na celoto.

V tem primeru bomo analizirali neravnotežja neenakosti, in sicer v celotnem ravnotežju.

I

Po drugi svetovni vojni ni ravnotežje osnovnih nasprotujočih sil sodobnega sveta nikdar slonelo na obojestransko enakih dejavnikih: na enakem številu divizij, tankov, letal, ladij, atomskih bomb, raket itd. Tako je tudi zdaj. Še manj je to ravnotežje slonelo na enakih geostrateških osnovah, na enakosti ekonomskih virov, na enakih demografskih možnostih itd.

Takoj po drugi svetovni vojni je slonelo ravnotežje vojaških sil na atomskem monopolu ZDA in na minimalni količini jedrskega orožja oziroma na šibkejših silah konvencionalnega orožja zahodnih sil ter na izraziti premoči konvencionalne oborožitve vzhodnih sil. Razmerje gospodarske moči, kot zelo pomembne sestavine vojnega potenciala, je bilo 3:1 v korist Zahoda. Vendar bi imele v primeru vojne neprijemno številnejše kopenske sile Vzhoda s hitrim prodorom do La Mancha vse možnosti, da že v začetku vojne spremenijo to razmerje v 1:1.

Ozemeljsko sta bila in sta še Vzhod in Zahod v približno enakem položaju (23:22 milijonov kvadratnih metrov površine). Toda ta približna ozemeljska enakost je z vojaškega gledišča le navidezna. Evroazijsko ozemlje Vzhoda je strnjeno, ozemlje Zahoda pa deli Atlantski ocean. Vzhod lahko zaradi strnjenegega ozemlja bolje oskrbuje in povezuje svoje fronte, zato je lahko v tem pogledu učinkovitejši. Zahod pa ima daljše in zato manj ugodne komunikacije. Toda Zahod ima razvitejšo komunikacijsko mrežo in več prometnih sredstev. Dokler ni bilo medcelinskih raket, je bila glavna sila Zahoda ZDA docela zunaj področja vojnega uničevanja, kar je bila ogromna prednost. Zato pa je bilo in je ozemlje Zahodne Evrope izpostavljeno hitri zasedbi.

valstva, industrije itd. bi bile ZDA v primeru atomske vojne v slabšem položaju od Sovjetske zveze.

Zato je ameriška vojaška zgodovina naslednja leta (od 1957 do 1960) označila za »raketno krizo«, katere obseg osvetljujejo naslednja spoznanja Američanov:

- a) v prvi svetovni vojni so zelo obogateli, imeli pa so le 56.000 mrtvih;
- b) v drugi svetovni vojni so postali prevladujoča kapitalistična država (v bistvu so spet obogateli), izgubili pa so le 23 odstotkov prebivalstva (okoli 400.000 mrtvih);
- c) v tretji svetovni vojni bi bile ZDA uničene; to poudarjajo celó uradne ameriške ocene izgub, če bi SZ napadla z atomskim orožjem.

Razlike so očitno tolikšne, da je zares obstajalo in še obstaja dovolj razlogov za krizo in paniko. Nič manj pa ni bilo in ni za ustrezne logične sklepe, ki govore za mednarodne odnose, ki bi izključevali vojno in uničenje.

Na žalost pa ob »raketni krizi« Američani niso tako sklepali. V sorazmerno kratkem času jim je uspelo spustiti se v raketno tekmo. Toda tako se Amerika ni in se tudi nikoli več ne bo mogla umakniti udarcu raketno-termonuklearnega meča. Edino, kar je dosegla, in edino, s čimer bo lahko v prihodnosti tudi računala, je recipročnost uničenja.

Američanom je ostala le tolažba vztrajati pri številu, pri količini. Ta »argument« Amerikanci v sedanji propagandi zelo izkoriščajo; navajajo, da je danes razmerje medcelinskih raket okoli 3:1 v korist ZDA (okoli 1700 ameriških raket v podzemeljskih silosih in na podmornicah, proti 600 ustreznim sovjetskim raketam). To ima morda lahko psihološki učinek na nepoučene, je pa docela brezpomembno — tudi če bi bilo točno — v dejanskem razmerju sil. In sicer zato, ker so tudi Američani priznali, da imajo sovjetske rakete večjo potisno moč od ameriških, to je, da lahko preneso do cilja močnejše bojne glave; sicer pa je splošno znano, da nosijo največje ameriške rakete do 30, sovjetske pa do 100 megaton. Toda glavni razlog za nesmiselnost številčne premoči ni v tem, pač pa v dejstvu, ki ga stalno poudarjajo uradni ameriški viri: v sovjetskem atomskem napadu bi ZDA mogle imeti 150 milijonov mrtvih. Toliko razkričana »trikratna premoč« ZDA nad SZ ne pomeni več kot nesmisel, da ZDA lahko uničijo SZ trikrat, ta pa ZDA »le« enkrat!

V zvezi s tem je zanimiva še ena okoliščina: razmerje ekonomske in vojaške moči.

V preteklosti je veljalo pravilo, da večja ekonomska moč pomeni tudi močnejšo vojaško silo. Jedrsko orožje pa je razvrednotilo tudi to »zakonitost«. Zdaj imamo namesto tega »anomalijo«, da je razmerje ekonomske moči ZDA in SZ 2:1, razmerje vojaških sil pa 1:1.

Seveda to ne pomeni, da v sodobnem svetu vojaška moč ni več odvisna od ekonomske. Sovjetska zveza je morala doseči določeno stopnjo ekonomskega razvoja, da je lahko ustvarila vojaško silo, ki je zmožna docela uničiti nasprotnika. Torej je odvisnost vojaške moči od ekonomske še vedno očitna in nedvoumna. Novo je »samo« to, da na določeni, že doseženi stopnji razvoja vojne tehnike prenehajo odločati kvantitativna matematična razmerja sredstev smrti in uničenja. Drugače povedano: nikoli več ne bo takšnih ekonomskih (znanstveno-tehničnih) in vojaških razmer, ki bi vsebovale možnost uničenja enih in zmagoslavje drugih.

III

Toda s to glavno resnico našega časa se imperialistične sile niso pomirile. Takó si lahko razložimo tudi to, da te sile še vedno vztrajno poskušajo spremeniti razmerje sil tudi z rušenjem ravnotežja v svojo korist. Rezultat tega je neprestano širjenje oboroževalne tekme, njen prenos na nova področja.

Za šestdeseta leta našega stoletja je odločilen raketno-jedrski pat položaj; to je imobilnost atomske strategije, s tem pa tudi imobilnost na njej sloneče politike. To stanje se lahko primerja z dvobojem, v katerem bi nasprotnika drug drugemu tiščala napeti pištoli na senca, zavedajoč se, da pritisk na petelina ni le umor, temveč tudi samomor.

Ker se imperialistične sile niso pomirile s tem položajem, so si postavile za cilj, da z oboroževalno tekmo »osvobodijo«¹ jedrsko strategijo iz jedrskega »pat ujetništva«. Zato se je preneslo težišče oboroževalne tekme na boj med raketami in protiraketami postopoma v vesolje. Zamisel je naslednja: če se že ne da porušiti sedanje ravnotežje vojaških sil s količinskim grmadenjem atomskih bojnih glav in »klasičnih«² raket z jedrskim tovorom — potem naj bi zaželeni cilj dosegli s kakovostnim izpopolnjevanjem, ki bi pripeljalo do uničenja ali vsaj do največjega možnega zmanjšanja nasprotnikovih, pa do potenciranja svojih napadalnih možnosti.

Kar zadeva rakete in protirakete, gredo ti napor po dveh smereh — prvič: izpopolnjujejo takšno protiraketno orožje in sistem, ki bi nasprotnikov ofenzivni raketni mehanizem onemogočilo; in drugič: razvijajo prodornost in neobčutljivost svojih ofenzivnih projektilov za učinek nasprotnikovih antiraket.

V okviru prvega načrta so se Američani odločili (septembra lani) postaviti »tanek«³ protiraketni sistem, ki bo nedvomno le prva stopnja prihodnjega celotnega sistema ameriške protiraketne obrambe. V okviru drugega načrta pa so se Američani usmerili:

a. na izdelavo multipliciranih bojnih glav ofenzivnih projektilov, ki učinkujejo po sistemu »razpadanja«⁴ v več bojnih glav, ki se jih nato usmerja na različne cilje, tako da bi »matirali«⁵ nasprotnikovo obrambo;

b. na konstruiranje takega termoobrambnega ščita (plašča, ovoja, oklepa) ofenzivnih projektilov in takšnih njihovih detonatorjev (vžigalnikov, da ne bi bili občutljivi na učink sevanja gama in beta žarkov ter neutronov, s katerimi deluje antiraketa na raketo, da onemogoči njeno eksplozijo ali pa da le-to izzove mimo branjenega objekta.

Ustrezni ukrepi in koraki nasprotne strani pa gotovo zagotavljajo, da so takšni in podobni napor za porušitev sedanjega ravnotežja brez kakršnegakoli upanja na uspeh. V ponazorilo naj povemo, da je SZ celo po zahodnih virih že pred Američani, kar zadeva postavitev protiraketne obrambe. Glede naporov (in uspehov) SZ, da ustrezno odgovori na ameriški poskus izigravanja sovjetskega obrambnega sistema, naj navedemo primer, ki ni le podučen, temveč celó tragikomičen glede na Sizifova prizadevanja porušiti sedanje vojaško ravnotežje.

Protizračna obramba ZDA je organizirana na domnevi, da jo bo Sovjetska zveza v primeru vojne napadla z medcelinskimi raketami prek severnega pola, to je po najkrajši poti in najbolj učinkoviti smeri. Na podlagi te povsem logične domneve je bil postavljen radarski sistem zgodnjega opozorila (vsaka postaja stane okoli 500 milijonov dolarjev). Ta sistem se razteza prek kanadske Arktike do Aljaske z izpostavljenimi postajami na črti Grönland, Island, Velika Britanija z namenom, da odkrije morebitni napad medcelinskih balističnih raket okoli petnajst minut prej, preden bi sovjetski projektili dosegli cilje na ameriškem ozemlju oziroma ustvari nujne pogoje za pravočasno alarmiranje sistema protiraket in splošne protizračne obrambe ZDA.

Tragikomičnost te stvari pa je v tem, da se je ravno takrat, ko so bili Američani prepričani, da so izpopolnili ta sistem, pojavila sovjetska orbitna bomba (ameriški viri navajajo, da bo postala operativna že letos), ki je vse njihovo drago podjetje skoraj docela razvrednotila. In to preprosto zato, ker je njen domet neomejen in lahko napade prek južnega tečaja ali iz katerekoli druge smeri. Zato

sedaj Američani izdelujejo nov sistem zgodnjega opozorila, »obrnjenega« proti jugu. Toda kaže, da ne bo dosti koristil, saj je tir orbitne bombe nizek (okoli 160 kilometrov) in jo lahko radar odkrije v najboljšem primeru na časovni oddaljenosti treh minut — za razliko od medcelinskih projektilov, katerih tir doseže višino tudi nad tisoč kilometrov in jih radarji »lovijo« na pol poti, to je petnajst minut prej, preden priletijo na cilj.

Podobno je z značilnostmi mrtvaškega plesa tudi glede oborožitvene tekme v vesolju.

Ne moremo si kaj, da se ne bi veselili zmag človeškega genija v osvajanju vesolja. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da je danes kozmonavtika predvsem področje strategije, ki kontrolira in izkorišča v vojaške namene vse najvažnejše dosežke človeškega prodora v vesolje.

»Laboratoriji s posadko v orbiti,« pravi ameriški predsednik Johnson, »nam bodo prinesli nova spoznanja, kaj je človek zmožen storiti v vesolju, da bi to uporabili v obrambo Amerike.«

Po nekaterih ocenah leta sedaj v vesolju okoli tisoč objektov. Približno petina tega števila so sateliti, ostalo pa »mrtve« rakete in podobno. Približno enako je število teles, ki jih je človek poslal v vesolje, vendar so se vrnila na zemljo ali pa so zgorela ob stiku z atmosfero.

Težko ali skoraj nemogoče bi bilo povedati, kolikšen odstotek in kolikšno število v vesolje poslanih teles je vojaške in kolikšen znanstvene narave. Vsak vojaški vesoljski poskus je tudi znanstvenega pomena. In obratno. Vendar je v tem neka meja, čeprav ni trdna in stalna. Značilen je na primer podatek, da odpade od 214 satelitov, kolikor so jih v letih 1962 do 1964 poslale v vesolje ZDA in SZ, okoli dve tretjini na takó imenovane neidentificirane, to je na tiste, o katerih niso objavljeni nikakršni ali pa so objavljeni le pičli podatki. Najverjetneje zato, ker gre za »čisto« vojaške in dokaj tudi za vojaško operativne satelite (»vohuni«, sateliti za zgodnje opozorilo pred napadom itd.).

Več kot značilno je tudi to, da je večina osebja, ki raziskuje vesolje v ameriški »civilni« Nacionalni administraciji za aeronavtikko in vesolje (NASA) iz vrst oficirjev vojnega letalstva in vojne mornarice. Sploh pa ne prikrivajo, da so, z manjšimi izjemami, vsi kozmonavti, ki so bili doslej v vesolju v ZDA in SZ, oficirji.

Primerov in dokazov o vojaški naravi kozmonavtov bi lahko našli še celo vrsto. Toda že navedeno dovolj osvetljuje žalostno resnico, da so splošni znanstveni dosežki našega časa posledica vojaških zahtev, ki več ali manj prepletajo celotno znanstveno, družbeno in politično življenje sodobnega sveta. Danes so v kozmonavtiki vojaški napor in prizadevanja očitno usmerjeni k zrušenju obstoječega ravnotežja oziroma k doseganju »idealne« premoči v vesolju, če že ta ni bila dosežena na zemeljski obli in v njeni atmosferi.

Ključne komponente takšnih »rešitev«, ki naj bi pripeljale do odločilne globalne prednosti, bi bile: prvič — izdelava sistema vesoljskih vohunskih (izvidniških in obveščevalnih) letočih objektov, ki bi mimo drugega zanesljivo nadzirali vse nasprotnikovo ozemlje, hkrati pa omogočili ne samo pravočasno aktiviranje svojih sredstev protiraketne in splošne protizračne obrambe, temveč tudi uničenje nasprotnikovih naprav za lansiranje projektilov; drugič — izdelava mreže poveljniških in pomožnih kozmičnih letočih objektov, ki bi reševali ves kompleks nalog — od vodenja in diriganja svojih projektilov do izračunavanja najbolj natančnih geodetskih predračunov, ki so potrebni za usmerjanje medcelinskih balističnih raket; tretjič — izdelava sistema vesoljskih teles, ki bi z »vesoljskim topništvo« ali kako drugače — zaščitilo svoje, hkrati pa onemogočilo ali pa uničilo nasprotnikove satelitske sisteme v vesolju; četrtrič — namestitev takšnega orožja, ki bi bombardiralo

zemljo s projektili vesolje—zemlja, in to predvsem na vesoljskih postajah s človeško posadko (od tod vojaški pomen združevanja dveh ali več satelitov v orbiti).

Upajo, da bi osvojitve take premoči v vesolju porušila sedanje ravnotežje vojaških sil in zagotovila prevlado, to je tolikanj želeno premoč na zemlji.

Pri ustvarjanju opisanih vesoljskih sredstev vojne je na žalost že veliko storjenega. Skoraj bi se lahko reklo, da okoli zemlje že krožijo roji vohunskih in telekomunikacijskih satelitov ter satelitov za zgodnje opozorilo (detekcija napada) itd. Precëj je napredovalo tudi konstruiranje vesoljskih postaj s človeško posadko. Te vojaška literatura označuje za univerzalno kozmično orožje, ki bo več ali manj združevalo vse satelitske vojaške naloge — od izvidniških do bombniških.

Značilno pa je, da ima sedanja kozmična oboroževalna tekma vse lastnosti zemeljskega raketno-jedrskga začaranega kroga, ki se giblje v spirali ravnotežja. Glede na enakost znanstveno-tehničnih možnosti udeležencev je treba računati, da bo tudi v prihodnje imela ta tekma iste značilnosti. Torej ne kaže, da bi se porušilo vojaško ravnotežje niti v kozmosu niti na drugih področjih, po katerih nevarno jahajo čudni jezdec našega časa.

IV

Že spočetka smo rekli, da so spremenljivost ravnotežja, zamotanost njenega materialnega sestava oziroma neenakost njenih sestavin itd — največja nevarnost za svetovni mir, kolikor govorimo o vojaških dejavnikih. V okviru razpoložljivega prostora še nekaj o teh vprašanjih.

Atomski monopol Zahoda (ZDA) in nato nekaj časa njena precejšnja jedrska premoč ter izrazita premoč Vzhoda v konvencionalnih silah (torej neenakost sestavin ravnotežja) je vrgla konec štiridesetih let na mednarodni oder doktrino preventivne atomske vojne. Bistvo te doktrine je bila usmeritev najbolj reakcionarnih sil k »osvoboditvi dežel za železno zaveso« in k dokončnemu obračunu s »komunističnim svetom«, preden bi ta svet (SZ) dosegel ekvivalent jedrske moči. V tem obdobju so se kot gobe po dežju javljale teorije o možnosti »hitre in lahke zmage«. Te teorije so utemeljevali z »vsemogočnostjo« atomskega orožja. Za »hitro in lahko zmago« seveda ni bilo možnosti niti v enem samem trenutku, ker takšne možnosti ni dopuščalo kompleksno ravnotežje sil. Te teorije niso bile niti najmanj brez nevarnosti. Skupaj z odgovorom nanje, to je s tezami o možnosti uničenja imperializma z veliko močnejšimi konvencionalnimi silami, so krepko pretresale majavo hišo svetovnega miru s hudimi valovi hladne vojne.

Spričo krepitve jedrske moči SZ, to je spričo sprememb v materialni sestavi ravnotežja, je doktrina o preventivni atomski vojni prepuščala mesto vrsti novih strateških teorij, ki so bile v bistvu le ilustracija slepe ulice, v katero je zašla blokovska teorija o vojni. To so teorije »množičnega povračila«, »selektivne strategije« (ali napadati samó vojaške cilje ali samo mesta), teorija o omejeni atomski vojni, ki so jo razvili do absurda z nekakšno možnostjo formalnega ali vsaj tihega sporazuma med velesilama o določitvi jakosti orožja, s katerim bi se uničevali drug drugega — in končno še bolj nesmiselna teorija o možnosti svetovne vojne samo s konvencionalnim orožjem. Vse te teorije kljub svoji nesmiselnosti niso bile nič manj nevarne kot teorija preventivnega atomskega napada. In to: prvič — zbadale so konja boga Marsa in ga spodbujale k vseobsežni oboroževalni tekmi (vključujoč tudi klasično orožje); drugič — grozile so, da skozi svoje nesmiselne uverture pahnejo človeštvo v splošno termonuklearno katastrofo.

Jedrsko ravnotežje — torej nov premik v materialnem sestavu ravnotežja — je konec petdesetih let končno rodilo teorijo lokalnih in omejenih vojn, ki še danes vlada na mednarodnem prizorišču.

Teorijo preventivne atomske vojne in strategijo »masovnega povračila« je dokončno zavrгла Kennedyjeva administracija leta 1961 ter namesto nje ustoličila koncepcijo »elastičnega odgovora«, katere bistvo je lokalna in omejena vojna.

Ta koncepcija je še danes uradna strateška usmeritev ZDA. V praksi so to usmeritev postopno vcepljali v Atlantski pakt kot glavno depandanso Pentagona. Postopoma zato, ker se je zlasti Francija močno upirala, tako da je bila ta usmeritev formalno sprejeta kot uradna doktrina NATO šele nedavno, ko je Francija že stopila iz pakta.

Ko so imperialistične sile sprejele strategijo lokalne in omejene vojne, so dokončno opustile idejo o nujnosti svetovne atomske vojne, s tem pa so dejansko in formalno priznale ravnotežje sil oziroma ravnotežje strahu. Sprevideti pa je treba tudi to, da je usmeritev na lokalno in omejeno vojno poizkus porušiti ravnotežje, in to v dveh smereh.

Prvič — ker predvideva strategija omejenih in lokalnih vojn z ene strani pospešen razvoj in krepitev konvencionalnih vojaških efektov, ki so namenjeni za takšno vojskovanje, z druge strani pa meni razvoj in krepitev raketno-jedrskega udarca in izsiljevanja, pod zaščito katerega se naj bi razvijale lokalne vojne.

Drugič — ker so koncepcije »elastičnega odgovora« lokalne in omejene vojne samo formalno lokalne in omejene. Njihovo bistvo je globalna in svetovna vojna. Te vojne so namreč samo etape celotne ideje o postopnem osvajanju taktičnih točk (podrejanje posameznih držav oziroma krnitev njihovih osvobodilnih in revolucionarnih teženj). Vse to naj bi dalo na koncu strateški rezultat, ki bi se izrazil v porušenju splošnega (in ne samó vojaškega) ravnotežja v korist »svobodnega sveta«. Zato na Zahodu pogosto imenujejo to koncepcijo »strategijo posrednega nastopanja«. Ta se izogiblje neposrednemu spopadu s socialističnimi državami, ker bi tak spopad hitro prerasel v atomsko kataklizmo. Toda namesto tega predvideva postopno in posredno stiskanje zanke okoli vratu »mednarodnega komunizma«. V bistvu je namen te teorije enak cilju starejše doktrine preventivne atomske vojne in strategije »masovnega povračila«, le poti in sredstva so drugačna.

Od 1960. leta so na Zahodu storili mnogo, ZDA pa zelo mnogo pri uresničevanju formalno lokalne in omejene, dejansko pa globalne in svetovne vojne. (Torej poskus porušiti ravnotežje vojaških sil.) Po besedah predsednika Johnsona so od 1961 do 1965 »povečali število divizij kopenskih sil v kategoriji kapacitet za konvencionalne in lokalne vojne« za 45 odstotkov. Za nekatere kategorije omejene in lokalne vojne so se povečali ameriški vojaški efekti še za mnogo več. »V zadnjih treh ali štirih letih,« je dejal v neki izjavi Robert McNammara aprila 1965, »smo povečali za osemkrat moč naših sil za zatiranje vstaj«.

Vzporedno z razvijanjem kopenske vojske so Američani v skladu z načeli strategije omejenih in lokalnih vojn razvijali in še razvijajo tudi letalstvo in mornarico. Ravno tako tudi zračni in pomorski promet. Po ameriških virih je bila kapaciteta zračnega prevoza od junija 1961 do januarja 1965 podvojena in potrojena do konca oktobra 1965, leta 1971 pa bi morala biti celo podeseterjena v primerjavi z letom 1961.

Ker je hitrost eden glavnih imperativov lokalnih intervencionističnih pohodov (da bi se postavilo pred dejanje javno mnenje, Združeni narodi itd.), so Združene države posvetile veliko pozornost tudi vojaškemu pomorskemu prevozu. Američani so se zato usmerili na izdelavo hitrih ladij, katerih namen je, po Johnsonovih besedah, da »neprenehoma plovejo okoli zemlje« zaradi »prevoza težke opreme in lahko posežejo v vojno v nekaj dneh ali celo v nekaj urah«. Gre za izdelavo plovečih skladišč, ki bi po Johnsonovih besedah »bila razmeščena v bližini možnih žarišč kriz«.

Razvijanje prevoznih kapacitet je preračunano na hitro prestavljanje in učinkovito oskrbovanje zračno-desantnih enot, mornariške pehote (primer Dominikanske

republike) in ustreznih sil kopenske vojske; to je tistih delov ameriške oborožene sile, ki je skupaj z deli vojnega letalstva glavni instrument strategije omejenih in lokalnih vojn.

Američani so zadnja leta vložili veliko naporov v »elastični odgovor« (usmeritev na porušitev splošnega ravnotežja). O tem stalno pričajo širjenje vietnamske vojne, intervenciji v Kongu in Dominikanski republiki, vojna na Bližnjem vzhodu (v njej so Izrael izkoristili za vohuna globalne strategije) pa še vrsta državnih udarov, posebej še v Afriki in Južni Ameriki, pa tudi v Evropi (Grčija).

Formalno gledano bi lahko pomislili ali celo naredili zaključek, da je koncepcija »elastičnega odgovora« manj nevarna za svetovni mir kot doktrina preventivne atomske vojne in strategija »masovnega povračila« glede na to, da je lokalna in omejena vojna vendarle manjše zlo kot splošna atomska vojna. Toda to ni tako.

Doktrina preventivne atomske vojne in strategija »masovnega povračila«, ki je soznačnica za splošno svetovno vojno, sta bili zelo nevarni v obdobju atomskega monopola in jedrske premoči Zahoda. To pa zato, ker bi jedrsko neravnotežje tistega časa resnično lahko zapeljalo v skušnjava imperialistične sile, da uporabijo atomsko vojno kot sredstvo svoje politike.

Drugače pa so postavljene stvari v današnjih razmerah jedrskega ravnotežja z grožnjo povračila in popolnega uničenja. Danes ne da bi ne mogli biti preventivna atomska vojna in strategija »masovnega povračila« tako nevarni kot nekoč, temveč bi lahko ob pomanjkanju racionalnih instrumentov pomenili, čeprav se še takó čudno sliši — logičnost atomskega absurda — celo obvezo za mir!

To bomo razložili na že omenjenem primeru francoskega odpora strategiji »elastičnega odgovora«. Ko se je Francija upirala pritisku ZDA, da Atlantskemu paktu vsili »elastični odgovor«, je vztrajala pri tem, da ostane »masovno povračilo« (ki ga je Atlantskemu paktu vsilil Dulles v jeku hladne vojne!) še naprej uradna strategija NATO pakta. Seveda ne zaradi tega, ker bi Francija želela atomsko vojno. Ravno nasprotno: ker je Francija želela in hotela obvezati ZDA na »masovno povračilo« kot obliko vojne, ki si jo bodo v novih razmerah ravnotežja strahu ravno ZDA smele najmanj zažele, ker bi v njej ravno te največ trpele. S tem je Francija hotela in želela obvezati ZDA na razumnejšo evropsko in splošno mednarodno politiko, predvsem na najvišjo možno stopnjo strpnosti proti procesom popuščanja napetosti med Vzhodom in Zahodom.

Nasprotno temu je Francija v amerškem »elastičnem odgovoru« videla in vidi večkratno nevarnost. Predvsem to, da z razširitvijo omejenih in lokalnih vojn Amerika potegne v vojno svoje zaveznike in pripelje svet do katastrofe splošne vojne. Če imamo pred očmi že razložene cilje ameriške »elastične strategije« (posredno in postopno napredovanje h globalnemu cilju prevlade nad svetom) je očitno, da je takšna nevarnost več kot realna. Zato je koncepcija »elastičnega odgovora«, katere bistvo je lokalna in omejena vojna, v sedanjem razmerju sil nevarnejša kot koncepcija »masovnega povračila«, ki je soznačnica splošne atomske vojne.

Formalno presojanje bi nas lahko napeljalo k še eni zmotni predpostavki ali celo sklepu. Kaže namreč, kot da mednarodna gibanja v zadnjih letih potrjujejo, da imperializem s strategijo »elastičnega odgovora« uspeva v svojih namenih spreminjati vojaške sile in na splošno dosega ravnotežje v svojo korist. Toda to je pri-
vid, o katerem bomo govorili pozneje.

V

Spremenljivost ravnotežja stalno ogroža svetovni mir, s tem da pogojuje in rojeva vedno nove bojaželjne doktrine in koncepte; to se izraža v neprenehnem spreminjanju materialne sestave razmerja vojaških sil, otežuje pa tudi vsak pozi-

tiven trud za razorožitev. To pa zaradi tega, ker različni materialni položaji tistih, od katerih je najbolj odvisen vsak korak k razorožitvi, vežejo na pogoje različna stališča.

Na prvi seji komisije za atomsko energijo pri Združenih narodih julija 1946. leta je ameriški delegat Baruch predložil predlog o uporabi atomske energije v miroljubne namene. Bistvo tega predloga je bilo v ustanovitvi mednarodnega telesa z lastninsko pravico nad vsemi viri surovin in s pravico upravljanja s tehnološkimi postopki oz. kontrolo vse proizvodnje, ki je nevarna za vojno. Šele po ustanovitvi takšnega organa in ko bi se vpeljal sistem kontrole, bi se začelo odstranjevati jedrsko orožje iz oborožitve armad.

Že na prvi pogled je jasno, da je bilo bistvo Baruchovega poskusa, da ohrani (tedanji) atomski monopol ZDA oziroma da onemogoči Sovjetski zvezi proizvodnjo atomskega orožja in izvedbo kakršnegakoli nacionalnega programa razvoja jedrske energije. Zaradi tega je razumljivo, da je na isti seji omenjene komisije sovjetski delegat Gromiko ovrgel ameriški in predlagal sovjetski načrt. V njem je bila bistvena zahteva, da se prepove proizvodnja in uničijo vse zaloge atomskega orožja.

Zanimivo je, da so hkrati potekale stvari v komisiji Združenih narodov za konvencionalno razorožitev. V njej so zahodni predstavniki vztrajali na največji možni razorožitvi konvencionalnega orožja, a je SZ ni mogla sprejeti, ker bi bilo s tem omajano ravnotežje v korist Zahoda. Splošen rezultat je bil, da so se vsi znašli v slepi ulici.

Različni materialni položaji na lestvici ravnotežja so v vsem povojnem obdobju spreminjali razorožitvene pogovore v dvogovor gluhih.

Prvi predlog o uporabi kozmosa za miroljubne in znanstvene namene so ZDA predložile Združenim narodom na XI. zasedanju (14. januarja 1957. leta). Pozneje so večkrat ponovile svoj predlog. V ameriškem stališču glede tega vprašanja sta bili osnovni dve točki. Preden so se pojavili sovjetski medcelinski projektili, je predstavljal ameriški predlog o kozmosu sestavni del razorožitvenega vprašanja. Glede na to bi ga bilo možno rešiti le v okviru celote. To stališče je slonelo na prepričanju, da imajo ZDA prednost pri osvajanju vesolja. Toda ko se je 26. avgusta 1957. leta pojavil sovjetski medcelinski projektil in mu je 4. oktobra sledilo lansiranje Sputnika, je bilo konec prividov. Ameriško stališče se je razvilo v zahtevo, da se problem kozmičnega prostora rešuje ločeno in neodvisno od drugih vprašanj celotnega razorožitvenega problema. Mimogrede rečeno, tokrat ameriški predlogi niso zahtevali, da bi moral imeti mednarodni kontrolni organ lastninsko pravico nad viri, pravico upravljati s tehnološkimi postopki in kontrolo nad celotno proizvodnjo, ki je nevarna za vojno, kot je bilo to slučaj z Baruchovim planom, ko je želel ohraniti atomski monopol ZDA. Vzrok je povsem preprost. S tem so hoteli nasprotniku onemogočiti izpopolnjevanje orožje, ki bi lahko ravnotežje premaknil v svojo korist, hkrati pa so si želeli pustiti odprta vrata za proizvodnjo in izpopolnjevanje istega orožja z namenom, da premaknejo jeziček ravnotežja v svojo korist.

V takšnih okoliščinah seveda ni bil možen nikakršen sporazum. Šele ko je bilo vzpostavljeno ravnotežje v vesoljski oboroževalni tekmi, so lahko (decembra 1966. leta) dosegli okrnjen, lahko bi se celo reklo bolj simboličen kot učinkovit sporazum o vesolju. Zakaj okrnjen in simboličen? Zato, ker so želeli imeti odprta vrata za morebitne možnosti, da bi lahko v prihodnji tekmi v vesolju uspeli porušiti ravnotežje v svojo korist.

Značilno je, da so v podobnih okoliščinah podpisali okrnjen sporazum o prepovedi jedrskih poskusov 1963. leta. Dokler so zahodne sile prednjačile v atomski oborožitvi, so nasprotovale takšnemu sporazumu. Iz preprostega razloga, ker so —

s stališča ravnotežja — dajali atomski poskusi prednost tisti strani, ki je bila močnejša v jedrski oborožitvi. Kasnejše vzpostavljanje ravnotežja jedrskih sil je pripeljalo tudi do ravnotežja »koristi« atomskih poskusov. Zaradi tega so se v novih razmerah lahko tudi sporazumeli. Da je sporazum vendarle omejen (poskusi pod zemljo niso prepovedani), je rezultat tihega upanja, da bi s tihiimi poskusi morda na koncu le uspeli porušiti ravnotežje v svojo korist.

V zvezi z omenjenima (v glavnem tudi edinima) delnima in okrnjenima sporazumoma s področja razorožitve je treba poudariti možnost — ki jo ta dva primera potrjujeta — da lahko razvoj vojne tehnike prek oboroževalne tekme (toda samo v pogojih ravnotežja) »omehča« nekatere probleme, lahko pa celo ustvari pogoje za njihovo, čeprav le delno rešitev. Vendar to ne pomeni, da vsebuje pri-ganjanje oboroževalne tekme osnovni pogoj za rešitev gorečih problemov razoro-žitve. Nasprotno, oboroževalna tekma z »omehčanjem« enega problema rojeva druge, veliko težje in nevarnejše probleme, ki jo bolj in bolj zapletajo. Podobne primere bi lahko naštevali v neskončnost. V ponazoritev bomo omenili raketno-antiraketni problem, ki se je pojavil zaradi napredka raketne tehnike v oboroževalni tekmi. Pri tej stvari je najhujše to, da skušajo rešiti vsak nov problem ravno tisti, od katerih je rešitev najbolj odvisna, vendar pa pri tem vedno izhajajo iz težnje, da bi porušili ravnotežje v svojo korist.

Značilen je tudi primer Johnsonovega predloga SZ v začetku lanskega leta, da bi začeli pogovore o sklenitvi moratorija protiraketnih sistemov. Hkrati s tem predlogom so ameriški uradni krogi sporočili, da so ZDA začele proizvajati multi-plicirane bojne glave medcelinskih projektilov, da torej odločno krepijo svojo ofenzivno moč. Logično je, da se je sovjetski odgovor Johnsonu glasil: »Razgovarjali se bomo, toda ne (samo) o moratoriju obrambnih raketnih sistemov, temveč tudi o moratoriju ofenzivnih raketnih sistemov, ker sta ofenzivno in defenzivno orožje lice in hrbet ene in iste medalje.«

Logično je tudi to, da je ideja morala propasti že pri samem porodu. To je neizogibna usoda vsake razorožitvene pobude, ne glede od koga prihaja, če ne spo-štuje ravnotežja. In obratno — uspešni so lahko le tisti predlogi, ki slonijo na spoštovanju ravnotežja, in to v vseh etapah, do zdaj na žalost le zelenega gibanja k razorožitvi.

VI

Vhodna spirala oborožitvene tekme pa ne zapleta in otežkoča razorožitve samo s tem, da neprenehoma grmadi nove, težje probleme, temveč jo otežuje tudi tako, da spravlja pod vprašaj še tiste najmanjše uspehe, ki so jih z velikanskimi mukami že uresničili.

Že danes se na široko razpreda vprašanje, ali je vrhunsko orožje praktično anuliralo sporazum o prepovedi pošiljanja orožja za masovno uničevanje v vesolje in ali je zaradi tega smiselno ta sporazum še spoštovati. Resnično pogosto pa se zastavlja vprašanje, ali je »oportuno spoštovati moskovski sporazum o delni pre-povedi jedrskih poskusov. Kot glavni argument proti navajajo, da ga nista podpisali dve od petih atomskih sil in še vedno delata poskuse; barantajo pa tudi z domnevo, da bo imela v bližnji prihodnosti jedrsko oborožitev še vrsta držav. Zahod iz tega pogosto zaključuje, da bosta morali velesili slej ali prej obnoviti jedrske poskuse v zraku, da jih slučajno ne bi kdo prehitel. Ti dokazi so neutemeljeni, saj je na primer današnje francosko jedrsko orožje le tisoči del odstotka nuklearnega efekta SZ ali ZDA, efekt Velike Britanije pa morda 1 do 2 odstotka. Če se k temu doda še ozemlje Velike Britanije in Francije, ki je približno 40-krat manjše od ozemlja SZ, naseljenost pa je desetkrat gostejša — kar je v primeru atomske vojne strašen

Renicci

Dr. Vidmar 43.

Drago Vidmar: Mlad interniranec, 1943 (Renicci), perorisba-tuš

minus — potem je popolnoma jasno, da se ti dve državi (ali katerakoli njima podobna država) nikoli ne bosta mogli meriti z atomsko močjo velesil. Glede na velikanske količine in zatrtanost z atomskim orožjem danes količinska razmerja ne igrajo več bistvene vloge. Toda ta ugotovitev ne velja za primere, pri katerih so razlike velikanske. Še posebej ne, če se nanjo navezujejo zelo velike geografske razlike.

Z LR Kitajsko pa bi stvar bila lahko nekoliko drugačna. Verjetno sedaj njen jedrski potencial ni večji od francoskega. Toda Kitajska ima celinske razsežnosti, ravno tako kot velesili. Jasno je, da njene trenutne materialne možnosti niso enakovredne možnostim velesil. Toda rečeno je že bilo, da je ena značilnosti sedanjega stanja, da vojaška moč ni več enako odvisna od ekonomske moči, kot je bila nekoč. K temu je treba dodati še odločnost Kitajske, da glede oborožitve dohiti velesili. Po besedah kitajskega namestnika premiera in zunanjega ministra Čen Jia mora Kitajska to uresničiti, »tudi če bi kitajski narod ostal brez spodnjih hlač«.

Zaradi takšne perspektive se logično zastavlja vprašanje: kaj se bo zgodilo, ko bo Kitajska postala kompleksna atomska sila, še posebej zaradi njene bojevitosti in kontrarevolucionarnosti? Težko je biti prerok. Toda če na zastavljeno vprašanje obstaja odgovor, potem je gotovo le v ravnotežju, natančneje v razmerju sil.

Kitajsko gledanje na vojno temelji na tezi o nujnosti in celo »koristnosti« vojne, in to ne samo za Kitajsko, temveč za vse človeštvo. V poplavi podobnih kitajskih izjav je zelo znana tista Čen Jia. Rekel je, da bi bil napad Američanov na Kitajsko resnična sreča (»morda ne bom imel sreče, da bi videl ameriško imperialistično invazijo na Kitajsko...«). Če je vojna »koristna«, če predstavlja »srečo« — zakaj je potem ne začnejo, v kateri bi ameriški imperializem »tako temeljito zgorel, da še njegovega pepela ne bi našli« (Žen Min Žibao)? Očitno zato, ker upoštevajo mednarodni položaj in razmerje sil. Kitajski je jasno, da ji nihče ne bi sledil v graditvi »človeške sreče« prek spreminjanja sveta v radioaktivni štor, ki naj bi se hitro regeneriral v »socialistični kristal«. Jasno je tudi, da s svojo vojaško močjo ne morejo spremeniti sveta, temveč lahko dosežejo le svoje lastno uničenje. Zato Kitajska le govori, toda po drugi strani strogo spoštuje objektivno razmerje sil.

To je v bistvu tudi odgovor na vprašanje, kaj bi se lahko zgodilo, ko bo imela Kitajska čvrsto v svojih rokah raketno-nuklearne adute. V perspektivi namreč ne kaže in sploh ni verjetno, da bi bilo razmerje atomskih sil v korist Kitajske glede na lastnost atomskega orožja, da na določeni stopnji svojega razvoja zgublja svoj pomen. Tako lahko Kitajska računa le na recipročnost potencialnega uničenja. Toda kakor kaže dosedanja kitajska praksa — torej ne teorija, temveč praksa — je slabo verjetno, da bi Kitajska pristala na svoje uničenje, pa čeprav bi bili na drugi strani imperialisti in »revizionisti«.

To pa še ne pomeni, da kitajska atomska usmeritev ni nevarna. Niti to, da za svetovni mir ni nenevarno atomsko orožje v rokah jedrskih »liliputancev«. Niti to, da za svetovni mir ni nenevarna želja po razširitvi »atomskega kluba«. Ne, v vsem tem tiči mnogo nevarnosti, ki vključujejo tudi to nevarnost, da bi šibkejša atomska sila sprožila splošno atomsko vojno.

VII

Vrnimo se sedaj h koncu četrtega dela tega prispevka. Tam je rečeno, da bi nas lahko zgolj formalna presoja tekočih mednarodnih dogodkov pripeljala do napačnih sklepov, da imperialistična strategija omejenih in lokalnih vojn dosega svoj namen, to je menjanje razmerja vojaških sil in rušenje splošnega ravnotežja v korist »svobodnega sveta«. Zakaj bi bil takšen sklep napačen?

Najprej zato, ker večina ameriških zaveznikov ne podpira strategije lokalnih vojn. Niti ena članica Atlantskega pakta ni učinkovito podprla ZDA v vietnamski vojni, čeprav si ta zelo prizadeva, da bi se to zgodilo. Še več — veliko držav Zahodne Evrope ostro kritizira ameriško politiko v Jugozahodni Aziji. Podobne težnje se kažejo tudi v SEATO paktu. Pakistan se na primer ostro upira ameriški eskalaciji v Vietnamu.

Drugi razlog, ki spodbija domnevo, da nudi imperializmu strategija »elastičnega odpora« upanje za uspeh, je v tem, da na naglo izgradnjo vojaškega mehanizma za omejene in lokalne vojne odgovarja SZ z izgradnjo adekvatnih vojaških mehanizmov in instrumentov (pomorske sile, ustrezna letala, mornariška pehota itd.). Cilj takšne sovjetske usmeritve je v ukrojitvi ameriške »elastične strategije«, in to podobno, kot je ukrotila z medcelinskimi raketami strategijo »masovnega povračila«. Namen te sovjetske usmeritve je, da se doseže tudi na tem strateškem področju ravnotežje vojaških sil.

Vojaški mehanizem, ki je namenjen za vezanje ameriške »elastične strategije«, ni edini niti glavni dejavnik, ki se upira imperialistični usmeritvi na lokalne in omejene vojne. Glavni dejavnik je moč vseh narodov, ki so neposredno ali posredno pod udarom te strategije. Kako velika je moč posameznega naroda, najbolje kaže herojska borba vietnamskega ljudstva. Predvsem zato, ker zelo ostro in prepričljivo opozarja napadalce, da se agresivna lokalna vojna ne izplača niti takrat, ko si stojita nasproti velesila in majhen, nerazvit narod, ki pa želi doseči svobodo in neodvisnost.

Glavna sila, ki bo ukrotila imperialistično strategijo majhnih in lokalnih vojn, je v ogroženih narodih samih.

Ko že govorimo o ravnotežju s stališča nevarnosti za svetovni mir, je treba poudariti, da je danes najbolj nevarna strategija lokalnih vojn. Pri tem je potrebno poudariti dva vidika, ki se vežeta na ta problem.

Prvič — sklepati o razmerju sil v lokalnih vojnah samó na osnovi dejstva, da lokalne vojne so, bi bilo napačno, če bi ravnali takole: atomske vojne na srečo ni in vsi vztrajajo, da je nesmiselna, ker obstaja ravnotežje nuklearne moči; lokalne vojne pa so zato, ker na tem področju ni ravnotežja oziroma je v takšnih vojnah položaj imperializma ugodnejši. Ne smemo pa pozabiti, da se imperialisti ne odrekaajo zlahka vojni kot sredstvu politike. Ker je tako, imperialistične sile še vedno uporabljajo vojno. Ker pa bi atomska vojna pomenila samomor, je treba računati s tem, da bodo reakcionarne imperialistične sile težile k vojni z manjšim količnikom tveganja. Takšna pa je lokalna vojna.

Toda nekaj se je bojevati, drugo pa je končati vojno. S tem v zvezi pa je razmerje sil v vojni. Treba je povedati, da so v zmoti tisti, ki mislijo, da smo v naši vojni in revoluciji premagali vojaško veliko močnejšega sovražnika. Nismo premagali vojaško močnejšega, temveč vojaško šibkejšega nasprotnika, ker je osnovni zakon vsake borbe, da v njej zmaga močnejši, ne pa šibkejši. Ravno tako so v zmoti tisti, ki trdijo, da se Vietnamci že leta upirajo vojaško neprimerno močnejšemu sovražniku. Leta in leta se lahko upira samo tisti, ki na X odgovarja z X (torej z enako močjo). Odsotnost realizacije cilja, to je nemožnost obeh strani, da izvojujeta zmago, jasno kaže, da sta v ravnotežju.

Samo vodenje lokalnih vojn, ki so agresivne, ni dokaz prednosti agresorja niti s stališča doktrine takšnih vojn niti s stališča ravnotežja.

Drugič — iz tega, da je glavna sila, ki premaguje strategijo lokalnih vojn, v narodih samih, nikakor ne izhaja zaključek, da se ta sila pojavlja kot dejavnik ohranitve ravnotežja med silami miru in silami vojne. Nasprotno. Vojaška sila naroda

se v sodobnem svetu pojavlja kot tisti dejavnik, ki bo v skrajni konsekvenci premagal moč vojne, samo vojno kot tako. To zato, ker dobo, v kateri mi živimo — po besedah Tita — označuje proces »velikega zgodovinskega prebujanja narodov, ki je spremenilo sto in sto milijonov ljudi v aktivne tvorce zgodovine«. Toda prehod mas iz »materiala« zgodovine v akterje svoje lastne usode logično spremlja rast stotine milijonov v impozantno politično, s samim tem pa tudi v vojaško moč. Kot so to dokazali skoraj vsi primeri novejših osvobodilnih gibanj in revolucionarnih vojn, je vojaška moč prebujenih mas nepremagljiva (Alžir, Vietnam itd.).

V generalnem planu je to proces in perspektiva. Toda perspektiva, ki je že globoko v fazi uresničevanja. To lahko razumemo šele, če dojamemo kvalitativno nove pojave, ki jih je naš čas vnesel v pojem in bistvo vojaške moči — spremembe, ki so vezane na zgodovinski proces v prebujanju narodov.

Gre za spremembe v socialni strukturi sveta, ki so jasno ločile pojma »oborožene sile« in »vojaška moč«.

V preteklih zgodovinskih obdobjih, ko so bile ljudske mase izključene iz političnega življenja, sta bila pojma »oborožena sila« in »vojaška moč« več ali manj identična. Poglavarji so bili toliko močni, kolikor so imeli uniformiranih vojakov, razmerje sil pa se je merilo s številom in kvaliteto uniformirancev.

V sodobnih razmerah, ki jih označuje aktiven odnos naroda in mas do svoje lastne usode, je vojaška moč presegla okvire oboroženih sil; razmerje vojne moči pa se ne da več meriti s številom uniformiranih vojakov in preštevanjem vojne tehnike. Iz preprostega razloga, ker najrazličneje aktivno sodelujejo v boju milijoni ljudi, ki niso v regularnih vojaških formacijah. To velja za osvobodilne in obrambne vojne, ne pa za agresivne in imperialistične. Takó nastane položaj, v katerem je agresor močnejši, kar se tiče oborožene moči, je pa šibkejši v skupni vojaški moči.

V tej zakonitosti našega časa pa je tudi skrit ključ celotnega problema. V njej je tudi perspektiva stalne menjave odnosov vojaške moči v korist družbenih dejavnikov miru in napredka. V skrajni konsekvenci je v tej družbeni zakonitosti tudi perspektiva eliminiranja vojne iz življenja mednarodne skupnosti.

NAMESTO NAD PREDOR NA POSTOJANKO

Miha Klinar

Dolina in velikanski gorski masiv sta jih ločila od brigade, ko so se tistega januarskega dne proti večeru ustavili na obronku gozda. Bil je mrak, ki se je zgoščal, kakor da bi kdo prilival črnilo v sivino. Ni se še popolnoma zvečerilo in v zasneženi dolini se je še videla železniška proga in vlak, ki je težko sopel proti predoru, utrjenem s sovražnikovimi bunkerji.

Komandant Milče-Franc Jernejc, visok, svetlolas fant, se je nemo zastrmel v dolino proti jugu. Jutri bo moral porušiti predor. Ni bil prvič na tem sektorju in vse je že razmislil, kje se bo spustil v tesno dolinico, kako se bo neopaženo pretihotapil mimo naselja, prek katerega je vodila steza do reke in do brvi, ki je vodila čeznjo. Zaupal je v srečo, da pri brvi ne bo zasede. Saj ga ni prav nič mikalo, da bi v januarskem mrazu z bataljonom bredel Savo, ki ni bila samo ledeno mrzla, marveč tudi potuhnjena. V zavetju teme se bo moral neopazno pomakniti čeznjo k progi, ki je bila kakor zasekana v hribovit breg na oni strani. Ne bo lahko, a upa, da bo noč brezvezdna in meglena, kakor so bile v zadnjih dneh vse noči, in da Nemci v bunkerju nad predorom ne bodo tedaj, ko bo bataljon na brvi, izstrelili v noč nobene rakete, ki bi razsvetlila temo. Prav tako je upal, da v tistem trenutku ne bo kaj podobnega padlo v glavo Nemcem, ki so stražili železniški most čez reko v bunkerjih. Marsikdaj je svoje akcije snoval na srečo in marsikdaj so se mu tako tudi posrečile. Zato je upal tudi tokrat, da bo jutri šlo

vse po sreči in s takim upanjem je opazoval tovorni vlak, ki je zaradi precejšnjega vzpona na tem odseku proge počasi sopihal proti predoru.

To počasno premikanje vlaka pa ni opazoval samo on. Tudi drugi so gledali počasno, sopihajočo stonogo in nekomu v komandantovi bližini je prišlo na misel, da bi se dalo na vlak naložiti kar takole mimogrede nekaj močnih plastičnih min, ki bi jih bilo mogoče tempirati z navadno vžigalno vrvico tako dolgo, da bi zgorela in sprožila mine v predoru. Le-te bi potem iztirile vlak in napravile v tisti črni luknji razdejanje, ki bi Nemcem vzelo morda cel mesec ali pa še več časa, preden bi predor zopet usposobili za varen promet. Ta misel se je komandantu zdela izvedljiva in nekaj povsem novega, kar bi bilo vredno preizkusiti, in če bi se obneslo, uporabiti v podobnih primerih tudi drugje. Navdušila in osvojila ga je v trenutku. Ko so se borci utaborili, je sklical posvet komandnega kadra in odločili so se za predlagani poizkus. Pozna noč je že bila, ko so odšli v šotore in polegali na smrekovih vejah, postlanih v snegu.

Dan je minil hitreje kakor so pričakovali. V mraku so se spustili v dolino in zvečer so prišli do brvi. Predhodnica je našla brv brez sovražne zasede in jih je pričakovala. Vse je šlo po sreči, le to ni bilo všeč komandantu, ker je prav tedaj v bregu nad njimi sopihal vlak in jim ušel skozi predor tik pred nosom. Strmeli so lahko samo še za snopi isker, ki so padale in ugašale v noč. Zajelo jih je podobno občutje kakor potnika, ki je

vso pot tekkel na postajo, pa mu je vlak v zadnjem trenutku odpeljal in potem mora čakati na naslednjega. Tako čakanje pa se navadno človeku zdi mnogo daljše, kakor v resnici je. Tudi njim se je zdelo neskončno dolgo. Zdaj so že vsi vedeli vsak za svojo nalogo in si prizadevali, da bi potrpežljivo čakali, kdaj bodo od vzhoda sem zaslišali drug vlak. A kaj, ko so ure minevale, vlak pa iz one smeri ni in ni hotel priti.

Noč je bila bolj mrzla. Skriti so bili v grmičevju in med drevjem ob poti ter čedalje bolj prezebali, a razgibati se niso smeli. Sovražnikovi bunkerji so bili preblizu in morali so skrbeti za popolno tišino. Sovražnik ni smel opaziti, da so v njegovi neposredni bližini. Noben sumljiv šum ni smel skaliti tišine.

Komandant Milče je zaradi neskončno dolgega čakanja že razmišljal, da bi akcijo začel in opravil po starem. Toda za kaj takega je bilo že prepozno; moral bi pregrupirati ves bataljon, določiti minerce in bombaše, da bi se neopazno priplazili do sovražnikovih bunkerjev na obeh straneh predora, določiti minersko skupino, ki naj bi se pod zaščito mitraljeskega voda prebila v predor in ga minirala. Za kaj takega pa ni imel več časa, razen tega pa je bil novi poskus preveč vabljev. Zato je še vedno čakal in upal, da bo pripeljal vlak iz zelene smeri. Toda vlaka ni bilo in čas, ki je skoro vso noč tiktakal v počasnih, lenih kapljah, je začel vedno nagleje drseti proti jutru.

Dal je povelje za umik in napad na predor odložil za prihodnjo noč.

Naslednji dan je bil še daljši, posebno, ker jih je mučila lakota. Bilj so preblizu sovražnika in zaradi tega niso smeli kuriti. To pa je pomenilo, da bo post. Gladu in utrujenosti niso mogli prespati. Lakota in mraz sta jim privoščila le kratek, vročičen spanec. Niso se mogli ogreti, čeprav so se na nastlanem smrečju in z odejami pokriti čez glavo stiskali tesno drug k drugemu in se skušali greti z lastno sapo. Zato ni nihče godrnjal, ko je bilo treba proti večeru

na pohod. Nejevoljni, čeprav so to skrbno prikrivali drug pred drugim, so postali šele ob progi, kjer se je znova začelo dolgo, vse predolgo čakanje na želeni vlak.

Dolg januarski večer se je pomaknil že v noč, ko so jih za nizkimi grebeni onstran reke presenetili streli, kakor da lete iz edine sovražnikove postojanke, ki je bila v dolinici onstran gričev. Ker streljanje ni prenehalo in so z one strani šinile pod nebo rakete, so vedeli, da se je tam razvnela bitka.

»Odredova četa,« je menil komisar Mitja-Ferdo Gartner, ki je bil po postavi pravo komandantovo nasprotje; bil je bolj nizke kot srednje rasti, ali pa ga je čokatost delala še manjšega, kakor je bil v resnici.

»Še tega je bilo treba,« je ta nenadejani napad ali spopad pogrel komandanta. Pravzaprav ni vedel, kaj se dogaja na oni strani. Samo sklepal je lahko o marsičem, med drugim tudi o tem, da je postojanko mogoče napadla odredova četa.

»In prav nocoj jo je morala, kakor da niso imeli dovolj priložnosti za to že poprej,« se je jezil ob misli, da je odredna četa sprožila napad, ki bo alarimiral močne nemške enote na tem področju in ogrozil njegovo akcijo.

Njegova zaskrbljenost ni bila samo prazen strah. Ni poteklo pol ure, ko se je neka bataljonska zaseda že spopadla z Nemci. Ker akcije na predor ni namestila, opustiti in se v brigado brez opravljene naloge z bataljonom ni hotel vrniti, ni smel odkriti Nemcem, s kom so se pravzaprav spopadli. Poskrbeti je moral za čimprejšnji umik in napad na predor spet odložiti. Toda naslednji večer je že predhodnica naletela na sovražnikovo zasedo. In tako je bilo večkrat...

Ko se je tudi četrti večer zaman skušal prebiti k progi in k predoru, je vedel, da so Nemci zaslutili njegov namen in se s proge, ki so jo zasedli z mnogo močnejšimi enotami, kakor je

Vlado Lamut: Latrina, 1942/43 (Monigo), risba s trsko-tuš

bil njegov bataljon, najbrž ne bodo umaknili še nekaj dni.

»Zaman smo prišli,« je naslednji dan potožil komisarju Mitji, zakaj čez dva dni bo moral biti z bataljonom že v sestavu brigade. Vrniti se bo treba brez vsakega uspeha. Ali ne bi bila to sramota za najboljši brigadni bataljon, ki je septembra pod Krtinovim in njegovim vodstvom z jurišem vdrl v turjaški grad in do konca zlomil odpor domobrancev, zdaj pa ni mogel porušiti navadnega železniškega predora samo zato,

ker je pred dvema dnevoma, zdaj je že vedel, odredna četa demonstrativno napadla postojanko pod Jelovico.

»Kakšen nesmisel!« je že nekajkrat ponovil pred Joštom... »Kaj neki je pilo tisto četo, ki že dalj časa ni izstrelila niti strela proti Nemcem, da se gre demonstrativno bahat nad postojanko?! Naboje je trošila brez koristi. Če že tako dolgo ni bilo skoro ničesar slišati o njej, naj bi bila mirovala še tisto noč in raje šla po hrano v kako vas, ki je varna pred sovražnikom, kakor so skoro vse

zadnje mesece delali in se vojskovali ne z Nemci, marveč samo s svojo lakoto,« se je jezil.

Jošt mu je moral dati prav. Tudi on se je zavedal, da je odredna četa s svojim demonstrativnim obstreljevanjem postojanke, preprečila bataljonu, da bi bil izpolnil svojo nalogo. Še več, povedal mu je, da Nemci tistega demonstrativnega napada niso jemali preveč resno. Sploh so se zaradi šibke partizanske napadalnosti v zadnjih mesecih počutili skoro popolnoma varne in celo nesramno podcenjevalno govorili, da je zadnje čase dovolj, če nekajkrat ustreliš proti hosti pa partizani poberejo šila in kopita. »Tega svojega nesramnega mnjenja tudi po zadnjem demonstrativnem napadu niso spremenili,« je pripovedoval Jošt in hotel predlagati, naj bi zato bataljon napadel postojanko. Toda komandant ga je že sam prehitel; tudi njega je ujezilo nemško podcenjevanje. Ko mu je potem Jošt dal podatke o postojanki, o njeni oborožitvi in številčni moči, je sklenil, da jo napadejo in uničijo še ta večer. Obveščevalec Jošt se je te odločitve tako razveselil, da je hotel biti prvi med tistimi, ki bodo jurišali na postojanko.

»Med bombaše,« je rekel in ni odnehal, dokler mu komandant ni dovolil.

Načrt sta napravila skupaj z Joštom, ki je poznal kraj in postojanko.

Bil je zadovoljen. Tako bo storil vsaj nekaj! Pohod ne bo brez koristi in bataljonu se ne bo treba vračati v brigado, kakor potepenemu kužku.

»Ali ni tega preveč?« ga je obšlo, ko se je bataljon zvečer približal vasi, ki je čepela pod črnim gorskim masivom in v kateri je bila nemška postojanka. Razpolaga samo z bataljonom, ki je po številčnosti komaj enak nemški »kompagniji«, njegove čete pa nemškim vodom. Nobena četa ne šteje več kakor petdeset borcev. In s temi borci naj zavzame in uniči postojanko. Ali jih bosta mogli zaustaviti zasedi in ali jim bosta kos, saj je vsaka izmed njiju štela komaj po trideset borcev? Res je, da so razmeroma

dobro oboroženi. Okrepili so jih s strojnici, zato pa so toliko šibkejša nekatera manjša zaseda, ki jih je poslal na grebene gričev severno od vasi. Za napad na postojanko mu je ostal samo vod s skupino minercev in bombašev, okrepljen z lahkim minometom. Bo to zadoščalo za uspešen napad in za uspešen zaključek akcije?

»Komaj,« ga je zaskrbelo.

Loteval se ga je dvom, čeprav ga je odganjal od sebe. Vedel je, da to ne obeta nič dobrega. Človek nikoli ne sme dvomiti v uspeh. Dvom je že polovico neuspeha ali pa vsaj njegov začetek. Take misli so ga spremljale med potjo. Ko se je nato z ostankom borcev tihotapil proti vasi, pa ga je začela razjedati misel, kaj bo, če ne bo uspel? Teh misli se je otresel šele, ko je prišel v neposredno bližino postojanke in si komandno mesto izbral na pokopališču, oddaljenem komaj za lučaj kamna od nje. Bila je temna, meglena noč, zato je bolj slutil kakor opazil premikanje prve zasede, desetine, ki se je plazila za mlin tik pred postojanko tako spretno, da jo je bil vesel. V temi ni bilo ne videti ne slišati nič sumljivega. V noč je šumela le voda, ki je padala čez nizek jez. In prav tako spretno in neopaženo se je plazilo osem borcev, ki so z dvema strojnicama zavzeli položaje na drugi strani, da bi preprečili morebitni sovražnikov umik.

Stal je tik za pokopališkim zidom poleg težke strojnice, ki jo je bil dal postaviti sem, da bi pod ognjem držala okna prvega nadstropja. Opazoval je, kako so se minerci plazili proti postojanki. Nihče jih ni motil. Vse je bilo mirno, kakor da v tisti utrjeni stavbi, oddaljeni le za slab lučaj kamna, ni bilo Nemcev. Nobenega stražarja ni bilo pred vhomom. Bili so zares nesramno prepričani, da se nihče ne bo upal približati njihovi postojanki. Morda so stražarja imeli v veži? Toda ta je moral spati, ker se v postojanki ni zganilo ničesar. Prav je imel obveščevalec Jošt, ko je rekel, da je obnašanje Nemcev do partizanske nevarnosti nesramno žaljivo.

»No, prav! Nocoj bodo dobili svojo lekcijo!« si je rekel, nato pa, ker se mu je zdelo skoro neverjetno, da bi bili Nemci brez stražarja, pomislil, če so sploh v postojanki in če morda prav ta večer niso zapustili vasi. Prav lahko bi bilo, da jih je ustrahoval že demonstrativni napad odredove čete pred tremi dnevi. Ta misel se mu je začela zdeti vedno bolj verjetna in že je hotel poslati kurirja za minerji, naj nehajo s pripravami in naj poizkušajo v stavbo samo vlomiti, a je bil že prepozen: minerji so svoje delo že opravili in prav ta hip je v noč odjeknila eksplozija. Pri vходу je zazevala črna odprtina in skozi njo so z ročnimi bombami planili jurišači; prvi med njimi je bil Jošt.

»Hura!« so se spodbujali borci jurišne skupine.

Jošt, ki je imel o postojanki natančne podatke, je hitel po stopnicah v prvo nadstropje, toda brž ko je odprl vrata, ga je pokosil rafal!

Zdaj je bilo komandantu jasno, da postojanka ni prazna! Res so Nemci spali, vendar so se znašli takoj, ko jih je prebudila detonacija! Še več: odbili so prvi naskok in s protijurišem partizansko jurišno skupino vrgli iz stavbe, nato pa so z različnim orožjem začeli bruhati nevarni ogenj iz vseh oken. Ta je bil tako gost, da je bil vsak ponoven poizkus prešernovcev, da bi jurišali na postojanko, nemogoč. Še sreča, da so se borci jurišne skupine umaknili brez izgub! V postojanki je ostal samo mrtvi Jošt!

Nemcem ni bilo treba skopariti z municijo. Njihove strojnice, brzostrelke in puške so stresale naboje slepo v noč in na vse strani, obenem pa so pod črno megleno nebo pošiljali rakete in klicali z njimi pomoč. Zato se komandant ni smel obotavljati, če ni hotel, da bi ga Nemci iznenadili z okrepitevami, ki bi mogle priti najkasneje v eni uri. Vsaka minuta je bila dragocena in usodna. Zato je ukazal, naj iz lahkega minometa, ki ga je postavil prej v neposredni bližini

postojanke, čim hitreje izstrelijo v vsako okno po dve lahki mini. Borec, ki je opravljal minomet, je bil zelo spreten in je z neposrednimi zadetki k molku prisilil okno za oknom, obenem pa jurišni skupini omogočil ponoven juriš z bombami. Iz postojanke je bilo med ponovnimi eksplozijami slišati le še stokanje umirajočih. Prvo nadstropje se je zrušilo v pritličje in noben sovražnik v postojanki se ni rešil živ.

Nad porušeno postojanko je legla tišina. Ruševine so ponekod segale do dveh metrov visoko. Med njimi in pod njimi niso našli smrti le sovražniki, marveč so pod seboj pokopale tudi svoje orožje, tega pa partizani niso imeli nikoli dovolj. Zato so se z občudovanja vredno požrtvovalnostjo lotili razkopavanja ruševin, da bi rešili vsaj nekaj orožja. Drugi so medtem pripravljali kupe dračja in ga nosili med porušeno okostje stavbe, nad katero je bila še vedno streha. Tudi ta ostanek zavzete nemške postojanke so hoteli uničiti.

Medtem je čas naglo mineval in nenadoma jih je presenetilo silovito streljanje! Sprva na vzhodu, potem pa tudi na zahodu. Kmalu potem je pritekel kurir z zahodne strani z novico, da je tamkajšnja zaseda napadla Nemce, ki so se pripeljali na štirih kamionih. S treh se niso niti utegnili izkrcati, ko jih je zaseda že pokosila s strojnicami in pobila z ročnimi bombami. Nihče izmed njih ni ostal živ, kamioni pa so se vžgali, o čemer je pričal tudi plamen, ki je nekje za drevjem krvavo obarval zahodno nebo. Samo četrti sovražnikov tovornjak ni zadela taka usoda. Ta se je še pravočasno ustavil, Nemci pa so poskakali z njega in se najprej razbežali, ko pa so uredili svoje vrste, so z jurišem hoteli pregnati partizansko zasedo s položajev, a se jim to ni posrečilo.

Komandant Milče je poslal kurirja k vsem zasedam in ukazal, naj zadržujejo sovražnika vse do ukaza za umik, ki ga bo oznanil plamen iz zavzete in likvidirane postojanke.

Minila je še cela ura, dokler požar nad postojanko ni oznanil umika. Ko so se umaknili, so Nemci naleteli le na ruševine, pod katerimi je našlo smrt sedemindvajset sovražnikov. Števila sovražnikovih izgub na uničenih tovornjakih in v

boju zasedami pa niso mogli natančno ugotoviti, toda prav gotovo je bilo dvakrat večje od izgub v postojanki.

To je bil otipljiv uspeh! Bataljon se ni zaman en teden potikal po sovražnikovem ozemlju!

TRINAJSTA NA SUHORJU

Hinko Vilfan

Tako presenečenje! Tak dogodek!

Beli so se naselili na Suhorju. Šolo so razpustili, Vrezca nagnali stanovat kamorže, zazidali okna in zasedli prazno župnišče, kamor so se prislinili še fašisti s Hrasta. »Na, zdaj pa imamo iz finfarja drobiž,« so bentili vaščani, se togotili in očitali partizanskemu vodstvu to kratkovidnost. Na Dolžu — na primer — so, v Kostanjevici so, v Semiču, Črnomlju in Metliki so, pa bodo še na Suhor prišli. Kaj bi ne, ko je farovž prazen!

In so torej posadili belo gardo in tistih nekaj Lahov s Hrasta na Suhor in odslej je po jugoslovansko trobil vstajanje, k jedi, v zbor, povečerek in k spanju.

Trobento bi prenesli, trobento še — še, ali Norberta ne. Pater Norbert!

No, sekretar metliškega mestnega odbora OF je bil, a zdaj se ti pojavi s samokresom za pasom ob komandantu Vasiljeviču! Izdajal bo, ko ve za vse vaše zaščitnike, za terence in odbornike. Vsa organizacija mu je morala biti poznana tembolj, ker se je dolgo pripravljala, da uskoči. Kdo natančno ve?

Bil je pater nemškega križevniškega reda. Poučeval je verouk v Metliki in v novi šoli na Lokvici. Kadar je prihajal k pouku, je med vrati na hitro zdrdral novice, zakaj le on je smel imeti radijski sprejemnik. Novice v Radijski vestnik je prispeval on. Na, zdaj je vodilni belo-

gardist na Suhorju... Njegovi so na obhodih, po privrških vaseh od Drag, Mačkovca, Škempljevca, Dola, Jugorja, Sel in Luže tja do Osojnika in Semiča, in spet prek Gradnika, Dragomlje vasi nazaj na Suhor čez Berečo vas in Bušinj vas.

Na Suhor so klicali te in te; kdor je prišel, jo je izkupil. Čez mizo so vsakogar napeli in z jermeni obdelali. Petindvajset udarcev je bila srednja mera. Nekatere so posadili počivat, ali nadaljevanja niso spregledali. Po ženskah je padalo ko po moških. Izjem niso nikdar poznali. Še gostilničarko Apotekarico so prepognili čez mizo. Ni jim ušla, ne!

Iz metliškega Obrha so jim morali voziti vodo, zakaj domače vkopane kapnice za skoro poldrug sto novih, zahtevnih ljudi, niso zalegle. In kdor je vodo pripeljal, jo je moral pred belimi pričami tudi poskusiti, da je ni med potjo zastrupil. Malo bolj odročni Dragomeljčani so se prve in druge tegobe vselej izognili. Ni ga še bilo Dragomeljčana, ki bi ga bili beli pregoslali v svoji postojanki in ne en sam jim vode ne kaplje ni pripeljal. Zato so uživali v belogardištnem vodstvu posebno nenaklonjenost — tako, ki se je prelivala v pravo sovražnost, ki bi se kakorže povzročena sprevrgla v krvav spopad in bi se vselej končala s smrtjo.

Osemindvajseti listopad dvainštiridesetega leta je napočil z rahlo jutranjo

slano. Raztrgani kraški travniki so se belili. Tak mraz je letos prvi.

»Branáte?« je pozdravil Kramatič. Majster in iz navade pljunil. Malo je postal, potem je dodal: »Zima bo, zima. Za drvni se bo treba ozreti.«

»Letos ne bomo mogli v Gorjance,« je odvrnil Matka. »S kleščevjem bomo stregli pēči,« je dejal, a kazalo je, da bo še kaj povedal. »Za pōd v peč je vse dobro: bodi tenko, srednje ali debelo... Kaj praviš?«

»Nič ne pravim, ampak pripovedujem ti že ves čas in vsem, da se danes kretajmo oprežno. Poslali so glas, da so se beli z Norbertom vred odpravili na Jugorje,« je dejal s poudarkom. »Vse, kakor ne na božjo pot,« je dostavil posmehljivo. Čez čas je povedal, kar je tisti hip mislil: »Na to stran bomo morali paziti, da nam ne bi odrezali bega v lozo. Bojim se, da nameravajo prav od loze priti v vas. Nabàre, če bodo.«

»Nabàre, ne bodo. Predolga pot, Majster!« je izrekel Matka svoj pomislek. »Trudni bodo.«

»Hōdi, hōdi, Martin!« je svaril oni. »Vsaj ti kaj takega ne govori, ki veš, kaj je vojna!«

Ta je bil zadet, oni pa je nadaljeval: »Da se dogovoriva! Jožič naj gre proti Vrnjáku stražit! Eden bo na Škincu, eden na Peščinah. Ni vrag, da bi nas polovili ko golobe v Jastrebnici! Do večera bomo že kako potrpeli, mar ne?«

Delo je potekalo v nemirnem pričakovanju. Bolj ko po navadi so se ozirali proti lozi.

Spet so prišli povedat, da so beli na Selih sklicali vaščane na miting; Norbert pa je govoril, da se morajo vsi moški javiti v postojanki, da je tam komanda in da bo odslej na Suhorju stalno ostala. Šli pa da so na Osojnik, so vedeli povedati.

Straže so okrepili. Zabičevali so pionirjem, naj takoj pritečejo sporočit, kakor hitro bodo opazili bele.

In ko so bili prav pri obedu, je planil glas: »Beli na Županjem vrhu.«

Vse, kar je bilo moškega, je bežalo v nasprotno, to je, v lokviško smer. Oživel so že zapašeni vinogradi. Bežeči so posneli še poslednje liste; kolje je pokalo, a od zgornje zidanice je potlel vzklík: »Stoj«, ki mu je sledil osamel strel, za katerega je nekdo v zavetku trdil, da je iz francoske puške, kar pomeni, da so to belogardisti in da so najmanj že v vasi, ko je izvidnica že tako daleč zunaj.

Kdo bi se ustavil! Kje le! A, da! Obkoliti so kanili vas in zajeti moške v opoldanskem času, toda še preden je bil krog sklenjen, so jo ti unesli. To, to! Dobro se je straža izkazala.

»Da nismo bili previdni,« je dejal Matka močno zasopel, »bi zdajle stali sredi vasi z dvignjenimi rokami. To bi nas bil Norbert vesel! Potlej bi nas luknjali. Seveda, kogar bi oni hoteli. Mi bi ne bili za to, kaj!« Šele v lozi pred krivoškim potom so nehali bežati. »To je tako kot na lovu: zajec mora bežati, pes pa če če,« je dejal.

A tako! Vsi naj pridejo na Suhor? Kaj bo Norbert s tolikimi? ,Kdor ne bo prišel, pridemo mi ponj', da je velel pater Norbert, ,in v internacijo pojde.«

»Kaže, da ima Norbert partizane preštete, ko se je bahal, da je partizanstva konec; še nekaj jih je,« je povedala Bēta. »Neki razglas je bral. »Slovenci!... Komunisti ste in narodni izdajalci.« Kaj je še rekel, Micka?«

»Kaj! Bral je, da nas vse čaka strašna usoda.«

,Dvanajsta ura je udarila...‘

»Saj je res. Gre in nas od mize prepodi! Dobro smo jo unesli.

Bili so spehani in vznemirjeni nad pričakovanim, a vseeno iznenadnim obiskom, spraševali so, ženske so pojasnjevale vse podrobnosti. Ne, sami nepoznani belčki. Z one strani Gorjancev so. »Kako je rekel Norbert? Kako je bral? ,Mali del slovenskega naroda ni maral komunistovske propagande‘...«

»Vsi se morajo javiti na Suhorju... V štabu...«

»Kdor ne pride, pridemo mi ponj in ga pošljemo v internacijo!« je oponašala Reza Norbertov pridigajoči glas.

»Partizanstva je konec!« je deklamirala Meta. »Samo sedem jih je še,« in se smejala.

»Cel hinder-honder, kaj, Majster?«

Pa pojdemo na Suhor in se mu javimo,« je zlovešče povzel besedo, »če je že tako. Zdajle ne, je prekmalu, ker ga še ne bo z Lokvice. Zvečer naj nas čaka, he, he, zvečer!«

Zvečer se je vlekel zategli glas trobente od Suhorja čez cesto, se valil čez Štibernice, čez Prédole, planil čez Beréčo vas in se odstran Dragömlje vasi izgubljal v lozi.

Trobento je zamenjal zvon. Zdravomarijo je zvonilo.

Pred vasjo so postavali možje kot v razgovoru in se pričakujoče ozirali proti Suhorju. Prav nepočakani so bili.

Tedaj je počilo. Počilo je enkrat, počilo je dvakrat, počilo je še tretjič. Potem je zadrdralo.

No, vendar! Odleglo jim je.

»Švarcloze!« je iznenaden priznavajoče zinil dolgi Tone Plut. »Ta je naš.«

»Naš da je?«

»Trinajsta ga je prinesla.«

»Trinajsta! Bòme, dobro dela.«

Pojavili so se znani partizani v vznemirjeni vasi. Dragomlja vas je oživila danes že drugič. »Paziti je treba, da ne bodo poskušali bežati skozi vas,« je nekdo posvaril.

»Čemu vas pa imamo!« je narejeno ostro vrnila Bukovčeva.

»Naši tolčejo iz zvonika! Naši!«

»Tovariši!« je zavpil Tine, »na svoja mesta, Ice, k Jakopičevemu podu! Lojz, na križišče k Cezanovemu podu! Pik, na Stezine! Vsakogar ustavite! Nikogar spustiti!« je poveljeval, a vaščanom je s stišanjem glasom razložil, da so zasede razporejene vse do glavne ceste. »Treba jim bo pripraviti kaj večerje, ne?«

Nič lažjega kot večerjo! Le koliko? Kdo bi vedel, ko pa je cankarjevcev za celo četo. Popoldne so se zadrževali v Vrtačak, da bi jih beli s Suhorja ne

opazili. Kaj? Tine se je prevejano nasmihal. »Ena četa je bila menda kar ves dan po suhorskih hišah poskrita. Če se niso celo v zvonik vtihotapili takrat, ko je Norbert svoje ovčke v procesiji vodil po vaseh. Saj je tudi pri vas bil, ne?«

»Bil, bil,« se je smejal tast Majster, »ali nobenega moškega ni dobil v vasi. Samim ženskam in otrokom je pridigal. Drugače pa: prazne hlače na klinih. Kar je bilo v hlačah, je uteklo.«

»Bovti!« je vzkliknil dolgi Tone. »K misijonu je vabil.« Zresnjeno je nadaljeval: »Ali mu je moralo biti nerodno! Prej — naš metliški funkcionar, zdaj belogardist-izdajalec.«

»Ha, zato je umikal oči ko tepen pes,« je dejala Bèta. »Prav mu je.«

»Ampak, boj se razvnema, čujte vi!« je vpadla Nuza, »in vse bolj vroče postaja...«

»Eno pa rečem,« je pretrgala Nuzino misel Bara in nadaljevala: »Ali ni čudno — na Martinovo nedeljo komaj jih je Urban na Rosinovem hribu — Lahe, hočem reči — in takrat: kdo bi si mislil, da se bodo pritepli še belčki, a ne bo po dobrem tednu ali štirinajstih dneh ne bela garda in Norbert na Suhorju in da bo oboje nocoj konec vzelo.«

Eksplozija za slepečim ognjem je udarila, pretrgala pogovore in navezala vse misli na vriskanje, petje in pojačano streljanje po krajšem predahu.

»Ježeš!« je zatarnala Matijevka.

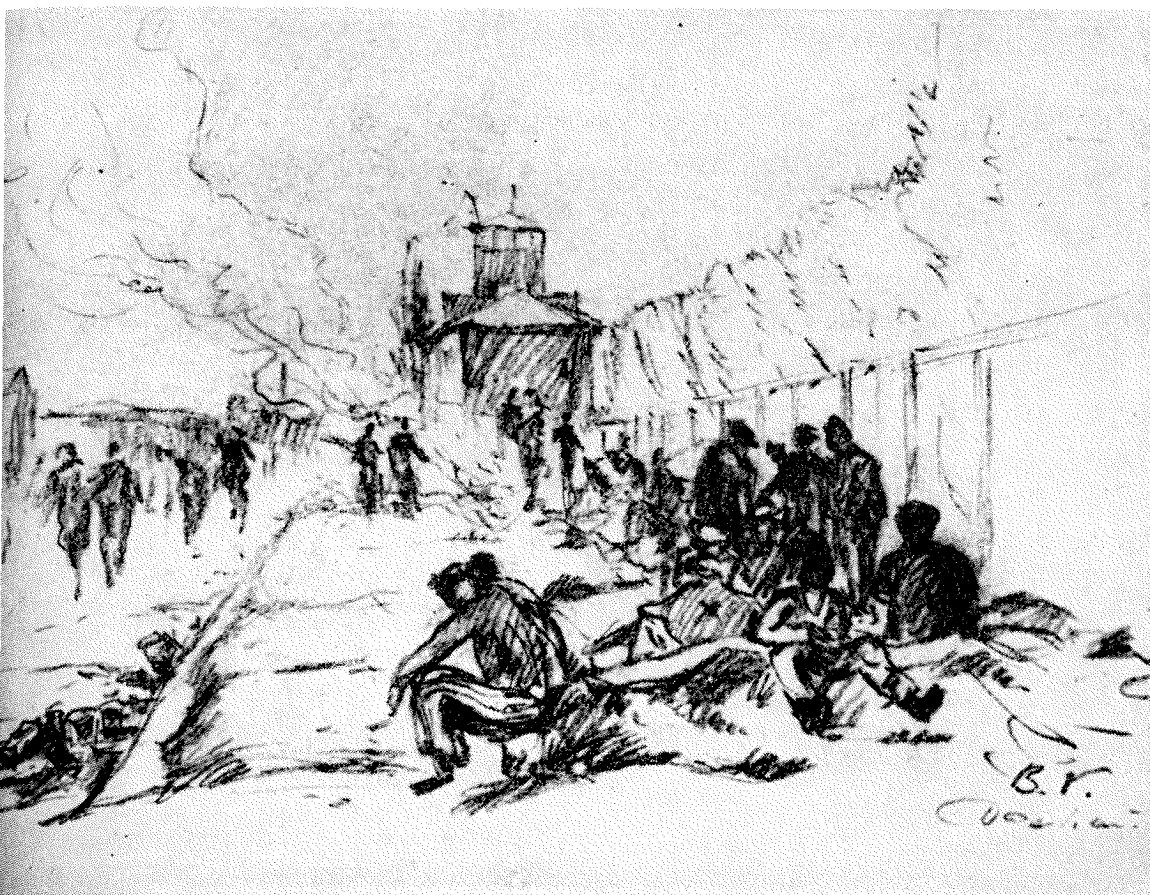
»Kaj tarnaš in jadikuješ!« jo je oštel Majster. »Vem, da slabo misliš o naših, pa te bom potolažil. Mar je trinajsti in cankarjevcev za cerkev! Za sovražnika jima gre — kot nam — za živega sovražnika.«

»Gori! Gori!«

»Avanti, popolo... bandera rossa, bandera rossa... triumfera!...« je odmevalo s Suhorja.

»Kaj gori? Kaj?«

Pojejo? Lepo je videti. Kaj bi ne! Dve brigadi: trinajsta napada in še en bataljon Cankarjeve, zaledje je varno, vse ceste so zavarovane; na Vahti opreza Cankarjeva, če bi od Stopič hoteli belim

Bruno Vavpotič: Interniranci si po osvoboditvi kuhajo na prostem, 1945 (Dachau), list iz mape »Dachau«, 1946, risba s kredo

na pomoč, proti Semiču je spet Cankarjeva, na Rosinovem hribu tudi, in proti Žumberku so tudi naši v zasedah. He, če so se pripravljali, so se pripravili kot za novo mašo. Če zdaj ne bodo pometli s Suhorjem, se bodo beli razlezli ko ščurki po Beli krajini.

Mimogrede so bili v zvoniku. Eni drže šolo na muhi, eni pa župnišče. Ali eden — ta ti je pogumen — se je prebil pod strojnično zaščito pod farovski vogal, podložil topovsko granato, prižgal vrvičco, in zbežal. Po njem so skušali streljati z oken, pa so jih zadržali s švarclozom.

»Jov!... ki nik'i nikdar!« bi si ne mislil, koliko takale granata vogala vzdigne! Z vozom bi zapeljal noter, tolikšno rano je odprla v zidu,« je pripovedoval Darček.

Plamen je nemiren pisal po nebu, svetlil žolto cerkveno steno, »Kosec koso brusi, ali je...« se je mešalo z divjim streljanjem, da je vzbujalo še večjo drhtavico.

Taka je vojna. Vojna samo razbija. Uničuje.

Danes je drugače. Danes ti je vojna okoli in okoli in ti si vsak v sredi:

krogla zadene tudi v zaledju in Suhor je nocoj v vojni in je v zaledju, a je nocoj v središču.

»Živio kralj Peter Drugi! Živio!« je prinesla sapa.

»Prav čuje vas, šumaki šumasti!«

»Le kaj Lahi velijo na to, ko njemu vzklikajo?«

»Kaj? Za onega vzklikajo, za tega se bore.«

Zdaj so oboji v vreči in ta vreča se zadržuje. Iz zasede so prihajali pretegnit ude, kot so govorili, ali se nihče ni branil nagniti bariljček.

Pod cesto so razvlečene zasede. Partizani so prilepljeni k tlom in oprezajo ob vsakem izbruhu nemirne svetlobe. Iščejo sence, ki bi se premikale proti dolini, ki bi Suhorju obračale hrbet. Take je treba ustaviti in pogledati, kdo so. Če niso morda belogardisti, ki se jim je uspelo umakniti se iz gorečega župnišča in poskušajo v sredi naprej. Nekje morajo naleteti na zasedo. Če na prvo ne, tedaj na drugo ali na poslednjo.

»Veste, fantje, traja pa, traja!« je s prizvokom naveličanosti dejal eden.

»Traja, traja!«

»Od hudiča traja...«

»Vleče se kot kurja čreva.«

»Prmejš, Iztok, sem mislil, da bo kmalu likof: pridemo, zaropotamo, zagrmemo... pa bodo roke dvignili: predamo se...«

»Boš!«

»Sem menil: pridemo, zaropotamo, zavzamemo...«

»Aha! Kot Cezar: 'Veni, vidi, vici!' je dejal politdelegat in že je moral tolmačiti, kaj vse tri besede pomenijo, če že trdi, da niso laške. Kakšne pa potlej so, prmejš?«

»Kaj imaš od tega, ko si se latinščine učil, a?« je zanergal tisti, najbolj besedni.

»Prav tako si — vidiš, Vik — z nami izenačen, in čeprav si učen, paseš uši.«

Z nami vred čakaš uničenja kot podmornice na Kolpi.«

Režali so se sproščeno. Tedaj se je vsul strojnični ogenj z vso ihto, da je

zamrlo puškarjenje. Spet se je oglasilo po besednem uvodu: »Živel kralj Peter prvi!«

»Ti so prav pritisnjeni,« se je norčeval politdelegat.

»Vpijejo za jugoslovanskega kralja, ki jo je polakiral ob prvem bombardiranju, bore se pa za laškega...«

»Malo sta si pa le v žlahti...« je znil skrajni v zasedi.

»Reve zmešane! Bog, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo, bi včasih rekli.«

»Odkod, hudiča, toliko vode?« je vzkliknil Vid. »Da ne gasijo z vinom,« se je zbal.

»Nak, vino je Norbert prihranil za nas.«

»Zdajle bi mi hasnil požirek, zakaj vampi so mi trdi od mrzle zemlje.«

»Tovariši!« se je oglasil prišlec. »Na Vahti jih naši odbijajo, da je veselje.«

»Preeee — daajtee seee, predajte!«

»Živio kralj!«

»Slišite, že ne vzklikajo več Petru!«

»Bandera rossa — eviva comunismo e la libertà!«

»Lahe dražijo!«

Od Lokvice sem se je kradel dan. Nebo se je razpoznavalo v prosojnih oblačkih, nad Suhorjem se je valil gost, črn dim in dražec smôd je rezal nosnice. Že so se razpoznavale hiše v jutranji zarji. Rasle so iz minevajoče teme.

»Kmalu bo likof,« je vpil kurir, ki se je bližal od Apotekarja sem. »Vasiljevič in Norbert sta že naša.« Leže v zasedi je pravil, kako so se pravkar predali beli in Lah. »Naši so jim prislonili lestve in oni so se tresoč spuščali. 'Kje pa imate orožje, a?' so jih vpraševali. 'Nazaj po orožje! Nikogar ne sprejmemo brez orožja. Ponj, brž!' Oni nazaj in šele s puškami so se smeli spustiti na tla.«

Noč se je umaknila s streljanjem vred. Prečuta noč se je poznala na lju-deh. Ni se jim zrcalila enako z lic, kot če bi ne napadali partizani Suhorja — drugačni so bili: kot zmagovalci. Sami vase so zaupali še bolj kot včera. Naši res nekaj zmorejo. Iz župnišča se vali

dim, iz šole se vali dim, in zvon ima drugačen glas. Počil je. Ubile so ga svinčenke.

Ogledovali so bojišče. Gosti zadetki so zrisali cel zemljevid na zidovju, da sta bila šola in župnišče nebogljeni in okajeni zidovi so kazali, kam je silil dim. Poteptana trava ni bila podobna trati — toliko je bila shojena in steptana in nastlana. Res je bilo kot po bitki.

Trinajsta se je umaknila, bataljona Cankarjeve tudi ni bilo več. Belih in ne Lahov ni bilo več, a tudi patra Norberta in komandanta Vasiljeviča ni bilo več. Zasede so se umaknile. Partizani iz te-renske čete pa so bili tu.

Trdili so, da jih je mnogo zgorelo. Bo imel Lojz Stublar vsaj kaj dela, so menili. Preveč za enkrat. Ampak so se prepirali o številu padlih. Noben Lah ni preživel; bilo pa jih je dvaintrideset;

belih sto sedemindvajset, odgnali so devetindevetdeset ujetnikov, šest mrtvih so našli po vinogradih. Koliko jih je torej pobegnilo? Kaj bodo storili z ujetniki? Se bo kateri priglasil k partizanom?

Vstajal je lep dan.

»He, živina je še nemirna. In bolje bo, da jo ognemo v lozo, zakaj ne bo dolgo, ko bodo Lahi tu z veliko silo. Zdaj se bodo upali, ko nikogar več ni — in lačenpergarjem ne juhe ne pečenke ne privoščim,« je zatrjeval Martin.

Majster se je izmislil. Kdo drugi ko Majster! In gruča moških se je valila proti Suhorju. Kot v kmečkem puntu pod Gregoričem in Kopiničem...

»Kje ste, pater Norbert? Javit smo se prišli. E, kje ste? Včeraj ste nas prišli zvati. E, kje ste? Slišite, pater Norbert, javit smo se prišli!«

PRVI KORAKI

Miha Bertoncelj

Deveti januar leta 1943 je bil tisti usodni večer, ko smo zapustili tople domove in se poslovili večina zadnjikrat s svojimi najdražjimi. Le redkim nam je bila naklonjena srečna vrnitev leta 1945. Ta dan nas je skupina osemnajst in devetnajstletnih Železnikarjev poleg drugih zavednih fantov iz okoliških vasi odšla tja, kamor nas je klicala narodna zavest.

Že od oktobra leta 1942 smo se pripravljeni za odhod v partizane, ker pa je vsak želel noveletne praznike preživeti še v toplo zakurjeni sobi in ob skromnem priboljšku, smo določili dan za odhod 9. januar 1943.

Bil je prilično mrzel zimski večer, ko smo se po dogovoru zbrali na takoimenovani vojaški cesti za bivšo Škovincovo-Bogatajevo gostilno. S težko naloženimi nahrbtniki, ki so nam jih na saneh

mimo nemških postojank dostavili starši ali bratje, smo se s tesnobo poslavljali od Železnikov.

Pot nas je vodila prek vasi Draboslovice, nato pa po zelo zasneženi stezi na Prtovč. Do pasu smo se udirali s težkimi nahrbtniki v snežne zamete in marsikdo se je spomnil na toplo posteljo, v kateri je še prejšnjo noč brezskrbno spal.

Izčrpani in utrujeni smo po daljšem naporu prišli na Prtovč, v vasico pod Ratitovcem; tu so nas novembra 1943 Nemci v eni izmed hiš obkolili ter nato po preboju in našem umiku vas zažgali. Utaborili smo se v hlevu, odložili nahrbtnike ter prav hitro drug za drugim v listju trdno zaspali. Nihče od nas takrat ni pomislil, kako dolga in naporna pot nas to noč še čaka.

Okrog druge ure ponoči je stopil v hlev dežurni in napovedal nadaljnji marš, ki pa je bil seveda zopet neznan. Utrujenost, mokrota, mraz, tema, vse to nas je deloma spravilo v nemir, vendar pa je bilo treba zbrati dokaj mladeniškega poguma in iti naproti novim naporom. Oprtali smo nahrbtnike ter drug za drugim stopali v temo, udiraje se globoko v sneg. Pot nas je vodila po dolini »plenšak«. Na Jesenovcu, to je 2 km od Železnikov, kjer so imeli Nemci močno utrjene postojanke, smo z veliko opreznostjo prešli most, nato pa smo s pospešenimi koraki drug za drugim krenili po glavni cesti, dokler nismo prišli na stransko pot, ki pelje proti Martinj vrhu. Pod težo bremena so postajali koraki vedno težji. Ko se je že pričelo svitati, smo dospeli do nedograjene hiše v vasi Martinj vrh pod Koprivnikom, katere graditelj, stari Jelovčan, je bil leta 1942 ustreljen kot talec, hiša pa je bila leta 1945 požgana.

Za pot, ki smo jo to noč prehodili, bi v letnem času potrebovali kakih šest ur, tokrat pa smo zaradi debelega snega, mraza in teme porabili polnih osem ur.

Ta huda in nepričakovana preizkušnja prve noči je marsikaterega nekoliko demoralizirala, vendar pa ni nihče pomislil, da ne bo moč teh naporov prestopati, saj smo jih kot prostovoljci prevzeli sami.

Ko smo se razbremenili nahrbtnikov, smo se usedli kar po tleh okoli ognja, ki smo ga zakurili v večji nedograjeni hiši. Opravljati smo začeli tudi že svoje prve dolžnosti. Določena je bila straža in patrolja. Nahrbtniki, napolnjeni z raznimi dobrotami, so se še tisti dan kar dobro izpraznili. Postali smo takoj dobri in enakovredni tovariši s starejšimi borci, sprejeti v novoustanovljeno partizansko enoto, z njimi smo delili tudi hrano in perilo, kar smo prinesli s seboj.

Zaradi varnosti se v tej hiši nismo mogli zadrževati dalj časa. Že drugi dan smo odšli v smeri proti Blegošu in se nastanili v hlevu in gozdarski koči pod

Črnim kalom. Na tem kraju smo se šele dodobra spoznali in razvila se je živahnost, ki se je vedno končala s pesmijo. Vodstvo čete je poskrbelo, da se nismo preveč dolgočasili. Organizirali so razna politična in vojaška predavanja.

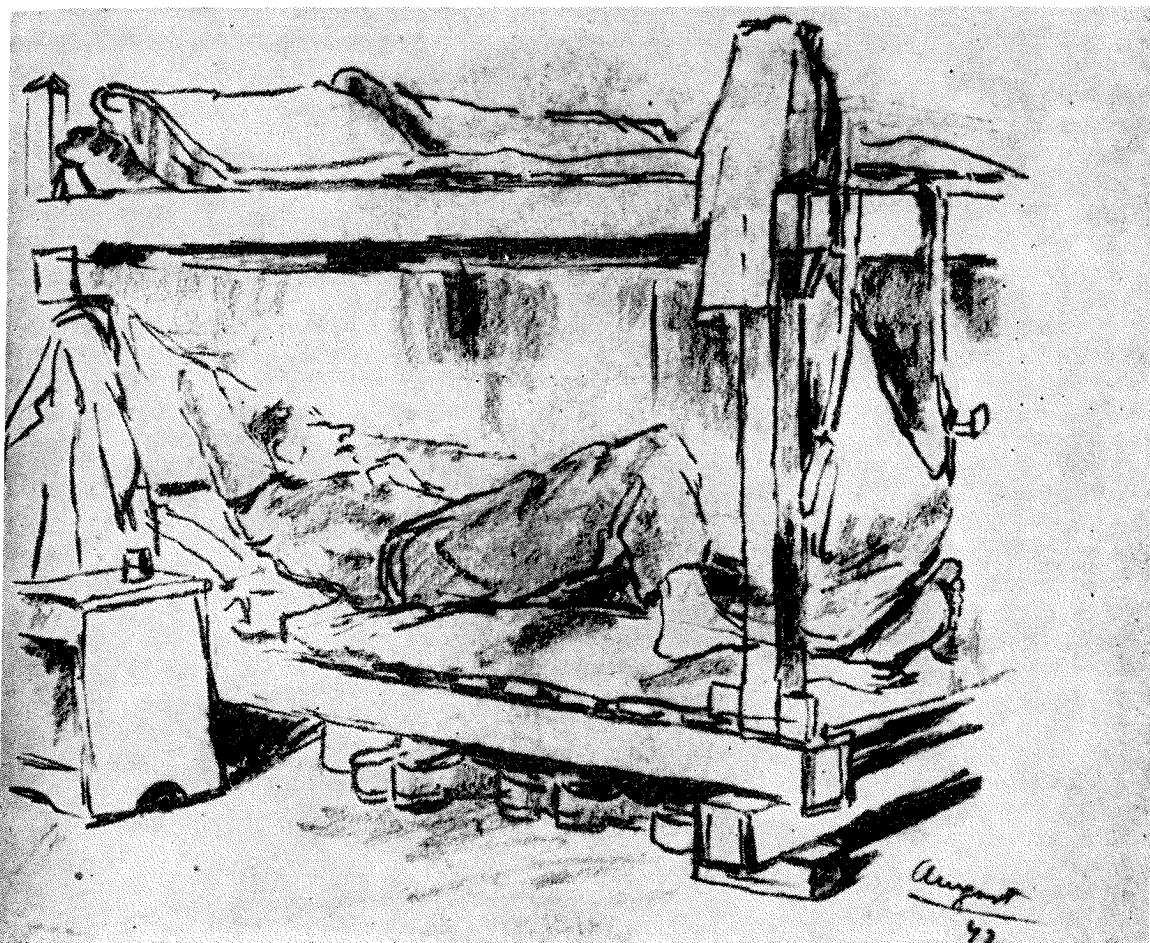
Že prve dni se je pojavil v četi tov. Vinko Hafner. Z velikim zanimanjem smo ga poslušali, ko nam je pripovedoval o raznih drznih in zanimivih akcijah, katerih se je sam ali skupno z drugimi tovariši udeležil.

Po nekaj dneh bivanja v tem takomenovanem »logorju«, tako smo namreč partizani takrat imenovali svoja domovanja, smo nenadoma opazili, da manjka med nami tovariš iz bližnje vasi. Dasi se ni bilo bati posebnih posledic ali izdaje, smo se vendarle zaradi varnosti umaknili na Črni kal ter se nastanili v lesenih barakah, ki jih je zgradila bivša jugoslovanska vojska. Po namestitvi nas je tov. Hafner pozval v zbor. Ob tej priliki nas je s spodbudnimi besedami pozval na odkrito odločitev in nam pojasnil: »Vsak, ki misli, da teh in pa še večjih naporov ne bo mogel prenašati, lahko zapusti enoto in se brez kakršnihkoli posledic vrne domov.« V zboru je vladala popolna tišina. Bili in ostali smo trdni v svojih sklepih. Nihče ni pomislil na vrnitev, saj bi s tem osramotil sebe in svoje domače. Tov. Hafner nam je tudi pojasnil, da bo po odločitvi zaprisega, po kateri pa bodo vsakega ubežnika imeli za vojnega dezerterja, in ga bodo tudi kot takega obsodili.

Za tovarišem Hafnerjem smo ponavljali naslednjo zaprisego: »Jaz, partizan slovenskega naroda, prisegam pri svoji časti in poštenju, da se bom z vsemi silami boril zoper fašistične osvajalce do konca osvoboditve naše domovine.«

Zaprisega je bila svečana in šele tedaj se je vsak dobro zavedel, kakšne dolžnosti je s tem prevzel.

Po zaprisegi je četa krenila prek Luše in Praprotna proti Martinj vrhu; nastanili smo se v eni izmed hiš v Lavtarškem vrhu, čez dva dni pa smo se utaborili v lovski koči v Hrastniku.

Nande Vidmar: Pograd, 1942 (Gonars), risba s kredo

Vse tiste dneve je vladalo še dokaj dobro razpoloženje, saj do takrat še nismo doživeli ognjenega krsta. Edini napor so bila daljša premikanja, mokrota in mraz. To razpoloženje pa so nam skalili tovariši, ki so nam prek terenskih delavcev sporočili, da bodo Nemci preselili vse tiste družine, katerih sinovi so dne 9. januarja 1943 odšli v partizane, kolikor se takoj ne javijo oblastem. Med nami ni bilo slabiča, ki bi bil klonil pred nemškimi grožnjami, čeprav smo slutili, da se bodo te ures-

ničile. In res, 24. januarja smo bili ponovno obveščeni, da Nemci že pripravljajo selitev. V četnem štabu so se pričeli resni pomenki, kaj bi bilo treba ukreniti. Nekateri so celo predlagali, da bi napadli kamione ter jetnike rešili, večina pa je bila mnenja, da ta akcija, v tistem času, ko je bil sovražnik še na višku svojih moči, ne bi uspela in da se stanje lahko samo še znatno poslabša.

Se tisti večer in ponoči smo iz »logorja« že od daleč zagledali kolono kamionov z zatemnjenimi žarometi; močno

oboroženi krvniki so šli iskat svoje žrtve, da jih peljejo v pregnanstvo. Že v zgodnjih jutranjih urah dne 25. januarja so aretirali ljudi v Železnikih in okoliških vaseh in še isti večer smo bili priča nasilnemu izseljevanju. Ponovno smo opazovali vračajoče se kamione, naložene z našimi svojci. Vsak se je takrat na tihem poslavljajal od njih in dosti med njimi tudi zadnjikrat. Komaj nekaj sto metrov zračne črte smo bili od glavne ceste, a vendar brez moči. Z žalostjo in z obljubami po maščevanju smo gledali v dolino, dokler ni izginil izpred oči zadnji kamion. To je bila za nas, takrat še mlade partizane, ena najhujših preizkušenj. Nismo klonili! Naša mlada življenja so bila pripravljena prenašati take in še hujše udarce in v skrajnem primeru pretrpeti tudi v smrt.

Takoj drugi dan smo prejeli točno obvestilo, koliko družin je bilo izseljenih in katerim se je posrečilo umakniti k sorodnikom, dobrim sosedom ali prijateljem. Moj oče, mati in brat so se umaknili, sestro pa, ki se je dva dni prej po dolgih prošnjah vrnila iz zasedene Ljubljane, pa je ta usoda doletela. Šest mesecev starim sinom se je morala posloviti od doma in iti v pregnanstvo.

Po nekaj dneh smo zapustili Hrastnik, kajti kraj ni bil za bivanje najbolj primeren, ker bi nas lahko sovražnik vsak čas presenetil. Umaknili smo se in se utaborili v Lipovcu, tako je imenovan hrib, uro oddajen od Železnikov. Tam smo zasedli gozdarsko kočo, ta pa je bila tako majhna, da je ustrezala samo podnevi, ko je bila več kot polovica tovarišev na raznih dolžnostih. Menjaje se smo spali eni v koči, drugi v skladišču oglja in zunaj na prostem na butaricah iz hoste, ki smo jih položili po tleh. Že drugo noč, ko smo spali zunaj na prostem tesno drug ob drugem, pokriti prek glave z odejami in si z gorko sapo greli premrle ude, nas je zapadel sneg. Seveda tega nismo opazili, dokler ni teža na naših telesih naraščala in se sneg od toplote ni pričel taliti.

V tem »logorju« smo že prejeli poročila, da se pripravlja nova skupina Železnikarjev in prostovoljcev iz okoliških vasi, da pridejo v partizane. 4. februarja smo bili presenečeni. Ta dan so iz vseh strani prihajali prostovoljci, največ pa iz Železnikov, saj se nihče v tistih dneh ni odzval nemškemu pozivu in odšel v njihovo vojsko. Med temi prostovoljci je bil tudi moj brat, ki se je po mojem odhodu v partizane umaknil nemški selitvi.

Naše vrste so se močno okrepile, in to ne samo številno. Novi prostovoljci so namreč prinesli s seboj tudi precej raznega orožja in municije. V takem stavu in s tako oborožitvijo smo bili že sposobni izvajati razne akcije. Nekaj dni kasneje je prišla v Martinj vrh poljanska četa. Slutili smo, da se nekaj pripravlja. Bil je lep zimski večer, ko smo prekoračili cesto, ki pelje v smeri proti Blegošu, in se spuščali proti Javorjem nad Poljanami. Poleg nemške postojanke smo izvedli večjo prehrambeno akcijo ter obračunali z nekaterimi izdajalci. Spopadli smo se z Nemci, toda akcija je kljub temu brez žrtev dobro uspela. Vrnili smo se v Martinj vrh, nato pa nadaljevali pot in se ustavili na »Zbontu«. To je hrib v Spodnji Davči, na katerem je bila ena sama kmetija, last Ranta Antona; lastnika so Nemci v zadnji ofenzivi ustrelili, posestvo pa požgali. Tu smo ostali več dni.

Vreme je bilo lepo, toplo in sončno. Poleg stražarskih in patrolnih dolžnosti smo imeli tudi vojaška predavanja in vaje. V enoto je prišel prostovoljec, bivši jugoslovanski oficir, ki je bil sposoben predavati, predvsem pa nas je učil ravnanja z orožjem. Ker je imelo to področje zelo sončno lego, smo čez dan nagrabili suhega listja in ponoči, dasi je bilo februarja, prespali zaradi varnosti kar zunaj.

Zadnji dan pred premikom iz tega kraja je dospelo od štaba gorenjskega odreda, da je treba določiti več borcev za prevzem orožja v dolomitskem odredu. Stali smo v zboru in nestrpno pri-

čakovali, katerega od nas bo to doletelo. Med temi sva bila tudi midva z bratom.

Tisti, ki smo bili za to določeni, smo se morali pokoravati. Enota je krenila v smeri Martinj vrha. Tu smo prvo noč prenočili, čez dan pa se odpočili in si preskrbeli nekaj hrane za na pot in bili tako pripravljeni za dolgi marš, ki je bil pred nami. Popoldan nam je komandant Ilja dal zadnje napotke in nas spodbudil. Pot je bila namreč dolga in tudi tvegana. Še pred nočjo smo krenili in hodili vso noč. Za počitek je bilo zelo malo časa. Srečno smo ponoči prešli na Visokem v Poljanski dolini pri Tavčarjevem posestvu cesto in Poljansko Soro, že v jutranjih urah pa v Žirovskem vrhu državno mejo. Ker so bili že v tistem času Polhograjski Dolomiti obdani s številnimi postojankami in se je pri prehodu prek meje že pričelo svitati, smo morali pospešiti korake. Dan se je kar hitro prebudil, mi pa smo imeli pred seboj najbolj nevarno pot. Blizu postojanke Polhov Gradec bi morali iti prek lesenega mostu, toda to ni bilo več mogoče. Hiteli smo, čeravno do kraja utrujeni, po najkrajši poti in kljub zimi prešli potok, kjer nam je voda segala čez kolena. Spešili smo še nekaj sto metrov dalje, dokler niso vodniki-kurirji spoznali, da smo na varnem. Približno ob deveti uri smo se ustavili na Babni gori, kjer so nas že sprejeli člani štaba dolomitskega odreda. Hodili smo nepretrgoma z neznatnim počitkom polnih šestnajst ur.

Člani štaba so nas pristrčno sprejeli, potem smo se odpočili, si posušili mokre čevlje in obleko. Drugi dan smo čakali, kdaj bomo prejeli orožje, da ga ponesemo nazaj na Gorenjsko. Toda kmalu smo spoznali, da je bil to samo nekakšen izgovor, da smo z večjo moralo krenili na pot. V Dolomite so nas poslali zato, da se je številčno pojačal tamkajšnji odred. Ker nas je bilo novincev več, so nas razdelili sorazmerno po vseh bataljonih. Jaz sem bil dodeljen tretjemu, brat pa drugemu bataljonu. Prve dni smo se kar dobro počutili. Hrana je

bila za tiste čase še kar dobra, pač pa sila naporna patrolna in stražarska služba, saj je dnevno presegala tudi štirinajst ur. Do takrat in še kakšna dva tedna po našem prihodu je bilo ozemlje, kjer so se kretale enote dolomitskega odreda, takorekoč osvobojeno. Svobodno smo se kretali po okoliških vaseh in opravljali patrolno službo v smeri sovražnih postojank: Dobrova, Horjul, Polhov Gradec in tudi Ljubljana kar po glavnih cestah. Tega pa je bilo kmalu konec. Belogardisti so po vseh večjih vaseh organizirali postojanke in kot dobri poznavalci terena pričeli napadati.

Dne 15. marca zvečer smo izvedeli, da pripravljajo belogardisti skupaj z Italijani in Nemci večjo ofenzivo na področju dolomitskega odreda. Naš bataljon je takrat taboril v vasi Gaberje. Že zvečer smo krenili v smer državne meje pod Sv. Katarino, kjer smo se v neki strmi grapi za silo utaborili. Ker je bila tema, nismo mogli poiskati primernih počivališč in smo ta zaradi strmine po večini dobili za drevesi. Naslednje jutro se še ni dobro zdanilo, ko so straže javile, da se na posameznih višinskih točkah pojavljajo ljudje v uniformah. Zaradi ropota smo bili kmalu na nogah. Preden je uspelo štabnemu osebju razporediti ves bataljon po položajih, so že zagrmeli prvi mitralješki streli. Bili smo obkoljeni. Od Sv. Katarine, to je od državne meje, so pritiskali Nemci, od spodnje, leve in desne strani pa belogardisti in Italijani. Po nekajurnem nenehnem streljanju smo se znašli v Bevkem grabnu. Poleg močnega mitralješkega ognja so Italijani in belogardisti neprestano sledili našim premikom in nas iz glavne ceste, ki pelje iz Ljubljane proti Polhovemu Gradcu, napadali tudi s težkim orožjem. Treba je bilo najti izhod, in to za vsako ceno.

Nekaj sto metrov od ceste je bil smrekov gozdič. Tjakaj se nas je zateklo triindvajset in med nami je bil tudi komandir čete, narodni heroj Miloš Zbukovec. Imel je puškomitraljez, drugi pa puške in nekaj bomb. Čakali smo in

ugibali, kaj ukreniti, vse okrog nas pa so padale mine težkega minometalca. Med tem nestrpnim pričakovanjem je nenadoma nekaj metrov stran počilo in mina se je zarila v mehko zemljo, ne da bi eksplodirala. Potem ni bilo več kaj premišljevati. Tovariš Miloš je odločil juriš prek ceste in travnika, to je naravnost proti mitralješkimi grezdom sovražnika. Predhodno nas je poučil, da pri prehodu prek travnika ne smemo vsi hkrati leteti, pač pa si poiskati zaklonišča, streljati v smeri sovražnikovega ognja in tako ščititi umikajoče tovariše. Po povelju smo z glasnim jurišem vsi stekli proti sovražnim mitraljezom.

Zaradi tako nepričakovanega in drznega juriša je sovražnik vse do našega preleta ceste prenehal streljati; ko pa smo prešli cesto in so napadalci videli teh nekaj ljudi, je zagrmelo iz vseh zased. Krogle so kakor ose letele mimo nas in tudi borci so bili deležni tega svinca. Pred nami je bila čistina, in te je bilo kakih 200 metrov. Ni bilo kaj pomišljati. Držati se je bilo treba komandirjevih navodil in iskati zaklonov. Kakih petdeset metrov od ceste je bil na travniku kup gnoja. Večina se nas je tam prvič ustavila in tako tudi tovariš Miloš z mitraljezom. Udarjali smo nazaj proti sovražnim zasedam in s previdnostjo drug za drugim zapuščali zaklonišče, ki je bilo verjetno za polovico nas rešilna točka. Med zadnjimi sva zapustila ta položaj tudi odredni kurir Slavko, mlad, zelo postaven fant, in jaz. Tekel je nekaj metrov pred menoj ob desni strani in nenadoma zavpil: »Na pomoč!« V njegovem hrbtu sem zagledal veliko rano, ki so jo napravile krogle iz mitraljeza. Tekel je vedno počasneje in prosil pomoči; iz rane pa mu je curkoma tekla kri. Toliko je še imel moči, da je prišel čez potok, kmalu potem pa se je zgrudil in izdihnil. Drug za drugim smo se zagnali v potok in se šele v gozdu v smeri dobro znanega vrha Ključ zbrali.

Od triindvajsetih borcev, ki nas je komaj pol ure prej napravilo najdrznejši

korak, je eden padel, osemnajst je bilo huje in laže ranjenih, le komandir, dva borca in jaz smo po neverjetnem naključju ostali nepoškodovani. Borci so s hudimi ranami vzdržali vse dotlej, dokler niso bili vsaj deloma na varnem, nato pa so drug za drugim padali v nezavest.

Čez dva dni, ko se je stanje izboljšalo in se je ofenziva, v kateri je sodelovalo več tisoč sovražnikov in domačih izdajalcev, končala, smo šli v lepi mesečni noči iskat padle borce. Presunljivi so bili trenutki, ko smo po dolgem Bovškem grabnu pobirali mrtve tovariše. Izrodkom slovenskega naroda in tujim plačancem ni bilo dovolj, da so borce samo bolj ali manj ranili, temveč je vsak od njih prejel še strel v glavo. Med mrtvimi smo našli še živega tovariša, ki je ranjen in skrit med kamenjem v največjem trpljenju dočakal rešitve. Padle tovariše smo prepeljali na Babno goro, jih položili v skupni grob in se od njih z vsemi častmi poslovili. V borbi v Bevškem grabnu sem imel priliko, da sem pri mrtvem tovarišu dobil lepo jugoslovansko puško z več kosi municije in jo zamenjal za avstrijsko. Ta puška je bila skozi kopito prestreljena in sem jo zato nosil še z večjim spoštovanjem.

Čeprav so nas v Bevškem grabnu fašisti in domači izdajalci kot dobri poznavalci terena napadali z več desetkratno premočjo, ta boj ni zlomil naše trdne volje. Tisočem borcem je ta borba bila dobra, čeravno žalostna šola. Zlasti je bila ta šola dobra zame, kajti v tem boju sem si nabral novih izkušenj, ki sem jih že nekaj dni po tem dogodku lahko uporabil.

Dne 22. marca 1943 je bil naš bataljon na Babni gori. V zgodnjih jutranjih urah je intendant zbiral prostovoljce, ki naj bi šli iskat nekaj hrane in živine v drugi bataljon. Ta se je pred ofenzivo umaknil v bližino Podsmreke v Dolomitih, ob povratku opravil pri izdajalskih družinah prehrabene akcije in se v jutranjih urah 22. marca utaboril na samotni kmetiji v Bezeniški grapi. Ta je bila oddaljena komaj pol ure od našega

bataljona. Ker sem vedel, da je v tem bataljonu tudi moj brat, a ga že dobrih štirinajst dni nisem videl, sem bil med prostovoljci tudi jaz in rojak Franc Fajgelj-Pero. Ko smo prišli v Bezenico, sva s tovarišem Perom odšla v štab bataljona, da se čimprej pomeniva vsak s svojim bratom ter se potem oba vrneva. Ko sva prišla v hišo, sva bila presenečena, kajti pri peči sva zagledala Valentina, Perovega brata, ki se je grel pri peči. Ta je pojasnil, da moj brat z drugimi tovariši počiva na hlevu poleg hiše. Pero se je s svojim bratom pomenil o najvažnejših stvareh, nato pa je z drugimi tovariši odpeljal živino in odnesel nekaj hrane na Babno goro. Tudi jaz sem hotel videti brata ter mu povedati o svojem prvem večjem doživetju v Bevškem grabnu, zato sem sedel k peči, nadaljeval pogovore z Valentinom in tudi njemu razlagal svoja doživetja. Mogoče so bili Pero in tovariši, ki so nosili hrano, dobrih sto metrov oddaljeni od hiše, ko stopi v hišo stražar, pokliče komandanta Kajtimira, ki je počival na peči in mu pove, da je opazil na grebenu ljudi.

Komandant se je oblekel in vzel orožje ter daljnogled. Preden pa je stopil iz hiše, že je prišel stražar, ki je opazoval nasprotni greben, z isto novico. Mogoče je komandant komaj stopil na prag in z daljnogledom ocenjeval položaj, ko so naravnost v glavna vrata zagrneli mitralješki streli, čez nekaj sekund pa ravno tako v stranska vrata in okna. Bil je to dokaj pretresljiv jutranji pozdrav, posebno za tiste borce, ki so utrjeni od dolge poti počivali in spali na hlevu in na gospodarskem poslopju. Takrat se je v veži nabralo vse polno borcev, ki so počivali na hlevu, a so imeli službo v kuhinji. Sem so planili tudi tisti, ki so se grel ob topli peči v hiši. Med temi je bil tudi moj brat. Samo spogledala sva se in pozdravila, kajti za pogovore ni bilo časa. Sovražni mitraljezi so s takšno silo nabijali na prednja in stranska vrata, da je treske od teh neslo po vsej veži. Mi smo sicer vračali posamezne strele in s tem one-

mogočili približevanje sovražnika, vendar pa je bilo treba misliti na čimprejšnji preboj iz hiše.

Dasi je nekaj sekund prej pred vrati padel komandant in še dva tovariša, je bilo treba hitrih in premišljenih odločitev. Čakali smo, da je sovražni mitraljez prekinil rafal in tako izkoristili priliko za preboj iz hiše. Drug za drugim so borci skakali iz hiše. Nekateri so to plačali z življenji, drugi pa so bili samo ranjeni. Z bratom sva čakala ugodne prilike. Kakor blisk je planil iz hiše prvi brat, za njim neki tovariš in naposled jaz. Srečno smo preleteli nekaj metrov ter se skrili mitraljezom. Ko smo v bregu, komaj sto metrov stran prišli v višino hiše, je po nas udaril ogenj iz nasprotnega brega. Razdalja ni bila velika. Ker takrat ni bilo nikakega zelenja, ki bi nas krilo, je sovražnik prav lahko meril na vsakega borca. Le nekaj metrov pred menoj je tekel moj brat. Že sem mislil, da sva rešena, ko so tik pred gozdom, kjer je bilo zasilno zaklonišče, zopet zaropotali mitralješki streli in tokrat ne v prazno. Niti tri metre stran od mene je dobil rafal v hrbet moj brat. Padel je na usta in bil takoj mrtev. Pri pokopu je bilo ugotovljeno, da ga je zadelo deset krogel, star je bil komaj dvaindvajset let. Pomagati mu nisem mogel, ker sem bil sam še vedno izpostavljen veliki nevarnosti, pomoč pa tudi ni bila več potrebna. Jaz sem tekel še nekaj metrov dalje, in ko sem mislil, da sem že popolnoma na varnem, sem padel na tla in s solzami v očeh premišljeval vse, kar sem doživel prve tri mesece v partizanih.

Medtem, ko se je v Bezeniški grapi odigravala nepričakovana tragedija, se je naš bataljon na Babni gori takoj odpravil v smeri borbe. Samo nekaj minut prepozno so prišli naši borci do napadalčevih položajev. Ti so dobro vedeli, da morajo položaj čimprej zapustiti, zato so se z vso naglico spustili proti poslopjem, ki smo jih mi pred nekaj minutami po preboju zapustili. V teh poslopijih so zajeli še nekaj borcev, ki

niso upali mimo sovražnega ognja, ter nekaj ranjencev in se s svojim plenom vrnili v postojanko Dobrova, od koder so se bili v zgodnjih jutranjih urah zaradi izdajstva po skrivnih poteh priti-hotapili.

Se tisto dopoldne so borci našega bataljona položili v prerani grob devet mladih nedolžnih žrtev, med katerimi je bil tudi moj brat. Med ujetimi borci je bil moj sorojak Fajgelj, s katerim sva se pred napadom, ko sem čakal na sni-

denje z bratom, pogovarjala ob topli peči.

Belogardisti tega napada niso mogli imeti za nekakšen težko izbojevan uspeh, kajti to ni bil odkrit boj, temveč le zahrbtna izdajalska akcija na nepripravljene in utrujene borce.

Po bojih v Dolomitih se je del borcev, ki smo ostali pri življenju in nismo bili dodeljeni drugim enotam, vrnil v gorenjski odred. Dolomitske borbe so nam dale dobre izkušnje.

POD ČATEŽEM

Drago Suhi

Bilo je 23. aprila leta 1942, sončno popoldne. Tistega dne sem bil v akciji že navsezgodaj. V gozdu nad Cirenkom je bil tedaj zbran ves II. bataljon dolenskega odreda. Še za to noč je bil napovedan premik, zato smo pospravljali šotore in sploh taborišče ter se pripravljali na neznano pot. Nismo še vedeli, kam bomo krenili, kar nas že ni več motilo. Privadili smo se konspiraciji, zato se tudi za komandirjeve skrbi nismo menili.

Ko smo že čakali na odhod, je naenkrat v taborišču završalo. Prihitela sta dve kmeta iz bližnje vasi z novico o nekem premikanju fašistov.

Naša tretja četa je naglo dobila novo povelje. Četni komandir Dule je zato prišel na taboriščni prostor Štajerčevega voda. Dule je ukazal: »Štajerc! Hitro zberi vod in z njim odidi v zasedo na Čateško cesto. Fašisti so se s tremi kamioni pravkar peljali na Čatež. Pozdravi jih, ko se bodo vračali. Sicer pa sam veš, kaj ti je storiti.«

»Brez skrbi, vse bo v redu,« mu je veselo odgovoril vodnik.

»Še nekaj. Koliko borcev imaš zdaj?« ga je vprašal Dule.

»Na mestu petindvajset, nekaj jih je pa v patruljah.«

»Vzemi jih še iz drugih vodov, iz prvega ali tretjega.«

»Prav, tovariš komandir!« je bil zadovoljen Štajerc.

»Dobro jim zagodite!« je še dodal Dule, preden se je vrnil v štab bataljona.

»Tako kot vedno!« je Štajerc veselo zaklical za njim.

Ker smo bili z drugim vodom skupaj, sem dobro slišal njun pogovor. Zato sem stopil Štajercu nasproti in se mu ponudil, da bi me vzel s seboj.

»Potrebuješ pomoč?«

»Pomoči ravno ne, saj nas je v vodu dovolj. A če komandir že hoče, bom pač vzel še nekaj fantov.«

»Rad bi šel s teboj, samo reci.«

»Kar priključi se. Takoj odrinemo,« je bil za to Štajerc in že odhitel k Dragotu, vodniku I. voda.

Nazadnje nas je bilo okrog trideset, dobro oboroženih in založenih z municijo in ročnimi bombami. Hitro smo zapuščali taborišče, drugi tovariši so pa spodbudno klicali za nami in nam želeli sreče ter uspeha.

Kot rečeno, to ni bila prva akcija tega dne. Že navsezgodaj in prav na tej cesti

smo bili nekateri že zjutraj, samo da smo se to pot namenili postaviti zasedo nekoliko više proti Čatežu. Že za zajtrk smo pošteno naklestili karabinjerje, ki so se tod peljali z velikim kmečkim vozom iz Velike Loke na Čatež, da bi okrepili tamkajšnjo karabinjersko postojanko. Nad to jutranjo akcijo sem bil tako navdušen, da kljub hoji nisem čutil nikakršne utrujenosti. Zato sem se javil tudi za to zasedo. Na vso moč sem želel, da bi se tudi Štajerčev vod izkazal tako kakor naš zjutraj.

Hiteli smo, kolikor smo le mogli. Čeprav smo druge dni hodili na akcije le po skrivnih potih, da nas ne bi videli nevarni ljudje ter nas izdali sovražniku, smo to pot iskali samo najkrajše poti in steze. Tokrat se nismo skrivali pred ljudmi, ki so delali na polju ali pa smo jih srečavali. Odpadla je vsa previdnost, ker se je preveč mudilo.

»Sveti križ božji! Partizani hajkajo, Italijani gredo!« je na polju zavpila neka kmetica, ko je zagledala nas, ki smo bolj tekli kot hodili navzdol. Vse ji je padlo iz rok in zbežala je proti vasi.

Tudi drugi kmetje so v strahu in začudeno gledali za njo pa spet proti nam, misleč, da nas v resnici zasledujejo fašisti. In če se ne bi bil prav ta čas oglasil vodnik Štajerc, bi bili preplašeni ženici sledili s polja še ostali.

»Le nič se ne bojte, saj ni nikjer fašistov! Če pa mi hodimo in tečemo tako hitro, ne tečemo pred fašisti, ampak jim gremo naproti! Če nam jo le ne bodo poprej popihali na varno.«

»Mi smo pa že mislili, da gredo za vami!« se je z njive oglasil starejši možakar.

Potolazili smo starčka in vse druge na polju, nato pa spet hiteli dalje, da bi k cesti prišli še v pravem času.

Po ozki dolini med dokaj strmima bregovima, poraslima z gozdom, smo ob ozkem potočku prišli na travnik, ki se je vse bolj širil. Na desni ob potočku stoji mlin, nekoliko v levo od mlina pa se dviga obraščen hribček. Za njim v ostrem ovinku izginja bela cesta, ob njej

pa tudi potoček. Na levi strani travnika se gozdnati breg še nadaljuje in potem končuje ob cesti, ki se skrajno levo v ostrem ovinku izgublja proti Veliki Loki.

»Stojte!« je velel Štajerc in pokazal na hribček nad cesto.

Čeprav smo bili zadihani in zagnani, smo se v hipu zaustavili in pogledali za njegovo roko.

»Ali vidite oni hribček?«

»Kako ga ne bi,« smo mu pritrdili v en glas.

»Hitro stecimo čez travnik! Na tem hribčku bomo postavili zasedo!« je ukazal vodnik.

Vsem je bilo to všeč in brez pomišljanja smo stekli po travniku. Ko pa smo bili približno na pol poti sredi travnika, na popolnoma brisanem prostoru, smo pri mlinu zagledali kamion, obložen s hrastovimi pragovi. Neslišno je privozil izza ovinka in na njem je bil velik grozd vojakov. Če bi se bili tedaj Italijani znašli, bi nas bili lahko precej pokosili, ne da bi si mi mogli dosti pomagati. Tako pa smo jih mi prehiteli.

Urnih nog smo stekli do roba gozda in si kritja poiskali za robom gozdne poti.

»Streljaj!« je takoj nato zaklical Štajerc.

Četni mitraljezec Jovo je najprej nameril cev na kabino, v kateri je poleg šoferja sedel še njegov pomočnik. Ko je rafal utihnil, je Jovo navdušeno ugovoril: »Kar pokadilo se je iz kabine!«

»Le dobro meri!« ga je opozoril Štajerc.

Takoj nato se je kamion ustavil sredi ceste. Zaman so potem rjovelj fašisti na kamionu za kabino in preklinjali šoferja, ker jih ni hitro odpeljal stran. Toda šofer jih ni več slišal. In ko so ugotovili, da je preresetan, se je onih za kabino polotila še večja panika. Prestregli smo vse mogoče glasove in besede, največkrat pa je bilo slišati: »Ribeli, ribeli!«

Vendar niso zbežali, Kmalu so se znašli. Pričeli so streljati tudi oni, vmes pa

so metalni bombe in vpili, kot bi jih bilo najmanj tisoč.

Nenadoma pa smo opazili skupino fašistov, ki je skočila s kamiona s težko »breda«. Hoteli so zasesti hribček nad cesto. Naš hribček!

»Poglej jih no, vrage, kako so korajžni!« sem vzklil, dobro pomeril in eden se je zvalil nazaj na cesto.

Drugi so zdaj opustili to namero, čeprav bi se radi dokopali na višji položaj, od koder bi nas lažje dosegli. Tako pa so se raje vrnili h kamionu in s seboj odnesli padlega.

Obstreljevanje se je vleklo še dobre pol ure, ko smo za hrbtno iznenada zaslili močno pokanje.

»Kaj pa to pomeni?« nas je presenutilo.

Odgovor ni bil težak. Fašisti so med tem prišli iz Velike Loke, ker so jih oni s kamiona poklicali na pomoč prek radijske postaje. Nedaleč od kraja spopada so ustavili kamione in v strelni vrsti prišli na vrh hriba tik nad našimi položaji. Od tam so nas pričeli obstreljevati.

Medtem smo hitro ocenili položaj in okolico. Teren je bil prikladen za umik, in ker nas krogle onih nad nami še niso dosegale, smo se tolkli še naprej.

Fašisti na kamionu so se že veselili pomoči, ki naj bi jim prinesla rešitev.

Kričali in peli so od veselja. Eden izmed njih se je dvignil izza debelih hrastovih pragov, dvignil roko in proti nam hotel vreči ročno bombo. Toda Marjan Novak-Pipec je hitro pomeril in ga zvrnil, preden je mogel izvesti svojo namero.

Nenadoma pa se je kamion pričel premikati. Počasi je lezel za drug ovinek tik ob robu gozda. Nekaj fašistov se je namreč ojunačilo, skočilo s kamiona in ga rinilo naprej, medtem ko so drugi neprenehoma streljali, da jim mi ne bi sledili po čistini. V trenutku, ko smo hoteli menjati položaje in za ovinkom pričakali kamion, smo za seboj že začutili pritisk tistih, ki so prvim prišli na pomoč. Zdaj se je bilo treba umakniti. Zadnji čas je že bil, kajti med nas so začele padati težke mine, mitraljeski ogenj pa je bil tako gost, da je na debelo klestil mlado listje. Čudno, da niso zadeli nikogar od nas.

Medtem ko so oni tako močno streljali, smo se mi z veselo pesmijo vrnili v taborišče. In brez vsakih žrtev! Veselje je bilo tem večje, ko smo pred večerom od kmetov, ki so ves čas opazovali boj, zvedeli, da se je kamion takoj za ovinkom vžgal in tam zgorel. Streljali smo tudi s svetlečo municijo, ki je vžgala oljnate dele motorja.

SPOMINI NE SMEJO ZBLEDETI

Drago Kumer

V spodnjih Grižah na položnem griču ob cesti, ki vodi proti znani Zabukovici, stoji prazna Krajnčeva domačija. Izza Bukovice je prikukalo sonce in s toplimi žarki objelo hišo in hlev, veliko, lese- no uto in majhno dvorišče, ki je ob roboh poraslo z drobno in mehko travo. Vse naokrog pa je gaj sadnega drevja, visokih in nizkih dreves, veje so globo-

ko upognjene in sadje se kar samo ponuja.

Pod krošnjo mogočne hruške se upogiba Krajnčev oče, pobira sadje v košaro, pleteno iz protja. Ko zasliši zgoraj korake, poravna hrbtnico, zažmiri na kolovoz, nasmehne se, dve riži krepkih zob se razkleneta in nekam utrujene oči izžarevajo nenavadno toplino.

»O, ste pa vi! Kar tjale pod oreh se zleknete, koj bom prišel.«

Vzpne se k leseni uti in izprazni košaro. Potlej stopi v hišo in že se vrne z litrom iskreče se izabele. Natoči, prisede, krepko si oddahne, ko se oči odlepijo od sadnega drevja, od prijazne domačije, ki mu je dom že toliko let. Potem dahne.

»Kar pijte, še ga je v kleti, gostu zmeraj radi postrežemo. Na zdravje! Eh, zdaj že gre, zdaj. Ničesar nam ne manjka. Nekdaj je bilo drugače...«

»Med vojno?« povprašam, izpijem in počutim se kakor doma.

»Tu gori v rudniku sem bil zaposlen, dolga leta sem delal, garal. Otroci so bili majhni, zemlje pa je bilo premalo, vseh ni mogla živeti. Pa sva prišla oba, žena in jaz, o, pa je kar šlo, kruha zares nismo stradali, to pa ne. Zdaj so otroci po službah, vsak na svojem koncu, z ženo sva ostala sama... O, pa saj radi pridejo, radi se vračajo v gnezdo, ki sva ga z ženo spletala toliko let. Radi se imamo, radi posedemo k mizi, tako ob nedeljah in praznikih. No, zdaj zares ni sva sama. Hčerka Marta nama dela družino. Saj jo poznate, ali ne?«

»Seveda jo poznam. Učiteljuje na preboldski osnovni šoli. Pridna punčka, čedna in prijazna. In rada vaju ima, zelo rada. Tako sem slišal. In sama mi je o vaju često pripovedovala.«

»Pijte, ne bo vam škodila, izabela že ne. Eh, veste, tale naš griček ima svojo zgodovino. Pa tudi žalostno. Veste, vojne se nič rad ne spominjam. Kako lepo bi bilo na tem svetu, ko bi se narodi med seboj razumeli, ko bi ne bilo vojn, ki tako neusmiljeno pustošijo vse lepo, kar so ljudje z rokami in razumom ustvarili...«

Iz hiše sta prišli Krajnčeva mama in hčerka Marta. Najprej smo govorili o lepem in sušnem vremenu, o letini, ki ne kaže slabo. Počasi smo odbirali leta, dokler se nismo ustavili pri letnici: 1941. Oče se je počasi dvignil, poravnal hrbtenico in odšel po opravih, poiskal si je delo, ki mu ga tudi na starost nikoli ne zmanjka. Mami pa so izza očal posi-

jale modre oči, ko je nekam globoko zavzdihnila.

»Naš oče o vojni nič kaj rad ne govori. Pa tudi drugače je ves molčeč. Kar naprej nekaj brklja in dela. Jaz pa rada malo pokramljam. Tudi o vojni. Glejte, sedmi križ sva že pred leti zložila na ramena in življenje ne bo več tako dolgo. Odšli bomo in z nami bodo odšli tudi spomini...«

Šli smo v kuhinjo, prisedli k mizi, rekli še nekaj besed, nato pa smo se ponovno vrnili na čas, ki ga mnogi nikoli ne bodo pozabili, vse dotlej, ko bo ugasnilo njih življenje in jih bodo zagreblji v to črno zemljo. Ali na to Krajnčeva mama in oče niti ne pomislita, saj sta oba še vedra in zdrava, srečna, ko gledata, kako si otroci ustvarjajo vsak svoj dom in vendar na prvo gnezdo, ki sta ga ustvarila Krajnčeva dva, nikoli ne pozabijo.

»Veste,« pravi Krajnčeva mama, ko ji leže na obraz prikrita senca in oči zadobijo moten sijaj, »vojna je mnogim prekrizala svetle načrte, ki so jih nekdanje kovali, samo zato, da bi mlajši rod lepše živel. Takrat, na začetku niti pomislili nismo, da bo tudi našo družino zajel ta vrvež, da bo tudi naša družina občutila zlo, ki ga je prinašal okupator. Bila sem kar močno začudena, ko je prihitela Cilenshova Betka in mi zaupala:

„Skrivamo se pred Nemci!“

Pogledala sem jo, nečesa nisem mogla razumeti. Namreč to, da bi se z nami začelo kaj hudega, da bomo začeli živeti v večnem strahu pred okupatorjem in domačimi izdajalci. Rekla sem ji:

„Misliš, da se bo kaj hudega začelo, da bodo začeli preganjati, da bodo zapirali?“

„Saj boš videla, saj boš doživela. Ampak, kloniti ne smemo! Mi že ne. Tudi vaša hiša nam bo pomagala. Mora. Zanesemo se, zaupanje imamo...“

Po najkrajši poti je smuknila v drvarnico. Ona je že vedela. Bila je ena tistih, ki smo jim pravili: narodnjaki, komunisti. Govorila sem z možem in tudi on ni mogel verjeti; spominjal se

je rajne Avstrije, pod katere oblastjo smo kar precej časa živeli, hodili v šolo in nič kaj hudega se nam ni zgodilo. Spomini na tisti nemški čas niso bili niti tako črni, da bi mogla posumiti o nečloveških in zlobnih naklepih, ki jih je Hitler nad slovenskim narodom nameraval uresničiti.

„Mogoče pa le ne bo tako hudo,“ je rekel. „Vsaka okupacija prinaša tudi grenke spremembe, toda nobena okupacija ne more biti večna. Tudi Hitler se bo enkrat umaknil, mora se, saj to je naša, slovenska zemlja...“

Pri Krajncvih pa je že kar od prvih dni obstajalo skrivališče vseh tistih domačinov, katerih imena so bila na črni listi krajevnih nemških oblasti. Potem pa, ko se je začela še vojna z Rusijo, je postalo v naši uti še bolj živahno. „Vsi smo začutili, da hoče Hitler poračunati s slovanstvom,“ pritrди Krajncva mama. Prišli so Rudi Cilenšek, Peter Šprajc in drugi. Govorili so o težkih dneh, o krvavem obračunu, o politiki po svetu. Bil je že večer, stopinje zaslišimo okoli vogalov in nekdo se zunaj zadere: „Heil Hitler!“ Sprva nismo vedeli, kdo bi to bil. V strahu so kar bosí poskakali iz hiše in zbežali v bližnjo hosto. Šele pozneje smo zvedeli, da je bil to naš človek, ki je sestankarje opozoril na bližajočo se nevarnost; spodaj po cesti so korakali nemški policisti.

V naši uti je bil tisti čas nekakšen partizanski odbor, ki je imel svoj tajni naslov „LURD“. Cilenškova Betka nam je povedala o tem. Tista lesena uta je bila ena prvih tukajšnjih javk. Prihajali so, se posvetovali, odhajali. Videvali smo znane in neznane obraze. Betka nam je zaupala tudi parolo:

„Imate kaj sladkih jabolk na prodaj?“ so bile besede, ki so nam povedale, da je prišel človek, ki spada med tiste, ki se shajajo v uti. Večkrat je prišla iz Maribora tudi Grčarjeva Marija, znana kurirka. Prihajal je Mravljak iz Velenja in neki mlad medicinec iz Maribora. Pa neki Martin, španski borec, iz Iga pri Ljubljani. Posedli so v hlev in tiho raz-

pravljali o akcijah, ki jih bodo izvajali na terenu. Tudi Zidanšek se je često oglasil in celo Franc Rozman-Stane. Naš oče pa je stal na straži. Hodil je sem in tja po dvorišču, pa okoli hiše in hleva, na cesto je včasih stopil, in če je le bilo kaj nevarnega v bližini, je brž opozoril sestankarje v hlevu.

Zidanšek se je zadržal v hiši kar cele tri tedne. To ti je bil človek! Vsi smo ga imeli radi. In vedno je potoval, se spreoblačil in spet potoval. Rad je menjal narečja. Seveda mi nismo vedeli, da je eden izmed glavnih organizatorjev upora na Štajerskem. Devetnajstletno Marto je hitro vključil v delo, postala je kurirka. Nekega dne sta se odpravila v Brežice. Spotoma je Zidanšek v Sevnici oddal zaupnemu človeku sporočilo; bil je neki študent. Med potjo je bil Zidanšek nekemu zelo na očeh. Menda sta se zadnji trenutek previdno umaknila, sicer bi bila že takrat padla v pripravljeno zasedo. Nosil je očetovo obleko in med potjo je govoril vse kaj drugega, samo o političnih dogodkih ne. Tako sta le prispela v Brežice; tu se je Zidanšek sesel z nekim Milerjem. Drugače pa je bil veder človek, vedno nasmejan in šegav. Otroke je učil šah. Nekega večera pa reče:

„Mama, z Marto morava v Celje.“

Ustrašila sem se, zakaj Marta je bila kar naprej na potu in zares bi se ji lahko kaj hudega zgodilo. Takrat je medicinec iz Maribora prinesel važno obvestilo. Marta takrat ni šla zraven, šla sta sama. S hleva pa je Betka večkrat potihó vprašala: „Ali sta se že vrnila?“ Malo kasneje je nekdo močno potrkal na okno. To ni bilo pravo znamenje. Vsi smo obstali kot ukopani. Kako tudi ne! Takrat smo že vedeli, da je na Zidanška razpisana visoka nagrada. In če bi zvedeli, bi vse postavili pred zid.

Zidanšek in tisti medicinec pa sta se tistega večera ustavila v slaščičarni pri Anici Brlizg. Sedla sta za mizo. Potem je Zidanšek vstal in šel k pultu, kjer je stala Anica, da bi zmenjala važna sporočila. Vstopijo gestapovci in gredo na-

Jože Polanjko: Študija nog, 1942 (Mauithausen), risba s svinčnikom

ravnost k mizi, kjer je sedel študent. Eden je zakričal:

„Zidanšek, hände hoch!“

Študent je dvignil roke in bolj tiho dejal:

„Jaz nisem Zidanšek...“

Počil je strel in mladi študent se je zgrudil po tleh. Zidanšek se je zgrozil, vendar pomagati ni mogel, ni smel, preveč je bilo gestapovcev. Brž je zapustil slaščičarno in vrnil se je ves bled in prepaden. Dolgo sploh ni spregovoril besede, potem je le povedal, kaj se je v Celju

zgodilo. Še nekaj dni je bil pri nas in vedno nam je govoril.

„Boste videli, te svinjarije bo kmalu konec. Zbrale se bodo silne moči in udarile z vseh strani.“

Jaz pa sem zavzdihnila:

„Bojim se, da nimate prav. Ta reč bo še dolgo trajala...“

Pa so mu zažarele oči in iztegnil je močno desnico:

„Krajnčeva mama, za koliko staviva?“

„Za vso našo domačijo!“ sem odgovorila. Saj se še spominjam: na miklavže-

vo je bilo. Da, prijeten človek je bil, poln vere v skorajšnjo zmago. Naši otroci so se ga vedno razveselili. Potem je šel in nikoli več ga nismo videli...

Nato se spominjam, kako smo nekega večera vsi že ležali. Jaz sem še nekaj brala. Kar se odpro naoknice in čujejo se stopinje. Otroci so dvignili glave in mi potihoma govorili: 'Mama, nekdo gleda skozi okno!' In res sem videla temno postavo, ki se je hitro umaknila in čez čas se je spet prikazala. Potem rahle stopinje v noč... Še danes ne vemo, kdo bi to bil...

No, potem pa je prišlo tisto, v kar dolgo nismo mogli verjeti. 8. januarja 1942. Snežilo je in mi čakamo, kdaj se bo vrnil oče iz Zabukovice. Čakamo, njega pa ni bilo od nikoder. Videla pa sem, da so vozile »marice« po cesti. Da, to je bila tista izdaja, ki je Grižani, Zabukovčani, Megojničani in drugi ne bodo pozabili. Mož mi je večkrat dejal: 'Veš kaj, jaz bom šel v hosto, druge izbire nimam.' Jaz pa sem govorila: 'Pomisli, da imaš že čez petdeset let!' Artilirali so ga, ko je prišel iz rudnika. In še mnogo drugih. Menda prek štirideset. V celjskem Starem piskru je bil zaprt pet tednov. Sodelovanja s partizani mu niso mogli dokazati. Potem so ga zaprli še dvakrat. Dvajsetega novembra pa so zaprli vse tri: očeta, Marto in mene. Mož je bil v postelji, bil je nekaj bolan. Prišli so, ga vrgli s postelje in ga začeli klofutati. Jaz sem bila v gozdu. Pa pritečeta sin Peter in Delakov Bruno: 'Mama, hitro pojdi domov, ata so Nemci odpeljali!' Bila sem vsa iz sebe. Moja prva skrb so bili otroci. Kaj bo z njimi? Vedno sem govorila: 'Peter in Tudor, za vaju se bojim.' Onadva pa sta mi odgovarjala: 'Mama, midva se bova že znašla, Krajnčeva sva!' Gledala sem ju in solze so mi silile v oči: 'Vidva ničesar ne vesta, kaj se v naši deželi godi. Mlada sta še, dosti premlada.' Toda njune oči so tako zavzeto govorile: 'Midva vse veva, ničesar nama ne uide, ničesar!' Očeta in Marto so najprej odpeljali v Prebold. Tam so ju ločili. Še danes vidim, kakšno

je bilo tisto slovo. Zase se ni bal, temveč za Marto, za otroka, ki ga je pripravil na svet, sedaj pa naj gre v smrt?

O, saj se spominjam. Bolj na večer so prišli. Vprašali so: 'Katera je Krajnčeva?' Mene je hudo zaskrbelo: v omari sem imela rokavice in v njih skrita poročila. Premišljevala sem, saj to so bili kratki trenutki, kako bi poročila spravila v prave roke. Nemško sem znala. Prosila sem policiste, če smem k Gregačevi Cilki, da ji sporočim, naj popazi na naš dom. Začuda: dovolili so mi. Dala sem ji tiste rokavice, ona pa mi je obljubila, da bo že vse uredila, naj si nikar ne delam prevelikih skrbi. Doma pa sem potem oblekla najlepšo obleko in delala sem se, kar se da hladnokrvno; tudi solza nisem točila. Nisem marala, da bi policisti uživali na razbolelih čustvih trpeče matere. Potem so mene in še druge odpeljali v Zabukovico, kjer so nas pričakali še nekateri nesrečniki. Nato pa kakor mnogi — v celjski Stari pisker na mučna zasliševanja, podlo ponižanje, na prestajanje bolečin, ki so jih zarezovale nemške žilavke.

Sinova Peter in Tudor pa ništa mirovala. Kar naprej sta hodila na upravo zapora in gestapovce nadlegovala, kdaj bodo izpustili očeta in mamo ter sestro Marto. Nekoč, ko je bila Marta na zaslišanju, je nenadoma zagledala v kotu brata Tudorja. Prestrašila se je: 'Mar so tudi njega zaprli?' Toda strogi gestapovec je ukazal: 'Fant, povej, je tisti Zidanšek res hodil skozi okno v vašo hišo? Je tvoja sestra res šivala banditske zastave, ha? Veš, opozarjam te, bodi previden. Govori resnico. Tvoja sestra je vse to že priznala!'

Marta je skrivaj pogledala mladoletnega brata in rahlo odkimala. Tudor je gledal gestapovca in rekel: 'Jaz o tem ne vem ničesar...'

V sobo je stopil tudi Peter. Gestapovec ga gleda, precenjuje in nato zakriči: 'Veš morda ti, ha?' Peter pa je nekam možato odgovoril: 'Naša Marta šivati sploh ne zna!' Za tako odločen odgovor je prejel mastno klofuto. Seveda so že

prej oba sinova zaslišali ločeno. Pa niso uspeli. Že pred odhodom v Pisker sta se zmenila, kako bosta odgovarjala. In če zdaj k temu povemo resnico: Marta je zastave res šivala. In še kako pridno! Blago, svilo, pa tudi papir je prinesla Betka. Papirnate zastavice so trosili po cestah, tiste iz blaga pa so obešali na količke in na veje dreves. Zgodilo pa se je tudi, da je velika trobojnica vihrala prav na vrhu visoke smreke. Pa se je zgodilo, da sta prav med šivanjem stopila na dvorišče dva žandarja. Spraševala sta, kje je Marta. V hiši je bilo vse polno zastav. Žandarja sta bila povabljeni v kuhinjo, fanta pa v sobo, zastave za srajco in brž z njimi skozi okno v hosto; zvečer pa so že visele. Tudi to se je zgodilo.«

In kakor se Krajnčevi spominjajo, je bilo to prav za obletnico ruske oktobrske revolucije. Taka obletnica je za mlado partizansko gibanje mnogo pomenila, saj so videli v veliki Rusiji edino rešitev, silo, ki bo do kraja potolkla sovražnika.

In Krajnčeva mama se potem še spominja:

»Prišla sem na zaslišanje. Soba je bila majhna. V kotu zagledam Martin plašč. Na mizi je ležal. Kaj se je zgodilo? Kje je moja hči? Kaj so z njo počeli? Ubili so jo, ubili! Gestapovec je plašč previdno umaknil. Potem se je pričelo zasliševanje. ‚Ne!‘ sem si rekla. Poznam svojo hčer. Ničesar ni priznala, ničesar. In tudi jaz ne bom, pa če me na mestu pobijejo, zverine!

Tisto zaslišanje z Marto pa ni bilo tako preprosto. Neki gestapovec, bil je Slovenec, je vihtel žilavko in udarjal. Pravi Nemec mu je rekel:

„Kamerad, nicht so hart!“

Gestapovci so sedeli po mizah, jo gledali, kako čuča, kako se vse bolj utruja mlado in lepo telo, in se spraševali, koliko da je stara in če ni škoda, da se je spustila v tako nizkotnost, v sodelovanje z banditi. Marta pa se je borila s poslednjimi močmi in se v duhu spraševala: „Kaj je sploh človek?“ Človek je zver! je zapisal veliki pisatelj in filozof.

Tudi izdajalec Gril se je prikazal. Bil je ves v brazgotinah, ko je stopil prednjo in jo vprašal: „Marta, se me še spominjaš? Povej, si bila na Brinarjevem kozolcu s partizani?“

Seveda sem bila, si je mislila Marta. Nesla sem povoje, ko so prišli z brežiškega pohoda. Vedela pa je, da Grila takrat ni bilo zraven. Tu moramo povedati, da je Gril med prvimi odšel v hosto, potem so ga v bunkerju nad Kapljo vasjo ranjenega ujeli in ga pozdravili. Po vsej verjetnosti se je bal strašnega mučenja ter je začel izdajati. Mnogo ljudi je spravil v zapor, mnogo je bilo mučenih, mnogi so bili ustreljeni. Marta pa se je pognala na noge, zamahnila z roko, in dejala:

„Reci še eno, pa ti primažem tako zaušnico, da boš pomnil, kdaj si me po krivem dolžil!“

Gestapovca pri sosednji mizi sta se spogledala. Ne, iz Marte niso ničesar izvlekli, čeprav so imeli v rokah precej otipljive dokaze. Ko je bilo zasliševanja konec, so jo soočili z materjo: obe naj bi podpisali zapisnik. Gestapovec se je sklonil k Marti in ji nekam prijazno rekel: „Zdaj, ko me boš srečala na ulici, me verjetno niti pogledala ne boš. Rečem pa ti: bodi pametna. Če hočeš, lahko ostaneš v naši službi, v nemški službi. To je tudi nekaj.“

Mati in hči sta se spogledali in molčali. Z očetom ju niso soočili. Spustili so ga pod pogojem, da bo vsak teden moral v Žalec na žandarmerijsko postajo povedat, če je v Grizah spet kaj sumljivega. S tem se bo odkupil, kar je zagrešil. V nasprotnem primeru pa ga bodo že našli in takrat naj nikar ne pričakuje milosti.

Krajnčeva mama zavzdihne:

»Ko sem se vrnila v celico, sta prišli k meni paznici, Lipovškova in Preložnikova, obe sta bili nekam srčni, bili sta pač v službi, in sta mi kar odkrito povedali: „Gospa, vi greste domov, Marta pa gre naprej.“ Kam vendar? sem se prestrašila. In sem zvedela, da so doma ponovno vse premetali, našli so neko za-

upno pošto, ki je bila nov dokaz resničnega sodelovanja. V tistih usodnih pismih je po vsej verjetnosti pisalo o sporočilih Cilenšku in Šprajcu, obema starima komunistoma, ali pa so si kaj drugega izmislili. Marta je morala naprej v Maribor in od tam v taborišče Auschwitz. In tam je ostala vse do konca vojne... Spominja se, kako se je srečala z mnogimi znanci. Tudi žena znane partizanskega zdravnika Potrate je bila tam. Začudila se je, ko je videla tako mlado dekle med taboriščnicami. Povedala ji je, da je v taborišču že nekaj Grižanov pomrlo, nekateri pa so še živi. Tudi Potratova. Prihranila je kdaj košček kruha in ga ji dala, rekoč: 'Jej, ti si še mlada, ti moraš živeti! Tvoja mati tudi daje mojim otrokom.' Drugi so mi povedali. In ta Potratova je imela tako čudovit glas. Pela je taboriščnicam slovenske pesmi. In Nemci, naduteži, kakršni so bili, so zahtevali, naj še njim zapoje. Ona pa je priprla oči in rekla: 'Ne, Nemcem pa ne bom pela, jaz nikoli! Reva je umrla za tifusom, doma pa so jo čakali trije fantje, trije nedorasli sinovi. Nikoli je niso dočakali...

Vrnila sem se iz zaporov in delala dalje. Na našem hlevu so se še naprej sestajali naši, in če so bili v zadregi, je droben pesek zašumel na okenskem steklu. Vedela sem, kaj mi je storiti. Potem pa sem od Betke dobila direktivo, tako smo takrat temu rekli, naj ustanovim zanesljivo žensko trojko. Hitro sem se odločila: Delakova, Zofka Potratova in jaz. Sestajale smo se in v strogi tajnosti govorile o tem, kako bi našim kar najbolj uspešno pomagale. Vse, kar smo sklenile, smo, če se je le dalo, tudi izvedle. Vedno pa je bila naša zvesta vodnica Cilenškova Betka, ki smo ji vse zapucale, ona pa je bila vsa naša.

Čas je počasi mineval. Štiriinštiridesetega je bilo, menda sredi leta, ko je prišel Delakov Tone in rekel: 'Krajnceva mama, z vašim Petrom greva v partizane!' Vedela sem, da se morajo partizanske vrste množiti, čutila pa sem tudi, da sem mati in bala sem se za

otroka. Sedemnajst let pač ni nobena starost. 'Previhrava bosta,' sem si mislila, 'nepremišljena. Prehitro bosta žrtvovala življenji. Dolžnost do krvaveče domovine pa tudi mora biti izpolnjena.' In sta šla. Jaz pa sem kar naprej mislila, da ju ne bo v Griže nikoli več...

Takrat, ko smo bili vsi trije zaprti v Starem piskru, se je vrnil domov naš Danilo. Doma pa sta bila le mlajša bratca Peter in Tudor. Dolgo je premišljal, kako bi nas rešil trpljenja. Potem se je odločil: šel je v nemško vojsko, misleč, da nas bo vsaj tako rešil. Potikal se je po frontah, dokler mu ni uspelo pobeči k češkim partizanom. Vedno pa je bil v mislih pri svojih domačih. Kolikokrat je mislil na beg. Pri vsaki vasi, kjer se je za hip ustavila fronta, je premišljal, kaj mu je storiti. Nekoč je šel naravnost na visoko komando in zahteval: 'Izpustite naše, ničesar niso zakrivali!' Kmalu pa je spoznal, kako gluha so za take prošnje nemška ušesa, in se je odločil: 'Ni druge izbire, tudi jaz moram v boj proti nepoklicanemu zavojevalcu!'

Starejšega sina Cirila je okupacija zatekla v Ljubljani. Kaj kmalu se je znašel na listi osumljenih. Dvainštiridesetega leta so ga zaprli in znašel se je v italijanskem taborišču. Ko pa so Italijo zasedli Nemci, so jih strpali v vagone. Začela se je neznosna lakota. Sto ljudi si je delilo eno samo štruco suhega kruha. Poslali so jih na delo v Nemčijo. Od osemsto jih je ostala pri življenju le bora desetina.

Tudi sin Jano je bil še čisto mlad, dobrih sedemnajst let mu je bilo, ko je iz Ljubljane pobegnil na Dolenjsko in postal partizan. Pozneje — še med vojno, so ga poslali v Rusijo, kjer se je izšolal za vojnega pilota. Domači dolgo niso vedeli zanj, šele po vojni so prejeli prvo pismo.

Peter je partizanal v Zgornji Savinjski dolini. Zgodilo se je, da je od komande dobil nalog — in še en borec — naj gresta v Levec pri Celju in rekvirirata pisalne stroje. Gredoč sta se oglašila doma v Grižah. Ker je bila na mo-

stu čez Savinjo močna straža, sta morala reko prebresti. To je bilo v noči od 8. na 9. oktober 1944. Prišla sta vsa premočena. Sušila sta obleko in obutev, mama pa jima je pripravila toplo jed. Škornji pa so bili vse preveč napojeni z vodo in nista jih mogla obuti. Še sta čakala. Popoldne naslednjega dne sta se le obula. Zunaj je še vedno močno deževalo. Na mizi sta imela vsak svojo brzo-strelko. Ena se je nekaj pokvarila in sta jo hotela popraviti. Tedaj pa zakliče Tudor:

„Nemci! Vse polno jih je!“

Oče je pobral nekaj nabojev in jih skril v klet za sod. Peter in njegov sotovariš sta skočila skozi kuhinjsko okno. Mama jima je v zadnjem hipu dopovedovala: „Fanta, nikar ne streljajta!“

Naenkrat je počilo. Še in še. Stečem ven. Oba so dobili. Joj, kaj se bo z njima zgodilo? Nemcev je bilo okoli šestdeset. Verjetno je bila izdaja. Zvečer sem čula, ko sta fanta gori na senu govorila. Posvarila sem ju: „Bodita vendar tiho!“ Sedaj sem se spomnila. Drugi fant je bil iz Levca. Kogej se je pisal. Stal je za zidom, z rokami kvišku. Našega Petra pa so topli. Očeta pa so se lotili že prej. Tako so ga premlatili, da je padel v nezavest. Dobili so ga na njivi. Hotel je ubežati v hosto. Kričali so za njim: „Halt, halt! Streljamo!“ „Vi kar streljajte,“ jim je odgovarjal. Ujeli so ga in prignali pred hišo. Delakovi, naši sosedje, so videli. Delakova Vida se je prijela za glavo in kriknila: „Ubili so ga!“ Tudi jaz sem to gledala. Razjokala sem se in srce se mi je trgalo od silne bolečine...

Ko sem gledala, kako pretepajo sina, sem kriknila: „Nikar tako ne udrihajte, zverinel!“

Bilo pa je takole. Ko so ga ujeli in začeli tepsti, jim je kar zabrusil: „Tito-va vojska je priznana vojska. Jaz sem Titov vojak!“

Nemec pa: „Ti si prvi streljal! Moja mati bi tudi jokala, ko bi me ti, rdeči vragec, pobil!“

Peter nazaj: „Nisem streljal, vi ste streljali!“

Postavili so nas ob zid, roke smo držali kvišku, tako da so se dotikale zidu. Potem je komandat ukazal: „Alo, gremo naprej!“ Nemci so se začeli spuščati na cesto. Izkoristila sem trenutek, ko so stražarji gledali na cesto, kjer se je zbiral glavčina. S sinom Tudorjem sva zbežala v hišo in v vratih zasukala ključ. Nemec pa s kopitom po vratih: „Odpri-te!“ Morala sem. V veži je bila omarica. Tam sem imela prekajeno pleče, slanino in žganje. Žganje ponudim nasršenemu Nemcu. Zavihal je nos in se namrtnil: Zastrupljeno! Sama nagnem steklenico in napravim krepek požirek. Potem se je vsaj malo omehčal. Začela sem mu tlačiti za bluzo pleče, slanino in žganje. Nekaj si je popravljal, midva s sinom pa skozi kuhinjsko okno. Poženeva se v breg, v hosto prostrane Bukovice. Prvo zatočišče sva našla pri sorodnikih. Domov nisva upala, kvečjemu kako uro poldnevi, potem pa spet nazaj v hosto.

Mladega Kogēja so potem nekje pri Velenju ustrelili. Moža in Petra so odpeljali v Celje. Paznik Grad ju je bil dal skupaj spat. Začudil se je: „Gromska strela, Krajnc, kaj si spet tukaj?“ Mož pa ves bolan in nemočen: „Sedaj pa bo menda tudi z nami konec...“ Paznik pa ga je tolažil: „Krajnc, bodi pameten, vsak čas bo tudi Hitlerja hudič vzel!“ Potem pa spet zasliševanje. Gestapovec je dejal očetu: „Zate bomo hitro poskrbeli, nagla sodba, hitro dejanje!“ Po mučenju in tepenju je moral ugrizniti v grenko jabolko: znašel se je v taborišču Dachau. Peter je ostal v Mariboru. Takrat pa so zavezniki Maribor hudo bombardirali. Mnogo jetnikov je pobegnilo. Tudi naš Peter. Mahnili so jo prek Pohorja. Srečala sem Pukmajstrovega Tineta, ki je bil tudi zaprt v Mariboru, in ga vprašala, kje je Peter. Rekel mi je, da je tudi on srečno ušel in bo že prišel. Bilo je ravno 2. aprila, brala sem naša radijska poročila, ko je zunaj nekaj zaropotalo. Mislim si: „Ježeš, spet so Nemci!“ Stopim v vežo in vidim ganljiv prizor: mlajši sin Tudor objema Petra. Peter se je vrnil domov! Peter pa je za-

mahnil z rokami: 'Mama, kje pa je ata?' Povedala sem mu, kolikor sem pač vedela. In Peter je stisnil pesti: 'Prekleti Nemci!' Zvečer so prišli partizani in spet je šel z njimi...«

Krajnčeva mama je globoko zavzdihnila:

»Saj pravim, tega, kar sem med vojno prestala, ne bom nikoli pozabila. In vendar nas sreča ni zapustila: počasi, drug za drugim so se vračali domov. Vsa-

kega posebej sem sprejela s solzami v očeh, vsakega posebej sem prižela na prsi, vsakemu sem v srce govorila:

»Dragi moj, samo da si ostal pri življenju.« Koliko Grižanov, Migojničanov, Zabukovčanov ni več in jih nikoli več ne bo. Pa tudi vojne ne sme biti več, preveč je za seboj pustila gorja, preveč je grenkih spominov, ki ne smejo zamreti, zanamci naj jih ohranjajo še dolgo, dolgo...«

ČASI SO MINILI, OSTALI SO SPOMINI

Ivanka Lebar

Karlu Kolovšku je tekla zibelka ob vznožju prostranega gozda Jelovica, ki se razprostira od Čemšeniške planine pa tja do starega gradu Gamberg. Otroška leta so mu potekala mirno in ubrano kljub skromnim razmeram, v kakršnih je takrat živelo tukajšnje prebivalstvo.

Kakor premnogi, je moral tudi Karel že v svojem enajstem letu zapustiti domačo hišo, da si je v tujem svetu služil vsakdanji kruh. Na Črnemu vrhu nad Savinjsko dolino je kot pastirček preživljal otroška leta. Takrat ni slutil, da se bodo prav v tem kraju odigrali najbolj burni dogodki v njegovem življenju.

Leta so tekla in Karel je doraščal. Vrnil se je domov in se zaposlil v rudniku. Tudi med vojno je še kopal v rudniških jarkih, dokler ni napočil dan njegove velike odločitve. Sredi toplega poletja 1944. leta je odšel v partizane brant domovino. Po nekaj mesecih partizanstva na Dolenjskem so ga poslali v Savinjsko dolino in tu se je kmalu nato začela razvijati njegova življenjska drama.

Decembra je bila velika hajka. V šentjur ob Taboru je prihrumelo štiristo petdeset kozakov, v Zgornji Savinjski dolini pa je kar mrgolelo teh razdivjancev.

Sedemnajsti december je bil mračen zimski dan. Nebo ni poslalo nobenega sončnega žarka skozi sivo meglo, ki je kakor težka, grenka misel ležala nad slovensko zemljo.

Ob severnem robu Čemšeniške planine sta se oprezujoče premikala dva mlada partizana in se prerivala skozi gosto grmovje. Vse je bilo tiho, le rahel veter je tu in tam zamajal veje dreves. »Varno je,« si je mislil Karel. Rahlo je spodbudil mladega tovariša, da sta pospešila korake. Nenadoma je zaropotalo od vseh strani. Spoznala sta, da sta obkoljena. Še nekoliko sta stekla naprej, ko je pred njima nenadoma zazijal prepad. »Naj se vržem v globino?« je pomislil Karel. »Ne, družino imam.« Pred njim je vstala podoba njegove mlade žene in pet tednov stare hčerkice, ki ju je zapustil doma. Misel na dvoje ljubljenih bitij ga je zadržala.

Kozaki so se jima naglo približevali. Rešitve ni bilo. Zvezali so jima roke na hrbtu in ju odpeljali k bližnjemu kmetu Polanjšku na Presedlu, kjer je bil kozakiški štab.

Ko so prišli do Polanjškove domačije, sta videla, da je tam že osem ujetnikov. Kozaki so prizanesli le mladoletnemu

Karlovedu tovarišu in ga izpustili po treh dneh zasliševanja. Karla in druge so ostro zasliševali in jih na vse načine mučili. To je trajalo neprenehoma tri dni in dve noči.

Minil je dan, dva, trije. Kozaki so se mastili z mesom, se zalivali s pijačo in se naslajali ob trpljenju ujetnikov.

Tretji dan se je nagibal k večeru. Kozaki so se odločili, da postrele svoje ujetnike. Preden so jih odgnali na kraj usmrtitve, so jih še slekli do spodnje obleke. Potem pa so jih odpeljali na določeno mesto v smrt.

Ura je odbila osemnajst in trideset minut. Devet mladih partizanov je stalo v vrsti. Počil je prvi strel, za njim drugi, tretji in četrti, osmi in deveti. Partizani so negibno obležali.

Le en sam strel je zgrešil svoj namen. Karel Kolovšek ni bil smrtno zadet, vendar je negibno obležal v snegu.

Kozaki so zapustili mrtvece. Karel se je zganil. Po obrazu mu je polzela kri. Rahlo je dvignil glavo. Videl je, da je sam med osmimi mrtvimi tovariši. Vendar je še imel toliko moči, da se je začel po trebuhu plaziti proč.

Rana na glavi ga je močno bolela. Skoraj je že obupoval, da bi dosegel kakšno zavetje. Nekje daleč je zagledal medlo svetlobo. S skrajnimi naporji se je priplazil do hiše, od katere je prihajala luč. Rahlo je potrkal na vrata in Kužnikovi so mu odprli. Ker so ga v teh krajih poznali še kot otroka, so ga gostoljubno sprejeli. Domača hči in njihov gost Anškov Jaka sta ga prišla pod roko in ga odpeljala v hlev, da bi bil na toplem.

Jaka mu je prinesel kup listja za ležišče. Položil ga je nanj in si mislil: »Jutri ne boš več živ.« Kužnikova hči mu je rano umila z žganjem in ga skrbno obvezala. Nato sta ga pustila samega.

Sredi temne noči se je spet zavedel in se začel ozirati okoli sebe. Rahlo so zažvenketale verige, s katerimi je bila pripeta živina. Spoznal je, da je v hlevu.

Začelo se je daniti. Komaj slišno so zaškripala hlevska vrata in se narahlo

odprla. Skozi odprtino je zasijala medla svetloba in v njenem soju je Karel zagledal tri postave, ki so se mu približevale; Anškov Jaka, Križnikova Rozika in še neki domačin so prišli ponj, da bi ga spravili na varno. Bolj pa so bili prepričani, da ga bodo našli mrtvega. Z negotovimi koraki so se mu približevali in Jaka je rahlo zaklical njegovo ime. Karel se je tiho odzval. Vse je objelo veselje, ko so videli, da je njihov varovanec še živ. Živ je bil, toda slaboten in izčrpan, kajti izgubil je mnogo krvi.

»Kaj sedaj?« so se spraševali vsi hkrati. »Treba bo najti drugo zavetje za bolnika. Toda kje? Tu ne bo več varno. Kozaki bodo pobeglega partizana gotovo iskali.« Odločili so se, da bodo Karla spravili na Pašnarjev skedenj. Niso dolgo premišljevali, mudilo se je. Prijeli so tovariša pod roko in ga spremili do novega bivališča. Tam so mu pripravili ležišče, ga pokrili s senom in ga zopet zapustili.

Ni še minila ura v novem skrivališču, ko je Karel zaslišal rahle korake. Prisluhnil je. Nekdo ga je pritajeno poklical. Karel je spoznal svaka Franca Pavška.

Ta je ranjenega sorodnika zaskrbljeno ogledoval. »Karel, tu ne smeš ostati! V snegu je sled krvi, za njo bodo šli kozaki in te bodo našli. Peljal te bom kam drugam, da bo bolj varno.« Bolnik se je s težavo dvignil. Uprl se je na Franeta in tako sta odhajala iz skednja.

Z velikim naporom se je Karel ob svakovi pomoči spenjal v breg. »Ne morem več,« je dahnul. »Počijva!« »Samo še nekaj metrov zdrži,« ga je spodbujal France. »Do onega hrasta morava priti!« je vztrajal.

Dosegla sta veliko drevo. France je z vnemo nalomil smrečje, da bi naredil z njim skrivališče.

Komaj sta se stisnila v dišečo smrečevino, sta že zagledala kozaško patuljo, ki se je približevala Pašnarjevemu skednju. Hrupno so pretaknili vse in pretipali seno, če ni kje skrit človek, ki jim je ušel.

Karel in France sta zadrževala dih. V neposredni bližini sta zagledala kozake, kako iščejo begunca. Karel je zašepetal: »France, pusti me in pojdi, da se rešiš vsaj ti.« Približno petnajst metrov vstran je bilo križpotje. Kozaki so se mu približevali. Negibno sta ležala v zavetju in čakala. Kozaki so za trenutek obstali. Odločili so se za drugo pot, ki ni vodila do skrivališča. Bila sta rešena.

France je Karlovo bivališče malo bolj zavaroval pred mrazom in ljudmi. Zaslonil ga je z deskami in jih obložil s smrečjem. Tako zavarovanega je zapustil in se vrnil domov.

Na zemljo se je spustila črna noč. Karel je bil sam sredi gozda. Zeblo ga je. Skušal je zaspati, pa dolgo ni mogel. Nazadnje ga je bolečina zmogla. Pa ne za dolgo. Vso noč se je zbujal in padal v omedlevico.

Prvi odtenki jutranjega svita so prodrli temo. »Kaj bo prinesel današnji dan?«

Stari Pavšek se je oglašal pri Karlu sleherni dan. Nosil mu je hrano ter tako skrbel zanj, da bi se čim bolje počutil. Čas pa je tekel. Kljub vsej skrbi pa je Karel spoznal, da mu ne bo mogoče več obstati v skrivališču na golem snegu in v območju, kamor stalno prihajajo sovražne vojaške patrulje. Sklenil je, da mora drugam. Kot oče in sin sta se poslovila stari Pavšek in Karel ter odšla vsak na svojo pot; Pavškov oče domov, Karel pa proti Vrhem.

Spet je bila naporna njegova pot. Vodila je samo v breg. Dolgo je hodil s Črnega vrha do Vrhov.

Ustavil se je pri Lanišnikovih. Lepo so ga sprejeli in mu pripravili skrivališče v hlevu. Tja se je zatekal, če se je pojavila nevarnost. Na Vrheh se je dobro počutil.

V deželo je priplavala mnogo obetajoča pomlad. Dan se je pripenjal k dnevu in končno je prišel tako pričakovani dan svobode.

LIKOVNA MAPA REVOLUCIJA IN UMETNOST II

Likovna zbirka knjižnice NOV in POS, ki jo ureja likovni odbor Sveta za razvijanje tradicij NOB pri republiškem odboru ZZBNOV Slovenije, je pripravil drugo knjigo zbirke Revolucija in umetnost, in sicer izbor risb iz zaporov in taborišč.

V izboru je sedemnajst avtorjev in šestinšestdeset reprodukcij. Iz ujetniških taborišč sta predstavljena Dore Klemenčič in Marij Pregelj. Italijanski zaporji in internacije obsegajo dela devetih avtorjev: Vita Globočnika, Staneta Kumarja, Vlada Lamuta, Mirka Lebeza, Nikolaja Pirnata, Draga Vidmarja in Nandeta Vidmarja. Dela iz nemških koncentracijskih taborišč so prispevali: Boris Kobe, Vladimir Lakovič, Zoran Mušič, Nikolaj Omersa, Božo Pengov, Jože Polajnk, France Uršič in Bruno Vavpotič.

Risbe so nastale med leti 1941 do 1945, nekatere pa tik po osvoboditvi taborišč, toda na kraju samem. Dela izvirajo poleg zaporov in taborišč tudi iz izseljeništev in konfinacij. Izbor je napravljen iz zbirke nad 3500 originalov, ki jih hrani Muzej ljudske revolucije v Ljubljani deloma tudi druge ustanove, avtorji sami in zbiralci. Žal je bilo veliko del uničenih, izgubljenih ali pa so ostala zunaj naših meja.

V izbranih reprodukcijah so zastopana naslednja taborišča: nemški ujetniški Oflag VI-B Dössel-Warburg in Stalag XIII-D Nürnberg, italijanska koncentracijska taborišča Gonars, Monigo, Padova, Renicci, nemška koncentracijska taborišča Buchenwald-Dora, Dachau, Dachau-Allach, Flossenburg, Mauthausen ter italijanski zapor v Ljubljani.

Omembe vredne so naslednje vrstice predgovora: »Številni likovni umetniki so tako z mnogimi svojimi deli prikazali življenje v zaporih in taboriščih ter dokumentirali zločine, ki so se tam dogajali. Ta dela so nastajala od vsega začetka tega grozotnega dogajanja do osvoboditve in tik po njej.

Dani okvir oziroma izbor nam ne dopušča nadrobne analize del in njihovih avtorjev, vsaj slikarjev. Zopet se bomo omejili na zelo skop izbor. Pri tem pa še zdaleč ne podcenjujemo številnih avtorjev, ki niso zastopani. Dela nekaterih se niso ohranila, drugi so živeli v takó neustreznih razmerah, da niso mogli ustvarjati, nekateri imajo kakovostna dela v tehnikah, ki ne sodijo v ta izbor. Posameznim starejšim slikarjem se bomo oddolžili vsaj z omembo pri pregledu del po taboriščih. Prav vsem, tako umetnikom kakor samoukom, pa moramo biti hvaležni, da nam s svojimi deli pomagajo rekonstruirati zapore in taborišča ter življenje v njih in nemalokrat nadomestujejo manjka-joče dokumentacijsko gradivo.«

Gornja pozornost in pojasnilo je upoštevanja vredno, ker je res težko in kočljivo iz tako obsežnega pa tudi pestrega gradiva napraviti izbor, ki je zaokroženi kompleks in pobuda za bodoče podobne edicije.

Knjiga bo mapnega formata 24 × 30 cm, tiskana na odličnem papirju in vezana v platno. Tekst je preveden v srbohrvaščino, ruščino, angleščino in italijanščino. Založilo je časopisno založniško podjetje Soča iz Nove Gorice.

S. K.

CHE GUEVARA — VITEZ GVERILE

Djuka Julius

Založba mladinska knjiga je v zbirki »Pričevanja« izdala knjigo novinarja Politike Djuke Juliusa »Che Guevara — vitez gverile«. V slovenščino je knjigo prevedel in napisal nekaj besed o avtorju zunanjepolitični komentator Dela Božidar Pahor.

Ernesto Guevara se je rodil slabih štirideset let pred smrtjo, 14. junija 1928 v argentinskem mestu Rosariu v družini trdnega arhitekta Ernesta Guevare Lyncha. Bil je nežen in slaboten deček. Kot stalna senca ga je vse življenje spremljala in dušila astma. Mnogo je bral že v osnovni šoli, predvsem pa v gimnaziji. Želel je spoznati Latinsko Ameriko, svojo širšo domovino. Že kot dijak in študent se je zapletel in tudi deloval v boju proti Peronu. Čedalje bolj se je seznanjal s knjigami o socialističnih idejah, spoznal je Marxa in Lenina. Diplomiral je za zdravnika.

Po neuspelem revolucionarnem vrenju v Gvatemali ga je pot pripeljala v Mehiko. Priključil se je skupini, ki je pripravljala invazijo na Kubo.

Nekega decembrskega večera leta 1953 je Raul Castro odpeljal Ernesta na sestanek, ki je postal odločilen v njegovem življenju: da bi ga seznanil s Fidelom Castrom. Castro je povabil Ernesta naj se pridruži kot — zdravnik ekspedicije. Na prvem koraku v kubansko revolucijo je Ernesto Guevara dobil vzdevek »El Che«, ki ga je obdržal ter vzljubil in po katerem je postal znan po vsem svetu.

Takoj se je zelo resno vključil v priprave, ki so trajale več kot leto dni. In ob dveh po polnoči 25. novembra 1956 je majhna jahta »Granma« izplula iz Tuxpana na Yucatanu proti jugozahodni obali Kube. Začela se je kubanska revolucija. Ker je bila skupina odkrita že pred izkrcanjem se je skozi stalne spopade prebijala proti svojemu cilju — Sierri Maestri. Tudi Che je bil v nekem

spopadu ranjen. Začel se je dolg in vztrajen boj za zmago kubanske revolucije, ki je trajala polni dve leti. V finalu revolucije je imel Guevara eno od ključnih vlog. Izvojeval je enega izmed najpomembnejših vojaških uspehov, ko je zasedel Santo Claro. 2. januarja 1959 je kubanska revolucija slavila dokončno zmago — Camilio Cienfuegos in Ernesto Che Guevara sta na čelu svojih oddelkov vkorakala v Havano.

Z zmagoslavne tribune je Che neposredno prevzel poveljstvo nad trdnjavo Cabana v srcu Havane. Tihi in energični Che je organiziral vojaško oblast na Kubi.

Pričelo se je drugo obdobje Guevarinega življenja. Skoraj pet let je bil glavni krmar kubanskega gospodarstva. Ni bil važen njegov trenutni položaj v vladi, važen je bil njegov vpliv na gospodarsko misel otoka. I kot predsednik narodne banke i kot Castrovi prvi pomočnik pri izvajanju agrarne reforme i kot minister za industrijo je bil Guevara dejansko zmeraj glavna osebnost kubanskega gospodarstva, človek, ki je bil v najmočnejšem kubanskem državnem in političnem vodstvu »zadolžen« za trasiranje poti ekonomskega razvoja in organizacije kubanskega gospodarstva po socialistično.

Bivanje v Jugoslaviji leta 1959 in drugih deželah je bilo prvo Guevarino diplomatsko odposlanstvo za revolucionarno Kubo, da bi razširil njene gospodarske stike. Odtlej je pogostokrat zastopal Castro.

Potem je prišla grenka sladkorna zmota, ki jo je Che tudi priznal. Zavzel se je bil namreč, naj bi zmanjšali pridelovanje sladkorja, toda Kuba brez sladkorja ne more.

Guevara je zmeraj zagotavljal mnene, da ima osebni zgled izreden pomen, ni hotel priznati pomena materialnega spodbujanja proizvodnje, sodil je, da

mora biti moralni činitelj odločen v socialističnem gospodarstvu Kube. Kakor je mislil, tako je delal. Zmeraj se je trudil, da bi sam dajal vzgled. In beseda žrtev je bil vsekakor njegov najbolj priljubljen izraz.

Che ni hotel čakati, želel je graditi zgodovino, v njej izgovorjati, najsi je bila cena še tako visoka.

Za Guevaro je prišla prelomnica zgodaj spomladi leta 1965. Ko je odhajal iz Kube na nova bojišča, ki si jih je sam izbral. Takrat je zapisal: »Moje sanje bodo spet brez meja.« Takrat je bil Che minister za industrijo in Kuba je bila presenečena zaradi njegovega nenadnega odhoda. Njegova nova bojišča so bili Andi, toda z mislijo je ostal na Sierra Maestri. Vsekakor je Che idejno in akcijsko pripadal latinskoameriški revoluciji, zanj je bila Kuba le ena stopnica. Odhajal je trdno prepričan, da bo njegovo dejanje prispevalo k razvoju revolucionarnega gibanja na »zelenem kontinentu«, kakor sta ga pojmovala on in Castro. Tako je minister spet postal guerillero.

Che se je odločil za Bolivijo. Krenil je v boj z dvajset gverilci. Iqueros se imenuje njegova zadnja postaja in 8. oktober 1967 je bil njegov zadnji dan. Majhen, skrit in pozabljen kraj. V spopadu z bolivijskimi vladnimi četami je bil ranjen in nato zločinsko ubit. Novica o Guevarovi smrti je žalostno odjeknila v svetu. Sprva ji nihče ni hotel verjeti.

V očeh vseh naprednih ljudi je bil in ostal kot vitez velikega nemira, kot simbol revolucionarnega boja za globoke družbene spremembe in osvoboditev iz ameriške nadvlade latinskoameriških držav.

Juliusova knjiga daje verno, živo in prepričljivo podobo Che Guevare. Avtor jo je prepletel z osebnimi spomini na nemumljivega revolucionarja z njegovo biografijo in prikazom razmer v Latinski Ameriki še posebej s kubansko revolucijo.

Zanimivo in doživeto napisana knjiga, ki je izšla le malo časa po guevarini smrti, bo sigurno pritegnila tako starejšega bralca kot tudi mladino.

JOŽE POKORN: DENAR IN KREDIT V NARODNEM GOSPODARSTVU

Izdala in založila CANKARJEVA ZALOŽBA v Ljubljani 1967. Opremil Matjaž Vipotnik. Obseg — 520 strani.

Da moramo denar uvrščati med najpomembnejše iznajdbe v zgodovini človeštva, je zdaj že stara ugotovitev in jo lahko preberemo v marsikateri znanstveni publikaciji. Zavoljo tega se nam ni treba prav nič čuditi, če jo je vzel kot »motto« prvem razdelku »Nastanek, pojem in vloga denarja v gospodarstvu« tudi pisec ocenjevanje knjige — dr. Jože Pokorn.

Kaj je nameraval sestaviti avtor: znanstveno razpravo ali za vsakogar razumljivo, se pravi, uporaben učbenik?

»Ko sem se lotil pisanja te knjige, je bil moj namen napisati učbenik o denarju, ki naj bi sistematično obdelal snov, ki se dandanes obravnava in predava pod tem naslovom na univerzah in po svetu. Doslej sta poleg prevoda Engliševega »DENARJA« izšli v slovenščini samo dve poljudnoznanstveni knjižici o denarju (dr. Vladimir Murko, DENAR,

Ljubljana 1943, in Rudi Crnković, POGOVOR O DENARJU, Ljubljana 1963). Zato se mi je zdelo potrebno, da *prvo obširnejše izvirno znanstveno delo o denarju pri nas* ne podaja samo zadnjih znanstvenih izsledkov na tem področju, ampak razprede tudi vse tiste *osnovne pojme*, iz katerih se je razvila in na katerih stoni današnja miselna stavba gospodarskega pojava, ki se mu pravi — *denar*.« (Podčrtal J. S.!)

Dr. Jože Pokorn meni, da na sploh miselno tičimo še zmeraj v dobi angleških klasikov, se pravi, v dobi pred razvitjem današnjega kreditnega gospodarstva. Zavoljo tega pravi nadalje v uvodu h knjigi »Denar in kredit«:

»Če hočeš človeka, vključenega v to zapozneno miselnost, prepričati, da bistvo denarja ni to, da je blago (s petimi funkcijami), ampak to, da je kredit, torej eno izmed družbenih razmerij, ga je treba peljati korak za korakom iz njegovega blagovno-denarnega sveta v svet kredita, ki obvladuje današnje gospodar-

stvo. Čeprav je MARX v polemiki s PROUDHONOM v »BEDI FILOZOFIJE« vzkliknil, da »denar ni stvar, ampak družbeno razmerje«, ta miselnost preusmeritev ni lahka, vendarle danes mogoča, ker ima v sistemu, ki vpeljuje samoupravo družbenih podjetij in tržno gospodarstvo, oporo v našem vsakdanjem gospodarskem dogajanju.

Knjiga je razdeljena na trinajst razdelkov: »Nastanek, pojem in vloga denarja v gospodarstvu«, »Kredit«, »Denar — splošna blagovna terjatev«, »Vrste denarja«, »Veljava ali valuta«, »Vrste kredita«, »Zgodovinski razvoj denarnih oblik«, »Denarni promet in obtok«, »Denar in kreditni posredovalci«, »Vrednost in kupna moč denarja«, »Kvantitativna in dohodkovna teorija«, »Povpraševanje po denarju in narodni dohodek« ter »Vpliv sestavljenosti narodnega dohodka na kupno moč denarja«.

Ne da bi poimensko navedli še poglavja, ki jih je blizu sto, nam že naslovi razdelkov nemara sami po sebi govorijo o poti, ki jo je moral prebroditi pisec med sestavljanjem knjige. Ta pot pa ni bila zgolj dolga, ne, pogosto se je znanstvenik hočeš nočeš moral zaustavljati in se šele po vsestranskem preudarjanju odločati za to ali ono opredelitev. Tako pravi med drugim tudi tole:

»... Tudi v meščanski ekonomski znanosti še danes na splošno ni jasno, kaj sta ekonomsko bistvo in vsebina kredita. Največ se naslanjajo na pravni pojem posojila. Pravniki pa nasprotno trdijo, da posojila ne smemo enačiti s kreditom nasploh, ker je »kredit pač ekonomski pojem, ki se še nikakor ni razvil v enoten pravni pojem«. Knjiga »Das Leben der Erwartungs- und Kreditwirtschaft«, ki jo je leta 1934 napisal takratni finančni svetovalec avstrijske vlad Gottfried Konwald, me je napeljala k razmišljanju o kreditu kot ekonomskem pojavu. Pojmi, ki so se mi pri tem v letih izkristalizirali, so sedaj tu razloženi. Vesel bom, če se bo bralcem zdelo, da sem kaj prispeval k razbistritvi kredita kot ekonomskega pojava. Zaradi obsega razprave o kreditu je bilo potrebno naslov knjige ustrezno dopolniti«.

Enako kot vprašanje kredita je tudi vprašanje vrednosti in kupne moči denarja prizadejalo avtorju precej truda, preden ga je lahko v knjigi dovolj natančno razložil. To vprašanje rešuje denarna teorija namreč že — tristo let. Ves

ta čas je tu, kakor pravi dr. Jože Pokorn, »ekonomska misel korak za korakom napredovala z neprestanim popravljanjem, dopolnjevanjem in izpopolnjevanjem, ne da bi do danes našla dokončno in vsebinsko zadovoljivo rešitev. Za razumevanje te problematike in današnjega stanja teorije na tem področju se mi je zdelo še posebno potrebno, peljati bralca od prvih začetkov naprej po vseh pomembnejših stopnjah, po katerih se je tu ekonomska misel vzpenjala do današnjih dni; zlasti še zaradi znanega nasprotja med MARXOM in kvalitetno teorijo. Če pravim do današnjih dni, ne mislim na številna zanimiva in tudi koristna dognanja prav najnovejših avtorjev, katera pa še niso dozorela v sintezo, ki bi pomenila novo stopnjo v razvoju teorije o vrednosti denarja, in ki zato ne spadajo v okvir te knjige«.

Če se povrnemo k vprašanju, postavljenem v začetku, ali je knjiga »denar in kredit v narodnem gospodarstvu« znanstvena razprava ali za vsakogar razumljiv in uporaben učbenik, ne bomo prav nič zgrešili, če trdimo, da je — prvo in drugo!

Zakaj?

S teorijo o denarju in kreditu bi naj bila knjiga namenjena predvsem ekonomistom, toda zavoljo dejstva, da sodi določeno osnovno znanje o denarju in kreditu k splošni izobrazbi in vsakdanjim potrebam današnjega človeka, je dr. Jože Pokorn prav tista poglavja, ki obravnavajo osnovne pojme o denarju in kreditu, napisal tako razumljivo, da jih bo lahko s pridom bral tudi neekonomist.

Še nekaj! Glede na to, da je MARX pri nas največja avtoriteta na področju politične ekonomije in da je njegov »KAPITAL« študentom-ekonomistom še danes ekonomski abecednik, je avtor povsod, kjer je v njegovi knjigi moč najti za avtorjeva izvajanja oporo v Marxovem delu (»KAPITALU«), navedel tudi ustrezna mesta v njem, tako da je »Denar in kredit v narodnem dohodku« v pravem pomenu beseda za študenta ekonomista nadvse uporaben učbenik. Med drugim še zlasti zavoljo mnogih opomb pod črto, risb, tudi večbarvnih, ter zaključnih imenskih in stvarnih kazal.

Skratka, za tako knjigo moramo samo želeči, da bi našla čim hitreje pot tja, kamor je namenjena, se pravi, v vsesplošno in smotrno uporabo!

J. S.

Zoran Mušič: Dachau, 1945, perorisba-tuš

Med glavnimi štirimi temami, ki jih obravnava pričujoča francoska revija, in sicer Severnovietnamsko gospodarstvo prilagojeno vojnim razmeram, Klani v Alžiriji, Planiranje privatnega kmetijstva na Poljskem in Petdesetletna kultura venezuelskega petroleja, je bilo zelo težko izbrati tisto, ki bi vas najbolj pritegnila, ker so vse zelo aktualne in pomembne. Zaradi vse močnejšega razširjanja vojne v Vietnamu, bi vam radi vsaj delno prikazali gospodarski napredek Severnega Vietnama, kako junaško se tudi na gospodarskem področju bori za nacionalno neodvisnost:

Ko velikanski vojaški stroj ameriške vojske pritiska vsak dan bolj Demokratično republiko Vietnam in si prizadeva spraviti na kolena to junaško ljudstvo in ves svet občuje njihov boj, se nehote čudi izreku predsednika Ho Ši Minha: »Vojna lahko traja še pet, deset ali dvajset let, toda vietnamsko ljudstvo ne bo klonilo. Nič ni bolj svetega kot svoboda. Po zmagi bo ljudstvo na novo obnovilo deželo, da bo še lepša in še večja.«

Toda pogledimo stvarjem v oči, ko postaja situacija iz dneva v dan bolj nevzdržna. Kakšno je torej gospodarsko stanje dežele, ki se je borila proti francoski kolonialni dominaciji in se spopadla z imperialistično ameriško silo? Demokratična republika Vietnam in osvobodjena ozemlja Južnega Vietnama sta vpeljali dve obliki razvoja gospodarstva, ki jima pomagata, da se uspešno branijo že dolga leta proti napadalcem.

Tako imenovano gospodarstvo, prilagojeno vojnim razmeram v DRV, se je razvilo po prizvemu socialistične oblike gospodarstva v letih 1955—1964, seveda še prav glede na vojne razmere. Ta alternativa je bila predvidena že pred letom 1960, ko so sprejeli prvi petletni plan razvoja 1961—1965.

Preusmeritev gospodarstva iz negotovega miru v gospodarstvo v vojni

Najprej je treba poudariti, da je bilo sila težavno napol kolonialno in fevdalno obliko gospodarstva preusmeriti po francoski okupaciji. Po Ženevskem sporazumu, ki je deželo razdelil na dva dela, se je kaj kmalu občutil napredek južnega dela, in sicer zaradi znatne pomoči ZDA. Že takrat se je kazala potreba, da DRV preusmeri svoje gospodarstvo tako, da bi lahko vzdržala tudi tovrstne pritiske.

Že gospodarski napredek triletnega plana 1958—1960 je pokazal vidne gospodarske uspehe Severnega Vietnama. Številke

zgovorno pričajo o tem: pridelovanje riža 1955. leta je znašalo 3,52 milijonov ton, v 1959. letu pa že 5,19 milijonov ton, medtem ko se je v Južnem Vietnamu pridelek povečal le od 2,76 milijonov ton, na 2,94 milijonov ton riža.

Ta velika zmaga v kmetijstvu pa jih je spodbudila, da so v petletnem planu od leta 1961—1965 sprejeli pet poglavitnih točk razvoja:

1. razvoj predvsem težke industrije, vzporedno z razvojem kmetijstva in lahke industrije;

2. socializacija v kmetijstvu, obrtništvu, trgovini in transportu;

3. rast kulturne stopnje in pospešeno formiranje kvalificiranih kadrov v vseh panogah;

4. izboljšanje življenjskega standarda;

5. hkratno z ekonomskim razvojem konsolidirati narodno obrambo.

Plan, ki je bil tako dobro zastavljen, pa so zavrle nekatere nepredvidene okoliščine: populacija je narasla od 1955, ko je znašala 14,5 milijona, v letu 1964 na 18,4 milijonov; to pomeni pol milijona letno. Električne energije pa je bilo na prebivalca le 35 kWh ter 300 kg živil (riž, manioka, koruza). Ta nepredvideno nagel porast prebivalstva je zavrla, da se že v tem času dežela ni mogla razviti v moderno proizvodnjo, ki bi bila že takrat kos vsem težavam, kjeroli so nastajale.

Pa tudi velik razmah težke industrije je k temu znatno pripomogel; zato so kaj kmalu spoznali, da ne bodo zmogli, na račun vsesplošnega gospodarskega napredka za vsako ceno hitrega razvoja težke industrije, pač pa jo bodo morali izgrajevati postopoma.

V letu 1964, ki je bilo zadnje v mirnem obdobju, je DRV imela že 1000 tovarn, od teh 250 zelo pomembnih in velikih.

Gospodarstvo v vojnih razmerah

To obdobje se je pričelo v resnici že 5. avgusta 1964, ko je bilo ozemlje DRV prvič bombardirano. Ko pa so se v februarju 1965 pričeli sistematični napadi, se je morala vlada odločiti, da se bo držala osnovnih načel gospodarskega razvoja, če hoče, da preživi vse te strahote. Takoj so spremenili tudi gospodarski plan za l. 1965.

Postavili so ključna izhodišča: tehnični napredek, racionalno izkoriščanje dobrin, brezpogojno narodno obrambo in večjo produktivnost dela.

Rezultati tega plana so se izkazali na vseh področjih. Kmetijstvo je doseglo višek petletnega pridelovanja, in to 5 ton

riža na hektar. Pa tudi industrijska proizvodnja se je zvišala za 8,4 %, čeprav je bila le delno usposobljena za proizvodnjo obrambnih potreb.

Dveletni plan, sprejet leta 1966, pa je bil popolnoma prilagojen vojaški situaciji, v kateri se je dežela znašla. V glavnem je imel tri bistvene postavke:

1. mobilizacijo vseh človeških sil in drugih dobrin za boj proti ameriški agresiji na vsem vietnamskem ozemlju, racionalizacijo živil, prenos industrije iz mest v vasi, prizadevanje, da se povsod doseže 5 ton riža na hektar, zvišanje produktivnosti v vseh panogah, organizacijo vsega možnega potenciala v transportne namene;

2. pripravo prebivalstva v vseh panogah na možnost, če se vojna nadaljuje. Prehrana, obleka in zdravje so osnovni pogoj za uspešen boj;

3. gospodarstvo po pokrajinah pa se mora razvijati z večjo naglico kot v mirnodobskem času. Lotiti se je treba takšne industrije in gojiti take kulture, ki najbolj uspevajo. Vsaka pokrajina mora organizirati svoj lastni transport v primeru bombnih napadov.

Dveletni gospodarski načrt pa je dal poseben poudarek razvoju kmetijstva, da bi pridelovali vse najnujnejše prehrabene pridelke. Toda 80 % riževih polj, 50 % gomoljastih kultur in 60 % industrijskih kultur je odvisno od namakalnih naprav, zato je treba vse storiti, da se kljub zaprekam vzdržujejo v dobrem stanju. Družine ali zadruge pa morajo vzgojiti na leto 2 svinji najmanj na vsak ha zemlje.

Del industrije mora pomagati kmetijstvu z dobro mehanizacijo, ki naj bi čimbolj omogočila nadomestiti delovno silo in zvišati hektarske donose na maksimum.

Drugi del industrije pa so takoj usmerili v izdelovanje manjših lokomobil na premog, ki bi nadomestile večje zbombardirane hidrocentrale. Pa tudi železarne in cementarne delajo sicer v manjših krajih z nezmanjšano močjo.

Vidiki vojni prilagojenega gospodarstva

V obdobju, ko se DRV še vedno bori proti ameriškim agresorjem v zraku in le občasnim vdorom na ozemlje, moramo reči, da lahko še vedno do maksimuma zavaruje prebivalstvo, povečuje donos pridelkov na potrebno raven, izdeluje lahko orožje, popravlja pridobljeno, zagotavlja transport v vsa področja dežele, pospešuje tehnični napredek, skrbi za splošno izobrazbo in formira nove kadre za vsa področja, izboljšuje zdravstveno skrb, stabilizira cene ter solidira finančno stanje. Na vso tujo pomoč pa računati kot drugorazredni dejavnik.

Mobilizacija vseh sil

Upoštevati moramo, da je nekdaj odpadlo na kmečko prebivalstvo 90,2 %, in to še leta 1960. Produktivnost je bila na zelo nizki ravni zaradi ustaljenih patriarhalnih navad in zaostalosti ter nediscipline, tako da je kmet v zadruzi delal na leto le 100 do 135 dni. Zaradi mobilizacije za fronto, transport in drugo je večina moške delovne sile odšla z dežele. Treba je bilo aktivirati latentno delovno silo, predvsem ženske, da so po odhodu mož stopile na njihova delovna mesta tako v kmetijstvu kot v industriji. Z vedno večjo nevarnostjo, v katero je deželo vodila ameriška agresija, se je tudi miselnost ljudi spremenila. Kaj hitro se je zvišalo število delovnih dni na leto na 220 ter 25 dni dela za državo.

Večjo produktivnost pa so dosegli tudi z izgradnjo manjših industrijskih pogonov, ki so razmetani po vseh provincah DRV; ti brez večjega transporta z lahkoto zadovoljujejo vojaške potrebe, pa tudi civilne. Ženska delovna sila pa je v celoti nadomestila moško, tako da se v glavnem proizvodnja viša bolj kot v mirnodobskem času.

In še nekaj je potrebno posebno poudariti. Pred vojno je odpadlo na področje delte Rdeče reke, ki pokriva le 15.000 kvadratnih kilometrov 75 % prebivalstva. Na drugi strani pa živi v goratih predelih, ki pokrivajo dve tretjini ozemlja, le petina prebivalstva. Zato je bilo potrebno preseliti v te kraje v zadnjem letu milijon prebivalstva, nekaj zaradi varnosti, predvsem pa da bi lahko tu zgradili industrijske objekte, ki bi bili zaščiteni od narave, nadomestili vse, kar so izgubili v lahko dostopnih in zbombardiranih nižinskih predelih.

Predvsem pa so vse kmetijstvo združili v kooperativna gospodarstva, saj se ta spričo vojnega stanja dajo vse drugače, napol vojaško formirati, pri tem pa skrbje za potrebno mehanizacijo in modernizacijo.

Industrija je res preusmerjena v vsakdanje, predvsem vojaške potrebe, a vendar še zdaleč niso zanemarili najosnovnejšega blaga, ki je ljudstvu potrebno; skrbijo tudi za razvoj teh panog, da bodo lahko kos mirnodobskim potrebam po koncu vojne.

Kot je vojna kruta, vendar je povsem jasno, da se, kolikor je v danih razmerah mogoče, Severni Vietnam razvija popolnoma normalno v svojem gospodarskem razvoju, kajti vojna jih je še bolj združila in vse tisto drobnoposestniško in nazadnjaško stanje, ki je nekoč spremljalo toliko časa zaslužnjeno deželo, se je kar nekako sprostilo in odpadlo. Res je, da dežela dobiva pomoč od zunaj, vendar je v

glavnem navezana na svojo proizvodnjo in težki stanje, v katerem je, ji je samo pomagalo, da še laže aktivira vse sile ne samo v vojaške, temveč tudi druge namene. Ko bo vojna končana, ne bo Severnemu Vietnamu niti primanjkovalo kadrov na teh področjih, katerim posvečajo kljub vojni posebno skrb niti na gospodarskem področju, razen seveda če se vojna ne preobrne in bi Američani zaključili to svojo sramoto z atomsko bombo, kar je v zadnjem času vedno bolj pogosto slišati.

WORLD TODAY 2/68

Naslovi, kot Novo vodstvo čehoslovaške partije, Perspektive današnje francoske obrambne politike, Zlato, dolar in svetovno gospodarstvo, Zasedanje UNCTAD v Delhiju, Gverila v državah Latinske Amerike ter Gospodarski napredek otoka Fudži, so, morate priznati, zelo mikavni. Vendar smo se odločili, da vam posredujemo članek, ki govori o francoski obrambni politiki, ker je zelo popolen in daje celoten vpogled v sedanjost francoske obrambe.

Wolf Mendel piše: Za dve področji se general de Gaulle predvsem zanima v svoji vladni politiki; to je zunanja politika Francije in vojaške zadeve. Na vse drugo pa nekako gleda iz teh dveh vidikov.

Predsednikova osnovna želja je, da postane Francija neodvisna od ameriško dominiranega NATO in ji omogoči največji možen vpliv v svetu. Seveda se ta vpliv omejuje in prakticira le v Evropi in frankofonskih državah Afrike.

Francoska zunanja politika pa ima trenutno tri glavne naloge: preprečiti anglosaksonske-sovjetski vpliv v svetu, v evropsko zavezništvo pritegniti Sovjetsko Zvezo in nekoč mogoče tudi skleniti premirje z Veliko Britanijo, če se bo le-ta otrsela ameriškega vpliva, ter čimbolj razširiti francoski vpliv v svetu in prek miroljubnih političnih zgledov nevezanosti vzbuditi zanimanje za čare francoske kulture.

De Gaulle je izjavil: »Človeška usoda je odvisna od vojaške moči, ta pa kroji prihodnost dežele.« Praktični zaključki te filozofije vodijo v zavračanje vsake smeri ali protekcije »Vélikega Zahoda« in zavračanje vsakega vmešavanja v vojaške akcije obrambe v interesu drugih. Vojna s taktičnim atomskim orožjem naj divja okrog nje, toda Francija ne bo intervenirala. Če pa bo sama napadena, bo odgovorila z vsem razpoložljivim nuklearnim vojaškim potencialom.

Tega nikakor ni mogoče napačno razumeti pri državi, ki ima tako dolgo in ponosno vojaško tradicijo. Prav tako pa tudi ne v nezavidnem položaju Francije ob koncu II. svetovne vojne, ki jo je silil, da se trdneje naveže na ameriško obrambo, čeprav so bili že v Četrty republiki nekateri znaki, ki so opominjali, naj vlada poskrbi za višjo stopnjo svoje obrambne neodvisnosti. Na to kaže tudi odločitev vlade 1950. leta, da vključi v vojaški program tudi atomsko energijo.

Izkušnje prvih petdesetih let tega stoletja so podkrepile tako politiko. Kajti niti sistem paktov pred I. svetovno vojno niti poskus zgraditi kolektivno obrambo med vojnama nista pomagala ublažiti Franciji velike žrtve in jo prepričati, da ni bila poskusni zajec v anglo-ameriški strateški moči. Vse to je prisililo Francijo, da je začela računati predvsem na svojo lastno obrambno moč.

Politika navezovanja na samo sebe pa je Francijo pripeljala v osnovno dilemo o obrambnem planiranju. Kako naj si osnuje svojo lastno obrambno politiko ter vključuje vanjo še nuklearno energijo, če pa ima omejene možnosti? Francoski politiki so vztrajali, da Francija niti noče niti se ne more v svojih nuklearnih možnostih pridružiti dvema velikima »super silama«. Prav to priznanje pa je zavrlo v večji meri uporabo domače nuklearne moči. Ta dilema je imela dvojni učinek. Francijo je prisilila, da si je kljub vsemu ustvarila tako obrambno moč, da bi bila pripravljena uporabiti tudi nuklearno orožje, hkrati pa je druga teorija zabranjevala, da bi uporabljali orožje za masovno uničevanje.

Organizacija narodne obrambe

Francoska izgradnja lastne obrambe je bila planirana v dveh petletnih planih od leta 1960. Prvi »Loi-Programme« 1960–1965 je postavil temelje. Drugi »Loi-Programme« od 1965.–1970. leta je pokazal prepotrebno revizijo in nakazal glavne smeri. General de Gaulle ga je pričel takoj izvajati, brž ko je prišel na oblast.

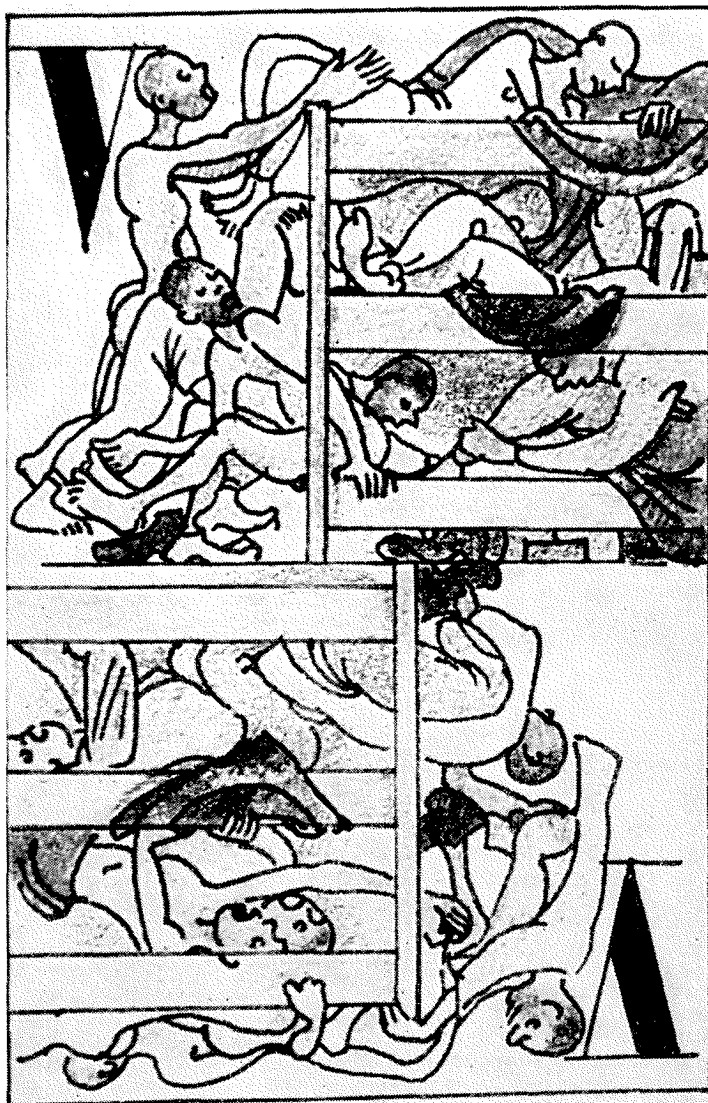
Francoska nacionalna obramba je organizirana v tri smeri:

»Force Nucléaire Stratégique« (Nuklearne strateške sile).

»Forces d'Intervention« (Intervencijske sile), taktično preimenovane leta 1964 v »Forces de Manoeuvre« (Manevrske sile).

»Défense Opérationnelle du Territoire« (Operacijska obrambna teritorija).

Že od vsega začetka je bilo očitno, da bodo nuklearne sile srce francoske obrambe, toda šele v drugem petletnem planu je bilo jasno, da bodo ostale obrambne sile, če bo potrebno, žrtvovane njim v prid.

*Boris Kobe: Pogradi (igralna karta), 1945 (Allach)
perorisba-tuš in risba z barvnimi svinčniki*

Atomske sile so bile predvidene za tri obdobja. Prvo se sestoji iz 62 bombnikov Mirage IV, ki so danes v popolni pripravljenosti in katerih življenjska doba naj bi trajala do leta 1972, z nekaterimi tehničnimi izboljšavami pa so sposobni prenašati 80 do 90 kiloton bomb. Drugo obdobje naj bi vsebovalo primerne balistične izstrelke srednjega dometa zemlja-zemlja (SSBS). Prvi te vrste naj bi bili pripravljeni do leta 1970, in sicer z dosegom od 3200 do 4000 km. Ves sistem, okrog trideset baterij, instaliranih v Haute Provence, pa naj bi bil pripravljen do leta 1972. V tretjem obdobju pa bi zgradili atomske podmornice. Prvo te vrste, »Redoutable«, so spustili v morje 29. III. 1967. leta in naj bi bila v pogonu do leta 1970. Drugo atomsko podmornico, »Terrible«, gradijo sedaj in naj bi bila dograjena predvidoma do leta 1972. Tretjo bodo pričeli graditi šele, ko bodo »Terrible« spustili v morje. Vsaka bi imela nosilnost 9000 ton in hitrost 20 vozlov pod vodo. Njenih 16 bomb bi lahko izstrelili na 3200 km. Na atomske podmornice naj bi instalirali originalne SSBS in naj bi vodile zastraševalno politiko. Ko pa so vsepovsod pričeli razvijati strateško planiranje, se je vlada odločila zadržati SSBS in na ta sistem ne gledajo več kot most med obdobjem Mirage in atomskimi podmornicami, kot je bilo prvotno predvideno. Še več, balistični izstrelki v podvodnem obrambnem sistemu se lahko v danih okoliščinah izkažejo za bolj učinkovite kot tiisti na zemlji.

Vsi ti plani pa so v glavnem odvisni od vsesplošnega francoskega ekonomskega in znanstvenega tehničnega razvoja ter seveda, za kaj se bodo vojaški voditelji odločili v prihodnje.

Velike napore so vložili, da bi proizvedli obogateni uran 235, ki se uporablja pri izdelavi termonuklearnega orožja. Pri tem pa moramo pojasniti razliko med »doped« atomskimi bombami in termonuklearnimi bombami. Obe proizvajata termonuklearne reakcije, toda pri »doped« bombi ta služi predvsem, da se večja moč cepitvene reakcije, medtem ko pri termonuklearnih bombi reakcija igra zelo pomembno vlogo v sprostitvi termonuklearne energije. Toda meja med obema ni jasno določena, čeprav je večji problem ustvariti termonuklearno, kot pa pripraviti »doped« bombo. Medtem ko bo v prvem in drugem obdobju v francoski nuklearni obrambi pripravljeno atomsko orožje, bo v tretjem že »doped« eksploziv. Nameravani poskus petsto kilotonske bombe 1968. leta na Pacifiku ne bo predvsem čista hidrogenska bomba.

Francoska nuklearna obramba bo kompletirana tudi s taktičnimi nuklearnimi iz-

strelki, s katerimi naj bi bila vojska opremljena že do leta 1972. Orožje naj bi imelo plutonijeve izstrelke od 15 do 126 km dometa in okrepljeno s taktičnimi nuklearnimi bombami, ki bi jih nosili »Jaguar« lovci z radiusom 500 do 1000 km. Popolna francoska nuklearna obramba naj bi bila pripravljena že do leta 1974 z eksplozivno močjo 30 megaton.

Ko je bil leta 1960 napravljen prvi »Loi-Programme« za »Forces de Manoeuvre« in »Défense opérationnelle du Territoire« je bil videti na papirju imeniten. Uporabljali naj bi ga za obrambo mejá, za operacije NATO in za obrambo v frankofonskih državah. Te sile so bile sestavljene iz petih mehaniziranih divizij in ene lahke divizije, ki bi intervenirala v frankofonskih državah ter seveda mornarica in letalske sile. Po II. »Loi Programme« pa naj bi do konca dekade štela te vrste armada le tri divizije s polno bojno opremo, opremljene z AMX 30-tonskimi tanki ter nekaj lahke opreme. Toda zdaj se predvideva, da bosta do leta 1970 opremljeni le dve diviziji in nekateri poznavalci trdijo, da pet moderno opremljenih in mehaniziranih divizij absolutno ne bi moglo biti pripravljenih do leta 1975.

Razlog za resen zastoj pri opremljanju konvencionalne vojske je treba iskati v pomanjkanju sredstev za njihovo opremo, pa tudi v prihodnje ni velikih finančnih možnosti za tako grandiozne plane.

Notranjo obrambo je doletela prav taka usoda. Kljub ekstenzivni organizaciji in reorganizaciji so že po prvem »Loi-Programme« reducirali 100 polkov na 25, in po drugem na eno brigado alpincev.

Še leta 1960 je vlada menila, da je doseženo ravnotežje med nuklearnimi in konvencionalnimi silami. Leta 1965 pa se je izkazalo, da je nastalo resno neravnotežje, ki je vedno bolj naraščalo. Konvencionalne sile so samo toliko naraščale, kolikor je bilo potrebno, da bi ubranile strateške nuklearne sile. Po letu 1970 pa bi bila glavna naloga mornarice, da bi ščitila atomske podmornice, letalstvo strateške nuklearne sile, »Forces de Manoeuvre« in notranja obramba pa bi branila SSBS.

Kaj pa če bi v primeru napada na Francijo nuklearne sile zatajile? Prav gotovo bi morale biti oborožene sile pripravljene organizirati vseljudsko obrambo. V tem primeru general de Gaulle računa, da bi lahko ponovil izkušnje iz leta 1940, toda pomembnost »Operacijske obrambe teritorija« je izključena iz dejanskega programa obrambe dežele. Strokovnjaki pa trdijo, da bo Francija leta 1970, ko bo imela termonuklearno orožje, ena izmed najbolj ranljivih dežel. Takrat pa bi ji bile potrebne močne sile interne obrambe. Jasno pa je

razvidno, da vojaški proračun do leta 1968 daje izključno prednost nuklearni oborožitvi na račun razvoja vsega drugega vojaškega potenciala.

TEORETIČNI TEMELJI FRANCOSKE OBRAMBNE POLITIKE

Ker je Francija izgubila ravnotežje v razvoju med nuklearnimi in konvencionalnimi obrambnimi silami, si njeni vojaški teoretiki niso edini v tem, da nuklearno orožje v takem obsegu predstavlja povsem nov razmah v vojskovanju, v katerem je obramba ključni koncept. Res pa je, da je obstoj nacionalnih nuklearnih sil poroštvo vsaki deželi proti napadu in vojno zavrača ali jo celo onemogoči.

Po francoskem mnenju sta obe svetovni »super sili« dosegli stanje ravnotežja. Zato se bosta za vsako ceno izogibali neposrednih nasprotij, ki bi ju pripeljali do uporabe strateškega orožja. V resnici juna pomeni le arzenal za obrambo svojih življenskih interesov. In ne morejo ga uporabiti za obrambo svojih zaveznikov, katerih obramba je glede na varnost svojih lastnih nacionalnih teritorijev le obrobne narave. Ameriška doktrina vodilne odgovornosti in prisotnost ameriškega taktičnega nuklearnega orožja v Evropi kaže tole: če bi se sprožil nuklearni spopad, bo prav gotovo omejen na evropsko prizorišče, tako da bosta sovjetski in ameriški teritorij pri atomskem razdejanju izključena. Ta stari strah, da bi se nuklearna bitka odigrala na evropskem teritoriju, je pogojen tudi v stalnih francoskih raziskavah angloameriške periferne strategije, ki jo kaže tako operacija »Big Lift« in ameriški živi interes, da uporabi Španijo kot bazo za evropske operacije.

Zato je zelo važno, da dežele, ki si prizadevajo, da bi si krojile same svojo uso-do, imajo svoje nuklearno obrambne sile usposobljene, da bi lahko zaustavile nepopravljivo škodo potencialnega agresorja ter si zagotovile imuniteto proti izkoriščanju ali napadu. Če se zavedamo tega, pa seveda ni mogoče trditi, da bi se manjše države z nezavidno majhnim nuklearnim potencialom lahko resno upirale nuklearnima »velikanoma«, posebno če imajo prav isti nuklearno obrambni sistem. Zato se Francija zaveda, da njene nuklearne sile ne bi mogle ubraniti prav veliko. Na ZDA se ni moč zanašati, da bi branile Zahodno Evropo pred sovjetskim pritiskom, v taki situaciji bi pa lahko francoski nuklearni odgovor, čeprav nezaten, zaustavil ameriško intervencijo. Tako je ta element nezaupanja v prijateljstvo med »super silami« ustvaril srednje sile za svobodno manevriranje.

V planiranju za uporabo svojega nuklearnega orožja je Francija privzela strategijo »čvrstega povračila«. Toda celo kar uspešen razmah taktičnega nuklearnega orožja ne kaže, da bi se temu geslu lahko dovolj približali. Kajti v njihovem primeru taktična atomska oborožitev pomeni le bič zastraševanja, ne pa orožje za vojaško uporabo v tako neenakem boju. Kajti če ne bi bilo to res, potem bi morali vnesti v program tudi vseljudsko obrambo kot zelo važen element. Ob takem programu, ko je vsa nuklearna strategija le del zastraševanja, pa to ni potrebno.

TEŽAVE IN SLABOSTI FRANCOSKE POLITIKE

Prvo vprašanje v tej pomladi bo pregled, koliko naj bi tako velikopotezni nuklearni program stal? In ali Francija to zmore? Potrebno je upoštevati, da so izdatki za francosko obrambo padli od 5,6 % od celotnega narodnega dohodka in 28 % od državnega proračuna v letu 1961 na 4,43 % celotnega narodnega dohodka in 20 % državnega proračuna v letu 1967. Proračun za leto 1968 zagovarja te porpore, čeprav številke porabe kažejo povečanje izdatkov za 6 % od prejšnjega leta. Kako potem izvesti tako velike programe. Iz česa?

Če pa pogledamo, koliko narodnih sredstev je v resnici porabljenih za obrambo, nam je vse takoj jasno. Znano je, da je 10 % francoske znanstvene delovne sile vključeno v raziskave nuklearnega orožja. Vojaške raziskave in proizvodnja pa zavzemajo 60 % elektronske industrije, 70 % letalske industrije, 55 % izdatkov gre na račun komisariata za atomsko energijo. Zagovorniki teh izdatkov se navadno branijo: če ne bi teh sredstev uporabljali za narodno obrambo, bi se civilni sektor ne mogel toliko razviti in napredovati v velikanskih tehnoloških napredkih na teh področjih v drugih državah.

Obstajajo pa tudi dvomi, če bo Francija zmogla sama izdelati zelo popolno vsestransko nuklearno orožje. Vladna politika podpira predloge, naj bi se oprli v izdelavi nuklearnega orožja čimbolj na lastne sile, kar vključuje izdelavo nuklearnega eksploziva, kot tudi ostalega materiala ter kooperacijo le s tistimi državami, ki so manj nevarne. Ta poudarek pa temelji na trditvi, da francosko letalsko industrijo štejejo za tretjo na svetu. Kljub temu pa bo Francija v svojem razvoju navezana na zunanjo pomoč. Zavrnitev ameriške licence za »Minuteman« in »Polaris« izstrelke leta 1960 lahko zavre izdelavo lastnih francoskih nuklearnih izstrelkov za štiri do pet let. Kajti Francija je morala

kljub vsemu kupiti ameriške komputerje, da bi premostila tehnične probleme v izdelavi nuklearnih bojnih konic. Končno, učinkovitost francoske obrambe je zelo odvisna od letalskega obrambnega sistema NATO na zemlji.

Tehnološki in ekonomski vidiki obrambe bodo lahko postali Ahilova peta francoske neodvisne politike. Francija bi v prihodnje morala predvideti bilateralno sodelovanje z NATO ali vzpostaviti vsesplošno evropsko kooperacijo, ker jo bodo potrebe po razširitvi ravnotežja v raziskavah in napredku stale toliko, da bo prisiljena se obračati bolj in bolj k multilateralnim načrtom. De Gaullova zunanja in vojaška politika bi lahko Francijo potegnila v eno smer, ekonomske možnosti pa bi jo lahko prisilile v prav nasprotno smer.

Prvotno je francoska narodna obramba temeljila na tem, da se Francija ne more zanašati na ZDA, da bi le-te branile njene življenjske interese, tudi bi jo prevelika odvisnost od Amerike prisilila vmešavati se v spore v nasprotju z njenimi nacionalnimi interesi. Na drugi strani pa Francija nikoli ni zanikala, da se v primeru konfrontacije s SZ ne bi naslonila na obrambo NATO. Toda kakorkoli že, vsakršno resno sodelovanje v mirnodobskem času na tem področju je proti sedanjí francoski politiki.

Francija je prepričana, da je potreba po obrambi proti SZ tako nepomembna, da ji ni vredno posvečati posebne pozornosti. V resnici je impulz leta 1950 za svojo nacionalno nuklearno obrambo storjen zato, da bi bili sposobni pogledati stvarnosti v oči brez posebnega zavetja NATO, da bi končno tudi v tem pogledu dosegli popolno neodvisnost. In sedaj, ko je grožnja skorajda odpravljena, mora Francija imeti tako obrambno silo, ki bo lahko kos grožnjam od koderkoli, zato naj bi njene strateške sile delovale v katerikoli smeri.

Obstoj neodvisnega vojaškega potenciala, podkrepjenega s strateškim nuklearnim orožjem za lastno obrambo, je prav gotovo jamstvo in osnovni pogoj za neodvisno nacionalno politiko.

Nedvomno je Francija od leta 1962 še kako napela vse sile v neodvisno smer, ki jo je danes pripeljala v neodvisno silo. Prav tako pa ima francoska politika nekaj šibkih točk, kajti ni predvidela, da danes SZ gleda na ZDA kot resničnega partnerja, kadar gre za pomembne svetovne probleme, celo takrat, kadar je Francija življenjsko zainteresirana, kot na primer prihodnost Nemčije in Evrope. Bo general de Gaulle uspel zamenjati ZDA kot partnerja SZ v dialogu zastran Nemčije? V tem primeru bi se lahko nekateri življenjski interesi Francije spopadli s sovjetskimi, kot se z ameriškimi ne bi. Še več, francoska vojaška politika je vzbudila nekatere nenške skomine po svojem nuklearnem orožju, čeprav je Francija temu vseskozi nasprotovala.

Privilegiranje strateškega orožja je reduciralo francoske konvencionalne vojaške sposobnosti na možnost vojaške intervencije na območjih, kjer naj bi se najhitreje izkazale, kot npr. v nekaterih deželah zahodne in osrednje Afrike. Toda lahko bi bile neuspešne, kakor se je že očitno pokazalo na lanskih skupnih vojaških manevrih s četami Slonokoščene obale.

Problem slabljenja konvencionalnih vojaških sil je naletel na hude kritike v opozicijskih strankah. Toda stvari se nihče ni lotil sistematično zaradi preobilice ostalih nujnejših zadev. Sedanja vlada je krepila instrument, ki ga bo le težko kdajkoli zavrniti. Prav lahko bi se zgodilo, da bo Francija po de Gaullu imela iste težave z odločanjem, kaj naj napravi s svojo strateško nuklearno silo, kot so jo imeli Angleži leta 1960.

bibliografija knjig

LEPOSLOVJE

CANKAR, Ivan: Zbrano delo, 6. knjiga. Mladostna proza. Knjigo pripravil in opombe napisal: Janko Kos. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Glavni urednik: Anton Ocvirk. Državna založba Slovenije. V Ljubljani 1967. 487 + (II) str.

CARLETON, Jetta: Praznik cvetočega slaka. Roman. Prevedel: Jože Slajmer. Opremil: Jože Brumen. Pomurska založba. Murska Sobota 1967. 394 + (II) str.

ČOPIČ, Branko: Ognjeno leto. Prevedel: Fran Albreht. Branka Čopiča Izbrana dela 3. Opremil: Janez Bernik. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 690 + (II) str.

DICKENS, Charles: David Copperfield. 3 deli. Prevedel: Oton Župančič. Studio napisal: Janko Kos. Zbirka Sto romanov. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Oprema: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 1. del 356 str.; 2. del 316 str.; 3. del 328 str.

GOETHE, Johann Wolfgang: Pesmi. Uredil: Fran Albreht. Uvod napisal: Josip Vidmar. Prevode so prispevali: Fran Albreht, Janko Glazer, Pavel Golia, Dušan Ludvik, Lili Novy, Anton Sovrè, Jože Udovič, Josip Vidmar, Božo Vodusek, Oton Župančič. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. XVI + 294 + (I) str. + 1 sl.

JESENIN, Sergej: Pesmi. Izbral in prevedel: Tone Pavček. Spremno besedo napisal: dr. Bratko Kreft. Knjižnica Kondor 98. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 135 + (I) str. + 2 sl.

KOCBEK, Edvard: Tovarišija. Dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. Opremil: Janez Bernik. Založba Obzorja. Maribor 1967. 421 + (III) str.

LEVSTIK, Fran-Bratko KREFT: Tugomer. Tragedija v petih dejanjih. Opremila: Nadja Furlan. Spremna beseda: France Koblar. Klasje 44. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 227 + (I) str.

MAJCEN, Stanko: Izbrano delo. 2. knjiga. 1942–1956. Uredila: Marja Boršnik. Opremil: Janez Bernik. Založba Obzorja. Maribor 1967. 502 + (V) str.

PODGOREC, Videc: Hajduški studenec. Roman. Prevedla: Nada Carevska. Ilustri-

ral: Štefan Planinc. Opremila: Radmila Ciuha. Knjižnica Sinjega galeba 124. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 165 + (II) str.

RODARI, Gianni: Modra puščica. Prevedla: Evelina Umek-Kajzer. Zbirka Biseri. Uredila: Ivan Minatti in Uglješa Krstič. Ilustracije: Ančka Gošnik-Godec. Opremil: Branko Simčič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 135 + (I) str.

RUTGERS, An van der Loeff-Basenau: Plazovi besne. Prevedel: Jože Dolenc. Opremila: Radmila Ciuha. Knjižnica Sinjega galeba 125. Urednik: Ivan Minatti. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 223 + (I) str.

SLODNJAK, Anton: Neiztrohnjeno srce. Zgodovinski roman. 4. izdaja. Opremil: Mitja Racè. Založba Lipa. Koper 1967. 605 + (II) str.

TIMMERMANS, Felix: Pieter Bruegel. Hvalnica življenja. Prevedel: Ferdo Kozak. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 12. Založba Obzorja. Maribor 1967. 226 + (II) str. + 5 barv. prilog.

ZGODOVINA

(ENAJSTI) XI. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1967. Izdal Odbor za pohod »Po poteh partizanske Ljubljane«. Ljubljana 1967. 144 str. + 32 str. slik.

PUTOVI revolucije. God. V, br. 9. Glavni in odgovorni urednik: dr. Dušan Bilandžić. Urednik: Zlatko Čepo. Opremio: Edo Murtić. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1967. 274 + (II) str.

SLAVONIJA u narodnooslobodilačkoj borbi. Materijali sa naučnog skupa 25 i 26. novembra 1966 povodom 25-godišnjice ustanka. Odgovorni urednik: Martin Kaminski. Historijski institut Slavonije. Slavonski Brod 1967. 232 str.

STULLI, Bernard: Revolucionarni pokreti mornara 1918. Znanstveno-popularna biblioteka. Urednik: Zlatko Čepo. Opremio: akad. kipar Zlatko Cular. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1968. 160 + (II) str. + 24 str. slik.

RAZNO

AVCIN, Francè: Kjer tišina šepeta. 3. dopolnjena izdaja. Izbral, uredil in spremno besedo napisal: Tine Orel. Opremil in

tehnično uredil: Dušan Osredkar. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 450 + (II) str. + 16 sl.

BOHANEC, Franček: Slovenska besedna umetnost. Prešernova družba. V Ljubljani 1967. 146 + (II) str. Med tekstom slike.

MEDVED, Jakob: Mežiška dolina. Socialnogeografski razvoj zadnjih 100 let. Učbeniki in priročniki. Urednik: Bogomil Gerlanc. Karte narisal: Ciril Vojvoda. Oprema: Branko Simčič. Slikovno gradivo je izbral avtor. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 186 + (VII) str. + 11 str. slik + 2 zemljevida.

OKTOBARSKA socijalistička revolucija. Bibliografija posebnih izdanja i članaka iz radničke periodike 1917—1945. U redakciji Bosiljke Pejović-Protić i Milana Vesovića. Saradnici: Zvonko Berger, Enisa Efendić, Ana Gradišćak, Franjo Grgurić, Drago Hočevar, Marija Jovanović, Vaso Jovović, Janoš Mesaroš, Biljana Milišić, Jože Munda, Bosiljka Pejović-Protić, Katarina Raišić, Sonja Sigetlija, Jozo Ugrina, Milan Vesović, Miroslava Živković. Zajednica institucija za izučavanje radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije. Beograd 1967. X + 368 + (I)str.

SINDIKALNI pokret u Srbiji. Knjiga peta. Bibliografija 1903—1919. Urednik: Milenko Topalović. Nolit. Beograd 1917. 422 str.

IZVOZNO-UVOZNO PODJETJE

Slovenija Sadje

LJUBLJANA
Miklošičeva c. 10/IV

Hladilnica in zorilnica banan:
ZALOG pri Ljubljani

Hladilnica:
BOHOVA pri Mariboru

Predstavništva in skladišča:
MARIBOR, Kersnikova 3
CELJE, Bežigradska 13
VOLČJA DRAGA
KANAL OB SOČI
KOPER, Vojkovo nabrežje 12
BEOGRAD, Knez Mihajlova 7/III
SUBOTICA, Trg Cara Jovana 3
RIJEKA, Beogradski trg 2
OSIJEK, Dunavska 31
ZAGREB
BRČKO

**Skupščina občine
LJUBLJANA-VIČ-RUDNIK**

**Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski odbor ZMS
Občinski odbor RK**

*Vsem delovnim ljudem naše
občine čestitamo za praznik dela*

1. maj

